

ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СЕРИХ ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

Прим. №__

УДК 373.3.011.3-051:[005.336:316.772]](477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ПОЛКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

013 Початкова освіта
01 Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Т.М. Сєрих

Науковий керівник: **Бірюк Людмила Яківна**, доктор педагогічних наук,
професор

Глухів – 2020

АНОТАЦІЯ

Серих Т.М. Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 013 Початкова освіта. – Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. МОН України, Глухів, 2020.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і практичне розв'язання проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Подано характеристику специфіки сучасних тенденцій у соціумі, що впливають на феномен співіснування різних культур та активізацію наукового пошуку щодо проблем полікультурності. Акцентовано увагу на тому, що феномен співіснування різних культур визначає полікультурний характер соціальних процесів, який в рамках добросусідства культур вимагає створення умов для ефективної комунікативної взаємодії. З'ясовано сутність полікультурної освіти, оскільки проблему формування полікультурної комунікативної компетентності прийнято розглядати саме в її межах. Визначено, що на міжнародному рівні визнається й підтримується пріоритетність підготовки молоді до життя в полікультурному просторі на засадах миру, толерантності, взаємоповаги, співпраці. Зміст полікультурної комунікативної компетентності вчителя набагато ширший, ніж для інших громадян. Система освіти повинна орієнтувати майбутніх учителів на виховання особистості, яка здатна сприймати себе не лише як представника національної культури, який проживає в конкретній країні, а й як громадянина світового співтовариства, який сприймає себе як суб'єкта діалогу культур та усвідомлює свою роль та відповідальність в глобальних суспільних процесах. Для вирішення цих завдань сучасному вчителю необхідно повноцінно володіти полікультурною комунікативною компетентністю.

Підкреслено, що ефективна полікультурна комунікація неможлива без урахування культуровідповідності комунікативної діяльності, її соціального аспекту, того факту, що багатofункційність слів однієї мови переходить у багатоманітність варіантів трактування цього слова в іншій мові. Встановлено, що мова не існує поза культурою, вона не є простим засобом спілкування, засобом вираження думок, оскільки різні мови – це різне бачення світу, тому кожна мова має власний спосіб представляти одну і ту ж реальність. Саме в мові відображається, реалізується, вербалізується культурна картина світу. Тому, на нашу думку, проблему ефективної комунікативної взаємодії з урахуванням глобалізаційних світових процесів і актуалізації полікультурності суспільства варто розглядати цілісно крізь призму взаємозв'язку культурної і мовної картин світу з акцентом на формування полікультурної комунікативної компетентності.

На основі аналізу законодавчих і нормативних документів, теоретичних джерел, наукових досліджень *полікультурну комунікативну компетентність майбутніх учителів початкової школи* схарактеризовано з урахуванням її багатоаспектної природи та подано в такому формулюванні: це інтегральна соціально значуща особистісно-якісна характеристика особи, що виявляється у здатності ефективно здійснювати міжкультурну комунікативну взаємодію в просторі полікультурного суспільства, успішно розв'язувати професійні завдання, враховуючи полікультурний склад суб'єктів професійної діяльності, на засадах толерантного ставлення, яка виникає на основі динамічної комбінації взаємопов'язаних полікультурних знань, умінь, практичних навичок, комунікативного досвіду, способів мислення, інтересів, потреб, мотивів, морально-етичних цінностей, соціальних норм та правил поведінки особистості майбутніх учителів початкової школи і є результатом навчання на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти.

Доведено, що змістове наповнення досліджуваного явища охоплює сукупність взаємообумовлених та взаємопов'язаних *компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, комунікативно-діяльнісного, рефлексивного*. З метою педагогічної діагностики рівнів сформованості полікультурної комунікативної

компетентності майбутніх учителів початкової школи на основі запропонованої структури розроблено критерії сформованості означеної якості та визначено їх показники. Відповідно до визначених показників розроблено систему оцінювання рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності, серед яких виокремлено високий, достатній, середній, низький рівні.

Констатовано, що ефективна полікультурна комунікація не може виникнути сама собою, їй потрібно цілеспрямовано навчатися – формувати полікультурну комунікативну компетентність. *Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи* визначено як динамічний поетапний процес оволодіння комунікативним досвідом, що передбачає засвоєння майбутніми вчителями початкової школи системних знань щодо особливостей міжкультурної комунікації в умовах полікультурного середовища, набуття вмінь і навичок такого спілкування, а також розвиток їх професійно значущих якостей задля успішної полікультурної комунікації.

Проаналізовано сучасний стан проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи в науковій теорії та педагогічній практиці. На теоретичному рівні питанню щодо формування досліджуваної компетентності не приділялося належної уваги, а розглядалися лише окремі її аспекти. Здійснено аналіз нормативно-правової бази України та міжнародних документів стосовно міжкультурного діалогу, полікультурного розмаїття, міжнародної співпраці, урахування академічної мобільності та виявлено важливість міжкультурного діалогу, що є запорукою миру. Ідея полікультурності закладена в багатьох вітчизняних документах державного значення із акцентом на пріоритетність міжнародної співпраці, академічної мобільності. Україна виступає за розвиток багатомовності, вивчення мов міжнародного спілкування, насамперед тих, що є офіційними мовами ООН, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій. Завдяки аналізу змісту освітніх програм підготовки майбутніх учителів початкової школи, навчальних планів та навчальних програм різних дисциплін, за якими відбувається підготовка майбутніх учителів початкової школи у ЗВО, нами було виявлено низку загальних

компетентностей, спрямованих на формування того чи іншого компонента полікультурної комунікативної компетентності, та компоненти освітніх програм, що мають потенційні можливості щодо формування досліджуваної якості, однак їх зміст не повною мірою забезпечує реалізацію формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки. Виявлений на основі тестових завдань, діагностичних методик переважно середній рівень полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи засвідчив необхідність впровадження в освітній процес закладів вищої педагогічної освіти науково обґрунтованих педагогічних умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи та проведення експериментальної перевірки їх ефективності.

Виявлено і теоретично обґрунтовано *педагогічні умови* формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи: створення полікультурно-комунікативного середовища в закладі вищої освіти; доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи полікультурним складником; розроблення та впровадження методики формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

З'ясовано, що полікультурно-комунікативне середовище у ЗВО створюється не лише завдяки безпосередньому навчанню представників різних культур в одному закладі, а й завдяки правильно організованому навчальному процесу із залученням представників різних культур і використанням змодельованих ситуацій, віртуального спілкування, рольових ігор. Визначено комплекс необхідних дій щодо створення полікультурно-комунікативного середовища.

У процесі дослідження доповнено зміст професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи полікультурним складником. Запропоновано шляхи доповнення змісту нормативних і варіативних навчальних дисциплін бакалаврського рівня за спеціальністю 013 Початкова освіта, розроблено програму навчальної дисципліни за вибором «Теоретико-методичні основи

формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи», «Словник-довідник з полікультурної комунікації», тренінг розвитку полікультурної комунікативної компетентності й толерантного ставлення «Everybody Smiles in the Same Language».

«Методику формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи підпорядковано певній послідовності відповідно до визначених структурних компонентів досліджуваної якості з метою підвищення рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи за мотиваційно-ціннісним, когнітивним, комунікативно-діяльним та рефлексивним критеріями, не залежно від форм організації освітнього процесу. Доцільність поетапного підходу вбачаємо в специфіці виокремлених компонентів, які мають характеристики поетапної реалізації. Такий підхід використано під час формувального експерименту в проведенні кожного заняття зі студентами. Методика формування досліджуваної якості передбачає організацію освітнього процесу з використанням традиційних та специфічних методів впливу з урахуванням активних, інтерактивних технологій навчання.

Педагогічне моделювання передбачило побудову організаційно-педагогічної моделі формування полікультурної комунікативної компетентності та дозволило вивчити процес формування досліджуваної якості до його фактичної реалізації, побачити цілісно, досліджувати не тільки окремі елементи, а й зв'язки між ними, що й полегшило теоретичний аналіз досліджуваної компетентності. За допомогою моделювання нам вдалося інтерпретувати основні концептуальні положення дослідження, певною мірою технологізувати процес формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Розроблена організаційно-педагогічна модель формування досліджуваного явища складається з чотирьох блоків: цільового, методологічного, процесуально-змістового, діагностично-результативного.

Проведення дослідно-експериментальної роботи та застосування методів математичної статистики підтвердили дієвість виокремлених педагогічних умов

формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Основні результати, положення та теоретичні висновки дослідження дозволяють стверджувати, що впровадження визначених педагогічних умов формування досліджуваної компетентності сприяють підвищенню рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Ключові слова: компетентність, полікультурна комунікативна компетентність, полікультурна комунікативна компетентність майбутніх учителів початкової школи, полікультурність, педагогічні умови формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи, полікультурно-комунікативне середовище, організаційно-педагогічна модель формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Sierykh T. M. Forming multicultural communicative competence of intending primary school teachers. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for Philosophy Doctor Degree in the field of knowledge 01 Education/Pedagogy, speciality 013 Primary education. – Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Hlukhiv, 2020.

The theoretical generalization and practical solution to the problem of forming multicultural communicative competence of intending primary school teachers are made in the dissertation.

The description of the specifics of modern trends in society that affect the phenomenon of coexistence of different cultures and the scientific research intensification on the problems of multiculturalism is given. Attention is emphasized on the fact that the phenomenon of coexistence of different cultures determines the multicultural nature of social processes, which within the good neighborliness of cultures requires the creation of conditions for effective communicative interaction. The

understanding of multicultural education is clarified, as the problem of forming multicultural communicative competence is considered should be studied within its limits. It is determined that at the international level the priority of preparing young people for life in a multicultural space on the basis of peace, tolerance, mutual respect and cooperation is recognized and supported. The content of multicultural communicative competence of teachers is much broader than for other citizens. The education system should orient intending teachers to the education of a person who is able to perceive himself / herself not only as a representative of national culture living in a particular country, but also as a citizen of the world community, who perceives himself as a subject of intercultural dialogue and aware of his / her importance and responsibility in global social processes. To solve these problems, a modern teacher should have full multicultural communicative competence.

It is emphasized that effective multicultural communication is impossible without taking into account the cultural relevance of communicative activity, its social aspect, the fact that the multifunctionality of words in one language turns into a variety of interpretations of these words in another language. It is established that language does not exist outside of culture, it is not a simple means of communication, a means of thoughts expression, because different languages are different visions of the world, so each language has its own way of representing the same reality. The cultural picture of the world is reflected, realized, and verbalized in a language. Therefore, in our opinion, the problem of effective communicative interaction taking into account globalization world processes and actualization of multicultural society should be considered holistically through the prism of interrelation of cultural and linguistic pictures of the world with the emphasis on forming multicultural communicative competence.

Based on the analysis of legislative and normative documents, theoretical sources and scientific researches, *multicultural communicative competence of intending primary school teachers* is characterized taking into account its multifaceted nature and presented in the following definition: it is an integral socially significant personally qualitative characteristic of a person, that is manifested in the ability of intercultural communicative interaction in the space of multicultural society, to solve successfully

professional problems, taking into account the multiculturalism of the subjects of professional activity, on the basis of tolerant attitude, which arises on the basis of a dynamic combination of interconnected multicultural knowledge, practical skills, communicative experience, the ways of thinking, interests, needs, motives, moral and ethical values, social norms and behavioral rules of intending primary school teachers and are the result of training at the first (bachelor's) level of higher education.

It is proved that the content of the studied phenomenon covers a set of interdependent and interconnected *components: motivational and value, cognitive, communicative and activity, reflexive*. For the purpose of pedagogical diagnostics of levels of intending primary school teachers' multicultural communicative competence formation on the basis of the offered structure the criteria of the specified quality formation are developed and their indicators are defined. In accordance with the defined indicators, the assessment system of the levels of multicultural communicative competence formation has been developed, among which high, sufficient, standard, low levels are distinguished.

It is stated that effective multicultural communication cannot arise by itself; it needs to be purposefully trained – to form multicultural communicative competence. *The forming multicultural communicative competence of intending primary school teachers* is defined as a dynamic step-by-step process of mastering communicative experience, which involves the acquisition of systematic knowledge about the intercultural communication peculiarities by intending primary school teachers in the conditions of multicultural environment, obtaining the skills and abilities of such communication, as well as developing their important qualities for successful multicultural communication.

The current state of the issue of intending primary school teachers' multicultural communicative competence forming in scientific theory and pedagogical practice is analyzed. At the theoretical level, the attention was not paid enough to the problem of the studied competence forming, and only some aspects of it were considered. The analysis of the regulatory and legal framework of Ukraine and international documents on intercultural dialogue, multicultural diversity, international cooperation, taking into

account academic mobility is made; the importance of intercultural dialogue is disclosed, which is the key to peace. The idea of multiculturalism is enshrined in many Ukrainian documents of national importance with an emphasis on the priority of international cooperation and academic mobility. Ukraine supports the development of multilingualism, the studying languages of international communication, especially those that are the official languages of the UN, UNESCO and other international organizations. Due to the analysis of the content of educational and professional training programs for intending primary school teachers, curricula and training programs of various disciplines of training future primary school teachers in higher education establishments, we identified a number of general competencies aimed at forming different components of multicultural communicative competence and the components of educational and professional programs that have potential opportunities for forming the studied quality, but their content does not fully ensure implementing the formation of future primary school teachers' multicultural communicative competence in the process of professional training. Mainly average level of intending primary school teachers' multicultural communicative competence, identified on the basis of test tasks and diagnostic methods, proved the necessity to introduce scientifically substantiated pedagogical conditions of forming the future primary school teachers' multicultural communicative competence into the educational process of higher education institutions and conducting experimental testing of their effectiveness.

The pedagogical conditions of forming the future primary school teachers' multicultural communicative competence are revealed and theoretically substantiated: the creation of multicultural and communicative environment in higher education institutions; the enrichment of intending primary school teachers' professional training with the content, taking into account the multicultural component; development and implementation of the methodology of forming future primary school teachers' multicultural communicative competence.

It was found that the multicultural and communicative environment in higher education institutions is created not only through direct training of different cultures representatives in one institution, but also through a properly organized educational

process involving different cultures representatives and the using simulated situations, virtual communication, role-playing games. A set of necessary actions to create a multicultural and communicative environment has been identified.

In the process of research the future primary school teachers' professional training is enriched with the topical content taking into account the multicultural component. The ways to enrich the content of normative and elective disciplines of bachelor's degree in the specialty 013 Primary education are offered; the curriculum of the elective discipline «Theoretical and Methodical Bases of Forming Future Primary School Teachers' Multicultural Communicative Competence», «Dictionary-Reference on Multicultural Communicative Competence», the training of developing multicultural communicative competence and tolerant attitude «Everybody Smiles in the Same Language» are developed.

The methodology of forming future primary school teachers' multicultural communicative competence is subordinated to a certain sequence in accordance with the defined structural components of the studied quality in order to increase the levels of multicultural communicative competence of intending primary school teachers by motivational and value, cognitive, communicative and activity, reflexive criteria, regardless of the organization forms of the educational process, aimed at forming the studied quality. We see the expediency of a step-by-step approach in the specifics of the selected components, which have the characteristics of a step-by-step implementation. Such approach was used during the forming stage of the experiment in the process of conducting each class with students. The methodology of forming the studied quality involves the organization of the educational process using traditional and specific methods of influence, taking into account active, interactive educational technologies.

Pedagogical modeling is aimed at the construction of organizational and pedagogical model of forming multicultural communicative competence and allowed to study the process of forming the studied quality before its actual implementation, to understand it integrally, to study not only its separate components, but also the connections between them, that facilitated theoretical analysis of the studied competence. By modeling we were able to interpret the main conceptual principles of

the research, to technologize the process of forming future primary school teachers' multicultural communicative competence to some extent. The developed organizational and pedagogical model of forming the studied phenomenon consists of four blocks: target, methodological, procedural and content, diagnostic and result.

Conducting research and experimental work and the application of methods of mathematical statistics confirmed the effectiveness of the selected pedagogical conditions for the forming future primary school teachers' multicultural communicative competence. The main results, positions and theoretical conclusions of the study allow asserting that the implementation of defined pedagogical conditions for the forming future primary school teachers' multicultural communicative competence contribute to increase the levels of multicultural communicative competence formation.

Key words: competence, multicultural communicative competence, multicultural communicative competence of intending primary school teachers, multiculturalism, pedagogical conditions of forming future primary school teachers' multicultural communicative competence, multicultural communicative environment, organizational and pedagogical model of forming multicultural communicative competence of intending primary school teachers.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України з педагогічних наук

1. Серих Т. Художньо-екзистенціальна гра у процесі формування національної самосвідомості студентської молоді. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2009. Випуск 38. С. 131–134.

2. Серих Т. Комунікативна компетентність як складова професійної компетентності майбутніх вчителів початкових класів. *Наукові записки. Педагогічні науки*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2016. Випуск СХХХІІ (132). С. 214–220.

3. Серих Т. Умови формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Глухів, 2017. Вип. 1 (33). С. 72–82.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав, які входять до

*Організації економічного співробітництва та розвитку
та/або Європейського Союзу*

4. Серих Т. Визначення ефективності педагогічних умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Path of Science*. Slovak Republic, 2020. Vol. 6. No 9. С. 3017–3033. URL: <https://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/794>.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Серих Т. Проблема збереження національної ідентичності у контексті світових глобалізаційних процесів. *Процес управління суспільним розвитком: виклики, реформи, досягнення*: матеріали ІІ міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 28-30 травня 2009 р.). Суми, 2009. С. 69–70.

6. Серих Т. Ігрові художньо-екзистенціальні аспекти у процесі формування національної самосвідомості студентської молоді. *Перший крок у науку*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Т. 8. Луганськ: Поліграфресурс, 2009. С. 132–136.

7. Серих Т. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів засобами вербальної комунікації. *Глухівські наукові читання – 2016. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук*: матеріали VI міжнар. інтернет-конф. молодих учених і студентів (Глухів, 27-29 вересня 2016 р.). Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О.Довженка, 2016. С. 86–88.

8. Sierykh T. Communicative Competence as a Component of Professional Competence of Future Primary School Teachers. *SWORLDJOURNAL*. 2016. № 11. URL: <http://www.sworld.education/e-journal/j1108.pdf>.

9. Syerykh T. The conditions of forming multicultural communicative competence of intending primary school teachers. *The 21st Century Challenges in Education and Science*: матеріали V наук.-педагог. читань молодих учених, магістрантів, студентів іноземними мовами. Випуск 4. Суми: Вінніченко М.Д., 2017. С. 95–98.

10. Серих Т. Актуальність полікультурної освіти в епоху глобалізації. *Глухівські наукові читання – 2017. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук*: матеріали VII міжнар. інтернет-конф. молодих учених і студентів (Суми, 4-6 грудня 2017 р.). Суми: Вінніченко М.Д., 2017. Ч.1. С. 89–93.

11. Серих Т. Законодавчий супровід проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів. *Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика*: матеріали II всеукр. наук.-метод. практик. конф. (Суми, 28 лютого 2018 р.). Суми: НІКО, 2018. С. 255–258.

12. Syerykh T. To the issue of the possible difficulties of multicultural communication. *The 21st Century Challenges in Education and Science*: матеріали VI наук.-педагог. читань молодих учених, магістрантів, студентів іноземними мовами. Випуск 6. Суми: Вінніченко М.Д., 2018. С. 131–134.

13. Серих Т. Нормативно-регуляторний аспект проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів.

Інтернаціоналізація вищої освіти України в умовах полікультурного світового простору: стан, проблеми, перспективи: матер. II міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 18-19 квітня 2018 р.). Маріуполь: МДУ, 2018. С. 127–131.

14. Серих Л., Серих Т. Формування компетентностей майбутніх учителів у контексті формування концепції «Нова українська школа». *Підготовка майбутніх учителів до реалізації Концепції «Нова українська школа»*: матеріали регіон. семінару (Глухів, 7 листопада 2018 р.). Глухів, 2018. С. 117–122.

15. Серих Т. Усвідомлення зв'язку мови і культури як передумова ефективного формування полікультурної комунікативної компетентності. *Імперативи розвитку громадянського суспільства у забезпеченні національно конкурентоспроможності*: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (Батумі, Грузія, 13-14 грудня 2018 р.). Volume I. Batumi, Georgia: Publishing House «Kalmosani», 2018. P. 126–128.

16. Серих Т. Полікультурна компетентність як складник комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика*: матеріали III всеукр. наук.-метод. практик. конф. (Суми, 20 лютого 2019 р.). Суми: НІКО, 2019. С. 305–308.

17. Серих Т. Молодіжні міжнародні обміни як інноваційний потенціал професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах полікультурного освітнього простору. *Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення*: матеріали II всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 21-22 березня 2019 р.). Полтава: ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2019. С. 139–142.

18. Серих Т. До питання можливих труднощів полікультурної комунікації у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Розвиток професіоналізму сучасного педагога в постнекласичній парадигмі*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 9-10 квітня 2019 р.). Черкаси: Видавець Гордієнко Є.І., 2019. С. 61–63.

19. Серих Т. Проблема дефініціювання терміна «полікультурна комунікативна компетентність». *Scientific achievements of modern society: Abstracts*

of 1st International scientific and practical conference (Liverpool, United Kingdom, 11-13 September 2019). Liverpool, United Kingdom: Cognum Publishing House, 2019. P. 223–237. URL: http://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/09/scientific-achievements-of-modern-society_11-13.09.19-1.pdf?utm_source=eSputnik-promo&utm_medium=email&utm_campaign=MATERIALY_KONFERENCII&utm_content=680453949.

20. Серих Т. Термін «культура» в контексті формування полікультурної комунікативної компетентності в умовах глобалізаційних тенденцій сьогодення. *Моделі соціокультурного розвитку територій: перспективи та можливості у світлі історичної спадщини сучасного та майбутнього*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 25-27 вересня 2019 р.) Суми, 2019. С. 108–113.

21. Серих Т. Методика формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic, 2019. VOL 4, No 45 (2019). С. 42–55. URL: <https://www.european-science.org/wp-content/uploads/2020/10/VOL-4-No-45-2019.pdf>.

22. Серих Т. Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта. Суми : Вінниченко М. Д, 2019. 396 с.

23. Серих Т., Бірюк Л. Словник-довідник з полікультурної комунікації: навчальний посібник. Суми: НІКО, 2019. 152 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	19
ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	32
1.1. Полікультурна комунікативна компетентність майбутніх учителів початкової школи: сутність і структура.....	32
1.2. Критерії, показники та рівні сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.	60
1.3. Аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми.....	73
Висновки до розділу 1.....	97
Список використаних джерел до розділу 1.....	101
РОЗДІЛ 2 ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	121
2.1. Обґрунтування педагогічних умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.	121
2.2. Створення полікультурно-комунікативного середовища в закладі вищої освіти.....	136
2.3. Доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи полікультурним складником	151
2.4. Розроблення та впровадження методики формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.....	160
2.5. Організаційно-педагогічна модель формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.	192
Висновки до розділу 2.....	215
Список використаних джерел до розділу 2.....	220

РОЗДІЛ 3 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	233
3.1. Організація експериментальної роботи.....	233
3.2. Визначення ефективності педагогічних умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.....	243
Висновки до розділу 3.....	259
Список використаних джерел до розділу 3.....	262
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	263
ДОДАТКИ.....	271

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЕГ – експериментальна група

ЗВО – заклад вищої освіти

КГ – контрольна група

ПКК – полікультурна комунікативна компетентність

ПШ – початкова школа

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується співіснуванням різноманітних культур, ментальностей та віросповідань. Таке співіснування пов'язане з об'єднанням національних економік різних держав в єдину загальносвітову систему, науково-технічним проривом, комунікаційним зближенням країн, міжнаціональними соціальними рухами, становленням інтернаціональної освіти та ринку праці, що дозволяє говорити про розвиток глобалізаційних тенденцій. Сучасні інтеграційні процеси сприяють інтенсивному спілкуванню та співпраці між різними країнами і людьми, які є носіями різних мов і культур, тому акцентується увага на необхідності вивчення іноземних мов в умовах «полілогу культур», що передбачає розвиток здатності майбутніх учителів використовувати іноземні мови як інструмент у діалозі культур. Особливо актуальною стає підготовка особистості до ефективного міжкультурного спілкування не залежно від сфери життєдіяльності в умовах полікультурного суспільства.

Процеси глобалізації та інтеграції, що відбуваються у світовому співтоваристві, основною характеристикою якого є його полікультурність, знайшли своє відображення в системі освіти. Закономірно, що формування освітніх цілей виходить за рамки окремих держав і відбувається на рівні світової спільноти із врахуванням міждержавних, міжнаціональних інтересів. Проголошені в міжнародних документах цілі та пріоритети освіти визнаються за стратегічні орієнтири. Аналіз міжнародних документів з означеного питання (Преамбули Статуту ЮНЕСКО, Статуту Організації Об'єднаних Націй, Загальної Декларації прав людини (1948), Конвенції ЮНЕСКО проти дискримінації в освіті (1960), Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965), Рекомендацій ЮНЕСКО щодо освіти задля міжнародного взаєморозуміння, співробітництва та миру та забезпечення прав людини і основних свобод (1974), Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на ґрунті віросповідання (1981), Конвенції про права дитини (1989), Декларації прав громадян, які належать до національних, етнічних, релігійних чи

мовних меншин (1992), Декларації принципів толерантності, Всесвітньої декларації ЮНЕСКО про культурне різноманіття (2001), «Середньострокових стратегій ЮНЕСКО на 2014–2021 рр.» (2014 р.), освітньої програми «ERASMUS+» (2014 – 2020 рр.), «Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (2015 р.) тощо.) дозволив зробити висновок про пріоритетність завдання підготовки молоді до життя в сучасному полікультурному світі. Учені та громадські діячі занепокоєні питаннями, пов'язаними з мирним співіснуванням, міжнародною солідарністю, співпрацею різних етносів, терпимістю, миром, рівністю можливостей. Соціально запитаними нині стали фахівці, здатні до відповідальної, результативної професійної та суспільної діяльності, співпраці, які прагнуть до взаєморозуміння та безконфліктного співіснування з представниками різних культур. Саме на вчителів початкової школи покладені обов'язки закласти основу для подальшого навчання та розвитку молодого покоління.

Система освіти повинна орієнтувати майбутніх учителів початкової школи на виховання особистості, здатної сприймати себе не лише як представника національної культури, який проживає в конкретній країні, а й як громадянина світового співтовариства, який сприймає себе як суб'єкта діалогу культур та усвідомлює свою роль і відповідальність у глобальних суспільних процесах. Вочевидь, для розв'язання цих завдань майбутні вчителі початкової школи мають бути готовими до викликів сьогодення й мати сформовану полікультурну комунікативну компетентність, що нині є однією з основних європейських освітніх цінностей. Вони мають не лише вміти жити в полікультурному оточенні, а й вміти професійно навчати молодших школярів різної національності, працювати в міжнародних командах в рамках освітніх проектів, володіти етикою та культурою спілкування, вміти оперативно вирішувати професійні задачі в полікультурному соціумі тощо. Оновлення системи підготовки майбутніх учителів початкової школи передбачає як підвищення рівня знань теорії, так і вдосконалення практичних комунікативних умінь та навичок, необхідних для навчання молодших школярів різної національності. Реформування освітньої

галузі відповідно до Законів України «Про вищу освіту» (2014 р., зі змінами 2018 р.), «Про освіту» (2017 р., зі змінами 2018 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р., зі змінами 2018 р.); указу Президента України «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013 р.); «Концепції «Нова українська школа» (2016 р.), «Концепції розвитку педагогічної освіти» (2018 р.); «Національної доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2016 р.); «Професійного стандарту «Вчитель початкових класів загальної середньої освіти» (2018 р.), «Державного стандарту початкової освіти» (2018 р.), «Положення про сертифікацію педагогічних працівників» (2018 р.) передбачає якісно нові вимоги до освітньої діяльності закладів освіти, що дозволило окреслити пріоритетні напрями оновлення системи вищої педагогічної освіти та стратегічні завдання нової української школи.

Сучасна цивілізація висуває перед майбутніми вчителями початкової школи нові вимоги до їх професійних компетентностей та особистісних якостей, оскільки, відповідно до Концепції «Нова українська школа», «найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати у команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіти іншими сучасними вміннями» [58, с. 4], тому однією з центральних компетентностей особистості є полікультурна комунікативна компетентність. Сформованість у майбутніх фахівців цілісної системи уявлень про національно-культурні особливості країни, мова якої вивчається, дозволяє асоціювати з мовною одиницею ту ж саму інформацію, що й носії мови, і досягати в такий спосіб повноцінної комунікації.

Сучасні глобалізаційні та інтеграційні тенденції у суспільстві знайшли своє відображення в численних дослідженнях (М. Бірюкова [11], О. Бобловський [15], В. Ковальчук [52], В. Нехай [94], М. Розенберг [119], Е. Тужба [156], Д. Бавук [171], Дж. Беррі [170], Н. Лавриченко [155]). Актуальність підготовки молодого покоління до життя в нових соціокультурних умовах вже давно викликала інтерес до розроблення певної концепції *полікультурної освіти*. Різні аспекти

полікультурності, полікультурної *освіти* та полікультурного освітнього *середовища* вивчали О. Антонова [4], І. Костюк [60], І. Ковалинська [50], А. Богданова, С. Осипова [16], О. Олексенко [99], І. Лощенова [75; 76], О. Грива [28], В. Макаєв [80], О. Мілютіна [86], Є. Нечаєва [95], Н. Нікольська [96], П. Саух [123; 124], Б. Парех [179], М. Яричев [166], Дж. Бенкс [168] та ін. Полікультурний склад населення України та полікультурне освітнє середовище передбачають розроблення нових підходів до освітнього процесу й актуалізують питання *міжкультурної комунікації*, *міжкультурної взаємодії*, яким приділили увагу Т. Жукова [41], І. М'язова [92], О. Бобловський [15], У. Макбрайд [81], В. Манакін [83], О. Олексенко [99], Т. Сулятицька [150], І. Шавкун [163]; *полікультурна комунікація* вивчалася А. Корякіною [59], Л. Халяпіною [158] та ін.

Теоретико-методичні основи професійної підготовки у ЗВО досліджували Л. Бірюк [14], В. Ковальчук [52; 53], А. Кузьмінський [66; 67; 68; 69], Г. Луценко [78], О. Семенов [126; 128], О. Михальчук [85] та ін. Протягом останніх десятиліть у психолого-педагогічних, методичних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях, зокрема у сфері навчання іноземним мовам, міцно укорінилося поняття «*компетентність*» (І. Зимня [44], Л. Парашенко [100], О. Овчарук [98], О. Пометун [106; 107], Л. Соловей [148]), «*компетентнісний підхід*» (Н. Бібік [12; 13] В. Луговий [77], Г. Луценко [78], О. Овчарук [98], О. Пометун [106; 107], О. Савченко [120]). У контексті ключових компетентностей вивчалися *міжкультурна компетентність* (В. Молодченко [88], О. Новікова [97], А. Садохін [122] та ін.), *комунікативна компетентність* (Л. Бірюк [14], М. Гез [25], Д. Годлевська [26], М. Заброцький [42], І. Зотова [46], Т. Костюкова, А. Морозова [61], О. Муравйова [91], Р. Петрух [104], Є. Проворова [110], О. Семенов [125], О. Смирнова [144], О. Шубкіна [164]).

Роботи П. Сисоєва [151; 152] присвячені розкриттю зв'язку культурних, соціокультурних особливостей країни, мова якої вивчається, з ефективністю процесу засвоєння іншомовного матеріалу. *Зв'язок мови й культури* вивчали Ф. Бацевич [7], І. Живіцька [40], М. Кочерган [62], О. Семенов [38; 126], В. Манакін [83], О. Мілютіна [105], Е. Холл [175; 186]. Закономірною постала

актуальність формування полікультурної комунікативної компетентності. Науковим підґрунтям розв'язання проблеми формування *полікультурної компетентності* вважаємо дослідження Р. Агадуліна [1], Т. Атрощенко [5], А. Булигіна [17], І. Васютенкової [19] Л. Воротняк [22], Г. Вяlikової [24], Т. Гурьянкової [30], Л. Данилової [31], О. Кондратьєвої [55], Р. Кравця [64], В. Кузьменка, Л. Гончаренка [47], Л. Максимової [82], Г. Мінібаєвої [84], О. Моляко [89], Л. Перетяги [102], І. Пескова [103], М. Сімоненка [143], Т. Сніци [145], І. Харіної [159], А. Хупсарокової [160], Л. Чередниченко [161; 162], А. Щербакової [165]. Аналіз великої кількості джерел дозволив нам зробити висновок про недостатність дослідження питання *міжкультурної комунікативної компетентності*, на яке звернула увагу Н. Калашнік [47].

Проблема формування ПКК майбутніх учителів ПШ не була предметом спеціального педагогічного дослідження, є актуальною і малодослідженою, отже, потребує комплексного вивчення. Це зумовило **виникнення суперечностей** у формуванні полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи, а саме між:

- зростанням вимог до якості професійної полікультурно-комунікативної підготовки майбутніх учителів ПШ та недостатнім рівнем сформованості їхньої полікультурної комунікативної компетентності;
- рівнем наукового осмислення проблеми й недостатнім науково-методичним забезпеченням процесу формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи;
- необхідністю формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи та відсутністю науково обґрунтованих педагогічних умов реалізації цього процесу.

Недостатня теоретична і практична розробленість проблемного поля, що є актуальним у сучасній педагогічній теорії й практиці, необхідність подолання зазначених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки та психології початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка згідно з темою «Теоретико-методичні основи формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи» (номер державної реєстрації 0117U004388).

Тему дисертації затверджено вченою радою Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (протокол № 5 від 30 листопада 2016 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології в Україні (протокол № 1 від 31 січня 2017 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Згідно з метою визначено основні **завдання дослідження**:

1. Визначити сутність, структуру і критерії полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.
2. Проаналізувати сучасний стан проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи в науковій теорії та педагогічній практиці.
3. Виявити і теоретично обґрунтувати педагогічні умови та розробити модель формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.
4. Експериментально перевірити вплив виявлених педагогічних умов на результативність формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Для реалізації мети і вирішення поставлених завдань дослідження було використано комплекс взаємодоповнювальних **методів дослідження**:

– *теоретичні*: термінологічний аналіз, узагальнення, систематизація, структурування, структурно-логічний аналіз наукових джерел із педагогіки, психології, філософії і соціології з метою розкриття сутності поняття «полікультурна комунікативна компетентність майбутніх учителів початкової школи», визначення критеріїв і показників сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи для аналізу сучасного стану досліджуваної проблеми; аналіз освітніх програм, навчально-методичних посібників з означеної проблеми; аналіз та узагальнення досвіду роботи з проблеми дослідження для обґрунтування педагогічних умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи; вивчення та аналіз документації;

– *емпіричні*: педагогічне спостереження, анкетування, бесіди, методика незакінчених речень, проблемні ситуації, тестування з метою виявлення рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольньо-узагальнювальний етапи) для перевірки ефективності педагогічних умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи;

– *теоретико-методологічні*: моделювання з метою розроблення організаційно-педагогічної моделі формування ПКК майбутніх учителів ПШ та педагогічних умов її забезпечення;

– *статистичні*: математичної статистики (статистична обробка показників, їх кількісний і якісний аналіз з метою виявлення їхньої достовірності та вірогідності) для з'ясування результативності дослідно-експериментального процесу професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в педагогічних закладах вищої освіти.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше*:

– виявлено й науково обґрунтовано педагогічні умови формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи, серед яких створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО, доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником; розроблення та впровадження методики формування досліджуваної якості; експериментально перевірено їх вплив на рівні сформованості досліджуваної якості;

– обґрунтовано, розроблено організаційно-педагогічну модель формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи;

– визначено, обґрунтовано структурні компоненти полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи;

уточнено:

– поняття «полікультурна комунікативна компетентність майбутніх учителів початкової школи» як інтегральну соціально значущу особистісно-якісну характеристику особи, яка виявляється у здатності ефективно здійснювати міжкультурну комунікативну взаємодію в просторі полікультурного суспільства, успішно розв'язувати професійні завдання, враховуючи полікультурний склад суб'єктів професійної діяльності, на засадах толерантного ставлення, яка виникає на основі динамічної комбінації взаємопов'язаних полікультурних знань, умінь, практичних навичок, комунікативного досвіду, способів мислення, інтересів, потреб, мотивів, морально-етичних цінностей, соціальних норм та правил поведінки особистості майбутніх учителів початкової школи і є результатом навчання на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти;

– критерії, показники, рівні (високий, достатній, середній, низький) сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи;

– сутність процесу формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи;

удосконалено:

– зміст та навчально-методичне забезпечення фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи у закладах вищої освіти, удосконалення полягає у доповненні змісту професійної підготовки полікультурним складником, розробленні та впровадженні методики формування ПКК майбутніх учителів початкової школи;

подальшого розвитку набули:

– ідеї методологічних підходів формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи (системного, культурологічного, середовищного, діяльнісного, особистісно-орієнтованого, аксіологічного, комунікативного, компетентнісного, інтегративного, міждисциплінарного);

– методи, форми і засоби фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в педагогічних ЗВО.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в:

– запропонуванні шляхів оновлення змісту фахових дисциплін (історія української культури, філософія, сучасна українська мова з практикумом, сучасна російська мова з практикумом, українська мова (за професійним спрямуванням), іноземна мова (англійська), країнознавство Англії, основи педагогічної майстерності, основи культури і техніки мовлення, педагогіка, теорія виховання, психологія);

– розробленні й упровадженні в освітній процес педагогічних ЗВО авторської програми навчальної дисципліни «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи»; тренінгу розвитку полікультурної комунікативної компетентності й толерантного ставлення «Everybody Smiles in the Same Language»; навчального посібника «Словник-довідник з полікультурної комунікації», в якому вміщено поняття й терміни, що стосуються досліджуваного явища та характеризуються міждисциплінарністю;

– розробленні та впровадженні методики формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи;

– розробленні й упровадженні методики діагностування рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів ПШ.

Основні положення і результати дослідження **упроваджено** в освітній процес Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка № 2205 від 18.09.2019 р.); Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-1008 від 02.12.2019 р.); Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (довідка № 3097/01-60/54 від 10.10.2019 р.); Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 1815 від 12.06.2019 р.); Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 906 від 14.04.2020 р.); Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 57-28/382 від 19.03.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. У навчальному посібнику «Словнику-довіднику з полікультурної комунікації» [132], написаному в співавторстві з д.п.н., проф. Л. Я. Бірюк, вміщено понад 590 статей із посиланням на джерела, в яких подана дефініція основних термінів, що стосуються питання комунікації в широкому сенсі та полікультурної, міжкультурної комунікації зокрема. У довідниковому виданні автором узагальнена й систематизована досить повна інформація з теорії, історії та практики формування полікультурної комунікативної діяльності. Ідеї та висновки, які належать співавтору, в дисертації не використано. У тезах [130], написаних у співавторстві з Л.В. Серих, автором подана характеристика основних компетентностей та компетентнісного підходу. Наукові результати, подані в дисертації, отримано автором самостійно та одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження оприлюднено й обговорено на науково-практичних конференціях різного рівня:

– *міжнародних*: «Процес управління суспільним розвитком: виклики, реформи, досягнення» (Суми, 2009); «Глухівські наукові читання – 2016. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (Глухів, 2016); «Проблеми

фахової підготовки вчителя початкової школи в контексті становлення нової української школи» (Київ, 2016); «Естетичні орієнтири дошкільної і початкової освіти: теорія та практика» (Суми, 2017); «Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі» (Одеса, 2017); «Глухівські наукові читання – 2017. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (Глухів, 2017); «Використання медіа-технологій у підготовці вчителів: європейський та вітчизняний досвід» (Глухів, 2018); «Інтернаціоналізація вищої освіти України в умовах полікультурного світового простору: стан, проблеми, перспективи» (Маріуполь, 2018 р.); «Імперативи розвитку громадянського суспільства у забезпеченні національної конкурентоспроможності» (Батумі, Грузія, 2018); «Моделі соціокультурного розвитку територій: перспективи та можливості у світлі історичної спадщини сучасного та майбутнього» (Суми, 2019); «Розвиток професіоналізму сучасного педагога в постнекласичній парадигмі» (Черкаси, 2019); «Scientific achievements of modern society» (Liverpool, United Kingdom, 2019);

– *всеукраїнських*: «Перший крок у науку» (Луганськ, 2009); «Формування соціокультурної компетентності вчителя: зміст, традиції, інновації» (Глухів, 2016); «Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика» (Суми, 2017); «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпропетровськ, 2017); «The 21st Century Challenges in Education and Science» (Глухів, 2017); «Формування громадянськості особистості засобами освітньої діяльності: реалії, проблеми та перспективи» (Глухів, 2017); «Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика» (Суми, 2018); «Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення». (Полтава, 2019); «Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика» (Суми, 2019);

– *регіональних*: «Інтеграція науки і освіти: компетентнісний підхід» (Глухів, 2017); «Підготовка педагогічного працівника до роботи в новій українській школі» (Глухів, 2018); «Молодіжна наука в контексті нової української школи» (Глухів, 2018); «The 21st Century Challenges in Education and

Science» (Глухів, 2018); «Підготовка майбутніх учителів до реалізації Концепції «Нова українська школа»» (Глухів, 2018); «Освіта XXI століття: молодіжний вимір» (Глухів, 2020).

Основні результати дослідження обговорювалися та отримали позитивні відгуки на засіданнях кафедри педагогіки та психології початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (2016-2020 рр.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 23 наукові праці (21 – одноосібні): 1 – навчальний посібник; 1 – навчально-методичний посібник; 3 – публікації у фахових наукових виданнях України з педагогічних наук, 1 із яких внесена до наукометричної бази Index Copernicus; 1 – стаття в закордонному науковому періодичному виданні; 17 – публікації апробаційного характеру, що додатково відображають результати дослідження: 2 – у міжнародних періодичних виданнях, 8 – матеріали міжнародних конференцій (із них 2 закордонні), 4 – матеріали всеукраїнських конференцій, 3 – матеріали регіональних конференцій.

Структура роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (249 найменувань, із них 23 – іноземними мовами), 7 додатків на 90 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 359 сторінок, із яких основного тексту 210 сторінок (8,7 д.а.). У роботі міститься 19 таблиць і 12 рисунків.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Полікультурна комунікативна компетентність майбутніх учителів початкової школи: сутність і структура

Питання розкриття сутності полікультурної комунікативної компетентності – відносно нова сфера наукових зацікавлень, однак, все більше досліджень присвячується саме йому. Низка наукових праць присвячена характеристиці комунікативної компетентності, інші матеріали стосуються з'ясування сутності полікультурності, полікультурної компетентності. Вважаємо, що необхідно системно дослідити питання формування полікультурної комунікативної компетентності, зокрема, розкрити сутність і структуру досліджуваного явища, що і є основним завданням цього підрозділу.

Проблему формування полікультурної комунікативної компетентності прийнято розглядати в межах полікультурної освіти, тому розкриття сутності останньої теж серед визначених нами завдань підрозділу. З метою подання характеристики структури полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи до завдань підрозділу ми також віднесли дослідження феномена «культура» та його вплив на комунікацію між представниками різних культур. Ми прагнемо з'ясувати особливості культуровідповідної природи мови, яку прийнято сприймати як засіб спілкування, вираження думок та аргументувати взаємозалежність, взаємообумовленість мови і культури.

Для сучасного суспільства характерне співіснування різноманітних культур, різних ментальностей та різних віросповідань. Людство розвивається шляхом розширення і збільшення взаємозв'язків та взаємозалежності різних країн, народів та їх культур, що простежується в різних сферах суспільного життя країн світу. Поширена тенденція до збільшення прагнення зрозуміти чужі культури та їх представників, бажання розібратися в культурних розбіжностях та схожості

культур. Кожне етнічне суспільство відчуває на собі вплив як з боку культур інших народів, так і більш широкого суспільного середовища в цілому. Цим процесам сприяє ріст культурних обмінів та прямих контактів між державними інститутами, соціальними групами, суспільними організаціями та окремими представниками різних країн.

Взаємодія культур відіграє життєво важливу роль для існування та розвитку культури будь-якого народу. Варто наголосити, що зміст та результати різноманітних міжкультурних контактів багато в чому залежать від здатності їх учасників розуміти одне одного і досягати взаєморозуміння, що, головним чином, визначається етнічною культурою кожної зі взаємодіючих сторін, цінностями, які панують у тій чи іншій культурі. Проблеми полікультурності порушували давно, а про створення міжнародної організації для співпраці в цій галузі освіти заговорили ще з кінця XVIII – початку XIX століття. Ще на початку XIX століття французький публіцист, який відомий як засновник порівняльної педагогіки, Марк Антуан Жюльєн Паризький пропагував ідеї міжнародної співпраці, солідарності. Він став ініціатором створення Французької спілки об'єднаних націй, яка стала однією з перших попередників ЮНЕСКО. Саме Марк Антуан Жюльєн Паризький випередив багатьох європейських мислителів і зробив висновок про те, що найкращий спосіб досягти суспільної злагоди і перший крок до політичного взаєморозуміння – це співпраця держав у галузі освіти.

Проблему формування ПКК прийнято розглядати в межах полікультурної освіти. У деяких країнах полікультурна освіта набула статусу національної політики, піднесена до рангу державних цілей і програм; створюються наукові асоціації, які займаються проведенням національних та міжнародних форумів з проблеми культурного багатоманіття; відкриваються нові дослідницькі інститути, центри і програми, що займаються цим питанням; в Європі судові та правоохоронні органи проявляють увагу до порушень, які пов'язані з обмеженням прав людини. Тож беззаперечним стає факт збільшення ролі явища полікультурності в сучасному суспільстві. Полікультурна освіта – складне, багатоаспектне поняття, яке об'єднує різні підходи до розв'язання проблем,

пов'язаних з культурною неоднорідністю певного суспільства. У США ні на федеральному рівні, ні на рівні штатів не існує законів, які передбачають обов'язкову реалізацію полікультурної освіти. Але починаючи з 1950-х років федеральним урядом і керівництвом деяких штатів були прийняті законодавчі акти, які стимулюють розвиток теоретичних та прикладних досліджень у сфері полікультурної освіти та впровадження її у практику американської школи. Серед них – Закон про громадянські права (1964), що забороняє расову, національну дискримінацію в шкільному оточенні, який отримав федеральні субсидії, та гарантує меншинам (мовним в тому числі) доступ до державної освіти; Закон про двомовну освіту (1968); Закон про рівні можливості у сфері освіти (1974), відповідно до якого всім учням державних шкіл, незалежно від расової, національної, статевої приналежності, надаються рівні освітні можливості тощо. Ці та інші законодавчі акти визначили необхідність включення полікультурного компонента в шкільні програми США.

Формування ПКК майбутніх учителів для деяких педагогів України здається справою далекого майбутнього, оскільки українські шкільні класи наразі не настільки заповнені емігрантами, в порівнянні з класами в інших європейських школах, таким чином, проблема соціалізації дітей, які є представниками інших культур, нині не вважається пріоритетною для педагогічного кола. Але така точка зору, на нашу думку, є необґрунтованою та недалекоглядною. Традиційно, актуальність формування ПКК майбутніх учителів пояснюють зростанням рівня міграції в країні, що вимагає від учителя особливих навичок організації комунікації з дітьми емігрантів, їх батьками та пов'язують з опануванням іноземних мов і знаннями про особливості інших культур. Аргументовуючи необхідність формування ПКК майбутніх учителів ПШ, експерти, зазвичай, апелюють до активізації процесів глобалізації сучасного світу, інтеграції освітніх систем, полікультурної освіти. Розкриємо сутність поняття «полікультурна освіта» та його зв'язок із проблемою формування полікультурної комунікативної компетентності.

У педагогічній науці поняття «полікультурна освіта» отримало різноманітні дефініції. Так, дослідниця, В. Безрукова визначає його як «процес, який полягає у створенні умов для формування в особистості світоглядної установки на конструктивну співпрацю на основі залучення до етнічної, російської [рідної – уточнення наше] та світової культур» [9]. Аналіз праць зарубіжних дослідників Дж. Бенкса [168], Дж. Беннета [169], Дж. Беррі [170], Д. Бавука, Р. Брісліна [171], Е. Холла [175], С. Ніето [178], Б. Парека [179] допомогли нам зробити висновок про те, що полікультурна освіта розвиває у підростаючого покоління «планетарну свідомість», формує готовність та вміння жити в багатокультурному середовищі. Відповідно, полікультуралізм в освіті допомагає зробити корисною розмаїтість у суспільстві, перетворити її на фактор розвитку суспільства, забезпечує більш швидку адаптацію людини до мінливих умов існування, допомагає їй сформувати багатогранну картину світу. Глобальна освіта розширює контекст міжкультурного діалогу до планетарного рівня.

Варто зазначити, що у вітчизняній науковій літературі термін «полікультурна освіта» інтерпретується досить широко. В цілому, полікультурна освіта спрямована на підготовку людини, яка буде «здатною до активної та ефективної життєдіяльності у багатонаціональному та полікультурному середовищі та яка володіє розвиненим почуттям розуміння та поваги до інших культур, вміннями жити у злагоді з людьми різних національностей, рас, вірувань» [80, с. 4]. Тобто ця людина стає суб'єктом міжкультурного діалогу і володіє певними особистісними характеристиками, що допомагають їй здійснювати ефективну взаємодію в умовах полікультурного середовища.

І. Лощенова виявила, що вперше тлумачення поняття полікультурної освіти було подано у Міжнародному педагогічному словнику, де воно потрактовується як відображення культурного плюралізму в освітній сфері [75, с. 78]. З точки зору дослідниці, найбільш повно це поняття розкрито у Міжнародній енциклопедії освіти, де воно визначається як «освіта, що включає організацію і зміст педагогічного процесу, де представлено дві або більше культур, що відрізняються за мовною, етнічною, національною чи расовою ознакою» [75, с. 78]. У цьому ж

джерелі зазначається, що полікультурна освіта сприяє засвоєнню знань про різні культури, усвідомленню загального та особливого у способі життя, традиціях, культурних цінностях народів, зосереджується увага на важливості виховання у тих, хто навчається, толерантного ставлення до носіїв інших культурних систем. Крім того, в полікультурній освіті І. Лощенова вбачає важливість підвищення рівня освіченості й досягнення успіху в багатокультурному середовищі і виділяє чотири її функції: 1) формування в тих, хто навчається, уявлення про різноманітність культур і їх взаємозв'язок; 2) усвідомлення важливості культурного розмаїття для самореалізації особистості; 3) виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей; 4) розвиток умінь і навичок взаємодії носіїв різних культур на основі толерантності та взаєморозуміння [75, с. 78].

О. Пометун поняття «полікультурна освіта» дефініціюється як «процес цілеспрямованої соціалізації дітей і молоді, який передбачає оволодіння системою національних і загальнокультурних цінностей, комунікативних і емпатичних вмінь, які дозволяють людині здійснювати міжкультурну взаємодію, виявляти розуміння «іншості» і толерантність у стосунках з носіями різних культурних традицій» [79, с. 11]. О. Семенов [128, с. 155] аналізує чинники професійного розвитку в контексті освіти для миру з акцентом на важливість упровадження мотивованого навчання з метою сприяння творчості й самостійності вчителя, розширення бази знань із закордонних практик та моделей освіти, що нерозривно пов'язано із засадами полікультурної освіти.

Таким чином, проведений нами теоретичний аналіз вітчизняних та зарубіжних публікацій дає можливість зробити висновок про те, що концепція полікультурної освіти є широкою системою, у рамках якої найбільш повно може реалізуватися принцип оптимального співвідношення загальнолюдського, міжнаціонального і національного у діяльності педагога. Полікультурна освіта спрямована на підготовку фахівців, які здатні до активної та ефективної життєдіяльності в полікультурному середовищі завдяки сформованій багатогранній картині світу. Така освіта характеризується організацією та змістом освітнього процесу, за якої представлено дві або більше культур, що

відрізняються мовною, етнічною, національною, расовою ознаками і культурною картиною світу в цілому.

У контексті зазначених тенденцій суспільного розвитку надзвичайно важливо навчитися визначати культурну самобутність, особливості, специфіку народів, щоб зрозуміти одне одного й домогтися взаємовизнання та взаємоприйняття. Ще 1959 р. Е. Холл зробив висновок про те, що культура – це комунікація, а комунікація – це культура [175, с. 186]. Беручи участь у будь-яких міжнародних контактах, люди взаємодіють із представниками інших культур, що відрізняються одна від одної. Відмінності в особливостях комунікації, нормах суспільної поведінки, ставленні до виконуваної роботи тощо можуть вплинути на процес взаємодії та утруднюють, а інколи навіть унеможливають ці контакти. Основні причини їх невдач лежать за межами очевидних відмінностей і приховані переважно в різниці світовідчуття. Головна перешкода на шляху до успішного розв'язання цієї проблеми полягає в тому, що ми сприймаємо інші культури крізь призму своєї культури, тому наші спостереження й висновки обмежуються її рамками. Із певними труднощами ми розуміємо значення виразів, сприймаємо вчинки, дії, які не характерні для нас самих. Таким чином, для сучасного суспільства виникає об'єктивна усвідомлена потреба в тому, щоб його члени володіли ПКК як здатністю людини до життєдіяльності в нових соціокультурних умовах, в яких контактують представники різних культур, національностей, віросповідань.

Останні десятиліття характеризуються виникненням нових викликів перед людством, оскільки розв'язання нагальних та складних проблем вимагає концентрації зусиль науковців і практиків на модернізацію системи підготовки високоосвічених фахівців, зокрема, розвитку особистості майбутніх учителів початкової школи. Президент АПН України В. Кремень [65, с. 3] наголошує на тому, що потрібні фахівці з широкими за обсягом і глибокими за змістом знаннями та вміннями, які здатні їх застосовувати в нетиповій ситуації і, разом з тим, прагнуть до критичного осмислення буття, тобто – є всебічно компетентними в галузі своєї професійної діяльності та суспільного життя. Основним результатом

сучасної освіти має стати не система знань, умінь і навичок, а компетентність [109], [85]. Компетентна особистість характеризується здатністю діяти в конкретній життєвій ситуації, умінням застосовувати свої знання в незнайомих ситуаціях та вибудовувати комунікацію з іншими людьми, у тому числі з представниками іншої культури, носіями іноземної мови. Розв'язання сучасних освітніх задач нерозривно пов'язане із *компетентнісним підходом* в освіті, ідеї якого помітно поширилися та укорінилися в освітній сфері України. Вагомий внесок у царину досліджень компетентнісної освіти зробили науковці, серед яких В. Кремень [65], В. Луговий [77], О. Овчарук [98], О. Пометун [106; 107], Н. Бібік [12; 13], А. Кузьмінський [66; 67].

Підкреслимо, що компетентнісна освіта спрямована на формування ключових компетентностей. О. Овчарук запропонувала різні підходи до визначення ключових компетентностей, проаналізувавши документальну базу міжнародних освітніх організацій, що спробували узагальнити наукові дослідження педагогів із різних країн світу. Як зазначає дослідниця, на переконання багатьох європейських науковців, поняття ключових компетентностей «належить до сфери узагальнених понять, що містить комплекс різних компонентів – знань, умінь, навичок, взаємовідносин, цінностей та інших чинників, що становлять особистісні й суспільні аспекти життя та діяльності людини і від яких залежить особистий та суспільний прогрес» [98, с. 14]. Н. Бібік акцентує увагу на одностайності думки науковців і практиків щодо переходу до компетентнісного підходу і пов'язує це явище з «переорієнтацією з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі» та «розглядом цього результату з погляду затребуваності в суспільстві» [12, с. 47].

Зазначимо, що цей підхід зародився в Англії і саме комунікативна компетентність була затребувана одна із перших. В. Хутмачер [176, с. 11] визначає п'ять ключових компетенцій, що прийняті Радою Європи: політичні та соціальні компетенції, зокрема, здатність брати на себе зобов'язання, брати участь у прийнятті групових рішень, вирішувати конфлікти ненасильницькими методами, брати участь у підтримці та удосконаленні демократичних інститутів;

компетенції, пов'язані із життям у полікультурному суспільстві: прийняття відмінностей, повага до інших та здатність жити з людьми інших культур, мов та релігій; компетенції, що пов'язані з володінням усною та писемною комунікацією, які особливо важливі для роботи та соціального життя, з акцентом на значимість володіння більше, як однією мовою; компетенції, пов'язані зі збільшенням інформатизації суспільства; здатність до навчання протягом усього життя як основа безперервної освіти.

В. Ковальчук підкреслює визначені світовою спільнотою характеристики ключових компетентностей: «корисність як для кожної окремої особистості, так і для суспільства загалом; можливість для кожного індивіда інтегруватись у суспільство; сприяння постійному вдосконаленню знань та навичок особистості відповідно до потреб часу» [52, с. 27]. Аналіз та узагальнення інформації, поданої науковцями О. Овчарук, О. Пометун, Н. Бібік у колективній монографії «Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи» дозволили нам виокремити *специфічні ознаки ключових компетентностей*: поліфункціональність, надпредметність, міждисциплінарність, багатоконпонентність, спрямованість на формування критичного мислення, рефлексії, визначення власної позиції, поєднання особистісного та соціального в освіті, відбиття комплексного оволодіння сукупністю способів діяльності, здатність виявлятися не взагалі, а в конкретній справі чи ситуації. Аналіз оновлених ключових компетентностей для навчання протягом життя, схваленої Європейським парламентом і Радою Європейського Союзу [173], показав, що ряд визначених компетентностей містять компоненти ПКК: багатокультурна, соціальна, комунікативна, загальнокультурна. Професійно-педагогічна діяльність учителів та педагогів в цілому відноситься до таких видів діяльності, успіх яких визначається змістом та характером взаємодії в освітньому процесі. У загальному значенні, здатність людини ефективно взаємодіяти, тобто спілкуватися, сприймається як комунікативна компетентність. Щодо полікультурної компетентності, то за І. Харіною [159, с. 39] вона відноситься до сфери загальносоціальних компетентностей, що мають

надпрофесійний характер та характеризують особистість освіченої людини сучасного суспільства.

Таким чином, аналіз різних точок зору дослідників щодо ефективності компетентнісного підходу, врахування специфічних ознак ключових компетентностей, прийнятих Радою Європи, дозволяє нам зробити висновок про належність полікультурної комунікативної компетентності до ключових, оскільки вона пов'язана із життям у полікультурному суспільстві та з володінням усною і писемною комунікацією, що передбачає володіння більше, як однією мовою, і має зазначені вище характеристики ключових компетентностей.

Дослідження питань формування ПКК, безумовно, не можуть обмежуватися власними рамками і не враховувати результати досліджень багатьох *суміжних наук*. Теорія формування полікультурної комунікативної компетентності пов'язана з різними суміжними науками, оскільки нині важко назвати якусь суспільну дисципліну, яка б не стосувалася проблеми полікультурності та комунікації прямо чи опосередковано. Серед них особливе місце займають філософія, історія, етнографія, соціологія, конфліктологія, релігія, політологія, психологія, педагогіка, лінгвістика тощо. Різні аспекти проблеми формування ПКК майбутніх учителів ПШ розглядалися вченими різних галузей знань та педагогами-практиками. Філософський аспект досліджуваного явища розглядали О. Бобловський [15], В. Бушкова [18], В. Лекторський [72], У. Макбрайд [81], П. Саух [123], Т. Сулятицька [150], В. Табачковський [153] та ін.; психологічний – В. Кочетков [63], С. Куранова [70] ін.; соціологічний, соціокультурний – Б. Єрасов [37] та ін.; лінгвістичний – Ф. Бацевич [7], Є. Верещагін [21], І. Живіцька [40], В. Манакін [83], Н. Нікольська [96], О. Семенов [182] та ін.; культурологічний – А. Кармін, О. Новікова [48] та ін. Таким чином, досліджуване явище є багатоаспектним феноменом, формування якого залежить не тільки від рівня освіти особистості, а й від того оточення, в якому відбувається становлення особистості майбутнього вчителя ПШ.

Ураховуючи той факт, що ПКК акумулює аспекти багатьох наукових сфер, важливо системно виявити джерела його розвитку в межах сучасної науки.

Досліджуване нами явище, перш за все, акумулює в собі феномен *культури*. Існує велика кількість визначень поняття культура, але жодне з них не визнано науковими колами як вичерпне, однозначне, єдино правильне. Це пов'язано із самою природою цього поняття, його комплексним характером та зв'язком із багатьма науковими галузями. У межах нашого дослідження ми не ставимо собі за мету проаналізувати весь теоретичний арсенал, пов'язаний із потрактуванням феномена культури, однак, для виявлення теоретичних основ ПКК, нам необхідно було звернутися до цього поняття, оскільки аналіз феномена «полікультурність» неможливий без розгляду сутності поняття «культура». Культура (від лат. cultura – оброблення, виховання, освіта, розвиток, шанування) – це надзвичайно складне багатогранне поняття, яке має величезну кількість значень у різних сферах ужитку. Культура виступає предметом різнобічних досліджень у межах численних наукових дисциплін, серед яких культурологія, культурна антропологія, філософія культури, соціологія культури та багато інших. Багатогранність існуючих філософських та наукових визначень цього феномена не дозволяє посилатися на якесь одне як найбільш очевидне, яке характеризує об'єкт і предмет культури.

У Всесвітній декларації ЮНЕСКО про культурне різноманіття, спираючись на висновки, зроблені Всесвітньою конференцією з питань політики у сфері культури, Всесвітньої комісії з питань культури та розвитку, Міжурядової конференції з питань політики у сфері культури з ціллю розвитку, підтверджується, що культура повинна розглядатися як «сукупність притаманних суспільству чи соціальній групі характерних ознак – духовних і матеріальних, інтелектуальних та емоційних – і, окрім мистецтва та літератури, вона охоплює спосіб життя, «уміння жити разом», системи цінностей, традицій та вірувань [187, с. 12]. У контексті полікультурної освіти цікавою є позиція відомої американської вченої С. Ньето, думку якої поділяє С. Хібелс: «Культуру можна розуміти як постійно змінні ціннісні орієнтири, традиції, соціальні та політичні відносини, світогляд, що створюються і поділяються групою людей, пов'язаних разом

комплексом факторів, які можуть включати спільну історію, географічне розташування, мову, соціальний клас та / або релігію» [177, с. 57-58]; [178, с. 129].

Акцентуємо увагу на розгляді культури крізь призму цінностей Д. Лихачовим: «Культура людства рухається вперед не шляхом переміщення в «просторі та часі», а шляхом накопичення цінностей... Чим більшими цінностями ми оволоділи, тим більш витонченим та гострим стає наше сприйняття інших культур... Кожна із культур минулого чи іншої країни стає для інтелігентної людини «своєю культурою» – своєю глибоко особистою і своєю в національному аспекті, так як пізнання свого невід’ємне від пізнання чужого» [74, с. 231]. Тож навряд чи ми станемо свідками формування розмитої, невиразної, невизначеної, незрозумілої глобальної культури. Е. Сміт влучно зазначив, що, на відміну від національної культури, «глобальна культура, зазвичай, позбавлена пам’яті». На думку Е. Сміта, не існує об’єднуючої «світової пам’яті» [184, с. 171]. Не можна не погодитися з тим фактом, що ми інтерпретуємо світові події крізь призму національного. У порівнянні з національними культурами, глобальна культура не задовольняє потреби в емоційній прив’язаності.

Відтак, у контексті проблеми формування ПКК з урахуванням глобалізаційних тенденцій сьогодення вважаємо за доцільне термін «*культура*» визначити як особливий спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності, який відображений у мові та представлений у матеріальних та духовних надбаннях, у системі соціальних норм, зразків, універсалій, у духовних цінностях, у сукупності відносин людини до природи, до інших людей, до своєї та чужих країн, до світу в цілому та самого себе. Культура зумовлює людське життя, виступає в ролі специфічного якісного індикатора буття людства та особистості, їх діяльності в різноманітних сферах. Для кожної нації в межах власної культури характерне створення єдиного семіотичного поля, тобто системи знакових засобів, які відомі всім її представникам (мова, символіка, звичаї, традиційні форми поведінки тощо), і які забезпечують їх взаєморозуміння та взаємодію. Таким чином, семіотичне поле кожної культури трактується у процесі комунікативної взаємодії її представників. Культура не лише впливає на

комунікацію, а й сама зазнає її впливу, оскільки людина в різних формах комунікації може засвоювати норми і цінності культури. Соціальний аспект, усвідомленість та культуровідповідність комунікативної діяльності виявляють себе у способах дії, специфіці мовних засобів, особливостях мовлення, своєрідності культурних проявів, демонстрації ціннісних орієнтирів. Як зазначила І. Харіна [159], вчені Ф. Шлейєрмахер, В. Дільтей, М. Хайдегер, Х. Гадамер та інші розглядають діалог культур як спілкування свідомостей безпосередньо через текст. Під свідомістю в даному випадку вчена має на увазі сукупність образів та їх структур, що формуються в діяльності. З цієї точки зору, мови розглядаються як носії культур. Дослідниця акцентує увагу на тому, що «особливість діалогу різномовних культур полягає у тому, що багатофункційність слів однієї мови переходить у багатоманітність варіантів трактування цього слова в іншій мові» [159, с. 28]. Кожен учасник діалогу в процесі пошуку смислу та його вербалізації приходять до своєї істини, що може й не співпадати з істиною іншого учасника. Однак, процес пошуку спільного смислу породжує єдність і сприяє полікультурному розвитку особистості.

Кожна культура має свою мовну систему, яка є засобом спілкування її носіїв один з одним. У науковому потрактуванні різні форми мовного спілкування дефініціюються як вербальні засоби комунікації. Людське мовлення є найбільш поширеним, найбільш уживаним засобом спілкування, оскільки завдяки йому люди передають та отримують основну частину життєво важливої інформації. Але мовлення є лише одним із елементів мови, тому його функціональні можливості обмежені в порівнянні з усією мовною системою. Відображення світу в мові – це колективна творчість народу, який спілкується цією мовою, і кожне наступне покоління з рідною мовою отримує повний комплект культури, в якому вже зосереджені риси національного характеру, світогляд, мораль тощо. Таким чином, мова, відображаючи світ і культуру, формує її носіїв. У різноманітних наукових колах існує величезна кількість визначень мови і всі вони констатують той факт, що мова є засобом вираження думок, засобом спілкування. Нам імпонує визначення мови з позиції комунікативної лінгвістики, запропоноване

Ф. Бацевичем: «це система засобів для транслювання значень (інформації), «вбудована» в контекст інтерперсональних норм і конвенцій у взаємодії з системами етнічних і культурних цінностей» [8, с. 62]. Таким чином, можна зробити висновок про те, що мова не існує поза культурою.

Віра в суттєвий вплив мови на духовний розвиток народу була взята за основу філософії мови представника німецького класичного гуманізму В. Гумбольдта. Вивчаючи мову іспанських басків, що різко відрізняється від мови індоєвропейської сім'ї, В. Гумбольдт зробив висновок про те, що різні мови – це не просто різні оболонки загальнолюдської свідомості, а різне бачення світу. У роботі «Вибрані твори з питань мовознавства» філософ зазначав: «... в кожній мові закладено самобутнє світосприйняття» [29, с. 80]. Аналізуючи роль мови, В. Гумбольдт дійшов висновку, що мова не просто позначає, називає предмети, і вони не сприймаються поза мовою. Як жодне поняття неможливе без мови, так без неї для нашої свідомості не існує жодного предмета, тому що навіть будь-який зовнішній предмет для людини набуває повноти реальності безпосередньо через поняття.

Не можна залишити поза увагою теорії зв'язку мови, мислення та культури, а одним із ініціаторів вивчення такого взаємозв'язку був американський культурний антрополог Ф. Боас [172, с. 25], який ще у 1911 році такий зв'язок проілюстрував за допомогою порівняння двох культур на основі їх словникового складу. Наприклад, для більшості північноамериканців сніг – звичайне явище погоди, тому не дивно, що в їхній лексиці для позначення цього явища існує лише два слова: snow (сніг) і slush (сльота). А ось для ескімосів сніг – це дуже важливе природне явище, на якому базується їх культура. Тому в мові ескімосів існує більше 20 слів для характеристики снігу в різному стані.

Суттєвий внесок для розуміння зв'язку мови і культури зробила лінгвістична гіпотеза Сепіра-Ворфа. Автори цієї гіпотези звернули увагу на необхідність проаналізувати не склад різних мов, а їх структурну відмінність і зробили висновок про те, що мова – не просто інструмент для відтворення думок та репродукування інформації, а вона сама формує наші думки. Наприклад,

англійському реченню «Він залишився на десять днів» у мові племені хопі відповідає речення «Він залишився до одинадцятого дня». Крім того, Б. Ворф зазначив, що у мові хопі немає минулого, теперішнього і майбутнього часу у структурі речень та формах слів. Таким чином, можна зробити висновок про те, що носії різних мов по-різному сприймають світ саме завдяки особливостям їх мови. Тому від ступеню переживань стосовно конкретного явища чи предмета, які властиві представникам певної культури, залежить їх мислення, сприйняття і все це відображено в мовній системі певного народу. Чим складніша й різноманітніша сукупність мовних понять для одного явища, тим більше значення воно має для носіїв цієї мови й культури. Сприйняття світу людиною відбувається крізь категорії рідної мови з її неповторним народним духом. Це пов'язано з різними природними, кліматичними, соціальними та іншими умовами, характерними для конкретного народу – носія культури і мови, тому в кожного народу своя культурна та мовна картини світу. Культурна картина світу є результатом того, що в різних культурах люди сприймають, відчувають та переживають світ по-своєму і в результаті цього створюється неповторний образ світу, уявлення про світ. Ці знання й уявлення надають культурі кожного народу самобутності, завдяки чому якраз і спостерігаються відмінності між культурами.

Не викликає сумнівів той факт, що культурна картина світу завжди набагато багатша, різноманітніша та яскравіша, ніж мовна. Але саме в мові відображається, реалізується, вербалізується культурна картина світу і, таким чином, завдяки мові вона зберігається й передається від покоління до покоління. Саме картина, а не фотовідображення світу, яке було б однаковим для усіх народів світу. Крізь призму культурної картини світу пропускаються назви предметів та явищ і тому слова набувають специфічних рис, характерних для конкретної культури. Наприклад, для українця і росіянина існує одне слово на позначення нижніх кінцівок людини – нога, а для англійця – два: *foot* і *leg*. Українець і росіянин бачить два кольори – синій і блакитний, які для носія англійської мови позначаються одним словом – *blue*. Для українця існують бузковий і фіолетовий

кольори, а для росіянина – тільки фіолетовий. Таким чином, можемо зробити висновок про те, що мова нав'язує її користувачам певне бачення світу.

Отже, сутність теорії лінгвістичної відносності (гіпотеза Сепіра-Ворфа), лінгвістичного детермінізму та інших подібних теорій зводиться до визнання повної детермінованості (залежності) мислення і поведінки людини від структури рідної для неї мови. Проаналізувавши зазначені теорії, ми лише частково погоджуємося з ними. На нашу думку, когнітивна діяльність людини лише певною мірою визначається мовою. Такий висновок можна зробити, врахувавши той факт, що в процесах пізнання важливу роль відіграють наука, практична та перцептивна діяльність, які формують концептуальну картину світу, тобто картину поняттєву. Вона не завжди буде відповідати мовній, певним чином уточнюючи, коригуючи її, тобто мова лише частково впливає на пізнавальну діяльність людини.

Таким чином, аргументувавши взаємозалежність та взаємообумовленість мови і культури, варто розібратися в самому понятті *«полікультурна комунікація»* та розмежувати його із поняттям *«міжкультурна комунікація»*. Більшість учених вважають, що про міжкультурну комунікацію можна говорити лише за умови, що комуніканти належать до різних культур і усвідомлюють все, що не належить до їх культури, як чуже. Під час такого спілкування обов'язково впливуть як характерні для обох культур норми, цінності, уявлення, відчуття, так і незвичні. Зазначимо, що термін *«міжкультурна комунікація»* вперше з'явився 1954 року в роботі Г. Трейгера та Е. Холла *«Культура і комунікація: Модель аналізу»* [186]. Автори цього дослідження міжкультурну комунікацію схарактеризували як ідеальну ціль, до якої має прагнути кожна людина маючи на меті якомога краще та ефективніше адаптуватися до навколишнього світу. Теоретичне розроблення цього питання набуло наукової значущості з часу публікації зазначеного дослідження. На нашу думку, визначення Г. Трейгера та Е. Холла більше підходить до поняття *«полікультурна комунікація»*, оскільки в ньому не акцентується увага на міжособистісному аспекті, який характерний для міжкультурної комунікації та наголошується на тому, що кожна людина має

прагнути до досягнення цієї ідеальної мети для ефективної адаптації до певних змінних умов. Тобто у визначенні, запропонованому вченими, враховується можливість будь-яких змін оточення, у тому числі, культурного. А це вже характеристика багатоаспектна, всеохоплююча стосовно різноманітності можливих культурних оточень, тому стосується саме полікультурної комунікації. Щодо міжкультурної комунікації, то це міжперсональна комунікація у спеціальному контексті, коли один учасник виявляє культурну відмінність іншого.

Цікавою є точка зору А. Халяпіної щодо понять «полікультурна» та «міжкультурна» комунікація. Дослідниця стверджує, що полікультурна комунікація є частиною міжкультурної комунікації, але це якісно інший рівень міжкультурної комунікації: «Якщо міжкультурна комунікація – це взаємодія між рідною культурою і культурою носіїв мови, що вивчається, то полікультурна комунікація – це взаємодія рідної культури з будь-якою іншою культурою, яка здійснюється через посередництво мови глобальної комунікації – англійської, або через посередництво інших мов» [158, с. 19]. Ми не погоджуємося із висновками А. Халяпіної, оскільки впевнені, що полікультурна комунікація – ширше поняття у порівнянні з міжкультурною комунікацією.

Керуючись наведеними вище міркуваннями та висвітленими результатами теоретичного аналізу наукових праць, ми дійшли висновку, що **полікультурна комунікація** – це більш абстраговане й ширше поняття, дещо віддалене від конкретного акту міжособистісного спілкування і передбачає досягнення ідеальної мети адаптації до навколишнього полікультурного середовища з його змінними тенденціями та нестабільністю. У той же час **міжкультурна комунікація** наділена міжперсональними ознаками й характеризує міжособистісну комунікативну діяльність представників різних культур через посередництво мови, носієм якої є один із комунікантів або через посередництво мови глобальної комунікації, що є чужерідною для обох комунікантів.

У контексті аналізу полікультурності, полікультурної освіти, полікультурної компетентності варто зазначити, що поряд з цими поняттями в

науковій літературі часто трапляються аналогічні терміни з іншими префіксами, які трактуються, як правило, синонімічно. Наприклад, як синоніми розглядаються прикметники «*полікультурний*», «*мультикультурний*», «*багатокультурний*» [86], в яких перша частина слів означає одне і те ж, але має різне походження – грецьке, латинське та українське. У педагогіці не існує загальноприйнятої термінології: поряд з полікультурною використовують такі поняття, як багатокультурна (Г. Дмитрієв [34]), мультикультурна освіта (І. Ковалинська [50]), полікультурне виховання (І. Лощенова [76], О. Кондратьєва [55]). На нашу думку, саме з огляду на таке термінологічне розмаїття не варто остаточно відмовлятися від «чужих» термінів на користь «рідних» (напр., «багатокультурність», «культурна різноманітність») з метою збереження можливості посилатися на авторитетні закордонні та вітчизняні концептуальні підходи.

Г. Вялікова [24] акцентує увагу на тому, що з урахуванням тотожності змісту цих понять, використання різних слів можна пояснити особливостями перекладу іноземної термінології, а також традиціями узусу (слововживання), характерного для різних наукових сфер. Дослідниця зазначає, що «для позначення політичного феномена, пов'язаного зі співіснуванням та взаємодією у суспільстві різних культур, як правило, використовується слово «мультикультуралізм», а в контекстах, що пов'язані з культурологією, соціологією, викладанням іноземних мов, частіше трапляються поняття «полікультуризм» та «полікультурність» [24, с. 18]. І. Ковалинська чітко розмежовує та вбачає основну відмінність між мультикультуралізмом та полікультурністю у тому, що «у мультикультуралізмі кожна нація розглядається окремо, взаємодія між представниками різних етносів обмежена, навчання проводиться у відокремленому навчальному просторі, знання про іншу культуру носять поверхневий характер... Полікультуралізм підтримує ідею спілкування, обміну, взаємодії та взаємовпливу» [50, с. 68-69]. Учена зазначає, що впровадження ідей полікультуралізму в освітній процес має позитивний характер, оскільки дає змогу гетерогенним групам ефективно спілкуватися та взаємодіяти, але акцент треба робити не на різниці, а на відмінностях між різними культурами, етносами.

Отже, зазначена проблема узгодження термінологічного апарату з питань полікультурної освіти ще потребує подальших розвідок, але ми схилиємося до думки, що кожен із наведених вище термінів доповнює, конкретизує, уточнює поняття «полікультурний». Семантичне поле цих понять досить схоже, але існують певні відмінності. Префікс «мульти-» семантично пов'язаний із повторюваністю і багаторазовістю, а префікс «полі-» – з різноманіттям і рівністю. Концепція полікультурності втілює ідею культурної рівності, однакової цінності будь-яких культурних матеріалів, наявних у розпорядженні людства. З іншої точки зору, полікультурність – це «добросусідство культур», збереження в етнічно неоднорідному суспільстві тих особливостей, характерних для окремих народів, що складають певне суспільство.

Формулювання визначення терміна «полікультурна комунікативна компетентність» ускладнюється не лише певною неузгодженістю термінологічного апарату, а й тим, що досліджуване явище є об'єктом наукових зацікавлень кількох наук одночасно та є багатоаспектним феноменом. Різностороннє бачення аспектів цього феномена вітчизняними та зарубіжними науковцями подано нами в Додатку А.

Проведений аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел, який докладно висвітлено у Додатку А, дозволяє зробити висновок про те, що полікультурна комунікативна компетентність особистості розглядається дослідниками з огляду на її складові у таких контекстах: як мета і результат полікультурної освіти [169]; як компонент професійної компетентності майбутніх педагогів або професійно значуща якість [1], [145], [31]; як складова базових (ключових європейських компетенцій, сукупність компетенцій) [84]; як інтегративна характеристика (якості) особистості [19], [30], [31], [82], [95], [97], [143]; як здатність людини інтегруватися в іншу культуру [22], [49], [160]; як комплекс аналітичних і стратегічних здібностей індивіда [88], [180]; як багатокомпонентне (інтегративне) особистісне утворення [55], [102], [147], [162]; як тип комунікативної компетентності [83], [185] тощо.

Закцентуємо увагу на особливих сутнісних характеристиках комунікативної компетентності, що простежуються у трактуванні цього поняття О. Муравйовою. Вчена зосереджує увагу на комунікативних стратегіях у структурі комунікативної компетентності й визначає її як: «комунікативну гнучкість, що забезпечується, по-перше, наявністю в арсеналі суб'єкта всіх можливих комунікативних стратегій, по-друге, реалізацією тієї комунікативної стратегії, яка базується на аналізі та оцінці конкретної ситуації спілкування і, наскільки це можливо, просуває суб'єкта у вирішенні «проблем»; по-третє, гнучким та адекватним використанням тих чи інших прийомів та технік спілкування» [91, с. 138]. На нашу думку, ПКК нерозривно пов'язана із комунікативною

Зв'язок діяльності й спілкування використовується зарубіжними науковцями для формулювання визначення терміна «комунікація». Наприклад, І. Річардсон акцентує увагу на сучасних діалогічних тенденціях та ролі власне людського фактора у взаємодії учасників акту комунікації: «Комунікація має місце, коли одна людська свідомість так діє на навколишнє середовище, що цей вплив відчуває інша людська свідомість, і в цій іншій свідомості виникає досвід, який подібний до досвіду в першій свідомості й спричинений, в якійсь мірі, цим першим досвідом» [181, с. 97]. Л. Бачмен [167, с. 84-86] тісно пов'язує термін «комунікативна компетентність» із теорією комунікативної дії.

Перш ніж сформулювати власне визначення ПКК, акцентуємо увагу на визначенні компетентності у Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти» як «здатності особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей» [109, с. 1].

Урахування наведених міркувань, а також висвітлених результатів теоретичного аналізу наукових праць та освітньої практики (див. Дод. А) дозволило конкретизувати змістове наповнення та сформулювати власне визначення багатоаспектного феномена полікультурної комунікативної компетентності. *Полікультурна комунікативна компетентність майбутніх*

учителів початкової школи – інтегральна соціально значуща особистісно-якісна характеристика особи, що виявляється у здатності ефективно здійснювати міжкультурну комунікативну взаємодію в просторі полікультурного суспільства, успішно розв'язувати професійні завдання, враховуючи полікультурний склад суб'єктів професійної діяльності, на засадах толерантного ставлення, яка виникає на основі динамічної комбінації взаємопов'язаних полікультурних знань, умінь, практичних навичок, комунікативного досвіду, способів мислення, інтересів, потреб, мотивів, морально-етичних цінностей, соціальних норм та правил поведінки особистості майбутніх учителів початкової школи і є результатом навчання на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти.

У сформульованому нами визначенні терміна «полікультурна комунікативна компетентність» враховується культуровідповідність комунікативної діяльності, що залежить від адекватної інтерпретації семіотичного кола мови, усвідомлення різниць культурної і мовної картин світу, відображені характеристики досліджуваного явища, виокремлені в проаналізованих наукових роботах вітчизняних і зарубіжних учених та запропоновані в результаті конкретизації базового поняття «компетентність», як родового стосовно видових понять, «комунікативна компетентність», «полікультурна компетентність», «полікультурна комунікативна компетентність».

Відповідно до завдань підрозділу розглянемо **структуру** досліджуваної якості. Полікультурна комунікативна компетентність – нове коло зацікавлень науковців, тому мало вивчене і розібратися в цьому питанні не можливо без аналізу наукових праць, присвячених вивченню полікультурної компетентності та комунікативної компетентності. Проблема визначення структури полікультурної комунікативної компетентності досить багатогранна та позбавлена однозначності, що підтверджує аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду розв'язання цього питання. Різні дослідники [19], [30], [31], [82], [95], [97], [103], [143] складовими елементами полікультурної компетентності називають знання, вміння, навички, здібності, мотиви, цінності, переконання, досвід, особистісні якості тощо. До того

ж, деякі вчені, розглядаючи полікультурну компетентність, наголошують на інтегральних, особистісних якостях людини, інші – на характеристиці складових її діяльності, що дозволяють особистості успішно розв’язувати проблеми. Так, І. Песков, а пізніше і Г. Мінібаєва, подають полікультурну компетентність як певну сукупність компетенцій, що в свою чергу, є частиною системи основних компетенцій, які формуються у студентів у процесі отримання освіти. Як зазначає І. Песков, під час вивчення питання полікультурної компетентності, важливо враховувати те, що система полікультурних компетенцій повинна бути достатньо повною для того, щоб стати інструментом конструктивної участі особистості в діалозі культур; деякі компетенції, що складають систему полікультурної компетентності, можуть виявитися «надмірними» для молоді й можуть бути не сприйняті ними [103, с. 1].

Запропонована у дослідженні І. Васютенкової [19] структура полікультурної компетентності педагога відображає сутність ефективної професійної діяльності учителя в сучасних соціокультурних умовах, характерними особливостями якої є інтегративність та наповнюваність культурологічним змістом. Таким чином, акцентується увага на особливій специфіці професійної діяльності вчителя, яка знаходить своє відображення в понятті «полікультурна компетентність». З точки зору І. Васютенкової [19, с. 28], структура полікультурної компетентності педагога базується на професійному, культурологічному, особистісному компонентах. Дослідниця зазначає, що складниками професійного компонента доцільно розглядати культуру спілкування, технологічну (методичну), інформаційну та рефлексивну культури. Культурологічний компонент передбачає знання і розуміння, прийняття рідної, іншомовної, світової культури, культури міжкультурного спілкування та оволодіння культурою світу – культурою безконфліктного існування. Особистісний компонент визначає сукупність характеристик педагога, що відображають його моральну позицію, яка пронизує всі складники полікультурної компетентності. На нашу думку, така структура є дещо спрощеною і не враховує всієї специфіки складових полікультурної компетентності педагога, зокрема, усіх необхідних знань, серед яких і знання мов.

Г. Мінібаєва погоджується із думкою І. Пескова, про те, що «формування полікультурних компетенцій охоплює кілька напрямків: формування культури знань, яка передбачає високий рівень знань про культурне багатоманіття цивілізації як у просторі, так і в часі, й дозволяє адекватно здійснювати активну творчу діяльність у полікультурному середовищі; розвиток культури поведінки, її видів і форм, що відповідають полікультурному середовищу; формування емоційної культури, адекватної полікультурному середовищу; формування культури саморозвитку в полікультурному середовищі» [103, с. 1], [84, с. 64]. На нашу думку, перераховані напрямки формування полікультурної компетентності взаємообумовлюють, взаємодоповнюють один одного та спрямовані на формування емоційно-ціннісної, когнітивної, діяльнісної, рефлексивної сфер.

У дослідженні М. Геза [25, с. 18] в складі комунікативної компетентності виокремлено *вербально-когнітивну* (здатність обробляти, групувати, запам'ятовувати і за необхідності згадувати відомості, знання, фактичні дані, використовуючи мовні позначення), *лінгвістичну* (здатність розуміти / продукувати необмежену кількість правильних стосовно мови речень за допомогою засвоєних мовних знаків і правил їх поєднання), *вербально-комунікативну* (здатність враховувати під час мовленнєвого спілкування контекстуальності доречності та уживаність мовних одиниць для реалізації когнітивної і комунікативної функцій), *метакомунікативну* (володіння понятійним апаратом, що необхідний для аналізу та оцінки засобів мовленнєвого спілкування).

О. Шубкіна [164, с. 32-33] апелює до наукових праць Л. Бачмена, Дж. Хабермаса, Д. Хаймза, С. Літлейона, Дж. Вімена та визначає комунікативну компетентність як складне утворення, що включає в себе кілька основних *компонентів*: мовну (лінгвістичну) компетентність (здатність розуміти і продукувати необмежену кількість правильних пропозицій за допомогою засвоєних мовних знаків і правил їх з'єднання), соціолінгвістичну компетентність (здатність розуміти і продукувати мову, що відповідає певному соціолінгвістичному контексту акту комунікації), соціокультурну компетентність

(здатність користуватися тими елементами соціокультурного контексту, що релевантні для породження і сприйняття мови з точки зору її носіїв: звичаями, правилами, нормами, соціальними умовностями, соціальними стереотипами, ритуалами тощо), дискурсивну компетентність (здатність продовжувати дискурс, тобто використовувати й інтерпретувати форми слів і їх значень для створення текстів, володіння навичками організації мовного матеріалу в когерентний (зв'язний) текст, а також володіння засобами когезії), стратегічну компетентність (використання вербальної і невербальної комунікативної стратегії з метою компенсації нестачі знань граматичного коду за необхідності посилення риторичного ефекту мовного повідомлення або паузи в комунікації). Нам імпонує зазначена характеристика компонентів комунікативної компетентності, в межах якої в контексті полікультурності соціуму акцентуємо увагу на засвоєнні лінгвістичних знань, здатності їх продукування в конкретних ситуаціях відповідно до соціокультурних умов, вміннях передбачати і прогнозувати результати комунікативної взаємодії.

Беручи до уваги проаналізовані погляди науковців, запропоновану нами дефініцію терміна «полікультурна комунікативна компетентність» та виходячи зі сприйняття компетентності як діяльнісної характеристики, визначаємо її **структуру**, що складається із **мотиваційно-ціннісного, когнітивного, комунікативно-діяльнісного та рефлексивного** компонентів. Розглянемо сутнісний зміст кожного структурного компонента досліджуваної якості та обґрунтуємо правильність такої точки зору.

Не можемо не погодитися із вагомістю мотиваційно-ціннісного компонента у структурі ПКК майбутніх учителів ПШ, на чому наголошують багато науковців [51; 162; 188]. Сутнісну характеристику мотиваційно-ціннісного компонента ПКК нам допомогли визначити наукові погляди С. Грехем [174, с. 65], який мотивацію характеризує як потребу в досягненні, яка виявляється в отриманні задоволення від творчості, отриманні максимально високих та якісних результатів в обраному виді діяльності. У наукових працях [154], [101], спрямованих на дослідження питань методики, все частіше акцентується увага на «мотивації інтеграції» та

інструментальній мотивації. Рівень інструментальної мотивації визначає пізнавальний інтерес до мови, прагнення вивчати іноземні мови заради професійного росту. Цей тип мотивації не гарантує розвиток позитивного ставлення до народу, який є носієм мови, що вивчається, та поваги до його культури. У цьому контексті саме «мотивація інтеграції» забезпечує тривалий інтерес до країни, культури та народу і визначається бажанням майбутніх учителів ПШ інтегруватися в іншомовну культуру. Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає також врахування основних норм, еталонів, цінностей, що мають стати об'єктом ціннісного ставлення майбутніх учителів ПШ у процесі фахової підготовки. Це, насамперед, фундаментальні цінності світової культури, серед яких і засади толерантного ставлення один до одного представників різних культур та в межах власної культури, цінності національної культури, цінність різноманіття культур світу, полікультурність як світова цінність, значущість вивчення власної та іноземних мов тощо. Таким чином, **мотиваційно-ціннісний компонент** структури ПКК розглядається нами як сукупність комунікативних інтенцій і потреб, що визначають мотивацію (спрямованість) майбутніх учителів ПШ на комунікативну дію в умовах полікультурної взаємодії. Не менш вагомим є усвідомлення значущості професії майбутніми учителями початкової школи, необхідності в особистісному і професійному зростанні в умовах глобалізаційних тенденцій сьогодення. Акцентуємо увагу і на полікультурних цінностях, толерантному ставленні та установках на ефективну міжкультурну взаємодію.

Когнітивний компонент ПКК майбутніх учителів ПШ охоплює полікультурні знання та теоретичні вміння, що сприяють трансформації предметного змісту навчання мови та культури у зміст полікультурної комунікації. Ми спираємося на думку А. Хупсарокової, яка сутнісний зміст аналізованого компонента вбачає у спектрі знань та теоретичних умінь, необхідних для ефективної життєдіяльності у полікультурному середовищі [160, с. 119]. Доцільність виокремлення саме когнітивного компонента пояснюється багатоаспектністю знань, що охоплюють лінгвістичний, культурологічний, соціолінгвістичний, соціокультурний, мовленнєвий, стратегічний аспекти.

Лінгвістичний, або мовний аспект когнітивного компонента ПКК включає сукупність загальноприйнятих, усталених правил, якими керуються мовці в усному і писемному мовленні, що складають норми літературної мови, які є обов'язковими для всіх її носіїв. Знання орфоепічних, фонетичних, акцентних, графічних, орфографічних, лексичних, лексико-фразеологічних, семантичних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних, пунктуаційних мовних норм оберігає літературну мову від спотворення її структури. Н. Калашнік з цього приводу зазначає, що «лінгвістична компетентність є системою систем, в якій закладений весь потенціал необхідних мовних засобів, що використовують люди в кодуванні висловів і їх розумінні» [47, с. 101]. Вивчення мови допомагає запобігти виникненню стереотипних уявлень про її носіїв завдяки знанню семантичного поля мови, яке «віддзеркалює мовну картину світу конкретного носія мови, надає можливості аналізу системи орієнтацій, що представлені в різних культурах, вивчення культурного досвіду; аналізу моделей, засобів і принципів соціокультурної комунікації, схем інформаційного обміну; дослідження ієрархії цінностей, стратегій і стереотипів поведінки людей, процесів соціалізації, ціннісно оцінювати соціокультурний досвід» [55, с. 93].

Соціокультурний аспект когнітивного компонента ПКК охоплює прийоми та засоби усної та письмової передачі інформації представниками певної культури. Спираючись на точку зору Н. Калашнік, констатуємо, що соціокультурна компетентність є однією з важливих складових комунікативної компетентності, яка «визначає соціокультурні умови використання мови і включає комплекс тих знань, навичок і умінь, які необхідні для інтерпретації суспільно-політичних явищ, процесів, подій і їх соціолінгвістичне віддзеркалення в мові. Саме вона дозволяє співвіднести загальноосвітні і комунікативні цілі навчання, оскільки формує культурознавчий і лінгвокраїнознавчий пласт комунікативної компетентності» [47, с. 102]. Соціокультурний аспект когнітивного компонента ПКК враховує мову, мову жестів і письмову комунікацію. Наприклад, мова з точки зору полікультурної комунікації включає в себе специфічну різницю між існуючими мовними варіантами, яка може

спостерігатися у: лексиці (garden / yard; football / soccer; holidays / vacations; maize / corn; pink slip (соціокультурно маркована мовна одиниця – повідомлення про звільнення); граматиці: американський варіант англійської мови характеризується переважним використанням Past Simple Tense замість британського Present Perfect Tense; фонетиці: різниця у вимові представників різних штатів, різного соціального статусу, сфери діяльності; у мові звуків, які підсвідомо використовуються під час спілкування носіями мови: hoops – під час неочікуваного зіткнення; augh – під час переляку чи болю; woah – при захваті. У мові жестів і невербального спілкування теж спостерігаються специфічні особливості використання: американський жест пальцями «о'кей» означає «усе в порядку», «добре», але цей самий жест для француза означає «нуль», щось непотрібне цінність якого нульова, а для японця – «гроші». У деяких випадках відсутність знань про засоби соціокомунікації може призвести до непорозуміння: незнання правил написання дат (в Україні та Росії – день-місяць/рік, а в США – місяць/день/рік), адреси може призвести до неправильного розуміння інформації.

Культурологічний аспект когнітивного компонента ПКК охоплює знання особливостей національної ментальності, під якою П. Сисоєв розуміє спосіб мислення представників певної культури, який визначає їх поведінку й очікування того ж з боку інших [151]. Науковець запропонував розглядати ментальність народу країни, мова якої вивчається, у трьох вимірах: загальному, ситуативному та культурному самовизначенні. Загальні характеристики ментальності включають три компоненти, серед яких знання, поведінка та стосунки; яскравим прикладом цих компонентів можуть бути свята, обряди, традиції носіїв мови. Ситуативні характеристики ментальності можуть включати установку ментальності, сприйняття, вираження. Наприклад, для американської ментальності характерні такі установки, як індивідуалізм, орієнтація на майбутнє, конкуренція, особистий простір. Ці установки здійснюватимуть особливий вплив на поведінку носіїв мови та їх сприйняття оточуючого світу. Виділені критерії установки зовсім не означають, що українцям чи росіянам не властиві риси індивідуалізму чи конкуренції. Але їх психологічне порівняння на міжнародному

рівні дозволяє помітити певні розбіжності, які необхідно враховувати під час комунікативної взаємодії з представниками різних національностей. Вищезазначені загальні та ситуативні характеристики може поєднувати елемент ментальності, що дефініціюємо як культурне самовизначення. Крім знань ментальних характеристик для ефективної полікультурної комунікації важливими є знання національних надбань носіїв мови, що вивчається і якою послуговуються під час комунікативної взаємодії в умовах полікультурного простору. До національних надбань, важливих в аспекті нашого дослідження, відносимо науку та мистецтво, історію та релігію, туристичні визначні пам'ятки. Важливо знати ту частину надбань, яку знає і якою пишається кожен носій мови, усвідомлюючи їх культурологічну цінність. Наприклад, якщо предметом вивчення є історія, варто розглянути значення і вплив історичних подій на розвиток суспільства. Цієї ж точки зору дотримується І. Костюк [60, с. 67], акцентуючи увагу на українській мові як національному надбанні. Викладені вище аспекти когнітивного компонента представлені у вигляді схеми (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Аспекти когнітивного компонента ПКК майбутніх учителів ПШ

Для розуміння сутності **комунікативно-діяльнісного компонента** ПКК цікавою вважаємо *діяльнісну концепцію* полікультурної освіти, що представлена в наукових працях ще 1977 року А. Леонт'єва, Ю. Сорокіна та Е. Тарасова [73]. На думку вчених, чужа культура засвоюється лише в процесі якої-небудь діяльності: навчальної, практичної, комунікативної або будь-якої іншої. «Здійсненню безпосередньої діяльності передуює етап орієнтації в умовах діяльності: на цьому етапі відбувається усвідомлення засвоєваних фрагментів чужої культури, «переформулювання» чужої культури в термінах свого лінгвокультурного досвіду. Таким же чином засвоюється не лише чужа культура, а й до того невідомі фрагменти своєї культури: відбувається перенесення мисленнєвих дій, відпрацьованих в одній сфері діяльності, в іншу сферу, коли будь-яка задача не може бути вирішена попередніми способами» [73, с. 17]. Таким чином, змістовим наповненням **комунікативно-діяльнісного компонента** ПКК майбутніх учителів ПШ нами визначено уміння й навички спілкування, поведінки і діяльності в умовах полікультурного суспільства, що спрямовані на ефективну, активну взаємодію з представниками різних культур, уникнення та розв'язання міжкультурних проблем.

Здатність оцінювати, аналізувати особисту позицію, активність, власне поведінку під час безпосередніх міжкультурних контактів та зацікавленість в ефективній міжособистісній комунікації в умовах полікультурного середовища з дотриманням вимог толерантності та взаємоповаги визначають **рефлексивний компонент** ПКК майбутніх учителів ПШ. Р. Петрух [76] висловлює думку про рефлексію не лише як спосіб розуміння дійсності, а й спосіб зміни власної поведінки, спосіб розвитку власної діяльності. На думку дослідниці, рефлексія починається з сумнівів, що виникають, коли звичні способи поведінки не спрацьовують, тому виникає необхідність в аналізі, для чого дію потрібно зупинити і зафіксувати: «Зупинка дії, її фіксація, відчуження і об'єктивація свідчать про початок рефлексивного акту, який може привести до переоцінки та перебудови особистістю власної поведінки» [76, с. 84]. Цей компонент охоплює різні аспекти рефлексивних здатностей, що пов'язані з комунікативними

взаємодіями в умовах полікультурного простору, серед яких здатність визначати підстави, необхідність у формуванні полікультурної комунікативної компетентності; здатність оцінювати власну позицію, активність, зацікавленість в ефективній міжособистісній комунікації в умовах полікультурного суспільства з дотриманням вимог толерантності та взаємоповаги; здатність прогнозувати хід міжкультурної комунікації та можливі результати полікультурного діалогу; здатність оцінювати та аналізувати правильність обраної тактики спілкування з метою налагодження ефективної міжкультурної комунікації в умовах полікультурного простору.

Вважаємо, що запропонована структура ПКК майбутніх учителів ПШ допоможе виявити, аргументувати та експериментально перевірити результативність педагогічних умов, що сприятимуть формуванню досліджуваної якості. Перш ніж проаналізувати сучасний стан досліджуваної проблеми, у наступному підрозділі визначимо критерії, показники та рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ.

1.2. Критерії, показники та рівні сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи

До завдань підрозділу відносимо визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. У критеріальному комплексі синтезуємо оцінні характеристики досліджуваного явища.

Здійснити перевірку стану сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ можливо лише після виокремлення критеріїв досліджуваної якості та їх показників. Перш за все, визначимося, що акумулюють у собі поняття «критерій» та «показник». Проаналізувавши дослідження у галузі професійної підготовки фахівців, ми дійшли висновку, що у своїй більшості науковці спираються на загальновизнане тлумачення **критерію**, що й подано у словниках-довідниках, як ознаки, за якою діагностують динаміку предметів, явищ, а також як підґрунтя для порівняння чи зіставлення, певного еталонного вияву конкретної якості [27, с.

245-247]; засобу для судження, мірила, на підґрунті якого оцінюють, визначають чи класифікують явища [20, с. 465].

Звернення до наукових джерел дозволило констатувати неоднорідність позицій науковців у трактуванні означеного поняття. Так, В. Монахов [90] визначає критерій як ідеальний зразок, еталон, що відображає найвищий, досконалий рівень сформованості певного утворення, порівняно з яким можна встановити ступінь відповідності й наближення його дійсного стану чи рівня до визначеної норми, певного ідеалу; В. Курило [71] – як теоретично й логічно обґрунтовану сукупність взаємопов'язаних характеристик системи, що розкривають її сутнісні властивості, забезпечуючи багатовимірний аналіз, і можуть бути перевірені у практичній діяльності. Л. Базиль [6] критерій визначає як еталонний взаємозумовлений комплекс показників для порівняння предметів або явищ; показник – як сукупність індикаторів, що вирізняють один предмет або явище із множини йому подібних; а індикатор – як безпосередню кількісно вимірювану ознаку досліджуваного предмета чи явища. Нам імпонує визначення критерію В. Монахова [90], на яке ми будемо орієнтуватися під час виокремлення критеріїв сформованості полікультурної комунікативної компетентності.

Н. Бібік наголошує, що «оцінювання навчальних досягнень передбачає наявність доказів компетентності учня в певній сфері. Це не лише обсяг інформації про об'єкт пізнання, її якість (знання конкретних фактів, правил чи зв'язків і залежностей), а й рівень рефлексивності в самооцінці результатів, активність у їх набутті, вияв інтересу до пізнання; надання переваги знанням, які можна здобути самостійно; прагнення до успіху» [13, с. 52]. Засадничими для нашого дослідження стали положення щодо оцінювання стану сформованості будь-яких компетентностей як діяльнісних здатностей особистості, що «відбувається виключно в інформаційний спосіб» [57, с. 7], та позицію вчених, що засоби і методи оцінювання визначають відповідно до різновидів інформації щодо набуття такої компетентності [87].

Вільний, рівноправний полікультурний діалог та співпраця можливі за умови щирого зацікавлення в мирних, добросусідських відносинах і співпраці між

представниками різних культур. І. Шавкун [163] акцентує увагу на тому, що під час спілкування між представниками різних культур значна частина проблем виникає через нерозуміння причин тієї чи іншої поведінки одне одного, тобто коли «люди в певній ситуації *очікують на конкретну поведінку*, а не дочекавшись її, доходять помилкових висновків щодо культури, з представником якої вони спілкуються» [163, с. 117].

Перш ніж виокремити критерії полікультурної комунікативної компетентності та їх показники, ми зупинимось на точках зору інших науковців з цього приводу. Зокрема, об'єктом наукового зацікавлення Л. Чередниченко [162] стала полікультурна компетентність майбутнього вчителя. На основі аналізу наукової літератури дослідниця виділяє такі критерії полікультурної компетентності майбутнього вчителя: мотиваційно-ціннісний (усвідомлення студентами потреби набуття полікультурної компетентності, спрямованість майбутнього педагога на гуманну взаємодію з представниками інших етнічних груп); пізнавально-операційний (володіння полікультурними знаннями, уміння щодо їх використання у професійній діяльності та вміння позитивної міжкультурної взаємодії); особистісно-рефлексивний (наявність особистісних і професійно значущих якостей та здібностей майбутнього педагога, що тісно пов'язані з характером та особливостями педагогічної діяльності у полікультурному регіоні). На нашу думку, не доцільно об'єднувати пізнавальний критерій із операційним, оскільки це два, хоч і взаємопов'язані, взаємообумовлені критерії, але багатоаспектні та ширококонтекстні. Під час експериментальної перевірки рівнів сформованості досліджуваного явища за таким критерієм виникнуть труднощі, оскільки глибокі теоретичні знання ще не констатують вміння їх практичного застосування в процесі полікультурної взаємодії.

Щодо критеріїв професійної компетентності в широкому сенсі, В. Коваль [51] запропонувала та обґрунтувала наступні: когнітивно-творчий – система уявлень, поглядів, що відображають індивідуально-своєрідні активні способи пізнавального ставлення студента до того, що вивчається – знань (загальнотеоретичні, методологічні, спеціальні), вмінь, навичок, творчої

самореалізації; розуміння значущості педагогічної діяльності; мотиваційно-ціннісний – усвідомлення себе носієм національних цінностей, мотивація досягнення компетентності, рівень професійної самосвідомості, комунікативність, емоційна гнучкість, способи поведінки, вільне оперування здобутими знаннями та вміннями, самостійний пошук знань; перенесення відомих способів дій у нові, нетипові ситуації, виявлення активності думки, ініціативності, самостійності в оцінюванні власних дій, прогнозування сенсів життя; діяльнісно-практичний – фахові вміння, способи навчально-пізнавальної діяльності, активність, професійна мобільність, оволодіння педагогічними технологіями, використання прийомів педагогічної майстерності [51, 265]. На нашу думку, дослідниця не відобразила критерії професійної компетентності у повному обсязі і вичерпно, оскільки рефлексивний критерій є вагомим і відповідає за результат формування досліджуваної якості.

Таким чином, враховуючи проаналізовані точки зору різних дослідників, ми зупинимось на виокремленні власних критеріїв полікультурної комунікативної компетентності та їх показників. Зазначимо, що ефективна культурологічно-, особистісно-, гуманістично-спрямована полікультурна комунікативна діяльність майбутніх учителів ПШ, на нашу думку, неможлива без сформованої *мотивації* до неї як до дієвого засобу психолого-педагогічної, соціально-педагогічної взаємодії в умовах полікультурного освітнього середовища.

Результати аналізу праць учених щодо проблем мотивації особистості переконують, що у загальному психологічному плані мотивація – це складний психічний процес, який полягає в усвідомленні тією чи іншою мірою суб'єктивної та об'єктивної сторін потреби й дії, спрямованої на її задоволення [117]. Мотив є результатом мотивації і являє собою «внутрішню психологічну активність, що організовує та планує діяльність і поведінку, в основі яких лежить необхідність задоволення потреби» [117, с. 389].

Ми погоджуємося із думкою Є. Проворової [110, с. 88] щодо факторів, що впливають на формування у студентів позитивної мотивації до навчання взагалі і дещо адаптуємо їх до мотивації формування полікультурної комунікативної

компетентності: прогнозування та усвідомлення цілей процесу формування полікультурної комунікативної компетентності; усвідомлення теоретичної та практичної значущості засвоєваних знань; професійна спрямованість навчальних досягнень та їх зв'язок із життям; емоційна, інтерактивна форма викладу, застосування активних, інтерактивних методів та вибір ефективних завдань; наявність «пізнавального психологічного клімату» в навчальній групі та відповідного полікультурного освітнього середовища.

Поряд із мотивами у майбутніх учителів початкової школи важливо формувати *ціннісне* ставлення до майбутньої професії та відповідні ціннісні орієнтації особистості, пов'язані із полікультурною складовою суспільного життя у багатокультурному середовищі. Поняття «ціннісне ставлення» у філософських довідниках схарактеризовано як внутрішню позицію особистості, що відображає зв'язок особистісних і суспільних значень [23, с. 1199]. Для того, щоб сформувати в майбутніх учителів початкової школи позитивне ціннісне ставлення до складної професійної комунікації в полікультурному середовищі, необхідно сформувати відповідні ціннісні орієнтації, тобто спрямованість суб'єкта на діяльність і певні цінності, які можуть бути сформовані вже у процесі цієї діяльності [121, с. 65]. На нашу думку, серед ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи вагоме місце посідає усвідомлення цінності професії, суспільної значущості полікультурної комунікативної компетентності педагога та ціннісне ставлення до культурного розмаїття, потреба, інтерес до міжкультурної взаємодії в умовах полікультурного середовища. Підхід до освіти з позицій антропоцентризму, на думку філософа І. Аносова, засвідчує, що «людина оголошується головною метою і цінністю, «мірилом» усіх речей» [3, с. 119]. На наше переконання, в цьому контексті цінність людини не залежить від її національності та культурної приналежності й носить полікультурний характер. Ціннісні орієнтири в культурі теж можуть набувати загальносвітового значення, що сприятиме збереженню і поваги до культури з боку інших народів. Як зазначає Н. Розенберг, таку можливість «можна реалізувати лише за певних умов: по-перше, це безумовна значущість національної культури, позиціонування культури як світового

надбання; по-друге, це багатство її змісту, наявність в ній загальнолюдських цінностей такого рівня, щоб забезпечити можливість сприйняття їх представниками інших культур» [119, с. 113].

Переорієнтація на фундаментальні цінності світової культури, на наше переконання, має відбуватися у поєднанні зі збереженням національної самобутності. Авторами світового бестселера «Революція в навчанні» приділяється увага новій суспільній якості під назвою «культурний націоналізм». На думку американських учених, саме культурний націоналізм є однією із шістнадцяти головних тенденцій, що будуть формувати майбутнє [157, с. 414]. «Що більше ми ... розвиваємо глобалізаційний стиль життя, то більше наближаємося до того, що ... називається «культурним націоналізмом». Що більше ми глобалізуємося ... , то більше діємо по-людськи, прагнучи підкреслити власну самобутність, зберегти власну мову, триматися рідних коренів і рідної культури» [35]. Наведені цитати допомагають зрозуміти те, що прагнення до збереження культурної ідентичності, національної самобутності у поєднанні з переконаністю у позитиві полікультурності як світової цінності потрібно врахувати під час оцінки рівнів сформованості ПКК за мотиваційно-ціннісним критерієм.

Вищезазначене дозволяє нам виокремити **мотиваційно-ціннісний критерій** ПКК майбутніх учителів ПШ, що полягає в: усвідомленні значущості й позитивному сприйнятті професії майбутніми учителями ПШ, необхідності їх особистісного і професійного зростання; усвідомленні ролі та місця національної ідентичності, полікультурної єдності у функціонуванні суспільства та в житті кожної окремої особистості в постійно змінних соціальних контекстах; формуванні об'єктивної думки про себе як типового представника свого полікультурного суспільства в полікультурному контексті сучасного світу; розумінні сутності полікультурної комунікативної компетентності як професійно необхідної; комунікативній спрямованості особистості на засадах антропоцентризму, що передбачає утвердження людини як найвищої цінності, що не залежить від її культурної приналежності; усвідомленні власних

комунікативних потреб та актуалізації своєї національної та іншомовної комунікативної поведінки під час міжкультурної взаємодії в умовах полікультурного середовища; мотивації до міжкультурної взаємодії, в потребі та готовності до здійснення комунікації з представниками іншомовних лінгвокультур як сучасної вимоги до фахівців.

Отже, мотиваційно-ціннісний критерій полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи враховує сукупність ціннісних орієнтирів, комунікативних настанов і потреб, що визначають мотивацію (спрямованість) майбутніх учителів початкової школи до комунікативної дії в умовах полікультурної взаємодії (враховує полікультурні, загальнолюдські цінності, толерантне ставлення, установки на ефективну міжкультурну взаємодію).

Високий рівень сформованості мотиваційно-ціннісного критерію сприяє усвідомленню ролі та значущості певного багажу знань для ефективної комунікативної взаємодії в умовах полікультурного середовища. Підкреслимо, що способи діяльності (вміння, навички) завжди спираються на знання. Специфіка ПКК вимагає багатоаспектних знань, що охоплюють не лише знання системи, словникового складу рідної та іноземної мови, а й знання національно-культурних особливостей і реалій власної країни та країни, з представником якої відбуватиметься взаємодія. Крім того, важливо оперувати знаннями стратегій та стереотипів поведінки людей, процесів соціалізації, системою знань з основ теорії комунікації, правил культури спілкування, знаннями засобів та принципів соціокультурної комунікації в умовах полікультурного середовища. Важливо усвідомлювати неповторність різноманіття культур у світі, їх рівноправність для побудови конструктивної взаємодії на засадах толерантних взаємин.

Таким чином, доцільність виокремлення саме **когнітивного критерію** полікультурної комунікативної компетентності пояснюється багатоаспектністю необхідних знань, що охоплюють лінгвістичний, культурологічний, соціолінгвістичний, соціокультурний, мовленнєвий, стратегічний аспекти, детально описані у попередньому підрозділі. А. Хупсарокова [160] дефініціює

когнітивний критерій досліджуваної якості як спектр знань та теоретичних умінь, необхідних для ефективної життєдіяльності в полікультурному середовищі. Підсумовуючи вищезазначене, робимо висновок про те, що **когнітивний критерій** полікультурної комунікативної компетентності охоплює полікультурні знання та теоретичні вміння, що сприяють трансформації предметного змісту навчання мови та культури у зміст ефективної полікультурної взаємодії.

Жоден із проаналізованих критеріїв полікультурної комунікативної компетентності не зможе забезпечити ефективність полікультурної взаємодії без практичних навичок застосування набутих знань, без володіння певними комунікативними вміннями та здатністю вирішувати завдання конструктивної міжкультурної комунікації в умовах полікультурного середовища. Таким чином, нами виокремлено комунікативно-діяльнісний критерій полікультурної комунікативної компетентності, який представляє досліджувану якість у практичному аспекті. **Комунікативно-діяльнісний** критерій полікультурної комунікативної компетентності регулюється когнітивним та передбачає конкретні відкриті дії стосовно партнерів полікультурної взаємодії.

О. Кондратьєва [55] у структурі полікультурної компетентності виокремлює комунікативно-діяльнісний компонент, який формує здатність протистояти конфліктам з представниками інших культур, толерантне ставлення до чужокультурних відмінностей, розвинуті навички міжкультурної комунікації в контексті полікультурних відносин, що сприяє виявленню картини світу народу, його способу життя, є індикатором розвитку культури, демонструє здатність транслювати свої цінності в інші культури; виступає як ціннісно-нормативний регулятор культурної діяльності, відрізняє одне суспільство від іншого, сприяє його інтеграції і перетворює на культурну самобутність; виступає генератором смислів культури, елементом формування, відтворення і трансляції культури як у цілому, так і її компонентів.

Зазначимо, що полікультурна комунікативна компетентність охоплює символічну форму міжкультурної комунікації, яка є механізмом пам'яті культури і закріплена у вигляді символів, знаків та мовного вираження культурного і

суспільного значення, створює семіотичний простір для забезпечення взаємопроникнення та відкритості культур. Декодування цих символічних смислів тісно пов'язане із ефективністю комунікативної взаємодії. Серед показників ефективного формування полікультурної комунікативної компетентності у студентів, П. Сисоєв [152] акцентував увагу на наявності досвіду спілкування та досвіду застосування мови. *Досвід спілкування* за П. Сисоєвим включає в себе такі особливості: адекватний вибір соціокультурно прийняттого стилю спілкування; правильне потрактування явищ іншомовної культури; прогнозування сприйняття і поведінки носіїв мови і культури; підвищена толерантність під час спілкування іноземною мовою до учасників комунікації; здатність долати і вирішувати полікультурні, соціокультурні конфлікти під час спілкування; створення соціокультурного портрету країни, мова якої вивчається, а також учасників комунікації. *Досвід застосування мови*, як зазначає П. Сисоєв, передбачає: розпізнавання соціокультурно маркованих мовних одиниць у студійованих сферах міжкультурної комунікації; правильне використання соціокультурно маркованих одиниць в мовленні; адекватний переклад соціокультурно забарвленого матеріалу рідною мовою; соціокультурна схильність до виявлення тенденцій в схожості та відмінності між рідним та іноземним соціокультурними полями. Таким чином, **комунікативно-діяльнісний критерій** полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи ми визначаємо як уміння, навички та здатності спілкування, поведінки і діяльності в умовах полікультурного суспільства, спрямованих на ефективну, активну взаємодію з представниками різних культур, уникнення та розв'язання міжкультурних проблем.

Четвертим критерієм полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи нами виокремлений **рефлексивний критерій**. За І. Сергеевим, рефлексія як професійно значуща якість педагога – це «здібність свідомості вчителя бути зосередженим не на предметі власної діяльності, а на самій діяльності, тобто рефлексія як процес є усвідомленням власної діяльності» [126, с. 25]. Ю. Трофімова рефлексію у спілкуванні визначає

як «уміння бачити ситуацію не тільки своїми очима, а й очима партнера» [117, с. 492]. Тож акцентуємо увагу на здатності рефлексії регулювати процес формування полікультурної комунікативної компетентності, сприяючи змінам усталених, звичних алгоритмів, методів, форм. Таким чином, **рефлексивний критерій** ПКК майбутніх учителів початкової школи трактується нами як здатність оцінювати та аналізувати власні знання, навички та вміння.

Результати наукового пошуку, що відображають багатоаспектність досліджуваного явища й ґрунтовно описують кожен із виокремлених критеріїв ПКК, представлені нами у Додатку Б. Для кожного з критеріїв нами було визначено ряд показників, зміст яких подано в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Зміст показників сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ

Компоненти	Критерії	Показники	Зміст показників
1	2	3	4
1. Мотиваційно-ціннісний	1. Мотиваційно-ціннісний	1.1	бажання досягнути багатство різноманіття культур світу, переконаність у позитиві полікультурності як світової цінності; потреба у збагаченні власного досвіду знаннями про культуру інших народів та вивченні іноземних мов;
		1.2	переконаність у суспільній і духовно-моральній значущості вивчення власної та іноземних мов; прагнення розвиватися у професійно-комунікативному напрямі з урахуванням полікультурності світової спільноти;
		1.3	переорієнтація на фундаментальні цінності світової культури в поєднанні зі збереженням національної самобутності у зв'язку з інтеграцією України до полікультурного простору; інтерес та прагнення до конструктивної взаємодії з представниками інших культур; бажання попередити та подолати міжкультурні протиріччя, які можуть виникнути в умовах полікультурного оточення;
		1.4	прагнення уникати негативних стереотипів у сприйнятті інших культур, визнаючи їх самобутність, унікальність та рівнозначність з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо.
2. Когнітивний	2. Когнітивний	2.1	знання неповторності та самобутності різноманіття культур у світі; знання національно-культурних особливостей і реалій власної країни та країни, з представниками якої відбувається взаємодія або можлива така взаємодія внаслідок полікультурності оточуючого середовища;
		2.2	знання мовної системи, словникового складу української, російської та англійської мов та усвідомлення цінності цих знань для здійснення ефективної міжкультурної взаємодії в умовах полікультурного простору;

Продовження таблиці 1.1

1	2	3	4
		2.3	знання основ теорії комунікації, правил культури спілкування; знання особливостей та закономірностей полікультурної комунікації, культурної толерантності та інтолерантності; знання, що сприятимуть покращенню умінь будувати міжособистісні стосунки в полікультурному оточенні з урахуванням культурної самобутності учасників комунікації з метою уникнення конфліктів.
3. Комунікативно-діяльнісний	3. Комунікативно-діяльнісний	3.1	певний рівень практичного володіння мовою, з носієм якої відбувається спілкування; здатність до адекватної інтерпретації семіотичного та символічного кола іншомовної культури;
		3.2	визнання самобутності, унікальності та рівнозначності всіх культур з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо; активна позиція щодо відстоювання ідей рівності та гідності всіх культур і прав кожного народу; відсутність негативних стереотипів у сприйнятті інших культур; діяльність щодо припинення випадків нетерпимості до культурних особливостей, проявів явищ дискримінації, ксенофобії, шовінізму тощо;
		3.3	ствердження і збереження своєї культурної самобутності, сприяння забезпеченню поваги до неї як до однієї з багатьох унікальних світових культур в полікультурному розмаїтті;
		3.4	розвинуті навички міжособистісної та міжкультурної комунікації в контексті полікультурних відносин;
		3.5	здатність бути толерантним до оточуючих людей в умовах полікультурного простору; рівень сформованості здатності до комунікативної доброзичливості (толерантності).
4. Рефлексивний	4. Рефлексивний	4.1	здатність визначати підстави, необхідність формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи;
		4.2	здатність оцінювати власну позицію, активність, зацікавленість в ефективній міжособистісній комунікації в умовах полікультурного суспільства з дотриманням вимог толерантності та взаємоповаги;
		4.3	здатність прогнозувати хід міжкультурної комунікації та можливі результати полікультурного діалогу.

Окреслимо рівні сформованості досліджуваної якості за мотиваційно-ціннісним, когнітивним, комунікативно-діяльнісним та рефлексивним критеріями. **Мотиваційно-ціннісний критерій** (див. Дод. В, табл. В 1) характеризує наявність і міру бажання досягнути багатство різноманіття культур світу, ступінь переконаності у позитиві полікультурності як світової цінності, наявність потреби у збагаченні власного досвіду знаннями про культуру інших народів та вивчення іноземних мов; наявність переконаності в суспільній духовно-моральній значущості вивчення власної та іноземних мов, прагнення розвиватися у професійно-комунікативному напрямі з урахуванням полікультурності світової

спільноти; наявність переорієнтації на фундаментальні цінності світової культури в поєднанні зі збереженням національної самобутності у зв'язку з інтеграцією України до полікультурного простору, рівень інтересу та прагнення до конструктивної взаємодії з представниками інших культур, рівень бажання попередити та подолати міжкультурні протиріччя, які можуть виникати в умовах полікультурного оточення; міру прагнення уникнути негативних стереотипів у сприйнятті інших культур, визнаючи їх самобутність, унікальність та рівнозначність з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо.

Окреслюючи рівні сформованості *когнітивного критерію* (див. Дод. В, табл. В 2) акцентуємо увагу на рівні знань щодо неповторності та самобутності різноманіття культур у світі, знань національно-культурних особливостей і реалій власної країни та країни, з представниками якої відбувається взаємодія або можлива така взаємодія внаслідок полікультурності оточуючого середовища; рівні знань мовної системи, словникового складу української, російської та англійської мов та мірі усвідомлення цінності цих знань для здійснення ефективної міжкультурної взаємодії в умовах полікультурного простору; рівні знань основ теорії комунікації, правил культури спілкування, знань особливостей та закономірностей полікультурної комунікації, культурної толерантності та інтолерантності, рівні знань, що сприятимуть покращенню умінь будувати міжособистісні стосунки в полікультурному оточенні з урахуванням культурної самобутності учасників комунікації з метою уникнення конфліктів.

Відповідно до *комунікативно-діяльнісного критерію* (див. Дод. В, табл. В 3), майбутні учителі початкової школи характеризуються певним рівнем практичного володіння мовою, з носієм якої відбувається спілкування, певною здатністю до адекватної інтерпретації семіотичного та символічного кола іншомовної культури; певною мірою визнання самобутності, унікальності та рівнозначності всіх культур з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо, певним ступенем активності позиції щодо відстоювання ідей рівності та гідності всіх культур і прав кожного народу; певним рівнем ствердження і збереження своєї культурної самобутності, сприяння забезпеченню поваги до неї як до однієї

з багатьох унікальних світових культур в полікультурному розмаїтті; певним ступенем розвиненості навичок міжособистісної та міжкультурної комунікації в контексті полікультурних відносин; здатністю бути толерантним до оточуючих людей в умовах полікультурного простору, певним рівнем сформованості здатності до комунікативної доброзичливості (толерантності); відсутністю негативних стереотипів у сприйнятті інших культур, наявністю діяльності щодо припинення випадків нетерпимості до культурних особливостей, проявів явищ дискримінації, ксенофобії, шовінізму тощо.

Окреслюючи рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за **рефлексивним критерієм** (див. Дод. В, табл. В 4), акцентуємо увагу на рівні здатності визначати підстави, необхідність формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи; рівні здатності оцінювати власну позицію, активність, зацікавленість в ефективній міжособистісній комунікації в умовах полікультурного суспільства з дотриманням вимог толерантності та взаємоповаги; рівні здатності прогнозувати хід міжкультурної комунікації та можливі результати полікультурного діалогу.

У таблицях В. 1, В. 2, В. 3, В. 4 Додатку В детально схарактеризовані **рівневі характеристики показників сформованості ПКК** майбутніх учителів ПШ за відповідними критеріями, що окреслені вище.

Таким чином, керуючись висвітленими у попередніх підрозділах результатами теоретико-методологічного аналізу наукових праць стосовно досліджуваної компетентності, **відповідно до поставлених завдань підрозділу**, ми виокремили взаємообумовлені та взаємопов'язані компоненти ПКК майбутніх учителів ПШ (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний, рефлексивний). Запропонована структура стала основою для розроблення критеріїв та показників сформованості досліджуваної якості. Відповідно до визначених показників нами розроблена система оцінювання рівнів сформованості ПКК, серед яких ми виокремили високий, достатній, середній, низький рівні, що дозволить нам проаналізувати сучасний стан досліджуваної проблеми.

1.3. Аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми

Глобалізаційні тенденції в економіці, постійний ріст міграційних процесів, прагнення України до інтеграції системи вищої професійної освіти у європейський освітній простір зумовлюють та актуалізують потребу у формуванні полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів, яка допоможе молодому поколінню підготуватися до життя та активної діяльності в мультикультурному світовому просторі. Багатонаціональний склад населення нашої держави, прагнення до демократизації суспільних відносин потребує підготовки високосвідомого громадянина України, що сприятиме розвитку демократичних відносин між окремими людьми, групами людей, які належать до різних національностей та мають різне віросповідання.

Досліджувана проблема стосується не лише кожної особистості окремо, а й повинна вирішуватися на державному та навіть міжнародному рівні. Тому ми поставили собі за мету проаналізувати нормативно-правову базу України та міжнародні документи стосовно міжкультурного діалогу, полікультурного розмаїття, міжнародної співпраці, урахування академічної мобільності та виявити рівень важливості цих питань, їх актуальність стосовно розвитку всіх національних мов і культур за умови поваги до самотності кожної із них. До завдань підрозділу відносимо і аналіз змісту освітніх програм підготовки майбутніх учителів початкової школи, навчальних планів та навчальних програм різних дисциплін, за якими відбувається підготовка майбутніх учителів початкової школи у ЗВО, з метою виокремити ті, що мають об'єктивно закладені можливості для формування полікультурної комунікативної компетентності. Таким чином, **завданням** підрозділу є перевірка стану сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи у закладах вищої освіти України.

Феномен співіснування різних культур в епоху глобалізації актуалізує питання полікультурності, яке вимагає втілення ідей рівності, взаємоповаги, добросусідства культур. Зазначене є неможливим без ефективної комунікації в умовах полікультурного середовища. Саме комунікація забезпечує стабільність та

культурну інтегрованість суспільства, стверджуючи його цілісність та унікальність, одночасно консолідує його та диференціює від інших спільнот.

Ураховуючи загальноєвропейські тенденції в розвитку питання взаємодії, взаємоповаги та взаєморозуміння різних етнічних спільнот, народів, варто зазначити про ті документи, в яких втілені ці проблеми. Серед таких документів – Преамбула Статуту ЮНЕСКО, Статут Організації Об'єднаних Націй, Загальна Декларація прав людини (1948), Конвенція ЮНЕСКО проти дискримінації в освіті (1960), Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965), Рекомендації ЮНЕСКО щодо освіти задля міжнародного взаєморозуміння, співробітництва та миру та забезпечення прав людини і основних свобод (1974), Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на ґрунті віросповідання (1981), Конвенція про права дитини (1989), Декларація прав громадян, які належать до національних, етнічних, релігійних чи мовних меншин (1992), Декларація принципів толерантності, Загальна Декларація про культурну різноманітність (2001). У «Конвенції ООН про права дитини» особлива увага приділяється освіті дітей та молоді, так як це питання є передумовою їх інтеграції в культурне та соціальне життя суспільства: «Освіта дитини має бути спрямована на виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної; на підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, а також особами з корінного населення» [54, с. 27]. Прийняття Всесвітньої декларації ЮНЕСКО про культурне різноманіття допомогло державам, серед яких і Україна, підкреслити думку про важливість міжкультурного діалогу, що є запорукою миру, та категорично заперечити неминучість конфліктів між культурами й цивілізаціями. Цей документ дозволяє піднести культурне різноманіття до статусу «загальнолюдського надбання» та усвідомлювати його позитивну роль, оскільки саме культурне різноманіття розширює можливості вибору, який повинна мати

кожна людина, та є одним із джерел розвитку, що «забезпечує повноцінне інтелектуальне, емоційне, моральне та духовне життя» [187, с. 13].

Ще 1966 року на Генеральній конференції Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури було проголошено Декларацію принципів міжнародного культурного співробітництва, якою підкреслювалася пріоритетність різноманіття та взаємного впливу всіх культур і наголошувалося на тому, що «всі культури є частиною спільного надбання людства» [33, с. 1]. Загальновідомо, що культурна різноманітність – це історична реальність та природна частина історичної спадщини Європи. У Всесвітній декларації ЮНЕСКО про культурне різноманіття, що прийнята 31-ою сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО в Парижі 2 листопада 2001 року, проголошені наступні принципи: «культурне різноманіття (...) так само необхідне людині, як і біорізноманіття для живої природи (...), воно вважається загальним надбанням людства і повинне бути визнаним та закріпленим в інтересах сучасного та майбутніх поколінь»; «варто забезпечити гармонійну взаємодію та прагнення до співіснування людей та суспільства з плюралістичною, різноманітною та динамічною культурною самобутністю» [187, с. 13]. У «Білій книзі» з питань міжкультурного діалогу (Жити разом з рівною гідністю)» [10, с. 10] пропонується розв'язання проблем, пов'язаних з культурним різноманіттям, шляхом міжкультурного діалогу, що тлумачиться як відкритий обмін думками на основі взаєморозуміння та поваги між окремими людьми, а також між групами людей різної етнічної, культурної, релігійної, мовної приналежності, які мають різне історичне коріння. При цьому фундаментом реалізації такого діалогу слугують універсальні, загальнолюдські цінності – демократія, права людини та дотримання законів.

Ідея полікультурності закладена в багатьох вітчизняних документах державного значення, зокрема Конституції України [56], Національній доктрині розвитку освіти, у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [149], у Державному стандарті базової та повної середньої освіти [111], Законах України «Про освіту» [116], «Про Вищу освіту» [108], у Концепції «Нова українська школа» [58] тощо. Так, у Конституції України зазначено, що наша держава сприяє

не лише розвиткові історичної свідомості, традицій і культури української нації, а й розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Ця ж думка, але в більш глобальному значенні крізь призму ролі й місця освіти в сучасному світі, простежується в Національній доктрині розвитку освіти «Україна у XXI столітті», в якій зазначено, що система освіти в Україні має забезпечувати формування особистості, яка «усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації» [93, с. 5]. Освіта в Україні покликана сприяти формуванню «соціальної компетентності та досвіду в сфері взаєморозуміння, толерантності, побудови спільного європейського дому, культурного розмаїття водночас із збереженням власних культурних надбань» [93, с. 23]. У Законі України «Про освіту» серед засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності названо «нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями» [116].

О. Овчарук зазначає: «Як показує досвід, сьогодні формування освітніх цілей відбувається не на рівні держав, а на міждержавному, міжнаціональному рівнях, коли основні пріоритети освіти й цілі проголошуються в міжнародних конвенціях та документах і є стратегічними орієнтирами міжнародної спільноти. Держави формують освітню політику, спрямовану безпосередньо на інтеграцію її в міжнародні співтовариства» [98, с. 7]. Явища глобалізації та прагнення освіти йти пліч-о-пліч з вимогами часу та суспільства сприяють інтеграції держав світу в єдину міжнародну освітню систему, що й актуалізує питання формування у підростаючого покоління полікультурної комунікативної компетентності не лише в межах вітчизняної освітньої системи, а й у світових масштабах. В. Ковальчук акцентує увагу на тому, що «вища освіта вже не може обмежуватись підготовкою фахівців для місцевого чи національного ринку праці» [52]. У багатьох законодавчих актах України констатовано пріоритетність *міжнародної співпраці* у сферах освіти і науки. Зокрема, цьому питанню присвячено XI розділ Закону України «Про освіту» та XIII розділ Закону України «Про вищу освіту». Сприяння нашої держави міжнародному співробітництву та створення належних правових

та фінансово-економічних умов з боку держави для успішної міжнародної співпраці України у сфері освіти та науки є пріоритетними положеннями цих законів. Серед основних завдань закладу вищої освіти, визначених у 26 статті Закону України «Про вищу освіту», є «налагодження міжнародних зв'язків та провадження міжнародної діяльності в галузі освіти, науки, спорту, мистецтва і культури» [108]. З метою успішної реалізації *академічної мобільності*, у тому числі міжнародної, на яку, згідно із 62 статтею Закону України «Про вищу освіту», мають право особи, які навчаються у ЗВО, проводиться робота Центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, пов'язана із «встановленням еквівалентності атестатів і дипломів, міжнародним визнанням навчальних курсів, кваліфікацій, вчених звань і наукових ступенів» [108].

Отже, державна політика України у галузі освіти ґрунтується на принципі міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України у європейський простір, однак, як зазначено в 3 статті Закону України «Про вищу освіту», «за умови збереження й розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи» [108]. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України» наголошує на «підтримці культурного розмаїття, розвитку міжнародного культурного співробітництва, інтеграції української культури у світовий культурний простір» [115, с. 3].

Беручи до уваги полікультурність нашої держави, коли на території України проживали громадяни понад 170 національностей, Верховна Рада України ще 1991 року прийняла Декларацію прав національностей України, де зазначається, що Українська держава «бере на себе обов'язок створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур» [32, с. 1]. У 10 статті Конституції України йдеться про забезпечення державою всебічного розвитку й функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України [56]. Поряд із цим, в Україні «гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України» [56]. Такі ж державні зобов'язання зафіксовані в Законі України «Про національні

меншини в Україні», в якому йдеться про гарантії з боку держави всім національним меншинам права на національно-культурну автономію, яка передбачає користування й навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства тощо [111, с. 1]. Закономірно, що Україна ратифікувала «Європейську хартію регіональних мов або мов меншин» [39].

Серед основних напрямків плану дій у підписаній Україною Всесвітній декларації ЮНЕСКО про культурне різноманіття чільне місце відводиться мовному питанню, а саме: зобов'язанню зберігати мовну спадщину людства та сприяти самовираженню, творчості, поширенню ідей максимально можливою кількістю мов. Держави, які взяли участь у розробці та підписанні зазначеного документа, зобов'язалися сприяти його ефективній реалізації в дії шляхом співпраці щодо досягнення різноманітних цілей, серед яких і *заохочення мовного різноманіття* – за умови поваги до рідної мови – на всіх освітніх рівнях, де це можливо, а також вивчення кількох мов з раннього віку [187]. Крім того, на сприянні державою вивченню мов міжнародного спілкування наголошується і в Конституції України, Концепції «Нова українська школа» тощо.

У міжнародному документі «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя», прийнятому Європейським парламентом та Радою Європейського Союзу, наголошується на вмінні «вести критичний та конструктивний діалог», «зацікавленості у спілкуванні з іншими», що «передбачає оцінку впливу мови на інших та прагнення зрозуміти та використати її впевнено та із відповідальністю перед суспільством». Тобто наголошується на важливості не просто знати мову, а вміти «розуміти, виражати та пояснювати поняття, думки, почуття, факти та погляди як в усній, так і в письмовій формі (сприймання на слух, монологічне мовлення, читання та письмо) у відповідних соціальних та культурних контекстах (під час навчання та професійної підготовки, на роботі, вдома та на дозвіллі) відповідно до бажань чи потреб особи» [118]. Відповідно до цього документа, спілкування іноземною мовою також передбачає такі вміння, як посередництво та вміння порозумітись у

міжкультурному середовищі. Питання стратегії мовної освіти в Україні порушується і в Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті. У документі йдеться про створення системи неперервної мовної освіти, що забезпечить не лише опанування громадянами України державної мови, а й можливість знати рідну (національну) та вивчати іноземні мови. Документ декларує: «Освіта сприяє формуванню високої мовної культури та мовної компетентності громадян, поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантного ставлення до носіїв різних мов і культур» [93, с. 20].

Мова освітнього процесу в Україні відіграє важливу роль у реалізації можливостей міжнародної академічної мобільності. У 12 статті Закону України «Про освіту» констатовано, що досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності. Серед цих компетентностей, поряд із обов'язковістю вільно володіти державною мовою, наголошується на здатності спілкуватися рідною (у разі відмінностей від державної) та іноземними мовами. Тому 7 статтею цього закону та 48 статтею Закону України «Про вищу освіту» констатовано, що мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова, разом з тим, «держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед англійської мови» [108], крім того, зазначається, що «заклад вищої освіти має право прийняти рішення про викладання однієї, кількох або всіх дисциплін, виконання індивідуальних завдань та проведення контрольних заходів англійською мовою, за умови що усі здобувачі освіти, які вивчають відповідні дисципліни, володіють англійською мовою. У разі якщо є письмове звернення від одного чи більше студентів, заклад вищої освіти забезпечує переклад державною мовою» [108]. Про зацікавленість української держави у тому, щоб громадяни вільно володіли іноземними мовами, свідчить і Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». У цьому документі серед стратегічних індикаторів реалізації Стратегії йдеться про 75 відсотків випускників закладів загальної середньої освіти, які володітимуть щонайменше двома іноземними мовами, що підтверджуватиметься міжнародними сертифікатами [149].

Розглядаючи сучасний стан проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності, ми проаналізували доопрацьоване видання Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти: вивчення, викладання та оцінювання, яке представляє собою останню стадію процесу, що активно відбувається з 1971 року та сприяє співпраці численних представників учительської професії у Європі та за її межами. Комітет з питань культурної співпраці у галузі викладання сучасних мов при Раді Європи у своїй роботі дотримується *трьох головних принципів*. Перший принцип стосується багатства різноманітності мов і культур у Європі і наголошується на тому, що це є цінним спільним джерелом для захисту і розвитку. Тому головне завдання освіти вбачається у перетворенні цієї розмаїтості «з перешкоди у спілкуванні на джерело взаємного збагачення та розуміння» [43, с. 2]. Задля того, щоб підтримувати європейську мобільність, взаєморозуміння і співпрацю, подолати упередження і дискримінацію, потрібне дотримання у роботі Комітету другого принципу. У Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти наголошується на тому, що «лише шляхом кращого володіння сучасними європейськими мовами можна полегшити спілкування та взаємодію між європейцями з різними рідними мовами» [43, с. 2]. Третій же принцип орієнтований на запровадження державами-членами РЄ єдиних вимог у галузі викладання та вивчення сучасних мов для співпраці та координації національної політики.

Радою з культурного співробітництва, її Комітетом з питань Освіти та секцією Сучасних Мов було визначено низку головних заходів, спрямованих на покращення вивчення мов (згідно з вищезазначеними фундаментальними принципами). Серед цих заходів на перше місце висувається необхідність «забезпечити, наскільки це можливо, усім верствам населення доступ до ефективних засобів оволодіння мовами інших країн-членів РЄ (або інших спільнот з різних країн), їх пізнання, так само як і вміння користуватися цими мовами з метою задоволення їх комунікативних потреб...» [43, с. 3]. Серед інших можливих потреб, задовольнити які можна лише шляхом оволодіння іноземними мовами, у Рекомендаціях зазначено бажання «брати участь у справах

повсякденного життя іншої країни та допомагати іноземцям, що приїхали до їх власної країни, робити те саме»; «обмінюватися інформацією та думками з молоддю і дорослими людьми, які говорять різними мовами, і передавати один одному інформацію та почуття»; «досягати ширшого й глибшого розуміння способів життя і форм мислення інших людей та їх культурного спадку» [43, с. 3].

Проаналізувавши матеріал Рекомендацій РЄ з мовної освіти, ми зробили висновок про докорінні зміни, що стосуються *сучасної мети вивчення кількох мов*. Майстерне володіння двома, або навіть кількома мовами ізольовано одна від одної не може бути першочерговою метою під час вивчення мов, оскільки для сучасного мовця важливо розвивати вміння не сприймати ці мови у вигляді чітко розмежованих розумових блоків. Таким чином, має бути сформована «комунікативна компетентність, всередині якої усі мовні знання і досвід є складниками, та в якій мови переплітаються і взаємодіють» [43, с. 4]. Крім того, у Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти акцентується увага на важливості усвідомлювати, що «вивчення мови – це завдання впродовж усього життя» [43, с. 5], тому актуальним стає розвиток мотивації, умінь та впевненості молодих людей у ситуаціях контакту з новим мовним досвідом.

Ключовими положеннями багатьох нормативно-правових документів нашої держави та міжнародних документів, якими керується уряд України в прийнятті відповідних рішень стосовно аналізованої проблеми, стали такі *узагальнення*:

1. Міжкультурний діалог є запорукою миру між державами. Культурне різноманіття повинно усвідомлюватися як «загальнолюдське надбання».
2. Українська держава сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, створюючи належні умови для розвитку всіх національних мов і культур.
3. Система освіти в Україні повинна забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою належність не тільки до українського народу, а й до сучасної європейської цивілізації.
4. Україна сприяє міжнародному співробітництву, особливо стосовно сфери науки та освіти, прагне до успішної реалізації міжнародної академічної мобільності.
5. Україна виступає за розвиток

багатомовності, вивчення мов міжнародного спілкування, насамперед тих, що є офіційними мовами ООН, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій.

6. Держави-члени ЄС прагнуть запровадити єдині вимоги в галузі викладання та вивчення сучасних мов для співпраці та координації національної політики.

Отже, розглянувши та проаналізувавши вітчизняну законодавчу базу щодо формування ПКК, питань мовної освіти, актуальності підготовки молоді до іншомовної комунікації, життя в багатокультурному соціумі, ми можемо зробити висновок про визнання урядом України актуальності цієї проблеми. Проблемою формування ПКК вчені нашої країни зацікавилися нещодавно, тож вона потребує подальшого вивчення, узагальнень з боку науковців та відповідного теоретико-методичного супроводу. Тому актуально перевірити стан сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ у закладах вищої освіти України.

Значний інтерес для нашого дослідження становить *аналіз змісту освітніх програм підготовки майбутніх учителів, навчальних планів та навчальних програм різних дисциплін*, за якими відбувається підготовка майбутніх учителів початкової школи у ЗВО, з метою виокремити ті, що мають об'єктивно закладені можливості для формування полікультурної комунікативної компетентності. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (ст. 1, п. 17), освітня програма визнана єдиним комплексом освітніх компонентів, що спрямовані на досягнення передбачених такою програмою результатів навчання задля отримання кваліфікації. Таким чином, ми зосередили увагу на аналізі саме освітніх програм ЗВО спеціальності 013 Початкова освіта першого (бакалаврського) рівня підготовки. Перш за все, зупинимось на переліку компетентностей випускника, які, відповідно до Стандарту вищої освіти [113], поділяються на інтегральні, загальні та спеціальні (фахові, предметні) компетентності і корелюються з описом відповідного кваліфікаційного рівня Національної рамки кваліфікацій [112].

Серед зазначеного переліку компетентностей випускника в освітніх програмах нами не виявлено компетентності, яка б чітко була сформульована як полікультурна комунікативна компетентність. Проте ми акцентуємо увагу на тому, що формуванню окремих компонентів досліджуваного явища у всіх ЗВО

приділяється певна увага. У Стандарті вищої освіти подається чіткий перелік рекомендованих компетентностей, що можуть бути включені у перелік освітніх програм, а подається цей перелік з проекту TUNING. Аналіз цих документів дозволив нам виявити ряд компетентностей, які спрямовані на формування окремих компонентів полікультурної комунікативної компетентності: здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово; здатність спілкуватися іноземною мовою; здатність до адаптації та дії в новій ситуації; здатність працювати в команді; навички міжособистісної взаємодії; цінування та повага різноманітності та мультикультурності; здатність працювати в міжнародному контексті; здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів); здатність діяти соціально відповідально та свідомо.

Результатом аналізу освітніх програм ЗВО, що були експериментальною базою нашого дослідження, стало виявлення компетентностей, які спрямовані на формування того чи іншого компонента досліджуваного явища: здатності спілкуватися державною та іноземною мовою, володіти навичками нормативного літературного мовлення в різних сферах комунікації; здатності до розуміння чужих і продукування власних програм комунікативної поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування; уміння володіти різновидами стилів мовленнєвого спілкування в ситуаціях запобігання та врегулювання конфліктів; здатності до ефективної міжособистісної взаємодії; здатності діяти на основі принципів і норм етики на основі загальнолюдських та національних цінностей, правил культури поведінки; здатності діяти соціально відповідально, поважати різноманітність і мультикультурність у процесі педагогічної взаємодії; здатності і готовності формувати гідне ставлення до надбань національної культури та надання допомоги учням у розумінні культур інших держав; здатності до цінування та поваги до різноманітності і мультикультурності, надання рівних можливостей учням різних національностей та різних розумових здібностей, толерантне ставлення до їхньої культурної спадщини, індивідуальних особливостей тощо. Перелік компонентів розглянутих освітніх програм щодо їх

можливостей у процесі формування ПКК ми докладно проаналізували у підрозділі 2.4 та висвітлили у таблиці Додатку Г.

З метою перевірки стану сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи у закладах вищої освіти України нами був організований і проведений констатувальний етап дослідження, організація якого передбачала вибір методів, визначення критеріїв, показників, рівнів та діагностик. Для діагностики рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ було визначено такі критерії: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний, рефлексивний. Показники та характеристика рівнів їх сформованості детально подано у попередньому підрозділі (див. 1.2). Нами було обрано **діагностувальні методики** за кожним показником заявлених критеріїв, перелік яких подано у таблиці (табл. 1.2), а самі методики подано у Додатку Д.

Таблиця 1.2

Методики діагностики рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ

Крите-рі	Показ-ники	Методика діагностики
1	2	3
Мотиваційно-ціннісний	1.1	Діагностика потреб. Опитувальник для діагностики потреби у збагаченні власного досвіду знаннями про культуру інших народів та вивчення іноземних мов (авторська методика). Методика незакінчених речень.
	1.2	Опитувальник для діагностики переконаності у суспільній і духовно-моральній значущості вивчення власної та іноземних мов; прагнення розвиватися у професійно-комунікативному напрямі з урахуванням полікультурності світової спільноти (авторська методика).
	1.3	Опитувальник для діагностики інтересу та прагнення до конструктивної взаємодії з представниками інших культур (авторська методика). Методика незакінчених речень.
	1.4	Опитувальник для діагностики прагнення уникати негативних стереотипів у сприйнятті інших культур, визнаючи їх самотність, унікальність та рівнозначність з їх історією, традиціями, звичаями, мовою і т.д.(авторська).
Когнітивний	2.1	Опитувальник для діагностики знань неповторності та самотності різноманіття культур у світі, національно-культурних особливостей і реалій власної країни та країни, з представником якої відбувається взаємодія або можлива така взаємодія внаслідок полікультурності оточуючого середовища (авторська методика).
	2.2	Опитувальник самооцінки рівня знань української, російської, англійської мов та усвідомлення цінності цих знань (авторська методика).
	2.3	Опитувальник для діагностики знань основ теорії комунікації, правил культури спілкування, особливостей та закономірностей полікультурної комунікації, культурної толерантності та інтолерантності; знань, що сприятимуть покращенню умінь будувати міжособистісні стосунки в полікультурному оточенні з урахуванням культурної самотності учасників комунікації з метою уникнення конфліктів (авторська методика).

1	2	3
Комунікативно-діяльнісний	3.1	Контрольні роботи для перевірки рівня володіння українською, російською, англійською мовами.
	3.2	Вирішення проблемних ситуацій. Анкета для визначення самобутності, унікальності та рівнозначності всіх культур з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо; позиції щодо відстоювання ідей рівності та гідності всіх культур і прав кожного народу; відсутності негативних стереотипів у сприйнятті інших культур; (авторська методика). Оцінка наявних стереотипів.
	3.3	Опитувальник «Етнічна ідентичність». Методика Дж. Фінні, яка вимірює ступінь вираженості етнічної ідентичності. Методика вимірювання етноцентризму (М. Стаднікова).
	3.4	Оцінка самоконтролю у спілкуванні (М. Снайдера). Методика діагностики рівня навичок та спроможності до ефективної міжкультурної комунікації (О. Шаламової). Експрес-діагностика стійкості до конфліктів.
	3.5	Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухласв, Л. Шайгерова). Опитувальник для виявлення рівня комунікативної доброзичливості (толерантності) – модифікований тест комунікативної толерантності В. Бойко.
Рефлексивний	4.1	Анкета для діагностики здатності визначати підстави, необхідність формування ПКК майбутніх учителів початкової школи (авторська методика). Оцінювання вагомості факторів формування ПКК.
	4.2	Опитувальник для діагностики здатності оцінювати власну позицію, активність, зацікавленість в ефективній міжособистісній комунікації в умовах полікультурного суспільства з дотриманням вимог толерантності та взаємоповаги (авторська методика). Методика незакінчених речень.
	4.3	Вирішення проблемних ситуацій.

Серед використаних **методів діагностики**, що використовувалися для визначення сформованості ПКК, були анкетування, тестування, методики незакінчених речень, проблемні ситуації, контрольні роботи, адаптовані авторські методики. Анкети містили питання відкритого і закритого типів, в яких використовувалися прийоми «багатоступінчатого вибору», «незакінченої пропозиції», «постановки в ситуацію з прихованими можливостями». Під час створення анкет ми прагнули, щоб вони носили характер своєрідної співбесіди зі студентом, тому деякі питання надають можливість респондентам обґрунтувати свої відповіді або подати власні варіанти. Вибір діагностичних засобів визначався необхідністю дотримання основних принципів, зокрема таких, як інформативність

(результати діагностування охопили широке коло досліджуваних питань); доступність (зручність і зрозумілість формулювань).

З метою діагностики стану сформованості ПКК було проведено констатувальне дослідження. *Респондентами* виступали студенти Сумського державного педагогічного університету імені А. С.Макаренка, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г.Короленка, Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С.Сковороди, Бердянського державного педагогічного університету, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Усього в експериментальному дослідженні взяли участь 365 майбутніх учителів початкової школи, що навчаються на 2 та 3 курсах бакалаврського рівня за спеціальністю 013 Початкова освіта.

Якісна характеристика відповідей оцінювалась із урахуванням правильних повних відповідей, правильних неповних, неповних і відсутніх відповідей. Якість відповідей на питання відкритого типу визначали на основі правильності, глибини, повноти, ступеня самостійності, обґрунтованості суджень.

Проаналізуємо результати опитування для визначення рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи за **мотиваційно-ціннісним критерієм**. Діагностика *бажання досягнути багатство різноманіття культур світу, переконаність у позитиві полікультурності як світової цінності, потреби у збагаченні власного досвіду знаннями про культуру інших народів та вивчення іноземних мов (показник 1.1)* виявила, що лише 18 студентів (4,93% опитаних) мають високий рівень сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи за цим показником мотиваційно-ціннісного критерію, 91 (24,93%) – достатній, 182 (49,86%) – середній, а 74 (20,27%) – низький.

Методика незакінчених речень дозволила нам встановити, що 223 студенти (61,1% опитаних) пізнання особливостей культури іншої країни пов'язують зі збагаченням особистого кругозору, із загальним розвитком, саморозвитком,

самовдосконаленням, самоосвітою тощо; 42 студенти (11,5%) – із бажанням в майбутньому відвідати іноземну країну, країну, мову якої студенти вивчають; 18 студентів (4,9%) – із можливістю професійного вдосконалення; 28 студентів (7,7%) – із необхідністю та можливістю навчити цьому дітей; 26 студентів (7,1%) – із необхідністю впевнено спілкуватися з іноземцями; 16 студентів (4,4%) не вважають за потрібне вивчати особливості культури іноземних країн; 12 студентів (3,3%) сформулювали інші варіанти відповідей. Приблизно такі ж мотиви ознайомлення із культурою інших країн студенти назвали, даючи відповідь на питання «Я б хотів(ла) ознайомитись із культурою інших країн, оскільки...».

Зосередивши увагу на окремих питаннях застосованих діагностик, ми виявили, що потребу у використанні отриманої інформації стосовно особливостей іноземної країни у своїй подальшій професійній діяльності провідною назвали 18 студентів (4,9%), необхідною – 148 студентів (40,5%), важливою – 152 студенти (41,7%), бажаною – 47 студентів (12,9%). Потребу у вивченні та вільному спілкуванні іноземною мовою провідною назвали 108 студентів (29,6%), необхідною – 129 студентів (35,3%), важливою – 82 студенти (22,5%), бажаною – 46 студентів (12,6%). Цікаво, що всі опитані погодилися із твердженням «Я дотримуюсь традицій та звичаїв своєї культури, але цікавлюсь культурами інших країн». Більша половина опитаних погоджуються з тим, що явища глобалізації та полікультурності світової спільноти позитивно впливають на кожену культуру та закликають пишатися власною.

Діагностика рівнів сформованості полікультурні комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи за мотиваційно-ціннісним критерієм стосовно *переконаності у суспільній і духовно-моральній значущості вивчення власної та іноземних мов; прагнення розвиватися у професійно-комунікативному напрямі з урахуванням полікультурності світової спільноти* (показник 1.2) виявила, що 11 студентів (3,01%) мають високий рівень за цим показником, 219 (60%) – достатній, 111 (30,41%) – середній, 24 (6,58%) – низький.

Варто зосередити увагу на окремих питаннях, зокрема, 247 (67,7%) студентів вважають, що майбутній учитель початкової школи має знати кілька

мов, 84 студенти (23,01%) не визначилися, а 34 студенти (9,3%) відповіли негативно. На питання, якими саме мовами має володіти майбутній учитель ПШ, 217 (59,5%) студентів відповіли, що українською, російською, англійською, 68 (18,6%) – українською і російською, 74 (20,3%) – лише українською, 6 (1,6%) студентів надали власну відповідь – українською і трішки англійською. Вивчення російської мови більша половина студентів пов'язала із «покращенням можливостей спілкуватися», інші відповіді розподілилися між майже однаковими за смислом – «оволодіння новими знаннями», «оволодіння додатковими знаннями», «знати багато – цінується у суспільстві». Мотивом вивчати англійську мову 193 (52,9%) студентів вважають покращення можливостей спілкуватися, 56 (15,3%) – професійну значущість, відповіді «оволодіння новими знаннями», «оволодіння додатковими знаннями», «знати багато – цінується у суспільстві» разом обрали 94 (25,8%) студентів, інші відповіді – 22 студенти (6%).

Переорієнтація на фундаментальні цінності світової культури в поєднанні зі збереженням національної самобутності у зв'язку з інтеграцією України до полікультурного простору; інтерес та прагнення до конструктивної взаємодії з представниками інших культур; бажання попередити та подолати міжкультурні протиріччя, які можуть виникнути в умовах полікультурного оточення (показник 1.3) як ще один показник мотиваційно-ціннісного критерію формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи був діагностований за допомогою опитувальника та методики незакінчених речень. Нами було виявлено, що 24 студенти (6,58%) мають високий рівень за цим показником, 197 (53,97%) – достатній, 126 (34,52%) – середній, 18 (4,93%) – низький.

Якісний та кількісний аналіз питань виявив, що студенти вміють виокремлювати загальнолюдські цінності в межах різних культур, оскільки на питання методики незакінчених речень близько 80% дали відповідь, серед варіантів якої були зазначені наступні спільні риси багатьох культур: «ставлення до життя як найвищої цінності», «діти – майбутнє, тому їх треба виховувати», «за добро потрібно віддячити добром», «щастя в нас самих», «бережливе ставлення

до природи» тощо. Відмінності різних культур, що стосуються мови, способу життя, вірувань, звичаїв, традицій, обрядів як позитивні, самобутні, неповторні якості відмітили близько 75% тих, хто відповів на це питання. Продовженням речення «конструктивна комунікативна взаємодія між різними культурними групами допоможе у вирішенні важливих проблем, а саме: ...» у 50% тих, хто відповів на це питання, було розв'язання проблем, що стосуються збереження природного середовища, серед інших варіантів зазначені проблеми збереження національної гідності, збереження життя на планеті, ринку праці, захисту прав людини, покращення рівня освіти тощо.

Діагностика рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи за мотиваційно-ціннісним критерієм стосовно *прагнення уникати негативних стереотипів у сприйнятті інших культур, визнаючи їх самобутність, унікальність та рівнозначність з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо* (показник 1.4) засвідчила, що високий рівень характерний для 4 студентів (1,10%), достатній – для 55 (15,07%), середній – для 232 (63,56%), низький – для 74 (20,27%).

Серед питань, на яких ми зосередимо увагу, було визначення причин використання стереотипів. 253 (69,3%) студентів вважають, що стереотипами люди послуговуються для того, щоб не вигадувати нічого нового, оскільки стереотипи все одно підтверджуються, 76 (20,8%) опитаних вважають, що люди послуговуються стереотипами за звичкою, а 36 (9,9%) вважають, що люди лінуються думати та зрозуміти саму сутність. Такі результати вказують на те, що студенти не усвідомлюють, що позбутися негативних стереотипів дозволить раціоналізм та ситуативний підхід до кожної окремої життєвої ситуації. Більша половина опитаних погоджуються, що робити висновки, спираючись виключно на інформацію про національність особистості, не правильно, безглуздо і нерозумно. А ставлення до представників іншої національності більшість опитаних схарактеризували як нейтральне. Узагальнені результати рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи за мотиваційно-ціннісним критерієм представлено у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за мотиваційно-ціннісним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Рівні Показники	високий		достатній		середній		низький	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1.1	18	4,93	91	24,93	182	49,86	74	20,27
1.2	11	3,01	219	60,00	111	30,41	24	6,58
1.3	24	6,58	197	53,97	126	34,52	18	4,93
1.4	4	1,10	55	15,07	232	63,56	74	20,27
середнє значення	14,3	3,90	140,5	38,49	162,8	44,59	47,5	13,01

Примітка: •Зміст показників розкрито в таблиці 1.1.

Графічну інтерпретацію рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за мотиваційно-ціннісним критерієм представлено на гістограмі (рис. 1.2).

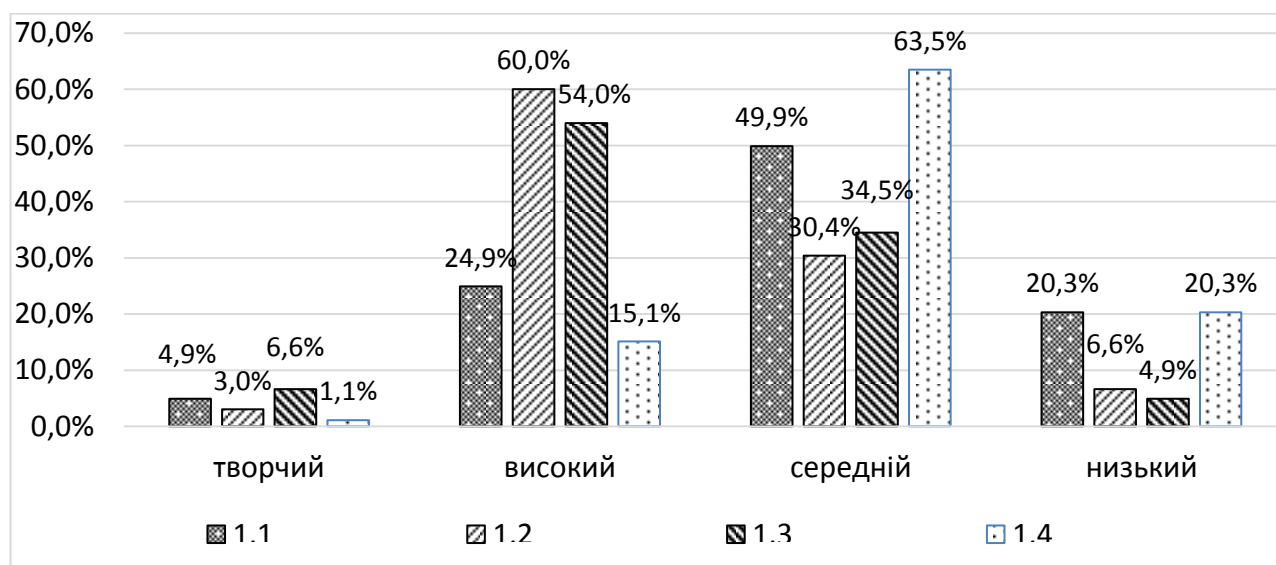

Рис. 1.2. Гістограма рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за мотиваційно-ціннісним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Проаналізуємо результати опитування, що здійснювалося з метою перевірки рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за **когнітивним критерієм**. Рівень знань неповторності та самобутності різноманіття культур у світі; національно-культурних особливостей і реалій власної країни та країни, з представниками якої відбувається взаємодія або можлива така взаємодія внаслідок полікультурності оточуючого середовища (**показник 2.1**) оцінювався за допомогою опитувальника, який виявив, що 12 (3,29%) студентів мають

високий рівень, 128 (15,62%) – достатній, 170 (60%) – середній і 55 (21,10%) – низький.

Показник, що стосується знання системи, словникового складу української, російської та англійської мов та усвідомлення цінності цих знань для здійснення ефективної міжкультурної взаємодії в умовах полікультурного простору (**показник 2.2**), діагностувався нами за допомогою опитувальника самооцінки рівня знань української, російської та англійської мов та усвідомлення цінності цих знань. Загальні результати виявили, що студенти дещо зависили свої оцінки у порівнянні з результатами, отриманими нами в результаті аналізу документації (виявлення середнього арифметичного значення балів, отриманих студентами на заняттях: «Іноземна мова» (англійська), «Українська мова за професійним спрямуванням», «Іноземна мова за професійним спрямуванням», «Сучасна українська мова з практикумом», «Сучасна російська мова з практикумом», «Іноземна мова (теорія і практика перекладу)», «Іноземна мова (практична граматики)», «Іноземна мова (лінгвокраєзнавство)»). Таким чином, нами було виявлено, що високий рівень мають 12 (4,38%) майбутніх учителів ПШ, достатній – 34 (17,26%), середній – 290 (57,26%), низький – 29 (21,10%) студентів.

Діагностика рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи за когнітивним критерієм за показником, що характеризує знання основ теорії комунікації, правил культури спілкування; знання особливостей та закономірностей полікультурної комунікації, культурної толерантності та інтолерантності; знання, що сприятимуть покращенню умінь будувати міжособистісні стосунки в полікультурному оточенні з урахуванням культурної самобутності учасників комунікації з метою уникнення конфліктів (**показник 2.3**), виявила, що 26 (14,79 %) опитаних мають високий рівень, 54 (16,99%) – достатній, 247 (63,29%) – середній і 38 (4,93%) – низький рівень. Узагальнені результати рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи за **когнітивним критерієм** подано в табл. 1.4.

Рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за когнітивним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Рівні Показники	високий		достатній		середній		низький	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
2.1	12	3,29	128	15,62	170	60,00	55	21,10
2.2	12	4,38	34	17,26	290	57,26	29	21,10
2.3	26	14,79	54	16,99	247	63,29	38	4,93
середнє значення	17	7,49	72	16,62	235	60,18	41	15,71

Примітка: •Зміст показників розкрито в таблиці 1.1.

Графічну інтерпретацію рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за когнітивним критерієм подано на гістограмі (рис. 1.3).

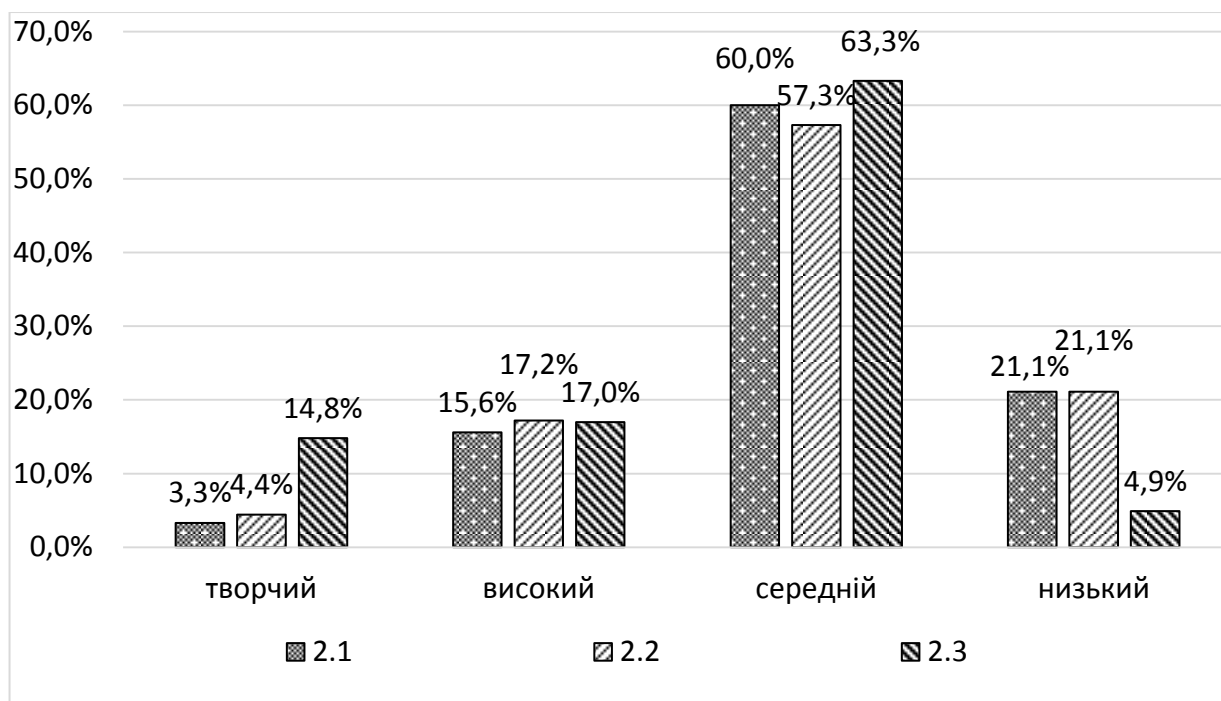

Рис. 1.3. Гістограма рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за когнітивним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Для діагностики рівнів сформованості ПКК за **комунікативно-діяльнісним критерієм** нами було виокремлено п'ять показників, аналіз яких виявив, що високий рівень характерний для 44 студентів (11,95%), достатній – для 94 (25,86%), середній – для 151 (41,37%), низький – для 76 (20,82%) студентів.

Рівень *практичного володіння мовою, з носієм якої відбувається спілкування та здатність до адекватної інтерпретації семіотичного та*

символічного кола іншомовної культури (показник 3.1) перевірявся нами за допомогою комплексних контрольних робіт з української, російської та англійської мов. Результати контрольних робіт виявили досить низькі показники: 37 (10,14%) осіб із 365 опитаних мають гарні результати контрольних зрізів, які віднесені нами до високого рівня, лише 56 осіб (15,34%) мають достатній рівень відповідно до контрольних зрізів, середній рівень характерний для 182 (49,86) осіб, а низькі результати мають аж 90 (24,66%) із 365 опитаних.

Діагностика рівнів сформованості ПКК за комунікативно-діяльнісним критерієм щодо *визнання самобутності, унікальності та рівнозначності всіх культур з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо; активної позиції щодо відстоювання ідей рівності та гідності всіх культур і прав кожного народу; відсутності негативних стереотипів у сприйнятті інших культур; діяльності щодо припинення випадків нетерпимості до культурних особливостей, проявів явищ дискримінації, ксенофобії, шовінізму тощо (показник 3.2)*, здійснювалася за допомогою вирішення проблемних ситуацій та анкетування і виявила, що 48 (13,15%) студентів мають високий рівень, 96 (26,30%) – достатній, 187 (51,23%) – середній і 34 (9,32%) – низький.

Рівні сформованості ПКК за комунікативно-діяльнісним критерієм за показником, що характеризує *ствердження і збереження своєї культурної самобутності, сприяння забезпеченню поваги до неї як до однієї з багатьох унікальних світових культур в полікультурному розмаїтті (показник 3.3)*, виявлений нами за допомогою опитувальника «Етнічна ідентичність», методики Дж. Фінні, яка вимірює ступінь вираженості етнічної ідентичності та методики вимірювання етноцентризму М. Стаднікова. Нами було встановлено, що високий рівень мають 38 (10,41%) майбутніх учителів початкової школи, достатній – 112 (30,68%), середній – 153 (41,92%), низький – 62 (16,99%).

Діагностика рівнів сформованості ПКК за комунікативно-діяльнісним критерієм щодо *розвиненості навичок міжособистісної та міжкультурної комунікації в контексті полікультурних відносин (показник 3.4)* за допомогою методики оцінки самоконтролю у спілкуванні М. Шнайдера, адаптованої

методики діагностики рівня навичок та спроможності до ефективної міжкультурної комунікації О. Шаламової та експрес-діагностики стійкості до конфліктів виявила, що високий рівень характерний для 53 (14,52%) студентів, достатній – для 111 (30,41%), середній – для 76 (20,82%), низький – для 125 (34,25%).

Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєва, Л. Шайгерова), опитувальник для виявлення рівня комунікативної доброзичливості (толерантності) (модифікований тест комунікативної толерантності В. Бойко) було застосовано нами для виявлення рівнів сформованості ПКК за комунікативно-діяльнісним критерієм щодо *здатності бути толерантним до оточуючих людей в умовах полікультурного простору та рівня сформованості здатності до комунікативної доброзичливості (толерантності) (показник 3.5)*. За допомогою зазначених методик виявлено, що високий рівень комунікативно-діялісного критерію за вказаним показником мають 42 (11,51%) студенти, достатній – 97 (26,58%), середній – 157 (43,01%), низький – 69 (18,90%).

Узагальнені результати рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за **комунікативно-діялісним критерієм** представлено у табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за комунікативно-діялісним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Рівні Показники	високий		достатній		середній		низький	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
3.1	37	10,14	56	15,34	182	49,86	90	24,66
3.2	48	13,15	96	26,30	187	51,23	34	9,32
3.3	38	10,41	112	30,68	153	41,92	62	16,99
3.4	53	14,52	111	30,41	76	20,82	125	34,25
3.5	42	11,51	97	26,58	157	43,01	69	18,90
середнє значення	44	11,95	94	25,86	151	41,37	76	20,82

Примітка: •Зміст показників розкрито в таблиці 1.1.

Графічну інтерпретацію рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи за комунікативно-діяльнісним критерієм представлено на гістограмі (рис. 1.4).

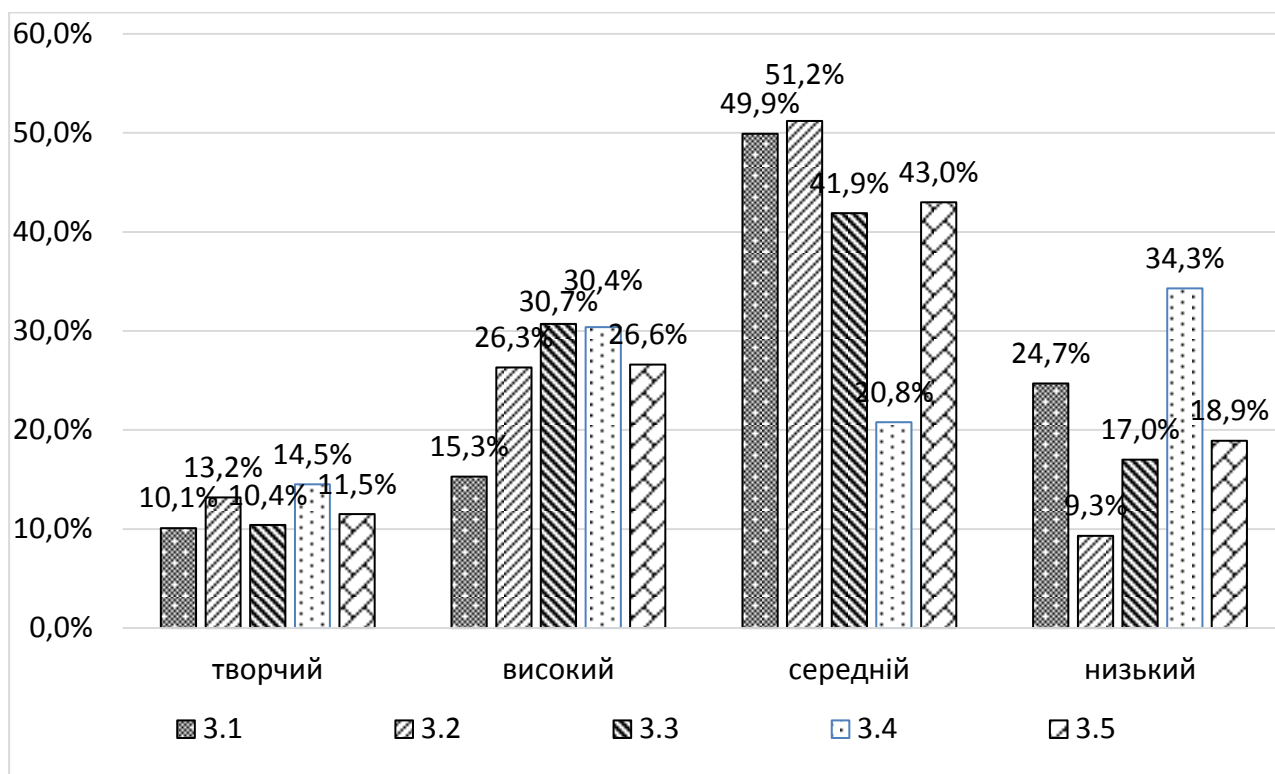

Рис. 1.4. Гістограма рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за комунікативно-діяльнісним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Нами було виокремлено три показники **рефлексивного критерію** ПКК майбутніх учителів ПШ, діагностика яких виявила, що високий рівень сформованості досліджуваної якості за визначеним критерієм характерний для 17 (4,57% студентів), достатній – для 72 (19,73%), середній – для 235 (64,57%), а низький – для 41 (11,14%) із опитаних 365 студентів.

Здатність визначати підстави, необхідність формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи (показник 4.1) було діагностовано за допомогою анкетування, яке виявило що 12 (3,29%) студентів мають високий рівень сформованості рефлексивного критерію досліджуваної якості за зазначеним показником, 128 (35,07%) – достатній рівень, 170 (46,58%) – середній рівень, 55 (15,07%) – низький рівень.

Діагностика рівнів сформованості ПКК за рефлексивним критерієм щодо здатності оцінювати власну позицію, активність, зацікавленість в ефективній міжособистісній комунікації в умовах полікультурного суспільства з дотриманням вимог толерантності та взаємоповаги (показник 4.2), виявила, що високий рівень мають 12 (3,29%) осіб, достатній – 34 (9,32%), середній – 290 (79,45%), низький – 29 (7,95%) майбутніх учителів ПШ.

Діагностика рівнів сформованості ПКК за рефлексивним критерієм щодо здатності прогнозувати хід міжкультурної комунікації та можливі результати полікультурного діалогу (показник 4.3) здійснювалася за допомогою вирішення проблемних ситуацій і виявила, що високий рівень характерний для 26 (7,12%) студентів, достатній – для 54 (14,79%), середній – для 247 (67,67%), низький – для 38 (10,41%).

Узагальнені результати рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи за рефлексивним критерієм представлено у табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за рефлексивним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Рівні Показники	високий		достатній		середній		низький	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
4.1	12	3,29	128	35,07	170	46,58	55	15,07
4.2	12	3,29	34	9,32	290	79,45	29	7,95
4.3	26	7,12	54	14,79	247	67,67	38	10,41
середнє значення	17	4,57	72	19,73	235	64,57	41	11,14

Примітка: •Зміст показників розкрито в таблиці 1.1.

Графічну інтерпретацію рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи за рефлексивним критерієм представлено на гістограмі (рис. 1.5).

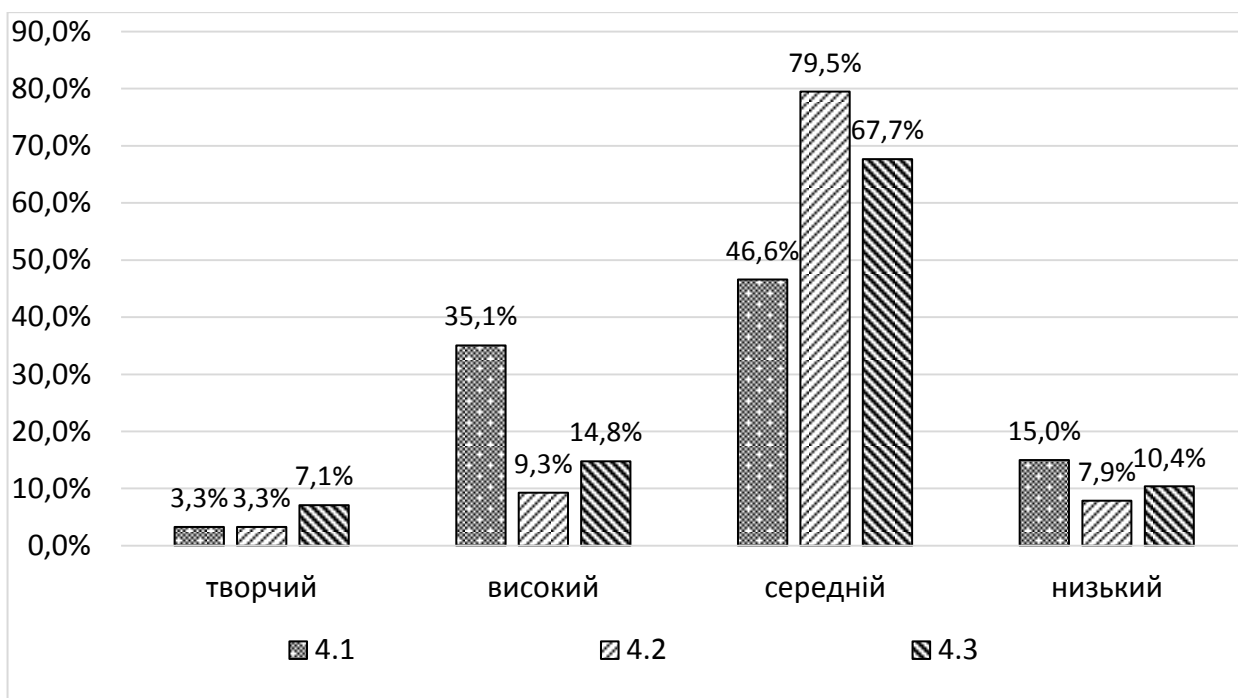

Рис. 1.5. Гістограма рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за рефлексивним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Таким чином, з метою перевірки стану сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ у ЗВО України, на основі визначених критеріїв та показників нами була проведена діагностика рівнів сформованості досліджуваної компетентності, в результаті якої було виявлено, що 15,2% студентів мають низький рівень сформованості полікультурної комунікативної компетентності, 50,6% респондентів – середній рівень, 26,2% – достатній, і лише 7,4% студентів мають високий рівень сформованості досліджуваної якості. Виявлені рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ свідчать про необхідність впровадження в освітній процес закладів вищої педагогічної освіти науково обґрунтованих педагогічних умов формування досліджуваного явища з метою підвищення його рівнів.

Висновки до розділу 1

У результаті узагальнення досвіду вітчизняних і зарубіжних учених нами встановлено, що процеси глобалізації та інтеграції в усіх сферах людської життєдіяльності, що відбуваються у світовому співтоваристві, основною характеристикою якого є його полікультурність, знайшли своє відображення в

системі освіти та сприяли розвитку полікультурної освіти. Соціально запитаними нині стали фахівці, здатні до відповідальної, результативної професійної та суспільної діяльності, співпраці, які прагнуть до взаєморозуміння та безконфліктного співіснування із представниками різних культур. Вони мають бути готовими до ефективної комунікативної взаємодії в полікультурному середовищі, тобто мати сформовану полікультурну комунікативну компетентність, що нині є однією з основних європейських цінностей.

З огляду на те, що полікультурна комунікативна компетентність – феномен різних галузей наукових знань та сфер людської діяльності у сучасному полікультурному середовищі, ми спробували системно підійти до розгляду цього питання – проаналізовано сутність категорії «культура» як засадничого з огляду на феномен полікультурності. Наголошуємо, що культура засвоюється лише в процесі певної діяльності (навчальної, практичної, комунікативної тощо) і не лише впливає на комунікацію, а й сама зазнає її впливу. Кожна культура має свою мовну систему, а мова не існує поза культурою. Нами зацентровано увагу на філософії мови Вільгельма фон Гумбольдта, який вперше запропонував розглядати різні мови як різне бачення світу. Зупинилися і на лінгвістичній гіпотезі Сепіра-Ворфа, за якою кожна мова має власний спосіб представляти одну і ту ж саму реальність. Таким чином, неповторність, своєрідність, специфіка будь-якої культури довершується в культурній картині світу, а мова нав'язує її носіям певне бачення світу.

Аналіз наукових поглядів вітчизняних і зарубіжних дослідників та освітньої практики дозволив сформулювати змістове наповнення терміна «полікультурна комунікативна компетентність майбутніх учителів початкової школи» з урахуванням його багатоаспектної природи. Полікультурна комунікативна компетентність майбутніх учителів початкової школи – це інтегральна соціально значуща особистісно-якісна характеристика особи, що виявляється у здатності ефективно здійснювати міжкультурну комунікативну взаємодію в просторі полікультурного суспільства, успішно розв'язувати професійні завдання, враховуючи полікультурний склад суб'єктів професійної діяльності, на засадах

толерантного ставлення, яка виникає на основі динамічної комбінації взаємопов'язаних полікультурних знань, умінь, практичних навичок, комунікативного досвіду, способів мислення, інтересів, потреб, мотивів, морально-етичних цінностей, соціальних норм та правил поведінки особистості майбутніх учителів початкової школи і є результатом навчання на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти та має мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний та рефлексивний компоненти.

З урахуванням сутності зазначених компонентів ПКК майбутніх учителів ПШ нами визначено мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний, рефлексивний критерії та їх показники. Означені нами критерії та показники було покладено в основу характеристики рівнів сформованості досліджуваної компетентності (високого, достатнього, середнього, низького).

Аналіз законодавчої бази України та міжнародних документів щодо життя у багатокультурному соціумі, культурного розмаїття, питань мовної освіти виявив актуальність підготовки молоді до іншомовної комунікації та визнання урядом України актуальності цієї проблематики. Серед зазначеного переліку компетентностей випускника у Стандарті вищої освіти (з проекту TUNING) та в освітніх програмах нами не виявлено компетентності, яка б чітко була сформульована як полікультурна комунікативна компетентність. Проте ми акцентуємо увагу на тому, що формуванню окремих компонентів досліджуваного явища у всіх ЗВО приділяється певна увага. Проблемою формування ПКК вчені нашої країни зацікавилися нещодавно і тому вона потребує подальшого вивчення, узагальнень з боку науковців та відповідного теоретико-методичного супроводу, що зумовило необхідність перевірки стану сформованості досліджуваної компетентності майбутніх учителів початкової школи у ЗВО України.

Відповідно до виокремлених показників мотиваційно-ціннісного, когнітивного, комунікативно-діялісного, рефлексивного критеріїв здійснена перевірка стану сформованості досліджуваного явища, в результаті якої виявлено, що 15,2% майбутніх учителів ПШ мають низький рівень сформованості полікультурної комунікативної компетентності, 50,6% – середній рівень, 26,2% –

достатній, і лише 7,4% мають високий рівень сформованості досліджуваної якості. Перевірка стану сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ у ЗВО України дозволила виявити проблеми, що потребують розв'язання: слабка мотивація студентів до вивчення іноземної мови та культури країни, мова якої вивчається; низький рівень знань національно-культурних особливостей і реалій країни, мова якої вивчається; проблеми з інтерпретацією семіотичного та символічного кола іншомовної культури; наявність негативних стереотипів у сприйнятті інших культур та їх носіїв; відсутність у студентів активних дій щодо припинення випадків нетерпимості, нетолерантності; актуальність проблеми діалогу культур, мирного співіснування в полікультурному світовому просторі, репрезентована міжнародними та вітчизняними законодавчими документами, не знаходить свого практичного втілення у процесі організації професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Таким чином, результати діагностики підтвердили необхідність визначення й упровадження в освітній процес закладів вищої педагогічної освіти України науково обґрунтованих педагогічних умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи та проведення експериментальної перевірки їх ефективності.

Основний зміст розділу викладено у роботах автора [130], [131], [132], [133], [134], [135], [136], [137], [138], [139], [140], [141], [142], [183].

Список використаних джерел до розділу 1

1. Агадуллин Р. Поликультурная профессиональная компетентность современного учителя. *Проблемы современного педагогического образования*. Москва: Педагогическая пресса, 2003. С. 12–172.
2. Алдошина М. Основы поликультурного образования. Орел: ФГОУ ВПО «Орловский гос. ун-т», 2012. 139 с.
3. Аносов І. Сучасний освітній процес: антропологічний аспект: монографія. Київ: Твім інтер, 2003. 391 с.
4. Антонова О. Вплив полікультурного середовища на розвиток обдарованості майбутніх педагогів. *Проблеми освіти: збірник наук. праць*. Вип. 82. Вінниця-Київ, 2015. С. 27–32.
5. Атрощенко Т. Сутність і структура полікультурної компетентності вчителя. *Педагогічні науки: збірник наук. праць*. Том 2. 2016. № 71. С. 67–71. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/3622> (дата звернення: 16.05.2019).
6. Базиль Л. Теоретичні і методичні засади розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2016. 470 с.
7. Бацевич Ф. Нариси з комунікативної лінгвістики: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 281 с.
8. Бацевич Ф. Основы коммуникативной лингвистики: учебник. 2-е вид., доп. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
9. Безрукова В. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога). URL: <http://didacts.ru/termin/polikulturenoe-obrazovanie.html> (дата обращения: 09.04.2017).
10. «Белая книга» по межкультурному диалогу «Жить вместе в равном достоинстве». 73 с. URL: http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_RussianVersion.pdf (дата обращения: 09.04.2017).
11. Бирюкова М. Глобализация: интеграция и дифференциация культур. *Философские науки*. 2000. № 4. С. 33–42.

12. Бібік Н. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. Компетентнісний підхід в сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи: монографія / за ред. О.В. Овчарук. Київ: [Б.В.], 2011. 111 с.

13. Бібік Н. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 47–58. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/9772/1/10-35-1-PB%20%281%29.pdf> (дата звернення: 17.09.2019).

14. Бірюк Л. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і технології (на матеріалі методики викладання російської мови): монографія. Київ: Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2009. 317 с.

15. Бобловський О. Міжкультурна взаємодія в умовах глобалізації: філософсько-культурологічний вимір: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04. Харків, 2012. 20 с.

16. Богданова А. Осипова С. Инновационная поликультурная образовательная среда в контексте формирования толерантной личности. *Сибирский педагогический журнал*. 2012. № 4. С.49–54. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/innovatsionnaya-polikulturnaya-obrazovatel'naya-sreda-v-kontekste-formirovaniya-tolerantnoy-lichnosti> (дата обращения: 30.09.2019).

17. Булыгин А. Поликультурная компетентность как социально-педагогический феномен. *Научный поиск: вестник кафедры педагогики и психологии*. 2013. № 3. URL: vestnikkaf.esrae.ru/6-60 (дата обращения: 28.11.2019).

18. Бушкова В. Основні тенденції взаємодії української та американської культур (соціально-філософський вимір): автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2001. 18 с.

19. Васютенкова И. Развитие поликультурной компетентности учителя в условиях последипломного педагогического образования: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Санкт-Петербург, 2006. 160 с.

20. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТО «Перун», 2005. 1728 с.

21. Верещагин Е., Костомаров В. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Москва: Русский язык, 1990. 246 с.
22. Воротняк Л. Особливості формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах. *Вісник Житомирського державного університету (Педагогічні науки)*. 2008. № 39. С. 105–09.
23. Всемирная энциклопедия: философия / главн. научн. ред. и сост. А. А. Грицанов. Москва: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.
24. Вяликова Г., Максимова Л., Плужникова Ю. Поликультурная компетентность будущего учителя. Коломна: Московский государственный областной социально-гуманитарный институт, 2014. 151 с.
25. Гез Н. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований. *Иностранные языки в школе*. 1985. № 2. С. 17–25.
26. Годлевська Д. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2007. 263 с.
27. Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доп. і випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
28. Грива О. Соціально-педагогічна модель формування толерантності у дітей та молоді в полікультурному суспільстві. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Київ-Житомир: вид-во ЖДУ, 2004. Кн. 1. С. 46–52.
29. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. Москва: Прогресс, 1984, 400 с.
30. Гурьянова Т. Использование метода проектов с целью формирования поликультурной компетентности студентов вуза в процессе обучения иностранному языку. *«Российская кооперация и вузовская наука: опыт*

взаимодействия и перспективы развития»: материалы межвузовской науч.-практ. конференции, посвященной 180-летию потребительской кооперации (г. Чебоксары, 28 янв. 2011 г.). Чебоксары: ЧКИ РУК, 2011. С. 139–141.

31. Данилова Л. Формирование поликультурной компетентности студента: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Оренбург, 2007.

32. Декларація прав національностей України від 01.11.1991 р. № 1771-XII, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12> (дата звернення: 26.01.2020).

33. Декларація принципів міжнародного культурного співробітництва від 04.11.1966 р. № 995_067, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_067 (дата звернення: 26.01.2020).

34. Дмитриев Г. Многокультурность как дидактический принцип. *Педагогіка*. 2000. № 10. С. 4.

35. Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / пер. з англ. Львів: Літопис, 2005.

36. Елизарова Г. Культура и обучение иностранным языкам. Санкт-Петербург: КАРО, 2005. 352 с.

37. Ерасов Б. Социальная культурология. Москва: Аспект Пресс, 2000. 591 с.

38. Этнолингводидактическая культура учителя: праксеологический аспект формирования. *Актуальные проблемы организации обучения в высшей и средней школе*: монография / Семенов Е., общая редакция проф. Михайличенко О.В. Германия: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2018. С. 98–128.

39. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 05.11.1992 р. № 994_014. Дата ратифікації: 15.05.2003 р., підстава 802-15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014 (дата звернення: 26.01.2020).

40. Живіцька І. Мовна картина світу як відображення реальності. *Філологічні студії*. 2010. Вип. 4. С. 20–25.

41. Жукова Т. Кросскультурные коммуникации в студенческой среде. *Этносоциум и межнациональная культура*. 2008. № 2 (10). С. 157–179.

42. Заброцький М. Комунікативна компетентність вчителя: екопсихологічний вимір. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 6. С. 1–4.
43. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / за наук. ред. укр. вид. д. пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. Київ: Ленвіт, 2003. 273 с.
44. Зимняя И. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. *Высшее образование сегодня*. 2003. № 5. С. 34–42.
45. Зимняя И., Боденко Б., Кривгенко Т, Морозова Н. Общая культура человека в системе требований государственного образовательного стандарта. Москва: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 1999. 67 с.
46. Зотова И. Характеристика коммуникативной компетентности. *Известия ТРГУ*. Тем. вып. «Психология и педагогика». 2006. № 68 (13). С. 225–227.
47. Калашнік Н. Структура міжкультурної комунікативної компетентності іноземних студентів-майбутніх медиків. *Наукові записки. Серія: педагогіка*. 2014. № 3. С. 98–105.
48. Кармин А., Новикова Е. Культурология. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 464 с.
49. Карнышев А. Личность и межкультурная компетентность. *Психология в экономике и управлении*. 2009. № 2. С. 99–106.
50. Ковалинська І. Поняття «полікультурність» та «мультикультурність» у науковому дискурсі. *Освітологічний дискурс*. 2016. № 1 (13). С. 65–78.
51. Коваль В. Теоретичні і методичні засади формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах: монографія. Умань: ПП Жовтий О.О., 2013. 455 с.
52. Ковальчук В. Вплив глобалізаційних процесів на освітню систему. *Професійний розвиток та управління людськими ресурсами в системі післядипломної педагогічної освіти в контексті трансформації освіти України*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 28 жовтня 2016 р. С. 367–370.

53. Ковальчук В. Формування проектної компетентності учнів: концептуальна модель. *Педагогічні науки*. Випуск 28. С. 26–33. URL: https://www.researchgate.net/publication/335339996_Formuvanna_proektnoi_kompetentnosti_ucniv_konceptualna_model (дата звернення: 01.06.2020).

54. Конвенція ООН про права дитини. Видана за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та в рамках глобальної програми ООН «Дія 2» для України. 52 с. URL: http://www.just.gov.ua/data/files/11-2009/Konvencija_OON_pro_prava_ditini.pdf (дата звернення: 03.03.2017).

55. Кондратьєва О. Формування полікультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи (на засадах лінгвокраїнознавчого підходу): дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 265 с.

56. Конституція України. № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 26.01.2020).

57. Концептуально-методологічні основи проектування методів і засобів діагностики освітніх результатів у вищих навчальних закладах: монографія / за заг. ред. В. І. Лугового, О. Г. Ярошенко. Київ: Педагогічна думка, 2014. 234 с.

58. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 20.01.2019).

59. Корякина А. К вопросу о поликультурной коммуникации. *Лингвистические, культурологические и дидактические аспекты коммуникации в поликультурном пространстве*: сборник I регион. лингвистич. конф. (Якутск, 12-13 апреля 2013 г.) / под ред. О.А. Мельничук. Киров: МЦНИП, 2013. С. 227–231.

60. Костюк І. Полікультурність у змісті сучасної історичної освіти: суспільна актуальність та дидактичні можливості. *Педагогічна думка*. 2012. № 1. С. 63–71.

61. Костюкова Т., Морозова А. Развитие иноязычной коммуникативной компетентности студентов неязыковых вузов: монографія. Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2011. 119 с.
62. Кочерган М. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 368 с.
63. Кочетков В. Психология межкультурных различий. Москва: ПЕР СЭ, 2002. 416 с.
64. Кравець Р. Педагогічна технологія формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях іноземної мови. *Молодий вчений*. 2017. № 1 (41) січень. С. 444–447.
65. Кремень В. Вступне слово президента АПН України. Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школи України: матер. метод. сем. Київ: Педагогічна думка, 2009. С. 3–4.
66. Кузьмінський А., Біда О., Кучай О., Кучай Т. Досвід Франції, Великої Британії та США у підготовці фахівців. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2019. № 180. С. 28–32.
67. Кузьмінський А. Деякі аспекти впровадження і використання передового педагогічного досвіду в університеті. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені ВО Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2017. № 4. С. 275–280.
68. Кузьмінський А. Наукова педагогіка у вимірах сучасності. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. № 7. С. 72–76.
69. Кузьмінський А. Педагогічний людиноцентризм академіка І. А. Зязюна. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. № 5. С. 107–113.
70. Куранова С. Основи психолінгвістики: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 208 с.
71. Курило В. Моделювання системи критеріїв оцінки розвитку освіти в регіоні. *Педагогіка й психологія*. 1999. № 2. С. 35–39.

72. Лекторский В. О толерантности, плюрализме и критицизме. *Вопросы философии*. 1997. № 11. С. 46–54.
73. Леонтьев А., Сорокин Ю., Тарасов Е. Национально-культурная специфика речевого поведения: монография. Москва: Наука, 1977. 352 с.
74. Лихачев Д. Письма о добром и прекрасном / сост., общ. ред. Г.А.Дубровской. Москва: Дет. лит., 1985. URL: <http://b1.culture.ru/c/102019/.pdf> (дата обращения 09.04.2017).
75. Лощенова І. Проблема полікультурності у педагогічних теоріях. *Педагогічні науки*. Випуск 11. С. 75–80. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2002/24-11-13.pdf> (дата звернення: 03.03.2017).
76. Лощенова І. Розвиток ідей полікультурного виховання у світовій педагогічній думці. *Педагогіка і психологія*. 2000. № 2. С. 68–77.
77. Луговий В. Європейська концепція компетентнісного підходу у вищій школі та проблеми її реалізації в Україні. *Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України*: матеріали методолог. семінару. Київ: Педагогічна думка, 2009. С. 5–17.
78. Луценко Г., Малюк Л. Фундаменталізація змісту освіти як основна вимога розвитку наукового мислення майбутніх фахівців. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер.: Педагогічні науки. 2013. № 121 (2). С. 244–247.
79. Людина у полікультурному суспільстві: навчально-методичний посібник для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором для студентів соціогуманітарних спеціальностей / Пометун О.І., Султанова Л.Ю. та ін. Київ: «Інжиніринг», 2010. 248 с. URL: http://diversipedia.org.ua/sites/default/files/posibnyk_lyudyna_v_polikulturnomu_suspilstvi.pdf (дата звернення: 30.09.2019).
80. Макаев В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы. *Педагогика*. 1999. № 4. С. 3–10.
81. Макбрайд У. Глобализация и межкультурный диалог. *Вопросы философии*. 2003. № 1. С. 80–84.

82. Максимова Л. Формирование поликультурной компетентности будущих педагогов в вузе на основе интегративного подхода: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Калуга, 2012. 24 с.

83. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 288 с.

84. Минибаева Г. Формирование поликультурной компетенции у студентов вузов в процессе изучения иностранного языка и литературы. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. Т. 12. 2010. №5. С.62–65.
URI: <https://cyberleninka.ru/article/v/formirovanie-polikulturnoy-kompetentsii-u-studentov-vuzov-v-protssesse-izucheniya-inostrannogo-yazyka-i-literatury> (дата обращения: 20.04.2017 г.).

85. Михальчук О. До проблеми формування професійної компетентності майбутнього педагога. *Молодь і ринок*. 2015. № 8. С. 125–130.

86. Мілютіна О. Полікультурна освіта школярів у Великій Британії: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. 192 с.

87. Модернізація вищої освіти в Україні і світі: десять років наукового пошуку: колективна монографія: 10-й річниці Ін-ту вищої освіти НАПН України присвячується / за заг. ред. В. П. Андрущенко, В. І. Лугового, М. Ф. Степка. Харків: б. н. и., 2009. 504 с.

88. Молодченко В., Афанасьєва Л. Міжкультурна компетенція і компетентність у сучасній соціальній комунікації. URI: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/760> (дата звернення: 30.09.2019).

89. Моляко О. Функціональна модель формування полікультурної компетентності школярів. *Рідна школа*. 2005. № 6 (червень). С. 10–12.

90. Монахов В. Введение в теорию педагогических технологий: монографія. Волгоград: Перемена, 2006. 425 с.

91. Муравьева О. Основные стратегии в структуре коммуникативной компетентности: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 Социальная психология. Томск, 2001. 158 с.

92. М'язова І. Міжкультурна комунікація: зміст, сутність та особливості прояву (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2008. 18 с.

93. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. К. Шкільний світ. 2001. 24 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (дата звернення: 26.01.2020).

94. Нехай В. Проблема концептуализации глобализации в современной социогуманитаристике. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2012. № 4 (56). С. 272–277.

95. Нечаева Е. Научные подходы в поликультурном образовании. *Вестник Российского государственного университета им. И. Канта*. 2007. № 11. С. 110–113.

96. Нікольська Н. Від розмаїття – до взаєморозуміння. Білінгвізм у середній освіті як спосіб інтеграції учнів у європейський полікультурний соціум. *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2008. № 3. С. 110–119.

97. Новікова О. Міжкультурна компетентність у світі, що глобалізується. URL: <http://www.bazaluk.com/conference/193/comments.html> (дата звернення 20.01.2019).

98. Овчарук О. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи*: колективна монографія / за ред. О.В. Овчарук. Київ: «К.І.С.», 2004. 112 с.

99. Олексенко О. Підготовка майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності до міжкультурної комунікації: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця. Харків, 2015. 207 с.

100. Паращенко Л. Технологія формування ключових компетентностей у старшокласників: практичні підходи. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи*: колективна монографія / за ред. О.В. Овчарук. Київ: «К.І.С.», 2004. 112 с. С. 73–85.

101. Пахомова Т., Сенченко Я. Формування англомовної комунікативної компетентності студентів-філологів в умовах лінгвосоціокультурного підходу. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля: Педагогіка і психологія*. 2013. № 1 (5). С. 59–64.

102. Перетяга Л. Дидактичні умови формування полікультурної компетентності молодших школярів: дис. ... д-ра пед. наук. Харків, 2008. 175 с.

103. Песков И. Теоретические основы разработки системы поликультурных компетенций. *Электронное научное издание (научнопедагогический интернет-журнал)*. Ноябрь, 2008. URL: <http://www.emissia.org/offline/2008/1287.htm>.

104. Петрух Р. Формування комунікативної компетентності у майбутніх викладачів вищого аграрного навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2016. 240 с.

105. Підготовка вчителя іноземної мови (англійської) для Нової української школи: колективна монографія / Мілютіна О.К., Лавриченко Н.М., Заремська І.М. та ін.; за заг. ред. Н.М. Лавриченко. Суми: Видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2018. 280 с.

106. Пометун О. Дискусія українських педагогів навколо витань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід в сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи*: колективна монографія / за ред. О.В. Овчарук. Київ: [Б.В.], 2004. 111 с.

107. Пометун О. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири сучасної школи. *Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України*: матер. метод. сем. Київ: Педагогічна думка, 2009. С. 332–345.

108. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 16.01.2020, підстава 392-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 26.01.2020).

109. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти. Закон України від 18.12.2019 р. № 392-

IX, чинний, поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-20?fbclid=IwAR3dTn3oyI9e4DaFfT0Fexj3UsSoCDFQnAayx2JfMwCQdhFFuoPC2-7kJZQ> (дата звернення: 20.01.2020).

110. Проворова Є. Методичні засади формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя музики: дис. ... канд. пед. наук / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. 248 с.

111. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: Закон України: від 21.08.2013 р. № 1392-2011-п. Редакція від 21.08.2013, підстава – 538-2013-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF> (дата звернення 10.01.2020).

112. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#n12> (дата звернення: 16.04.2019).

113. Про затвердження та введення в дію Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти: наказ МОН № 600 від 01.06.16 року. URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/51506 (дата звернення: 16.04.2019).

114. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 р. № 2494-XII. Дата оновлення: 12.12.2012, підстава 5461-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2494-12> (дата звернення: 27.01.2020).

115. Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України: Указ президента України від 31.05.2018 № 156/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156/2018> (дата звернення: 26.01.2020).

116. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Редакція від 16.01.2020, підстава – 392-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n1998> (дата звернення: 26.01.2020).

117. Психологія: підручник / за ред. Ю.Л. Трофімова. 6-те вид. Київ: Либідь, 2008. 560 с.

118. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18.12. 2006 р. № 994_975. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975 (дата звернення: 07.12.2019).

119. Розенберг Н. Национальные культуры как вызов глобализации. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион: Гуманитарные науки. Философия*. 2014. № 3 (31). С. 111–117.

120. Савченко О. Упровадження компетентнісного підходу в початкову освіту: здобутки і нерозв'язані проблеми. *Рідна школа*. 2014. № 5. С. 12–17.

121. Садова Т. Аксіологічний підхід у системі педагогічної методології. *Дошкільна освіта*. 2010. № 1 (27). С. 63–69.

122. Садохин А. Межкультурная компетентность: сущность и механизмы формирования: автореф. дис. ... д-ра культуролога: 24 00 01 / Федеральное государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования РАГС. Москва, 2009. 43 с.

123. Саух П. Концепція моделі полікультурної освіти в дискурсі проблеми міжкультурної взаємодії. *Інтернаціоналізація вищої освіти України в умовах полікультурного світового простору: стан, проблеми, перспективи*: матер. II міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 18-19 квітня 2018 р.). Маріуполь: МДУ, 2018. С. 26–28.

124. Саух П. Сучасна освіта: портрет без прикрас: монографія. Житомир, 2012. 382 с.

125. Семенов О., Кожем'якіна І. Розвиток професійної мовно-мовленнєвої компетентності вчителя початкової школи: теорія і практика: монографія. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 340 с.

126. Семенов О. Лексико-народознавчий компонент фахової компетентності майбутнього вчителя початкової школи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. МНУ імені В. О. Сухомлинського. 2020. № 1 (68). С. 250–257.

127. Семенов О. Націєтворча концепція Івана Андрійовича Зязюна в умовах реформування педагогічної освіти. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2018. Вип. 18. С. 30–43.

128. Семенов О. Професійний розвиток педагога в контексті освіти для миру. *Освіта для миру = Edukacja dla pokoju*: зб. наук. пр.: у 2 т. / редкол.: Кремень В.Г. (голова); Коцур В.П., Ничкало Н.Г., Шльосек Ф. (заст. голови); Довгий С.О., Лук'янова Л.Б., Вовк М.П., Котун К.В. (члени редколегії). Київ: Вид-во ТОВ «Юрка Любченка». Том 2. С. 153–166.

129. Сергеев И. Основы педагогической деятельности: учеб. пособ. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 316 с.

130. Серих Л.В., Серих Т.М. Формування компетентностей майбутніх учителів у контексті формування концепції «Нова українська школа». *Підготовка майбутніх учителів до реалізації Концепції «Нова українська школа»*: матеріали регіон. семінару (Глухів, 7 листопада 2018 р.). Глухів, 2018. С. 117–122.

131. Серих Т. Актуальність полікультурної освіти в епоху глобалізації. *Глухівські наукові читання – 2017. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук*: матеріали VII міжнар. інтернет-конф. молодих учених і студентів (Суми, 4-6 грудня 2017 р.). Суми: Вінниченко М.Д., 2017. Ч.1. С. 89–93.

132. Серих Т., Бірюк Л. Словник-довідник з полікультурної комунікації: навчальний посібник. Суми: НІКО, 2019. 152 с.

133. Серих Т. До питання можливих труднощів полікультурної комунікації у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Розвиток професіоналізму сучасного педагога в постнекласичній парадигмі*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 9-10 квітня 2019 р.). Черкаси: Видавець Гордієнко Є.І., 2019. С. 61–63.

134. Серих Т. Законодавчий супровід проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів. *Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика*: матеріали II всеукр. наук.-метод. практик. конф. (Суми, 28 лютого 2018 р.). Суми: НІКО, 2018. С. 255–258.

135. Серих Т. Комунікативна компетентність як складова професійної компетентності майбутніх вчителів початкових класів. *Наукові записки. Педагогічні науки: збірник наукових статей*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2016. Випуск СХХХІІ (132). С. 214–220.

136. Серих Т. Нормативно-регуляторний аспект проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів. *Інтернаціоналізація вищої освіти України в умовах полікультурного світового простору: стан, проблеми, перспективи*: матер. II міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 18-19 квітня 2018 р.). Маріуполь: МДУ, 2018. С. 127–131.

137. Серих Т. Полікультурна компетентність як складник комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика*: матеріали III всеукр. наук.-метод. практ. конф. (Суми, 20 лютого 2019 р.). Суми: НІКО, 2019. С. 305–308.

138. Серих Т. Проблема дефініціювання терміна «полікультурна комунікативна компетентність». *Scientific achievements of modern society: Abstracts of 1st International scientific and practical conference* (Liverpool, United Kingdom, 11-13 September 2019). Liverpool, United Kingdom: Cognum Publishing House, 2019. P. 223–237. URL: http://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/09/scientific-achievements-of-modern-society_11-13.09.19-1.pdf?utm_source=eSputnik-promo&utm_medium=email&utm_campaign=MATERIALY_KONFERENCII&utm_content=680453949.

139. Серих Т. Проблема збереження національної ідентичності у контексті світових глобалізаційних процесів. *Процес управління суспільним розвитком: виклики, реформи, досягнення*: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 28-30 травня 2009 р.). Суми, 2009. С. 69–70.

140. Серих Т. Термін «культура» в контексті формування полікультурної комунікативної компетентності в умовах глобалізаційних тенденцій сьогодення. *Моделі соціокультурного розвитку територій: перспективи та можливості у світлі історичної спадщини сучасного та майбутнього*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 25-27 вересня 2019 р.). Суми. С. 108–113.

141. Серих Т. Усвідомлення зв'язку мови і культури як передумова ефективного формування полікультурної комунікативної компетентності. *Imperatives of civil society development in promoting national competitiveness: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference. Volume I, December 13-14, 2018. Batumi, Georgia: Publishing House «Kalmosani», 2018, P. 126–128.*

142. Серих Т. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів засобами вербальної комунікації. *Глухівські наукові читання – 2016. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук: матеріали VI міжнар. інтернет-конф. молодих учених і студентів (Глухів, 27-29 вересня 2016 р.). Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О.Довженка, 2016. С.86–88.*

143. Сімоненко М. Полікультурна компетентність майбутнього вчителя як стандарт освіти європейського виміру. URL: http://www.rusnauka.com/6_NITSB_2010/Pedagogica/58322.doc.htm (дата звернення 20.01.2019).

144. Смирнова О. Соціально-психологічні умови розвитку комунікативної компетентності студентів у полікультурному освітньому просторі вищого навчального закладу: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Сєверодонецьк, 2018. 189 с.

145. Сніца Т. Модель формування полікультурної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника. *Науковий огляд*. 2016. № 3 (24). С. 1–6.

146. Собченко О., Донець А., Дьомкіна В. Вчимося бути толерантними. Тренінговий курс для молоді. Донецьк: Донецький молодіжний дебатний центр, 2008, 48 с.

147. Соколова Е. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до роботи у малочисельній школі. *Молодой ученый*. 2016. № 5-6. С. 94–96.

148. Соловей Л. Педагогічні підходи у формуванні ключових компетентностей майбутніх учителів природничих спеціальностей. *Педагогічні науки*. 2016. № 66-67. С. 110–115. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7531/1/Solovey.pdf> (дата звернення 07.10.2019).

149. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015.

150. Сулятицька Т. Міжкультурна взаємодія в інформаційному суспільстві: комунікативний аспект: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. 20 с.

151. Сысоев П. Феномен американской ментальности. *Иностранные языки в школе*. 1999. № 5. С. 68–73.

152. Сысоев П. Язык и культура: в поисках нового направления в преподавании культуры страны изучаемого языка. *Иностранные языки в школе*. 2001. № 4. С. 12–18.

153. Табачковський В. Гуманізм та проблема діалогу культур. *Філософська думка*. 2001. № 1. С. 6–25.

154. Тарнопольський О. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти: навч. посіб. Київ: Інкос, 2006. 247 с.

155. Тенденції реформування загальної середньої освіти у країнах Європейського Союзу: монографія (ч. 1) / за ред. Н.М. Лавриченко. Київ: Педагогічна думка, 2008. 146 с.

156. Тужба Э. Глобализация: основные измерения и подходы к пониманию. *Общество: социология, психология, педагогика*. 2011. № 1-2. С. 13.

157. Філософія освіти: хрестоматія: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / уклад.: В.О. Огнев'юк, О.М. Кузьменко. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. 508 с. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/5111533/page:42> (дата звернення: 03.03.2017).

158. Халяпина Л. Методическая система формирования поликультурной языковой личности посредством Интернет-коммуникации в процессе обучения иностранным языкам: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: Санкт-Петербург, 2006. 47 с.

159. Харина И. Формирование поликультурной компетентности иностранных студентов в процессе профессиональной подготовки в ВУЗе: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Федеральное государственное бюджетное

образовательное учреждение высшего профессионального образования «Дальневосточный государственный университет сообщения». Красноярск, 2014. 227 с.

160. Хупсарокова А. Формирование поликультурной компетентности у будущих педагогов. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология*. 2009. № 3. С. 118–125.

161. Чередниченко Л. Етапи формування полікультурної компетентності майбутнього вчителя початкової школи у процесі професійної підготовки. С. 1. URL: [http://irbis-nbuu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/pspo_2013_39\(4\)_55.pdf](http://irbis-nbuu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/pspo_2013_39(4)_55.pdf) (дата звернення 20.01.2019).

162. Чередниченко Л. Формування полікультурної компетентності майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2012. 255 с.

163. Шавкун І. Міжкультурна комунікація як складова сучасної менеджмент-освіти. *Культурологічний вісник Нижньої Наддніпряни*. 2009. Вип. 23. С. 115–118.

164. Шубкина О. Формирование коммуникативной компетентности студентов технических направлений подготовки: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования «Сибирский федеральный университет». Красноярск, 2016. 266 с.

165. Щербакова А. Формування полікультурної компетентності у студентів-медиків у навчально-виховному процесі вищого медичного навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Старобільськ, 2015. 357 с.

166. Ярычев Н. Поликультурная образовательная среда как элемент формирования толерантности студента. *Педагогика высшей школы. Международный научный журнал*. 2016. № 1 (04). С. 30–32.

167. Bachman L. *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford, 1990. P. 81–109.
168. Banks J. *An introduction to multicultural education*. University of Washington, Seattle. Fifth edition, 2014. 180 p.
169. Bennett J. *Developing intercultural competence for international education faculty and staff*. AIEA Conference. February 20-23. San Francisco, CA, USA: Association of International Education Administrators, 2011.
170. Berry J. *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications*. New York: Cambridge University Press, 2002. 310 p.
171. Bhawuk D., Brislin R. The measurement of intercultural sensitivity using the concepts of individualism and collectivism. *International Journal of Intercultural Relations*. 1992. Vol. 16. P. 413–436.
172. Boas F. *Handbook of American Indian languages*. Washington: government printing office, 1911. 84 p.
173. Council of the European Union (2018). Recommendations Council, Council Recommendation of 22 May 2018 on Key Competences for Lifelong Learning (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. 04.06.2018. Available at: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&rid=7](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&rid=7) (Last accessed: 26.05.2020).
174. Graham S., Weiner B. Theories and principles of motivation. Berliner & Calfee (Eds.), *Handbook of educational psychology*. New York: Simon & Schuster Macmillan, 1996. P. 63–84.
175. Hall E. *Silent Language*. Garden City; New York: Doubleday, 1959. 240 p.
176. Hutmacher Walo. *Key competencies for Europe*. Report of the Symposium Berne, Switzerland 27-30 March, 1996. Council for Cultural Co-operation (CDCC). A Secondary Education for Europe. Strasburg, 1996. 68 p.
177. Hybels S., Richard L. *Communicating Effectively*. Weaver II. Bilston, United Kingdom: McGraw Hill Higher Education, 1995. URL: http://personales.upv.es/mcandel/Hybels9_Ch3.pdf (Last accessed: 09.04.2017).

178. Nieto S. *The Light In Their Eyes: Creating Multicultural Learning Communities*. Culture and Education. New York: Teachers College Press, Columbia University, 1999. 201 p.
179. Parekh Bh. *Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory*. Palgrave, 2000. 379 p.
180. Pedersen P. Assessing Intercultural Effectiveness Outcomes in a Year-Long Study Abroad Program. *International Journal of Intercultural Relations*. 2010. № 34. P. 70–80.
181. Richards I. *Understanding Principles Of Literary Criticism*. KalikaRanjan Chatterjee Atlantic Publishers &Dist, 2002. 254 p.
182. Semenoh O. Levenok I. Intercultural Approach to Forming the Linguistic Competence of Foreign Medical Students: World and Ukrainian Contexts. *Spolecznosc miedzynarodowa w obliczu przemian: ujecie wieloaspektowe / A. Kordonska, R. Kordonski, (red.); Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki. Lwów–Olsztyn, 2019. Tom 1. S. 287–307.*
183. Sierykh T. Communicative Competence as a Component of Professional Competence of Future Primary School Teachers. *SWORLDJOURNAL*. 2016. № 11. URL: <http://www.sworld.education/e-journal/j1108.pdf>.
184. Smith A. Towards a Global Culture? *Global Culture by M.Featherstone*. Volume 7. Issue 2. London, 1990. P 171–191.
185. Todd J., Lanigan M. Relational Model of Intercultural Communication Competence. *International Journal of Intercultural Relations*, 1989. Vol. 13. P. 269–286.
186. Trager G., Hall E. *Culture as Communication: A Model and Analysis*. New York, 1954. 320 p.
187. Unesco Universal Declaration on Cultural Diversity. Adopted by the 31st Session of the Central Conference of UNESCO. Paris, 2001. France, 2002. 44 p.
188. Yurchenko O. Development of the motivational component of future primary school teachers readiness to forming the social competence of the pupils. *The Advanced Science Journal*, 2017. Vol. 2017. Issue 01. P. 52–57.

РОЗДІЛ 2 ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Обґрунтування педагогічних умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи

Підрозділ присвячено спробі узагальнити погляди щодо поняття «педагогічні умови» та їх місця в системі освітнього процесу; виокремленню та обґрунтуванню педагогічних умов, що сприятимуть формуванню полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Сучасні освітні процеси в Україні перебувають у стані реформування. Процес змін у їх системі ускладнюється тим, що в Україні проживають громадяни понад ста сімдесяти національностей, тому виникає необхідність звернути увагу на проблеми міжкультурної комунікації, крос-культурного мислення та полікультурні аспекти підготовки майбутніх учителів. Учителі як старшої, так і початкової школи у своїй професійній діяльності зіштовхуються з необхідністю налагодження комунікативно-психологічного контакту як з дітьми, так і з їхніми батьками. Тому вчителі мають бути готовими до ситуації, коли це спілкування виходить за рамки національного і комунікація набуває полікультурних ознак. На сучасному етапі розвитку суспільства актуальність підготовки майбутніх учителів у дусі міжкультурної взаємодії, спричиненою необхідністю бути готовими до викликів глобалізаційних процесів, набуває не абиякого розмаху. Ефективність формування ПКК майбутніх учителів початкової школи певним чином залежить від тих умов, що можуть прямо чи опосередковано впливати на цей процес.

Проблема взаємодії культур, їх рівності та діалогу – тема не лише цікава, а й актуальна. Ми вважаємо, що нині, коли наше суспільство стає більш інтегрованим та інтерактивним, коли інтенсифікуються процеси еміграції та імміграції, а спілкування з представниками багатьох інших культур набуває важливого значення, подолання відповідного культурного бар'єра стає нормою. Дослідниця В. Кузьменко [47, с. 4] констатує, що нормативні документи України

наголошують на необхідності вивчення кожною людиною національної культури народів, що живуть на території України, та світової культури. Прагнення допомогти майбутнім повноправним громадянам європейського суспільства вільно орієнтуватися в багатогранній мінливості світу й вільно почувати себе під час комунікації з представниками різноманітних культур вимагає сформованості полікультурної комунікативної компетентності в майбутніх фахівців.

Ефективна полікультурна комунікація не може виникнути сама собою, їй потрібно цілеспрямовано навчатися – формувати полікультурну комунікативну компетентність. ***Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи ми визначаємо як динамічний поетапний процес оволодіння комунікативним досвідом, що передбачає засвоєння майбутніми вчителями початкової школи системних знань щодо особливостей міжкультурної комунікації в умовах полікультурного середовища, набуття вмінь і навичок такого спілкування, а також розвиток їх професійно значущих якостей задля успішної полікультурної комунікації у професійній сфері.***

Для окреслення умов, за яких можливе успішне формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи, необхідно, насамперед, дати чітке визначення самого поняття «умова». Великий тлумачний словник сучасної української мови за редакцією В. Бусел [13, с. 1295] визначає умову як необхідну обставину, яка уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь і як обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь.

З точки зору психології, умова тлумачиться як певна сукупність явищ зовнішнього і внутрішнього середовища, які певним чином впливають на розвиток конкретного психічного явища [5]. Зв'язок педагогічних умов із сукупністю зовнішніх та внутрішніх елементів простежується і в дослідженні О. Шубкіної [107], яка педагогічні умови визначає як компонент педагогічної системи, що відображає сукупність внутрішніх (забезпечують розвиток особистісного аспекту суб'єктів освітнього процесу) та зовнішніх (сприяють

реалізації процесуального аспекту системи) елементів, що забезпечують її ефективне функціонування та подальший розвиток [107, с. 83].

Зупинимося на інших точках зору науковців для більш точного дефініціювання аналізованого поняття. Так, науковці Т. Костюкова та А. Морозова [44] визначають умови як «сукупність обставин, від яких залежить успішність розвитку досліджуваної компетентності в процесі впровадження розроблених педагогічних основ в освітній процес» [44, с. 38]. В. Коваль [35] педагогічні умови окреслює як комплекс практично реалізованих в освітньому процесі закладу вищої освіти заходів, спрямованих на формування професійної компетентності, реалізацію організаційно-методичної системи фахового становлення компетентності майбутнього фахівця. Дослідники Є. Хриков [103] та О. Олексенко [69, с. 53] педагогічні умови визначають як «обставини, які обумовлюють певний напрям розвитку педагогічного процесу» [103, с. 14].

Зазначимо, що якщо на меті є розкриття причинно-наслідкових зв'язків певного явища, необхідно, перш за все, розглядати його в різнобічних зв'язках і відношеннях, тобто у так званому загальному зв'язку. З. Курлянд [49, с. 31] зазначає, що за умови, коли одне явище викликає інше, то воно і є причиною; якщо ж явище взаємодіє з іншим у процесі розвитку цілого, до якого воно і належить, то воно виступає фактором; якщо явище обумовлює існування іншого явища, воно є умовою. Авторитетною і беззаперечною вважаємо думку Є. Хрикова, що умови створюються педагогами, а фактори існують об'єктивно, незалежно від діяльності, саме тому сутність педагогічних умов доцільно визначати через поняття обставин, а не факторів.

Проаналізувавши наведені точки зору щодо тлумачення педагогічних умов, ми узагальнили їх та виокремили ключові, що дало нам можливість сформулювати більш повне визначення цього поняття. Таким чином, *педагогічні умови формування ПКК майбутніх учителів ПШ – це особливості організації освітнього процесу, що обумовлюють успішність формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи і об'єктивно забезпечують ефективність її досягнення.*

Перш ніж розпочати виокремлення конкретних педагогічних умов формування ПКК майбутніх учителів ПШ, ми наведемо виокремлені Є. Хриковим [103, с. 15] властивості педагогічних умов як складових наукових досліджень: вони повинні бути спрямовані на організацію практичної педагогічної діяльності з орієнтацією на підвищення її ефективності; вони не можуть суперечити загально визнаним педагогічним закономірностям, принципам та правилам; для їх обґрунтування обов'язкове поєднання емпіричних та теоретичних методів наукового дослідження; виокремлені педагогічні умови повинні відповідати вимогам наукової новизни; вони не гарантують конкретний результат педагогічної діяльності, але підвищують імовірність його досягнення.

Орієнтуючись на зазначені особливості виокремлення педагогічних умов та спираючись на вимогу обов'язковості поєднання емпіричних та теоретичних методів наукового дослідження з метою їх обґрунтування, нами було проведено **експертне опитування** вчителів-практиків початкової школи, які були слухачами курсів підвищення кваліфікації в Сумському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти протягом 2018-2019 навчального року. Експертами виступили 50 учителів, яким було запропоновано проранжувати за ступенем вагомості 16 умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. До листа експертного оцінювання увійшли наступні умови: 1) спонукання до самоаналізу актів комунікації; 2) сприяння активності студентів у навчанні; 3) моделювання процесу формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи; 4) введення в освітній процес навчальних дисциплін, зміст яких передбачає формування комунікативної компетентності майбутнього педагога; 5) використання в освітньому процесі інтерактивних технологій; 6) розвиток задатків комунікативних здібностей студентів; 7) залучення майбутніх учителів початкової школи до участі у тренінгових заняттях, спрямованих на розвиток толерантного ставлення до оточуючих людей та навичок міжособистісного спілкування в умовах полікультурного середовища; 8) розроблення та впровадження методики формування полікультурної комунікативної

компетентності майбутніх учителів початкової школи; 9) задіяння в освітньому процесі комп'ютерної мережі Інтернет; 10) мотивація студентів до навчання; 11) застосування дискусійних методів навчання; 12) доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником; 13) вплив на професійно-цінності орієнтації студентів; 14) підвищення педагогічної майстерності викладачів ЗВО; 15) створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО; 16) активація і сприяння спілкуванню в соціальних мережах з представниками різних культур.

Ранжування проводилось експертами методом бальної оцінки від найвищого балу 16, який обумовлюється кількістю запропонованих умов, і до найнижчого 1, спираючись на усвідомлений ранг власних пріоритетів. Для встановлення вагомості виокремлених умов нами створена таблиця з кількістю учасників експертного опитування по горизонталі та умовами по вертикалі для виставлення бального ранжиру (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Результати експертного опитування щодо встановлення вагомості педагогічних умов формування ПКК майбутніх учителів ПШ

Умо- -ви з/п	Експерти																										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
1	12	16	2	1	2	6	2	6	1	6	6	8	3	4	16	6	7	9	6	5	6	6	5	7	4	3	7
2	8	10	4	8	4	3	5	1	7	2	12	1	2	3	6	2	9	8	5	6	3	12	4	6	8	8	1
3	13	11	16	12	11	14	13	12	10	16	7	11	10	16	13	10	13	10	12	10	12	14	12	13	16	10	14
4	7	9	15	14	10	16	12	16	11	8	11	9	13	10	1	11	12	14	13	16	16	7	13	12	10	14	12
5	11	15	7	13	15	15	15	11	9	10	10	10	9	15	10	12	11	13	11	11	13	9	11	9	12	13	10
6	6	8	6	10	6	5	9	2	3	11	1	16	12	5	3	7	4	1	7	4	5	1	6	4	5	5	3
7	2	12	3	6	5	7	6	3	16	1	13	2	7	9	7	5	8	7	2	7	7	13	1	10	9	7	2
8	14	7	12	15	14	11	11	14	8	12	14	15	15	14	11	9	16	15	16	12	15	11	15	14	14	15	16
9	9	1	5	3	9	1	4	4	2	3	2	7	8	2	8	1	5	4	9	3	1	2	8	8	2	6	8
10	10	14	1	2	7	4	8	9	15	7	5	3	4	8	5	4	2	6	8	8	4	5	3	5	3	4	6
11	3	2	11	16	13	10	10	10	14	9	9	14	11	11	15	15	10	12	10	13	10	10	10	11	11	12	11
12	15	5	14	7	12	13	16	15	13	15	15	12	16	13	12	14	15	11	15	14	8	15	16	15	15	11	15
13	4	3	8	5	3	8	1	7	4	13	4	4	5	1	9	3	1	2	3	1	11	4	2	2	1	2	9
14	5	13	10	11	8	9	3	8	5	4	3	5	6	6	4	8	3	5	4	2	9	3	9	3	6	1	5
15	16	6	13	9	16	12	14	13	12	14	16	13	14	12	14	16	14	16	14	15	14	16	14	16	13	16	13
16	1	4	9	4	1	2	7	5	6	5	8	6	1	7	2	13	6	3	1	9	2	8	7	1	7	9	4

Продовження табл. 2.1

Умо- ви з/п	Експерти																				Сума балів	Ваго- мість			
	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47			48	49	50
1	5	2	12	10	4	8	9	5	4	2	5	9	8	7	9	10	8	9	7	8	10	3	9	325	9
2	4	1	6	6	11	3	1	10	3	7	3	2	3	4	8	1	3	6	8	7	4	10	10	269	11
3	12	15	14	13	14	10	15	16	13	15	13	15	15	14	12	8	14	12	14	16	16	11	14	642	4
4	13	10	7	14	12	11	11	14	12	10	10	14	13	12	11	16	10	13	10	13	9	13	7	577	5
5	9	9	13	7	13	13	12	9	10	9	6	7	10	10	13	11	12	10	11	2	7	12	11	536	7
6	1	3	11	5	9	5	3	6	5	8	7	1	6	8	1	2	6	5	3	4	8	4	6	272	10
7	6	12	5	12	5	7	4	1	6	12	12	12	9	5	7	3	7	4	1	12	3	5	8	335	8
8	15	16	8	11	15	14	16	12	14	16	16	11	14	15	15	12	15	14	15	14	15	14	15	677	3
9	10	8	1	4	6	6	10	4	7	3	8	4	5	2	6	7	5	2	4	1	1	6	5	240	16
10	3	6	4	8	1	4	7	3	2	6	4	8	2	1	4	5	4	3	5	6	5	1	1	253	12
11	11	11	15	9	10	12	8	15	11	11	11	10	11	11	10	13	13	11	12	11	13	9	12	553	6
12	16	14	16	15	8	15	13	11	15	13	14	13	16	13	14	15	16	15	13	15	14	15	16	682	2
13	8	5	2	3	7	2	6	8	8	5	1	3	1	6	2	6	9	8	6	5	12	8	4	245	15
14	2	7	10	1	2	1	5	7	1	1	2	5	4	9	5	4	1	7	2	3	6	7	2	252	13
15	14	13	9	16	16	16	14	13	16	14	15	16	12	16	12	14	11	16	16	10	11	16	13	694	1
16	7	4	3	2	3	9	2	2	9	4	9	6	7	3	3	9	2	1	9	9	2	2	3	248	14

Аналіз проведеного експертного опитування здійснювався методом знаходження суми балів, яку набрала кожна із 16 запропонованих умов від усіх 50 експертів. Відповідно до результатів експертного опитування та аналізу різних підходів, точок зору до виокремлення педагогічних умов ефективного формування ПКК майбутніх учителів ПШ, нами виокремлено **три основні умови**, які є багатоконпонентними та зумовлені іншими чинниками, що впливають на процес комунікативної взаємодії в умовах полікультурного середовища: 1. Створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО. 2. Доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником. 3. Розроблення та впровадження методики формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Охарактеризуємо кожен із виокремлених умов більш детально та обґрунтуємо правильність нашого вибору.

Отже, **першою** важливою **педагогічною умовою** формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи є **створення полікультурно-комунікативного середовища в закладі вищої освіти**. На нашу думку, характер освітнього середовища визначається цілями освіти, які формуються згідно із зовнішніми вимогами до сучасних ЗВО.

Більшість європейських країн вважаються полікультурними державами, у ЗВО яких відбувається активізація контактів між різними культурами. Таким чином, зовнішні вимоги до закладів освіти пов'язані із актуалізацією створення полікультурно-комунікативного освітнього середовища, яке сприятиме наповненню освітнього процесу полікультурним змістом. Тобто освітнє середовище висуває комплекс вимог до організації освітнього процесу, що становлять внутрішні вимоги. Таким чином, освітнє середовище повинно постійно змінюватися відповідно до внутрішніх вимог щодо організації освітнього процесу у ЗВО, а полікультурна складова повинна пронизувати освітній процес на всіх етапах.

А. Богданова та С. Осипова [16, с. 48] вважають, що середовище є суттєвою умовою розвитку особистості, яка в процесі діяльності змінює його для досягнення своєї мети. Тобто вчені надають великого значення середовищу, в якому відбувається становлення особистості. Давно відомий факт впливу середовища на опанування мови. Якщо дитина з раннього віку виростає у двомовному оточенні, то вона буде природним білінгвом. Особистість може опанувати другу мову і під час довготривалого перебування в країні, де живуть носії цієї мови, оскільки це є життєво важливою вимогою (проживання в чужій країні без знання мови неможливе). Н. Бібік зазначає, що молода людина набуває компетентностей не тільки під час вивчення предметів, групи предметів, а й засобами неформальної освіти, внаслідок впливу середовища [13, с. 48].

В умовах спеціально організованого полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО з метою формування досліджуваної якості студенти можуть засвоїти нові культурні зразки. Нам імпонує точка зору І. Харіної [102, с. 65], яка акцентує увагу на тому, що соціокультурна взаємодія, взаємодопомога, взаємопідтримка, вільний вибір форм діяльності, спілкування та взаємостосунків сприяють вияву самостійності, набуттю навичок висування та реалізації ініціатив, засвоєнню елементів нової культури, самоуправлінню, набуттю умінь та навичок ведення дискусій, відстоювання особистої точки зору, спробам реалізації в художньо-творчій діяльності, виявляючи та розкриваючи творчий потенціал,

бажанню вчитися досягати успіху, поставлених цілей. Саме такий вплив, на нашу думку, матиме спеціально створене полікультурно-комунікативне середовище у ЗВО.

Ми цілком погоджуємося із думкою О. Пометун, яка наголошує, що «полікультурність української освіти можна розуміти як систему навчання та виховання, за якої ті, хто навчається, одержують теоретичні та практичні знання і навички у межах двох або кількох типів культур, що розрізняються за своїми пізнавально-інформаційними, етносоціальними, етнопсихологічними, релігійно-конфесійними, мовними та іншими особливостями» [58, с. 11]. Організувати освітній процес у ЗВО таким чином, щоб забезпечити реалізацію завдань полікультурної освіти, на нашу думку, можливо не лише завдяки безпосередньому навчанню в закладі освіти представників різних культур, а й завдяки спеціально організованому полікультурно-комунікативному середовищу.

За А. Богдановою та С. Осиповою [9, с. 52], сучасне освітнє середовище є підсистемою існуючого соціокультурного середовища і набуває рис полікультурного, інноваційного та постає як цілісність спеціально організованих психолого-педагогічних умов розвитку особистості, які інакше (по-новому) організовують «світ особистості» у новому полікультурному суспільстві: розширюють горизонти освітньої діяльності; сприяють формуванню поліфонічного бачення світу; ставлять за ціль виховати «неодномірну» особистість; культивують толерантність як моральний ідеал.

Таким чином, інтенсивний розвиток сучасного полікультурного суспільства як нової форми і стадії розвитку людства, в якому культурна складова життя людини набуває все більшої питомої ваги, обумовлює необхідність створення сучасного полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО з метою формування ПКК майбутніх учителів ПШ.

Другою педагогічною умовою формування ПКК майбутніх учителів початкової школи нами визначено *доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником.*

Знання іноземної мови стало вимогою часу, що пред'являє особливі вимоги до мовних і культурних компетентностей особистості, внутрішнім мотивом навчання людини і сприяє поширенню загальносвітових тенденцій розвитку освіти, пов'язаних із полікультурністю життя, розв'язанням глобальних проблем людства. У процесі входження національної освіти у світовий освітній простір не останню роль відіграють інтегральні явища. Усе більше підтверджується теза про те, що іноземна мова в сучасному суспільстві потрібна не лише як спосіб комунікації, а і як інструмент пізнавальної та професійної діяльності. Навчити людей спілкуватися (усно та письмово), навчити вчити дітей, а не лише розуміти іноземне мовлення – це важке завдання, ускладнене ще й тим, що спілкування – це не просто вербальний процес. Його ефективність, окрім теоретичного знання мови, залежить від багатьох факторів: умов і культури спілкування, правил етикету, знання невербальних форм спілкування (міміки, жестів), наявності глибоких фонових знань тощо.

Відомо, що для розуміння тексту вимагається не лише знання мови, якою цей текст написано, а й певний набір взаємопов'язаних відомостей, що стосуються змісту тексту. Ще у 1977 році автори монографії А. Леонт'єв, Ю. Сорокін, Е. Тарасов спробували обґрунтувати гіпотезу, відповідно до якої «структура і семантика тексту утворюють ніби одну частину складного механізму, інша частина якого міститься у свідомості та пам'яті індивіда, який сприймає текст» [50, с. 82-83]. Процес сприйняття відбувається саме тоді, коли обидва ці різні компоненти вступають у взаємодію. На нашу думку, гіпотеза А. Леонт'єва, Ю. Сорокіна та Е. Тарасова цілком пояснює труднощі сприйняття не лише іншомовного тексту, а й мовлення, оскільки воно сприймається крізь призму власного досвіду, поглядів, переконань. Саме тому важливо правильно підібрати зміст освітнього процесу, щоб він максимально відповідав очікуваним результатам.

Ключова ідея успішного формування ПКК майбутніх учителів ПШ ґрунтується на забезпеченні цілісності зазначеного процесу, що виражається в діалектичній єдності національних та загальносвітових цінностей у здійсненні

інтеграції полікультурного комунікативного змісту в освітній процес професійної підготовки майбутніх учителів ПШ. І. Бех [6, с. 5] наголошує на необхідності створення принципово нових навчальних програм, де освітній процес доцільно орієнтувати на розвивально-продуктивний інтегративний підхід. О. Шубкіна називає «розширення, збагачення змісту освіти, яка передбачає розвиток не лише професійних, а й особистісних якостей студентів» першою педагогічною умовою формування комунікативної компетентності студентів [107, с. 86]. Ми погоджуємося із думкою дослідниці щодо важливості збагачення змісту освіти і підкреслюємо, що це є процесом розширення, доповнення змісту освіти *за межі звичайної програми* підготовки майбутніх фахівців за рахунок *інтенсифікації, розширення програми, зокрема, дисциплінами за вибором*.

Пізнання об'єктивної дійсності не можна забезпечити тільки однією наукою і відповідним навчальним предметом, тому необхідно здійснювати міжнаукову та міждисциплінарну інтеграцію [32, с. 28]. Ураховуючи те, що полікультурна комунікативна компетентність має надпредметні та міждисциплінарні характеристики, оскільки без неї неможливе ефективне безпосереднє та опосередковане спілкування в жодній сфері з метою використання світових досягнень та вивчення кращих зразків в умовах полікультурного середовища, ми акцентуємо увагу на збагаченні змісту за рахунок застосування принципу тематичної міждисциплінарної інтеграції – «способу організації змісту навчання, в основі якого лежить інтеграція об'єктів вивчення, тем, проблем із різних сфер знань за допомогою їх змістового зв'язку із загальними ідеями міждисциплінарного характеру, які розкривають смисл глобальної теми» [107, с. 87]. Ми погоджуємося із думкою О. Пометун, що викладання навчальних дисциплін на засадах полікультурності має базуватися на уявленні про єдність світу, світової культури, про культурне розмаїття як головну засаду цієї єдності, самоцінність кожного народу й особистості, на уявленні про неповторність внеску народів світу, й України зокрема, до скарбниці світового культурного досвіду, на вихованні в студентів зацікавленої толерантності як до народів світу загалом, так і до окремих їхніх представників [58, с. 11].

Підготовка висококваліфікованих учителів ПШ – завдання, над вирішенням якого наполегливо працює увесь науково-педагогічний колектив закладів вищої педагогічної освіти. Кожна з дисциплін освітнього процесу робить свій вагомий внесок у формування ПКК. О. Пометун [58, с. 11] наполягає на розвитку та застосуванні інтегрального підходу до вивчення певних тем з різних дисциплін гуманітарного циклу, тематичних блоків тощо, використанні під час занять з певних дисциплін та у позааудиторній роботі інформації із сучасного суспільно-політичного життя, акцентуючи увагу студентів на наслідках національних, релігійних та інших соціальних конфліктів.

Вивчення іноземних мов допомагає долати мовні бар'єри та порозумітися у сучасному полікультурному світі. Подолання мовного бар'єру недостатнє для забезпечення ефективності спілкування між представниками різних культур, для цього потрібно перебороти бар'єр культурний. Сучасне викладання іноземної мови неможливе без прищеплення студентам іншомовної культури. Доповнення окремих дисциплін полікультурним складником озброює майбутніх учителів ПШ теоретичними знаннями, які відповідають державним стандартам вищої освіти. Отримані на лекційних, практичних, семінарських заняттях знання студенти невдовзі починають аналізувати та активно використовувати. Їх уявлення про навколишній світ, стосунки між людьми, державами та народами не є статичними, вони невпинно розвиваються, збільшуються, їх межі розширюються. Під час занять студенти навчаються співпрацювати, адекватно сприймати критику, бути толерантними, уміти організувати та вести дискусію, бесіду, узгоджувати свої дії з іншими. Студенти закладів вищої педагогічної освіти практично реалізують уміння застосовувати набуті полікультурні знання у конкретних практичних ситуаціях під час проходження педагогічної практики.

Таким чином, доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником є ваговою педагогічною умовою ефективного формування досліджуваної якості.

Третьою педагогічною умовою формування досліджуваної компетентності вважаємо ***розроблення та впровадження методики формування***

полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи, що передбачає активне використання арсеналу інноваційних методів у процесі професійної підготовки.

Під час розроблення системи формування ПКК майбутніх учителів ПШ важливо врахувати той факт, що освітній процес поєднує три основні взаємопов'язані процеси: навчання, виховання та розвиток. І. Песков з цього приводу зазначав, що ефективність формування полікультурної компетентності «залежить від узгодженості цих процесів та їх спрямованості на спільний результат» [75]. Спираючись на думку І. Пескова, акцентуємо увагу на тому, що формування ПКК майбутніх учителів ПШ повинно відбуватися в певній послідовності, яка забезпечує залучення студентів до діалогу культур як повноцінних його учасників, а не «споживачів без смаку». Дослідник наголошує, що першочергово потрібно створити умови для формування національно-культурної ідентичності, враховуючи рівень сформованості соціокультурної ідентичності, історико-культурний контекст та рівень особистісного досвіду визначення етнічної ідентичності. На нашу думку, формування ПКК майбутніх учителів ПШ потрібно підпорядкувати послідовності відповідно до визначених нами структурних компонентів досліджуваної компетентності, критеріїв та їх показників.

За умови формування полікультурної комунікативної компетентності без відповідного природного полікультурного середовища, необхідно акцентувати увагу на важливості усвідомлення студентами ролі іншомовного спілкування в їхньому професійному становленні та саморозвитку. Допомогти студентам усвідомити необхідність такого виду спілкування можна шляхом правильного, відповідального виокремлення й розвитку потреб та мотивів. Дослідження в галузі психології свідчать про взаємозалежність позитивного ставлення студентів до процесу навчання від інтегрованого впливу мотивів і стимулів, потреб і цілей, пізнавальних інтересів. Крім того, *мотивувати* до усвідомленого засвоєння комбінації знань, умінь і навичок, що стосуються ПКК, можна шляхом

розкриття всього спектру можливих труднощів під час міжкультурної комунікативної взаємодії в умовах полікультурного простору та їх причин.

Методика формування ПКК майбутніх учителів ПШ повинна враховувати варіанти виникнення непорозумінь під час комунікативної взаємодії в умовах полікультурного оточення. Не зважаючи на те, що рівень сформованості ПКК – це не єдиний фактор успішної комунікативної взаємодії, надзвичайно важливо визначити критерії ефективності спілкування. У дослідженні І. Зотової [31] наводиться думка Д. Джонсона, який зазначив, що ефективна комунікація відбувається за умови інтерпретації повідомлення отримувачем таким же чином, як на те сподівався відправник. Варто зазначити, що особливості комунікативної взаємодії не дозволяють розглядати її лише в термінах теорії обміну інформацією. По-перше, люди не просто обмінюються значеннями, а й прагнуть створити спільний смисл, що можливо, якщо інформація не просто почута, а й усвідомлена. Сутність комунікативної взаємодії – спільне осягнення предмета спілкування. По-друге, обмін інформацією обов'язково передбачає взаємовплив комунікатора та реципієнта на поведінку одне одного. Ефективність спілкування визначається саме тим, на скільки цей вплив реалізувався, як змінилися стосунки між учасниками комунікативної взаємодії. По-третє, комунікативний вплив як результат обміну інформацією можливий лише за умови, коли комунікатор та реципієнт приймають єдину систему значень та однаково сприймають ситуацію спілкування, контекст. По-четверте, в умовах конкретної ситуації людської комунікативної взаємодії можуть виникати цілком специфічні комунікативні труднощі, бар'єри. Причиною їх виникнення можуть бути професійні, соціальні, політичні, релігійні відмінності, які породжують не тільки відмінності в інтерпретації понять, а й з цілком різного світосприйняття. Комунікативні труднощі можуть виникати і внаслідок індивідуальних психологічних особливостей комунікантів, і через певну недовіру, неприхильність тощо. На нашу думку, ефективною може бути лише така комунікативна взаємодія, учасники якої усвідомлюють існуючі комунікативні труднощі, знають про шляхи їх послаблення чи подолання. Таким чином, критерій ефективного спілкування,

запропонований Д. Джонсоном, вважаємо правильним лише для комунікативної сторони спілкування і за умови врахування цих особливостей комунікативної взаємодії. У цьому контексті важливим є загальноприйняте виокремлення трьох сторін спілкування: комунікативної, інтерактивної та соціально-перцептивної чи просто перцептивної. Цей поділ умовний, а в реальних ситуаціях спілкування кожна із цих сторін не існує ізольовано від інших, вони взаємопов'язані. Ефективне спілкування поєднує і ефективний обмін інформацією, і адекватне сприйняття один одного, і узгоджену взаємодію, взаємовплив.

На амбівалентності теорії міжкультурної комунікації зосередила увагу О. Олексенко [69, с. 21-22], яка стверджує, що саме специфіка міжкультурної комунікації одночасно і підтверджує, і спростовує постулати загальної теорії комунікації, які сформульовані Гербертом Полом Грайсом (філософ, засновник теорії імплікатур). Засадничими для нашого дослідження стали напрацювання О. Олексенко [69, с. 21-22], в яких ґрунтовно розкривається спектр можливих труднощів під час комунікативної взаємодії між представниками різних культур в умовах полікультурного соціуму та їх причини, серед яких: оперування категоріями різних культурно-масових систем, без модифікування їх відповідно до специфічних умов культури партнера з комунікації; відсутність переключення кодів комунікації; надання неповної або недостатньої інформації через дисбаланс між об'ємами відомої та невідомої інформації про рідну й чужу культуру, і, відповідно, між поняттями достатності й надмірності; ідентифікація комунікантами нових об'єктів за аналогією з уже відомими через різне світобачення; використання стереотипних дій власної культури в інших культурах; відсутність достатніх знань щодо певних культурно-історичних подій, культурно обумовлених реалій, різна їх оцінка, використання ідіом; порушення семантичних зв'язків через незбіжності семіотичних систем на вербальному і невербальному рівнях; різне використання поняття часу, простору, оцінних суджень, етнічних і моральних норм.

Подібні помилки, допущені під час комунікації в умовах полікультурного середовища між представниками різних культур, можуть призвести до

неправильного встановлення родовидових зв'язків, хибних асоціацій, що утруднює, а інколи й унеможлиблює, спілкування, негативно впливає на взаємовідносини комунікантів, стає причиною конфліктів навіть міжкультурного рівня. Кожна конкретна ситуація спілкування має за собою широкий фон попередніх умов, що впливають на його організацію, і відбувається в межах конкретної культури із використанням певної етнічної мови за допомогою особливих законів комунікації, які випрацювані у межах неповторної мови і культури [83]. Отже, для повноцінної міжкультурної комунікації в умовах полікультурного середовища, яка відбуватиметься без комунікативних помилок, невдач і провалів, необхідно глибоко вивчати не тільки системно-структурну організацію іноземної мови, а й культуру, історію, менталітет, звички, традиції, серед яких і комунікативні, того народу, мова якого використовується для спілкування.

Таким чином, ефективність формування ПКК майбутніх учителів ПШ залежить від правильно підбраного комплексу методичного забезпечення освітнього процесу, який буде спрямований на розвиток умінь встановлювати та уникати можливих труднощів під час міжкультурної взаємодії в умовах полікультурного середовища та формування навичок ефективної взаємодії в умовах полікультурного простору між представниками різних культур. Розроблення методичного супроводу процесу формування ПКК майбутніх учителів ПШ нами було спрямовано на поетапне формування досліджуваної якості відповідно до визначених нами компонентів полікультурної комунікативної компетентності, критеріїв досліджуваної якості та їх показників.

Найефективніше процес засвоєння іншомовного матеріалу та формування ПКК майбутніх учителів ПШ відбуватиметься за умови створення відповідного полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО. Дослідження особливостей такого середовища як однієї з головних умов ефективного формування досліджуваної якості лежить в основі підрозділу 2.2.

2.2. Створення полікультурно-комунікативного середовища в закладі вищої освіти

У підрозділі ставимо за мету розкрити сутність поняття «полікультурно-комунікативне середовище», розмежувати поняття «полікультурний простір» та «полікультурне середовище» як родові до «простір» і «середовище», подати характеристику особливостей організації освітнього процесу з метою створення полікультурно-комунікативного середовища, розкрити його значення в системі освіти.

Для сучасного суспільства виникає об'єктивна усвідомлена потреба в тому, щоб його члени володіли полікультурною комунікативною компетентністю як здатністю та готовністю людини до життєдіяльності в нових соціокультурних умовах, в яких контактують представники різних культур, національностей, віросповідань. У сучасному світі інтенсифікується взаємозв'язок між різними народами та країнами, збільшується взаємний вплив культур.

У результаті історичного розвитку в людей, як відомо, формується етнічна та національна самосвідомість. Але якщо етнічна самосвідомість залежить від походження й не змінюється в результаті зміни, наприклад, місця проживання, то національна визначається *входженням в «семіотичне поле» культури*. У процесі міграції, внаслідок трудової, соціальної чи освітньої мобільності, людина може опинитися в іншій країні, у сфері впливу іншої культури і від неї залежить, чи збереже вона свою національну культуру, чи асимілюється з новою. У ЗВО України не рідко професійну підготовку проходять представники різних країн, оскільки міжкультурний діалог вважається єдиним можливим способом існування та розвитку людської цивілізації, тому необхідно, щоб в умовах ЗВО він був максимально ефективним та конструктивним. О. Пометун наголошує: «Важливими завданнями вищої освіти в Україні в цих умовах, вочевидь, є: сприяти розвиткові цивілізованих міжнаціональних та міжкультурних стосунків, представляти розмаїття культур і сприяти їхньому розвиткові, стимулювати інтеграцію у суспільстві, протидіяти дискримінації і порушенню прав людини. Система вищої освіти має стати не лише рушійною силою культурного й

інтелектуального розвитку молоді, а й засобом розвитку загальнодержавної ідентичності» [58, с. 11].

На наше глибоке переконання, досягти реалізації поставлених завдань можливо, перш за все, шляхом створення у ЗВО відповідного полікультурно-комунікативного середовища. Зупинимось на сутності поняття «полікультурно-комунікативне середовище». Перш за все, розглянемо поняття «освітнє середовище» й «освітній простір», що часто синонімічно використовуються в науковій літературі, більш детально з метою їх розмежування. *Простір* трактується М. Яричевим [109, с. 30], А. Богдановою та С. Осиповою [9, с. 50] як набір певним чином пов'язаних між собою умов різної природи, які можуть впливати на суб'єкт-людину. У той же час, залучення до простору самої людини не обов'язкове, оскільки простір може існувати незалежно від неї. У дослідженні А. Богданової та С. Осипової *освітній простір* трактується як «цілий спектр певним чином пов'язаних між собою відношень та умов, які можуть впливати на освіту індивіда, без наміру включення до його складу самої особистості того, хто навчається» [9, с. 50]. Тобто освітній простір існує / може існувати і незалежно від того, хто навчається. Така ж думка простежується й у дослідженні М. Яричева [109, с. 30]. На думку Н. Гафурової [15, с. 39], поняття «простір» стало категорією, незалежною для освіти, оскільки будь-яку освіту (формальну, неформальну, інклюзивну та інформальну) в сучасному світі можна отримувати незалежно від місця знаходження суб'єктів освітнього процесу, «місцем зустрічі» яких може бути і реальність, і віртуальність, поєднання віртуального і реального, спілкування у віртуальному і реальному просторі, який певним чином впливає на індивіда. Вагомою вважаємо точку зору О. Кондратьєвої, яка *полікультурний освітній простір* визначає як такий, що «відбиває специфічні характеристики етнічного різноманіття і служить універсальним освітнім середовищем соціалізації представників різних національностей, що включає в себе як формальні (дитячі садки, школи, училища, ЗВО), так і неформальні (родина, друзі, сусіди тощо) структури» [42, с. 103]. Вищою цінністю полікультурного освітнього простору вчена називає людину, особистість, а головний зміст і ціль освіти

пов'язує із розвитком особистості, соціально-педагогічною підтримкою, захистом індивідуальності.

Поняття «*освітнє середовище*» у наукових колах сприймається у співвідношенні з його родовим поняттям «середовище»: «соціально-побутові умови, що оточують, обставини, а також сукупність людей, що пов'язані спільністю цих умов» [109, с. 31]. У цьому контексті до середовища віднесемо безпосереднє оточення індивіда, яке, частіше за все, найбільше впливає на становлення та розвиток особистості. О. Шубкіна, в свою чергу, розглядає освітнє середовище як «соціокультурне оточення студента (природне та штучно створене), що охоплює засоби та зміст освіти (а не певну інформацію, що підлягає засвоєнню), та є фактичною умовою його життєдіяльності» [107, с. 97].

М. Яричев, А. Богданова, С. Осипова характеризують освітнє середовище як «комплекс спеціально організованих психолого-педагогічних умов, в результаті взаємодії з якими відбувається розвиток і становлення особистості, маючи на увазі обов'язкову присутність особистості того, хто навчається в освітньому середовищі і, як наслідок, взаємовплив, взаємодію оточення із суб'єктом» [109, с. 31], [9, с. 51].

М. Яричев [109, с. 31] констатує, що в контексті міграційних та глобалізаційних процесів людина не пов'язана тісно з конкретним географічним положенням, місцем проживання, а розглядається як людина планети. Це призводить до того, що монокультурне середовище, характерне для традиційної освіти, набуло нових якостей завдяки суб'єктам освітнього середовища, що є носіями двох і більше культур. Таке середовище М. Яричев називає полікультурним. Іншими словами, зовнішні умови призвели до зміни внутрішніх умов. У цьому контексті О. Антонова визначає середовище кожного освітнього закладу як «перетин взаємодіючих субкультур (різновікових, різнопрофільних, різносоціальних і т.і.) як структурних одиниць культури, отже, воно може бути розглянуте як полікультурне» [2, с. 29].

О. Олексенко [69, с. 54] розглядає *мультикультуральне середовище* і трактує його як такі умови, які сприяють адаптації індивіда до мінливих умов

діяльності, усвідомленню себе особистістю, якій небайдужі й зрозумілі інтереси та цінності партнерів з інших культур. Учена розглядає мультикультуральне середовище з урахуванням можливості його штучного цілеспрямованого створення. А. Богданова та С. Осипова теж акцентують увагу на освіті та вихованні через особливий устрій та організацію оточення тих, хто взаємодіє з цим оточенням, отримує освіту – «людина змінюється в середовищі і завдяки середовищу» [9, с. 51]. Основою створення того чи іншого типу освітнього середовища вчені вважають ціннісно-сміслові домінанти сприйняття світу і людини в ньому, що Б. Бідова вважає «джерелом альтернативних точок зору носіїв різних культур» [7, с. 24]. Крім того, вчені наголошують, що *полікультурне освітнє середовище* – це «просторово-часова організація об'єктивного світу, яка є зовнішньою стосовно суб'єкта, але здійснює вплив на його стан та розвиток, а також забезпечує різноманітні можливості для всебічного особистісного удосконалення через посередництво нової форми діалогу – діалогу культур, який забезпечує взаємодію багатьох рівнозначних культур, в якій розкривається та реалізується взаємозв'язок особистості і культури різних народів, а саме взаємозв'язок, який регулює динаміку морального ставлення людини до культури інших народів» [9, с. 52].

«*Полікультурне навчально-виховне середовище закладів вищої освіти*», на думку О. Гриви, представляє собою «духовно насичену атмосферу міжособистісних контактів, що обумовлює світогляд, стиль мислення й поведінки включених у неї суб'єктів і стимулює потребу залучення до загальнонаціональних і загальнолюдських духовних цінностей» [21, с. 4]. Таким чином, ЗВО з багатокультурним контингентом, в якому взаємодіють представники різного віку, національності, конфесій, що представляють професорсько-викладацький і студентський склад, покликаний задовольнити не лише освітні, а й соціокультурні та адаптивні потреби студентів.

Аналіз різних точок зору щодо характеристики полікультурно-комунікативного середовища та його базових понять дозволив нам сформулювати власне бачення щодо тлумачення цього поняття. *Полікультурно-комунікативне*

середовище в ЗВО – це комплекс спеціально організованих заходів в освітньому процесі, в межах яких відбувається полікультурна комунікативна взаємодія різних суб'єктів освітнього процесу в контексті фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи, та які забезпечують різноманітні можливості для всебічного вдосконалення останніх завдяки залученню до загальнонаціональних і загальнолюдських цінностей через забезпечення комунікативної взаємодії з акцентом на ціннісно-сміслові домінанти толерантного ставлення особистості до культури інших народів.

Підкреслимо, що полікультурно-комунікативне середовище функціонує там, де відбувається полікультурна комунікативна взаємодія різних суб'єктів освітнього процесу в контексті їх фахової підготовки, а також реалізація різноманітних способів діяльності. Майбутні учителі початкової школи залучаються до полікультурно-комунікативного середовища від самого початку навчання, та здійснюють комунікативну взаємодію в умовах полікультурного середовища протягом усього періоду навчання у закладі вищої освіти.

Спираючись на дослідження О. Пометун [58, с. 11], яка сформулювала завдання полікультурної освіти, ми наголошуємо на пріоритетних *завданнях*, які потрібно реалізувати з метою створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО: формування у майбутніх учителів ПШ позитивного свідомого ціннісного ставлення до історії власного народу у контексті полікультурних тенденцій; формування у майбутніх фахівців позитивного ставлення та пошани до історії і культури інших народів та етнічних груп; виховання позитивного ціннісного ставлення до різноманіття соціального і культурного середовища; формування толерантного ставлення до культурних та інших відмінностей з акцентом на розуміння відмінностей та необхідності збереження розмаїття культур як умови цілісності світу; виховання прийняття ідей рівності громадян незалежно від їхньої етнічної, мовної, конфесійної приналежності, права особистості на вільну культурну самоідентифікацію з паралельним створенням умов для адаптації та інтеграції особистості до нової культури, що притаманна громаді міста, регіону, країни; розвиток здатності майбутніх фахівців критично

аналізувати будь-яку інформацію, кліше, стереотипи, однобічні образи щодо інших людей та їхніх культур з метою уникнення помилкових висновків; формування уміння раціонально розцінювати системи цінностей і норм за мірою їх конкретної важливості, інтегрувати елементи інших культур у власну систему цінностей; набуття майбутніми вчителями ПШ історично-культурного досвіду, ціннісних орієнтацій міжкультурної комунікативної взаємодії.

На формувальному етапі експерименту ми реалізовували вплив полікультурно-комунікативного середовища на різні сфери життєдіяльності майбутніх учителів ПШ завдяки організації різних комунікативних практик з урахуванням полікультурного компонента: «Комунікативна культура в умовах полікультурного середовища», «Міжкультурна комунікація» тощо. Ми переконані, що полікультурно-комунікативне середовище ЗВО створюється не лише завдяки безпосередньому навчанню представників різних культур в одному закладі, а й завдяки спеціально підібраних дидактичних ситуацій та створенню штучної багатомовності. Спираючись на думку Н. Єршової, під «штучною багатомовністю» ми розуміємо «ситуацію одночасного вивчення кількох мов та відповідних комунікативних поведінок з навмисною, усвідомленою та планомірною, комплексною опорою одна на одну, а також на рідну мову і національну комунікативну поведінку» [27, с. 71]. У цьому контексті вважаємо цікавою думку І. Харіної [102, с. 66], яка освітнє середовище ЗВО порівнює зі «сценою», на якій, як в театрі, розігруються різні п'єси, що транслюють ті чи інші аспекти різних культур. Ми спираємося на точку зору Н. Єршової [27, с. 73] та вважаємо будь-яку навчальну ситуацію штучним, змодельованим середовищем, в якому закони формування будь-якого явища (іноземної мови, комунікативної поведінки, професійних навичок тощо) не будуть ідентичними із законами формування аналогічних явищ у природному середовищі, а будуть підпорядковані особливостям нового контексту.

У зв'язку з тим, що оволодіння іншомовною комунікативною компетентністю в країні, де іноземною мовою не послуговуються, досить важкий процес, викладачам ЗВО пропонуємо створювати певні навчальні ситуації, які

поєднують реальне та уявне з використанням різних методів і прийомів роботи. Комплексне «застосування різних технічних засобів навчання сприяє зоровому та слуховому синтезу» [71], що значною мірою покращить володіння лексичними та семантичними засобами іноземної мови: вміти сприймати мовлення на слух як монологічне, так і діалогічне, володіти навичками усного мовлення, мати уявлення про історію, культурні традиції, етикет країни мови, що вивчається. На нашу думку, саме застосування автентичних аудіо- та відеоматеріалів дозволяє ознайомитися з особливостями мовлення і з самими представниками культури країни, мова якої вивчається, отримати вичерпну країнознавчу інформацію. У зв'язку з цим нами було використано ці ідеї під час проведення формувального експерименту і підтверджено той факт, що це сприяє інтенсифікації освітнього процесу та активізації сприйняття студентів.

Н. Коломійцева та Ю. Сізова [37, с. 88] наголошують на нейронних зв'язках, які створюються в мозку людини завдяки аудіовізуальному методу. Значущість відеоматеріалу пояснюється тим, що на етапі кодування інформації вкрай важливо диверсифікувати (урізноманітнити) підходи до вивчення матеріалу, так як це значно покращить його сприйняття. Відеоматеріали не лише забезпечують візуальне та слухове подання інформації, а й активізують емоції людини, що відображається на кодуванні інформації. Таким чином, вдало підібране відео вважається цінним ресурсом навчання, так як покращує здатність запам'ятовувати інформацію та допомагає у створенні полікультурно-комунікативного середовища.

У природних умовах демонстрація рівня сформованості ПКК відбувається інтуїтивно, несвідомо. Наприклад, засвоєння етикетних норм комунікативної поведінки в рідній культурі відбувається в процесі ранньої соціалізації, а потім їх використання відбувається автоматично. Ми погоджуємося із думкою Н. Єршової щодо одного зі шляхів становлення комунікативної поведінки – «несвідоме спостереження, наслідування інших в процесі безпосереднього спілкування» [27, с. 73]. Занурення в природне середовище спілкування дозволяє набути власний досвід комунікативної поведінки. Якщо в природному середовищі комунікативна

поведінка формується стихійно, під дією величезної кількості різноманітних факторів, то організоване навчання дозволяє створити умови для засвоєння полікультурної комунікативної компетентності як системи.

Ефективність організованого навчання в умовах полікультурно-комунікативного середовища, створеного у ЗВО, залежить, на нашу думку, від інноваційності джерел інформації, та активізації комунікативної взаємодії із представниками різних культур. М. Яричев зазначає, що «функціональний простір полікультурно-освітнього середовища представлено духовно насиченою атмосферою ділових та міжособистісних контактів» [109, с. 32]. Таким чином, важливо створити таку духовно насичену атмосферу невимушеного спілкування з представниками різних культурних картин світу, що дозволить задовольнити освітні, соціокультурні, комунікативні та адаптивні потреби студентів.

Спираючись на точку зору О. Шубкіної [107, с. 99], яка виокремила умови конструювання гуманістично орієнтованого середовища, ми визначили *умови, за яких можливе створення полікультурно-комунікативного середовища* і які запропонували під час формувального експерименту: впровадження особистісно-орієнтованого принципу освіти; наявність різноманіття змісту, форм контролю, що відповідають принципам рівності можливостей, поваги до культурної ідентичності, полікультурності, діалогу культур, партнерства, толерантності та позитивного ставлення до іншомовних культур, єдності національного та загальнолюдського, інтегративності, глобальності, відкритості; існування можливості вибору навчальної діяльності, її змісту, глибини, темпу; використання технологій рефлексивно-творчого навчання; партнерський стиль навчання, діалоговий підхід на основі рівних можливостей, який випливає з того, що полікультурно-комунікативне середовище є продуктом спільного конструювання учасників навчання; зміна функції викладача з формування ідентичності на організацію полікультурно-комунікативного освітнього середовища та здійснення сприятливого входження в середовище.

Спираючись на дослідження О. Олексенко [69, с. 54], ми встановили, що у ЗВО, освітня діяльність в якому спрямована на створення полікультурно-

комунікативного середовища, має спостерігатися: орієнтація освітнього процесу на культурний розвиток особистості, що уможлиблює ефективну комунікативну взаємодію з представниками різних культур; гуманізація міжособистісних взаємовідносин студентів з урахуванням міжкультурних традицій, звичаїв, вірувань, уподобань тощо; високий рівень внутрішньої мотивації студентів до навчання та взаємодії один з одним та викладачами, що супроводжується позитивною спрямованістю дій, оптимістичним настроєм, емоційним піднесенням; креативно-стимульована діяльність, яка супроводжується активністю, самостійністю, ініціативністю суб'єктів освітнього процесу, що сприяє самореалізації та самовпевненості студентів; створення творчої атмосфери довіри, відкритості, співпереживання, толерантності не лише на заняттях, але і в позанавчальний період. Саме це стало орієнтиром щодо створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО під час формувального етапу експерименту.

Створення полікультурно-комунікативного середовища не може обмежуватися лише взаємодією суб'єктів освітнього процесу під час аудиторних занять. Вагоме значення, на нашу думку, має саме поза аудиторна робота, що спрямована на організацію дозвілля студентів. Наголошуємо, що питання виховання особистості, яка з повагою ставиться до свого етнічного коріння і в той же час позбавлена національної обмеженості, має особливе значення в нашій багатонаціональній країні та повинно розглядатися з «акцентом не на різниці, а на відмінностях між різними країнами, культурами» [34, с. 69]. Тому окрему увагу приділяємо **виховній роботі**, яка на формувальному етапі експерименту передбачала організацію дозвілля майбутніх учителів ПШ з акцентом на формування ПКК і була спрямована на організацію традиційних культурно-дозвіллевих заходів та наповнена необхідним полікультурним змістом.

До таких заходів нами віднесено: спільна підготовка й проведення **національних свят** різних країн; вшанування **пам'ятних дат** в історії певної країни; організація **виставок** видатних письменників; проведення **відкритих занять** присвячених **видатним письменникам**; постановка **інсценізацій** відомих творів національних письменників; проведення **інтернаціональних** за своєю

суттю *заходів*, що сприяють зміцненню міжнаціонального миру (We are people of the Earth, Let's be friends together); *виховні бесіди* «Важливість толерантних відносин у сучасному полікультурному світі», «Гендерні особливості педагогічної культури сучасного вчителя», «Чи можна прожити без конфліктів», «Толерантність – крок до свободи».

На нашу думку, О. Гуренко [23, с. 285] запропонувала вичерпну і системно-послідовну характеристику форм **культурно-дозвіллевої роботи**, які об'єднані у *театралізовані, інтерактивні ігри, інтелектуально-пізнавальні та художньо-творчі*. Відповідно до запропонованих різновидів, ми виокремлюємо ті, що, на нашу думку, є ефективними для формування ПКК майбутніх учителів ПШ та регулярно використовуються ЗВО у виховній роботі зі студентами.

Театралізовані форми вважаємо найскладнішими та найцікавішими формами культурно-дозвіллевої роботи завдяки їх здатності розкривати тему за допомогою художніх образів, засобів театралізації, використання творчих здібностей студентів. Враховуючи те, що вистави можуть бути показані багаторазово, їх ефективність підвищується завдяки можливостям працювати з великою і різноманітною аудиторією. До ефективних театралізованих форм щодо формування ПКК серед популярних у ЗВО форм культурно-дозвіллевої роботи надаємо переагу: *театралізованим виставам* (потребують певного сюжету, дійові особи є носіями певних характерів, національно-специфічних характеристик, учинків, що оцінюються відповідно до норм та очікувань; боротьба між позитивним і негативним відбувається напружено і спрямована на донесення важливої інформації та вплив на емоційну сферу); *інтерактивним театрам* [23, с. 285], що є інноваційною формою роботи (використовуються для профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі завдяки зображенню певної молодіжної проблеми (непорозуміння серед підлітків на міжетнічному ґрунті, тиск з боку друзів, булінг тощо) та залученню глядачів до вирішення конфліктних сюжетних ситуацій); *літературно-музичним композиціям* (композиційно оформлене відображення матеріалу літературних творів різних країн світу в музичному оформленні, що дозволяє обрати твори з відповідним

полікультурним тематичним змістом); **концертам** (передбачають поєднання різних за жанром художніх номерів в одній програмі; наголошуємо на можливості присвячення концерту відзначенню народного свята представників національних спільнот або підтримці толерантних взаєностосунків чи певних національних меншин; зазначимо, що концерт може бути художньо-емоційною кульмінацією святкування визначних дат); **дням** (комплекс культурно-дозвіллевих заходів відповідно до попередньо розробленої програми впродовж одного або кількох днів; зазначимо, що під час проведення формувального етапу експерименту, студенти брали участь у таких акціях: Дні англійської мови, Дні Європи, Всесвітній день толерантності); **святам** (урочистості на згадку якої-небудь видатної події чи особистості); **фестивалям** (масові свята, якими вважаємо Фестивалі мов, культур); **тематичним вечорам** (масова форма культурно-дозвіллевої діяльності, що відрізняється соціально значущою проблемою, яка піднімається, органічним злиттям документального, життєвого матеріалу з творами мистецтва, що припускає театралізацію). Для клубних вечорів характерним є органічне поєднання інформації, культурного спілкування, активного відпочинку, видовища й розваги.

Інтерактивні форми передбачають обов'язкове включення аудиторії, яка стає учасником дійства, і вимагають від глядача певних дій, знань, учинків. Інтерактивні форми дають змогу одночасно подавати інформацію, формувати певні навички та перевіряти наявний рівень знань та вмій. До інтерактивних ігрових форм, що були запропоновані нами до апробації під час формувального експерименту, належать **ігрова програма** (через гру подається інформаційно-просвітницький зміст, за допомогою неї моделюються різні ситуації, в яких формуються й відпрацьовуються необхідні навички), **інтерактивна акція, ток-шоу** [110] (розмовна вистава, яка цікава своєю діалогічністю, припускає активне залучення учасників у розмову, передбачає відповіді на питання; вимагає визначення проблеми, на якій варто зосередити увагу, серед яких нами були запропоновані проблеми етнофобії, міжнаціональних конфліктів та причин їх розпалювання, мовної політики в Україні тощо, та обрано варіант ток-шоу

«Говорить Україна»), *гра станціями* (інтерактивний жанр, де учасникам пропонується рухатися від «станції» до «станції» і, зупиняючись, отримувати чи демонструвати свої знання, набувати чи моделювати певні навички; приклади таких станцій було апробовано нами з акцентом на рінні аспекти проблем міжнаціонального спілкування, етнокультур регіону, міжетнічних конфліктів тощо), *квест* (аматорське спортивно-інтелектуальне змагання, основою якого стало послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами; зазначимо, що завдання мали полікультурний контекст), *флешмоб* (заздалегідь спланована масова акція, яку нам вдалося реалізувати в Дні толерантності шляхом домовленості, що всі студенти і викладачі за аксесуар оберуть райдужний прапор як символ толерантності). **Інтелектуально-пізнавальні форми** також серед ефективних культурно-дозвіллевих форм виховної роботи у ЗВО, варіантами яких ми виокремлюємо телевізійні програми, які також можуть мати полікультурний контекст та спрямовуватися на формування певних складових ПКК («Слабка ланка», «Що? Де? Коли?», «Брейн-ринг», «Найрозумніший» тощо).

Організація та проведення зазначених культурно-дозвіллевих форм виховної роботи в студентському середовищі сприяє розвитку творчих здібностей молоді, їхньої уяви та набуттю вмінь знаходити нестандартні рішення в життєвих ситуаціях, що стимулює підвищення рівня соціальної активності особистості і формування ПКК майбутніх учителів ПШ та є важливим елементом системи заходів щодо створення полікультурно-комунікативного середовища.

Таким чином, аналіз теоретико-методологічної літератури дозволив нам визначити, що *створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО передбачає:*

- ✓ упровадження особистісно-орієнтованого принципу освіти;
- ✓ упровадження такого змісту освіти, що відповідає принципам рівності можливостей, поваги до культурної ідентичності, полікультурності, діалогу культур, єдності загальнолюдського і національного, інтегративності, глобальності, відкритості;

- ✓ дотримання діалогового підходу на основі рівних можливостей, партнерського стилю;
- ✓ створення творчої атмосфери довіри, відкритості, співпереживання, оптимістичності;
- ✓ акцент на ціннісно-сміслові домінанти толерантного ставлення до культурних відмінностей;
- ✓ залучення до загальнонаціональних та загальнолюдських цінностей;
- ✓ мотивацію майбутніх учителів початкової школи до конструктивної взаємодії з представниками інших культур;
- ✓ організацію креативно-стимулювальної діяльності, що супроводжується зацікавленістю, активністю, ініціативністю, творчим самовираженням із використанням різних комунікативних практик, змодельованих ситуацій, віртуального спілкування, рольових ігор, сценарно-контекстних технологій;
- ✓ орієнтацію освітнього процесу на полікультурно-комунікативну взаємодію із залученням представників різних культур;
- ✓ організацію дозвілля майбутніх учителів ПШ (виховна робота) з акцентом на формування полікультурної комунікативної компетентності.

У межах нашого дослідження звернемо увагу на значення полікультурно-комунікативного середовища у системі освітнього процесу ЗВО. На підґрунті визначених особливостей мультикультурального середовища О. Олексенко [69, с. 55] виокремила його функції, які цілком суголосні з функціями полікультурно-комунікативного середовища, що було підтверджено під час формувального експерименту: діагностична (дозволяє вивчати потреби студентів, визначати відповідні, найбільш ефективні методи навчальної діяльності); адаптивну (сприяє адаптації в умовах полікультурного середовища для входження в систему міжкультурних відносин із суб'єктами освітнього процесу незалежно від їх національної приналежності); формувальну (формує в студентів адекватне сприйняття й ставлення до позитивних і негативних реалій у полікультурному середовищі); соціально-виховну (створює виховний вплив на особистість). Всі ці функції визначають роль полікультурно-комунікативного середовища для

становлення особистості майбутнього фахівця. Найбільше нам імпонує точка зору О. Кондратьєвої [42, с. 104], яка основними функціями полікультурного навчально-виховного середовища називає: ціннісно-орієнтаційну (формування системи ціннісних орієнтацій і відносин у процесі міжетнічної взаємодії); функцію полікультурного самозбереження (дає можливість зберігати й охороняти свою індивідуальність, розібратися у своїх етнопсихологічних і полікультурних особливостях); функцію соціальної адаптації (забезпечує виховання громадянина, що опікується про збереження цілісності своєї держави, а також ефективно пристосування студентів до умов життя в сучасному полікультурному суспільстві), креативну функцію (сприяє реалізації творчого потенціалу особистості через розвиток як пізнавальної, так і соціальної активності).

Розглядаючи питання значення і ролі полікультурно-комунікативного освітнього середовища, варто зупинитися на інших поглядах науковців. Зокрема, Г. Мінібаєва зазначає: «Полікультурне середовище дає можливість глибше вивчити та усвідомити багатоманітність народів, що населяють світ, орієнтувати студентів, майбутніх педагогів, на цінності культури, діалогу, світорозуміння. Полікультурне середовище також спрямоване на вивчення формальної та неформальної системи освіти і передачі національних цінностей, традицій, ритуалів, що відображають погляди та вірування різних народів» [60, с. 63]. Б. Бідова [7, с. 24], значення полікультурного освітнього середовища вбачає в ініціюванні процесу ознайомлення особистості з іншою культурою, у сприянні розширенню культурного простору становлення особистості, у провокуванні вибору особистісно-значущих цінностей у процесі інтеграції в свідомості особистості різних культурних середовищ, у культивуванні толерантності як морального ідеалу через розвиток культурного плюралізму.

Підсумовуючи все зазначене вище, ми акцентуємо увагу на **значенні полікультурно-комунікативного середовища**: забезпечує реалізацію можливостей навчальної діяльності студентів; розвиває пізнавальну активність; ініціює процес ознайомлення особистості з іншими культурами; допомагає сформувати багатогранну картину світу, формує уявлення про різноманітність

культур, їх специфіку та взаємозв'язок; робить корисними полікультурність та багатонаціональність, допомагає усвідомити важливість культурного розмаїття для самореалізації особистості; сприяє розширенню культурного простору становлення особистості; здійснює виховну функцію, виховуючи позитивне ставлення до культурного плюралізму та культурних відмінностей; розвиває толерантне ставлення до носіїв інших культурних систем; провокування вибору особистісно-значущих цінностей в процесі інтеграції в свідомості особистості різних культурних середовищ; розвиває та розвивається завдяки взаємодії суб'єктів середовища; розвиває вміння і навички взаємодії носіїв різних культур на основі толерантності та взаєморозуміння; забезпечує більш швидку адаптацію особистості до мінливих умов існування в умовах глобалізації та культурного розмаїття; підсилює прагнення студентів бути професійно затребуваними у глобальному світі цифрового покоління; впливає на різні сфери життєдіяльності студентів.

Отже, наголошуємо на тому, що полікультурно-комунікативне середовище ЗВО створюється не лише завдяки безпосередньому навчання представників різних культур в одному закладі, а й завдяки правильно організованому освітньому процесу із залученням представників різних культур і використанням змодельованих ситуацій, віртуального спілкування, рольових ігор, сценарно-контекстних технологій. Відповідно, полікультурно-комунікативне середовище створює ефект «занурення» в міжкультурне спілкування, що сприяє ефективному формуванню полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Важливо створити таку духовно насичену атмосферу невимушеного спілкування з представниками різних культурних картин світу, що дозволить задовольнити освітні, соціокультурні та адаптивні потреби студентів.

Ми погоджуємося із думкою О. Олексенко [69, с. 55] та зазначаємо, що від змістового наповнення взаємопов'язаних інваріантних елементів педагогічної системи (мети, педагогічних принципів, змісту, методів і форм навчальної діяльності) залежить ефективність впливу створеного полікультурно-комунікативного середовища на підготовку майбутніх фахівців, що реалізується

нами завдяки заздалегідь спланованому моделюванню процесу формування ПКК майбутніх учителів ПШ.

Для того, щоб системно і послідовно реалізувати обґрунтовані педагогічні умови наступний підрозділ нашого дослідження присвячуємо реалізації другої педагогічної умови формування ПКК майбутніх учителів ПШ.

2.3. Доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи полікультурним складником

До завдань підрозділу відносимо з'ясування змістового наповнення дисциплін закладів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта полікультурним компонентом та доповнення їх змісту полікультурним складником з метою формування полікультурної комунікативної компетентності. Крім того, ми зосередимо увагу на потрактуванні поняття «зміст освіти» з точки зору науковців і відповідно до законодавчої бази України та розглянемо поняття «зміст навчання» як одне зі складових змісту освіти.

Нагромаджені людством фундаментальні знання, уміння і навички молоде покоління опановує завдяки освіті. Її зміст залежить від рівня розвитку науки, економіки, специфіки системи освіти певної країни, теоретичного і практичного значення окремих галузей науки, завдань держави і суспільства у галузі політики, економіки, виховання, соціального замовлення для системи освіти, відведеного на освіту часу. На зміст освіти впливають об'єктивні (потреби суспільства) та суб'єктивні (політика, методологічні позиції науковців тощо) чинники.

Проаналізуємо, що вкладають у поняття «зміст освіти» педагоги-практики. Педагоги І. Лернер [52] та М. Скаткін [24, с. 102] зміст освіти вбачали у реалізації глобальної функції навчання, яка визначається вченими як передача молодому поколінню змісту соціальної культури для її збереження та розвитку. Індивід стає особистістю у процесі оволодіння змістом соціального досвіду, який представлений діяльністю, втіленої у знаннях, уміннях, творчості й ставленні до світу. І. Лернер та М. Скаткін підкреслювали головну соціальну функцію освіти – передача досвіду, що накопичується попередніми поколіннями людей. Н. Волкова

[14, с. 267-268] виокремила компоненти змісту освіти, які суголосні із точкою зору І. Лернера та М. Скаткіна. Дослідниця врахувала включення у зміст освіти всіх елементів культури, а не лише систему знань, таким чином, під змістом освіти варто розуміти: знання про світ і способи діяльності інтелектуального і практичного характеру як цілісна система наукових відомостей, накопичених людством; способи діяльності, досвід їх застосування, що втілюються в уміннях і навичках тих, хто засвоїв цей досвід; досвід творчої діяльності для забезпечення реалізації готовності до пошуку розв'язання нових проблем, творчих перетворень дійсності; досвід емоційно-ціннісного ставлення, що дозволяє не зводити навчання до засвоєння знань, умінь і навичок, а передбачає формування ставлення тих, хто навчається, до світу, наукових знань, діяльності, моральних норм, тощо.

В. Краєвський [46, с. 6] у зміст освіти, окрім знань, умінь і навичок, відносить досвід творчої діяльності (дозволить не лише успішно функціонувати у суспільстві, бути гарним виконавцем, але і діяти самостійно, не просто бути частиною соціальної системи, але і змінювати її) та досвід емоційно-ціннісних відносин (у вигляді особистісних орієнтацій). Н. Волкова зміст освіти визначає як «систему наукових знань, практичних умінь і навичок, засвоєння й набуття яких закладає основи для розвитку та формування особистості» [14, с. 266]. Нам імпонує визначення І. Буцика, який під змістом освіти розуміє систему знань, умінь, навичок, світоглядних і поведінкових якостей особистості, які зумовлені вимогами суспільства до фахівців відповідної кваліфікації та профілю [12, с. 33].

Засадничим для нашого дослідження є культурологічний підхід до створення концепції змісту освіти, за яким зміст освіти розглядається як «педагогічно адаптований соціальний досвід людства, ізоморфний, тобто тотожний за структурою (безумовно, не за обсягом) людській культурі, що взята в даному аспекті, а не у всій структурній повноті» [46, с. 6]. Тому за основу семантизації поняття «зміст освіти» ми беремо законодавчо окреслене визначення. Так, у Законі України «Про вищу освіту» [81] зазначено, що зміст вищої освіти – це обумовлена цілями та потребами суспільства система знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадських якостей, що має бути

сформована у процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури та мистецтва.

Зміст освіти визначається освітньою програмою підготовки, структурно-логічною схемою підготовки, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними актами органів державного управління освітою і відображається у таких документах і джерелах: типовий навчальний план підготовки фахівця, робочий навчальний план, типова програма навчальної дисципліни, робоча програма навчальної дисципліни, підручник, навчальний посібник, методичні вказівки, рекомендації, наочні посібники тощо, а також при проведенні навчальних занять та інших видів навчальної діяльності. Зміст освіти в Україні відображено у державних нормативних документах, зокрема: Законі України «Про освіту»; Законі України «Про вищу освіту»; Державному галузевому стандарті вищої освіти (освітньо-кваліфікаційна характеристика, освітня програма); Національній рамці кваліфікацій; ліцензійних вимогах.

Відповідно до завдань дослідження, спираючись на точку зору І. Буцика [12, с. 35], нами доповнювався зміст професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи полікультурним складником з метою формування ПКК майбутніх учителів ПШ на різних рівнях. Так, на рівні загального теоретичного уявлення розроблено теоретичні основи формування досліджуваної якості та зібрано термінологічний апарат у словнику-довіднику. Рівень навчальної дисципліни конкретизовано навчальним курсом за вибором «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» [82]. Теоретико-практичне підґрунтя визначеної компетентності на рівні навчального матеріалу визначають конкретні елементи складу змісту освіти (знання, уміння, навички), що містяться в програмі навчального курсу та окремих темах, якими збагачено нормативні та варіативні дисципліни. На рівні педагогічної діяльності зміст професійної підготовки майбутніх учителів ПШ забезпечувався створенням полікультурно-комунікативного середовища, розробленням та впровадженням методики формування досліджуваної якості. На рівні структури особистості зміст освіти

характеризується тими знаннями, вміннями і навичками, якими оволодів той, хто навчається (перелік знань, умінь і навичок подаємо нижче).

У контексті питання доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником ми наголошуємо на змісті навчання як одного зі складників змісту освіти. Зміст навчання – це педагогічно обґрунтовані, логічно впорядковані наукові знання, що покладені в основу навчального матеріалу певного курсу. Досить суттєве значення для покращення освітнього процесу та підвищення його ефективності має відбір і структурування змісту навчального матеріалу. Під час доповнення змісту освіти ми дотримувалися єдиних дидактичних вимог, серед яких одне із провідних місць належить відповідності змісту стратегічним цілям сучасної освіти та структурній єдності змісту освіти на різних рівнях. Ми дотримувалися позиції О. Пометун про те, що «освіта у полікультурному суспільстві України сьогодні має формувати у студентів особливий спосіб мислення, який засновано на ідеях свободи, справедливості, рівності між людьми, пошани до їх прав і свобод, до прав і свобод всіх соціальних груп, спільнот і товариств. Цей міждисциплінарний процес має пронизувати всі дисципліни навчальної програми, а не лише окремі курси, він повинен відображатися також у методах і стратегіях навчання» [58, с. 11].

Доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником реалізовувалося шляхом інтеграції полікультурного складника в освітній процес професійної підготовки майбутніх учителів ПШ з урахуванням принципу тематичної міждисциплінарної інтеграції в межах *нормативних* (історія української культури, філософія, сучасна українська мова з практикумом, сучасна російська мова з практикумом, українська мова (за професійним спрямуванням), іноземна мова (англійська), країнознавство Англії, основи педагогічної майстерності, основи культури і техніки мовлення, педагогіка, теорія виховання, психологія, методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство») та *варіативних* дисциплін (педагогічна етика, етика та психологія педагогічного спілкування, етика та естетика, українознавство, етногеографія України, соціологія). У Додатку Г ми запропонували шляхи

доповнення змісту зазначених навчальних дисциплін спеціальності 013 Початкова освіта першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на основі принципу тематичної міждисциплінарної інтеграції з метою формування ПКК.

Розроблення навчально-методичного супроводу процесу формування досліджуваної якості на різних рівнях передбачає підготовку та впровадження *авторського навчального курсу*. Наголошуємо на важливості правильного вибору «оптимальних форм, методів і засобів» [45, с. 444] формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Вивчення існуючих навчальних посібників і програм дозволило нам констатувати відсутність належної уваги до питань формування досліджуваної компетентності. Цей факт обумовлює розроблення інноваційної робочої програми навчальної дисципліни та навчального посібника, що будуть спрямовані на формування ПКК майбутніх учителів ПШ. Таким чином, нами була розроблена програма навчальної дисципліни за вибором для студентів спеціальності 013 Початкова освіта ЗВО, яка спрямована на формування ПКК.

Навчальна програма визначає зміст і обсяг навчання та форми контролю знань із запропонованої нами *навчальної дисципліни «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи»* [82]. Програмою встановлено послідовність тем, що дає можливість під час вивчення кожного з розділів використовувати знання і вміння, набуті під час опанування попередніх розділів.

Нами була визначена *мета* вивчення навчальної дисципліни: розкрити основні теоретичні поняття полікультурної освіти; сформувати систему сучасних лінгвокомунікативних знань про структуру, закономірності та найважливіші аспекти полікультурної комунікативної компетентності; сформувати вміння виступати активним учасником полікультурного діалогу; ознайомити з тактиками полікультурного спілкування; використовувати набуті знання на практиці під час міжкультурного спілкування і під час наукового аналізу мовленнєвої взаємодії; розвивати толерантне ставлення до представників інших культур та усвідомлювати суть світового культурного багатства у різноманітності;

ознайомити студентів із особливостями культурних реалій в умовах полікультурного простору епохи глобалізації; висвітлити роль мовної комунікації у контактній зоні, ознайомити з тактиками полікультурного спілкування.

Мета дисципліни конкретизується у таких **завданнях**: забезпечити особистісний та професійний зріст студентів; забезпечити оволодіння науковою термінологією з питань полікультурної комунікативної компетентності; розвивати вміння поєднувати теоретичний матеріал із конкретними практичними навичками; ознайомити студентів із основними напрямками розвитку сучасних комунікативних теорій та технологій забезпечення ефективної полікультурної комунікації; допомогти зрозуміти єдність загальнолюдських цінностей як базових; забезпечити формування образу своєї культури, її основних цінностей; ознайомити студентів із сучасними реаліями життя в іншомовних країнах; навчити студентів критично аналізувати інформацію в ЗМІ; формувати вміння відрізняти факти від стереотипів, розуміння підґрунтя стереотипів та причин їх виникнення; пояснити необхідність знання шляхів подолання упередженості та усвідомлення наслідків панування стереотипів та упереджень; розвивати вміння поводитися в різноманітних життєвих ситуаціях в умовах полікультурного простору; готувати майбутніх учителів ПШ до педагогічної діяльності в умовах полікультурного освітнього простору та культурного розмаїття.

Ми окреслили коло **очікуваних результатів** вивчення запропонованої нами навчальної дисципліни: формування ПКК майбутніх учителів ПШ; розвиток особистості через усвідомлення неповторності власної культури та багатства світового культурного розмаїття; формування культури спілкування та толерантних взаємовідносин в умовах полікультурного середовища; формування комунікативних умінь, навичок критичного мислення; формування вмінь розпізнавати стереотипи, упередження, мову ворожнечі, подавати інформацію з урахуванням толерантних взаємовідносин та передбачаючи особливості сприйняття цієї інформації представниками інших культур; створення умов для доречного використання засвоєних знань в особистому житті та в ході вивчення інших навчальних дисциплін.

У перебігу вивчення навчальної дисципліни «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» майбутні фахівці мають оволодіти предметною ПКК, яка охоплює загальнокультурні та професійні компетентності з питань полікультурної комунікації нашої держави. Перелік знань і умінь, що формуються в майбутніх учителів ПШ у процесі навчання, нами було визначено і опубліковано у навчально-методичному посібнику [89, с. 15-18]. Зміст лекційних та практичних занять запропонованої навчальної дисципліни подано у таблиці (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Орієнтовні теми лекційних занять

№ з/п	Назва модуля та теми лекційного заняття
	Змістовий модуль 1. Культурологічний підхід до проблеми формування ПКК.
1	Сутність культури: від буденного розуміння до наукового. Культура і суспільство.
2	Типологія культур у контексті полікультурної взаємодії.
3	Інкультурація і соціалізація як форма засвоєння культури в умовах полікультурного середовища.
4	Етнокультурна ідентифікація особистості. Проблема «чужерідності» культури та етноцентризму в умовах полікультурного середовища.
	Змістовий модуль 2. Природа спілкування й комунікації.
5	Природа спілкування й комунікації. Особливості спілкування в умовах полікультурного середовища.
6	Комунікативна компетентність. Культура спілкування. Основні закони та правила спілкування.
7	Структура спілкування.
	Змістовий модуль 3. Ефективність комунікації і фактори, які на неї впливають, з урахуванням полікультурності оточуючого середовища.
8	Мова і культура. Багатомовність в аспекті полікультурного середовища.
9	Особливості міжособистісної комунікації під час міжкультурного спілкування в умовах полікультурного середовища.
10	Ефективність комунікації і фактори, які на неї впливають, з урахуванням полікультурності оточуючого середовища.
11	Міжкультурні стилі комунікації в системі полікультурного світового простору. Міжкультурні особливості комунікативної поведінки.

Орієнтовні теми практичних занять

№ з/п	Назва модуля та теми лекційного заняття
	Модуль 1. Культурологічний підхід до проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності
1	Сутність культури: від буденного розуміння до наукового. Культура і суспільство.
2	Специфіка культур України, Росії, США та Великої Британії та виокремлення параметрів їх приналежності в типологічній системі.
3	Інкультурація і соціалізація як форма засвоєння культури в умовах полікультурного середовища.
4	Етнокультурна ідентифікація особистості. Проблема «чужерідності» культури та етноцентризму в умовах полікультурного середовища.

№ з/п	Назва модуля та теми лекційного заняття
	Модуль 2. Природа спілкування й комунікації.
5	Природа спілкування й комунікації. Комунікативна компетентність. Культура спілкування. Мовна норма.
6	Комунікативна сторона спілкування. Комунікативні бар'єри та способи їх уникнути.
7	Інтерактивна сторона процесу спілкування.
8	Перцептивна сторона процесу спілкування.
	Модуль 3. Ефективність комунікації і фактори, що на неї впливають, з урахуванням полікультурності оточуючого середовища.
9	Мова і культура. Багатомовність в аспекті полікультурного середовища.
10	Особливості міжособистісної комунікації під час міжкультурного спілкування в умовах полікультурного середовища.
11	Ефективність комунікації і фактори, які на неї впливають, з урахуванням полікультурності оточуючого середовища.
12	Міжкультурні стилі комунікації в системі полікультурного світового простору. Міжкультурні особливості комунікативної поведінки.

Крім того, нами запропоновано *Тренінг розвитку полікультурної комунікативної компетентності й толерантного ставлення «Everybody Smiles in the Same Language»* [82, с. 211-281], який спрямований на формування ПКК і складається з таких блоків: «Уміння співіснувати й співпрацювати, не зважаючи на відмінності»; «Пізнати себе, щоб зрозуміти інших»; «Зміст поняття «толерантність»»; «Стереотипи й суспільна упередженість, або «ми всі живемо з образами»»; «Феномен етноцентризму, дискримінації, ксенофобії, нетолерантності, антисемітизму та расизму»; «Багатство у різноманітності. Від розмаїття – до взаєморозуміння»; «Завершальна частина тренінгу. Рефлексія».

У процесі наукового пошуку ми зіткнулися із відсутністю термінологічної узгодженості стосовно досліджуваного явища, що спонукало до укладання навчального посібника *«Словник-довідник з полікультурної комунікації»* [84]. У посібнику вміщено понад 590 статей, в яких зроблена спроба пояснити основні терміни, що стосуються питання комунікації в широкому сенсі та полікультурної, міжкультурної комунікації зокрема. Видання українського словника-довідника з полікультурної комунікації мало на меті, з одного боку, започаткувати систематичну наукову працю над українською термінологією з питань полікультурної комунікації, над її збагаченням, приведенням її у відповідність із термінологією, прийнятою в розвинутих країнах світу, а з другого –

запропонувати значній кількості науковців, учителів, зокрема майбутніх учителів ПШ, студентів, магістрантів та інших працівників освіти, довідково-енциклопедичне видання, в якому узагальнена й систематизована досить повна інформація з теорії, історії та практики полікультурної комунікативної діяльності. Основний обсяг словника становлять лінгвістичні, філологічні, педагогічні терміни та поняття, пов'язані з формуванням комунікативної компетентності та ПКК майбутніх учителів ПШ. Прагнення якомога повніше охопити всі терміни, уживані в Україні, а також в інших європейських країнах, дозволило нам подати декілька основних смислових інтерпретацій одного й того ж явища, терміна, поняття, що розглядається з різних лінгвокомунікативних позицій різними науковцями із точним зазначенням джерела інформації. Ми не підходили критично до аналізу й оцінювання різних педагогічних, лінгвокомунікативних теорій, концепцій, поглядів, намагаючись неупереджено та об'єктивно викласти матеріал, суть різних термінів та понять без однозначного безапеляційного їх оцінювання. Запропонований навчальний посібник, на нашу думку, сприяє збагаченню змісту багатьох навчальних дисциплін, оскільки вміщує міждисциплінарні поняття й терміни.

Таким чином, аналіз навчально-методичного забезпечення освітніх програм першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 013 Початкова освіта виявив значну кількість дисциплін, що прямо чи опосередковано мають відношення до формування ПКК майбутніх учителів ПШ. Проте, детальне вивчення змістового наповнення цих дисциплін у ЗВО України спонукало до визначення шляхів доповнення їх змісту полікультурним складником. Крім того, нами запропоновано програму варіативної навчальної дисципліни «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи», тренінг розвитку полікультурної комунікативної компетентності й толерантного ставлення «Everybody Smiles in the Same Language» та навчальний посібник «Словник-довідник з полікультурної комунікації». Подальшу роботу спрямовуємо на розроблення та впровадження методики формування ПКК майбутніх учителів ПШ.

2.4. Розроблення та впровадження методики формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи

Зростання потреб сучасного освітнього простору загострюють проблему фахової підготовки педагогічних працівників, які не просто будуть посередниками між учнями й соціумом, але, перш за все, сприятимуть формуванню в майбутніх повноправних громадян нашої держави готовності жити, творити й діяти у відкритому загальноцивілізаційному, полікультурному просторі, що вимагає сформованої ПКК у самих педагогів в цілому і у майбутніх учителів ПШ зокрема. У підрозділі ми зосередимо увагу на специфіці та багатогранності процесу формування досліджуваної компетентності, що залежить від цілеспрямованого впливу діяльності педагога ЗВО та організації освітнього процесу з використанням специфічних методів впливу.

Перш за все, з'ясуємо сутність поняття «методика». У словнику знаходимо наступні варіанти його дефініціювання: «сукупність взаємопов'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи; документ, який описує послідовність методів, правил і засобів виконання роботи; вчення про методи викладання певної науки, предмета» [13, с. 664]. Слово «методика» походить від давньогрецького слова «methodike», що означає в перекладі «сукупність методів». С. Гончаренко зазначає, що зміст поняття «методика» подвійний: з одного боку, це сукупність методів, а з другого – наука про методи навчання [18, с. 10].

Цінною для розуміння сутності поняття «методика» в аспекті нашого дослідження вважаємо думку С. Гончаренка: «Методика конкретного навчального предмета – це галузь педагогічної науки, що досліджує зміст навчального предмета і характер навчального процесу, який сприяє засвоєнню учнями, студентами необхідного рівня знань, умінь та навичок, розвитку їхнього мислення, формуванню світогляду; виховання якостей громадянина своєї країни» [18, с. 9-10]. Тобто предметом методики в аспекті формування ПКК майбутніх учителів ПШ є дослідження теоретичних основ формування досліджуваної якості.

Акцентуємо увагу на тому, що методика як наука спрямована на розроблення найбільш ефективних методів навчання та виховання, зорієнтовує освітній процес на результативність. Аналіз словникових статей [13, с. 664; 20, с. 206] дозволив нам зробити висновок про те, що до змісту методики входить визначення завдань, змісту і вироблення відповідних методів, методичних засобів і організаційних форм освітнього процесу. Н. Лемешева підкреслює, що методика виступає своєрідним «інструментарієм» для педагога у його професійній діяльності, а методи слугують для створення конкретної методики, і визначає методику як «арсенал педагогічних впливів, засобів, форм та методів, тобто навчально-методичного забезпечення викладання...» [53, с. 7].

Дослідницький пошук дав змогу представити власний варіант **методики формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи** і визначити це поняття як **арсенал педагогічних впливів, що об'єднує сукупність взаємопов'язаних форм, засобів, методів, вправ та прийомів, спрямованих на формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи**. З урахуванням специфіки формування ПКК майбутніх учителів ПШ, окреслимо загальні аспекти розробленої нами методики: вид методики – педагогічна; масштаб методики – локальна, оскільки вона розроблена з метою впровадження в освітній процес педагогічних ЗВО щодо підготовки майбутніх учителів ПШ; мета методики – забезпечення процесу формування ПКК майбутніх учителів ПШ.

Нами було встановлено, що формування ПКК майбутніх учителів ПШ потрібно підпорядкувати певній **послідовності** відповідно до визначених нами структурних компонентів ПКК, критеріїв досліджуваної якості та їх показників. С. Гончаренко у своїх дослідженнях застерігає від звуження методики до певної «рецептурності» зі значною нормативною частиною, що знижує ефективність і авторитет методичних досліджень: «Погана рецептурність», відірвана від реальних умов і можливостей педагогічної дії, або рецептурність довільна, надумана, найчастіше проявляється тоді, коли предметом дослідження методики є зміст навчального матеріалу, характер і послідовність навчальних дій, а те, що

відбувається при цьому в духовному світі учня, не аналізується» [18, с. 13]. Таким чином, на нашу думку, поетапна реалізація формування ПКК майбутніх учителів ПШ дозволить уникнути цієї проблеми завдяки комплексному акцентуванню уваги на формуванні мотиваційно-ціннісного, когнітивного, комунікативно-діяльнісного та рефлексивного компонентів, які допоможуть враховувати стан «духовного світу» студентів.

Доцільність такого послідовно-поетапного підходу вбачаємо і в специфіці виокремлених компонентів, які мають характеристики *поетапної реалізації*. Так, формування мотиваційно-ціннісного компонента вважаємо початковим етапом формування досліджуваної компетентності, оскільки результативність цього процесу залежить від рівня вмотивованості майбутніх учителів ПШ та їх ціннісних орієнтирів. Наступним етапом вважаємо засвоєння знань, відображених у когнітивному компоненті досліджуваного явища. Особливості практичного застосування засвоєних теоретичних знань окреслює комунікативно-діяльнісний компонент, рівень сформованості якого залежить від ефективності освітнього процесу на цьому етапі формування досліджуваної якості. С. Гончаренко зазначав, що «методика – це галузь педагогічної науки, яка безпосередньо прокладає міст від теорії до практики» [18, с. 29]. На нашу думку, саме комунікативно-діяльнісний етап формування ПКК майбутніх учителів ПШ і гарантує прокладання того самого мосту. Етап рефлексії дозволяє майбутнім учителям ПШ усвідомити необхідність засвоєних знань, оцінити власну позицію, активність, зацікавленість в ефективній комунікативній взаємодії в умовах полікультурного суспільства, та допомагає викладачу оцінити психологічний стан студентів та почути їх думки.

Реалізувати цю поетапність, на нашу думку, необхідно не залежно від *форм* роботи, але враховуючи специфіку обраної форми в кожному конкретному випадку. У ЗВО застосовують різні форми навчання: лекції, практичні заняття та їх різновиди (семінари, лабораторні роботи, практикуми, виробничу практику тощо). Методика як наука розглядає ці форми навчання як засоби управління пізнавальною діяльністю студентів з метою досягнення поставленої дидактичної

мети. Зазначимо, що провідною організаційною формою і методом навчання у ЗВО є *лекція*, з якої і починається перше ознайомлення студентів із навчальною дисципліною. Г. Цехмістрова зазначає, що лекція є головною ланкою дидактичного циклу освітнього процесу у ЗВО, а її мету вбачає у «формуванні орієнтованої основи для наступного засвоєння студентами навчального матеріалу» [18, с. 265]. Дослідниця підкреслює, що відмова від лекцій не тільки погіршує науковий рівень підготовки студентів, а й порушує системність і рівномірність роботи протягом семестру. Під час розроблення навчального курсу «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи», що розрахований на 90 годин, нами запропоновано теми лекційних занять. Зміст усього курсу має три змістові модулі: 1. Культурологічний підхід до проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності. 2. Природа спілкування й комунікації. 3. Ефективність комунікації і фактори, які на неї впливають, з урахуванням полікультурності оточуючого середовища. Вибір тем для опрацювання з обранням саме лекційних форм роботи був зумовлений наступними критеріями: навчальний матеріал із цих тем ще не знайшов висвітлення в підручниках і посібниках, а окремі його розділи застарілі; окремі теми досить складні для самостійного вивчення і потребують методичного опрацювання викладачем; з окремих проблем є розбіжності у концепціях.

У навчально-методичному посібнику [89] ми запропонували не лише теми лекційних занять, а й чітко структурували хід лекцій відповідно до плану. Крім того, нами підібрано основний та додатковий список літератури, яка допоже викладачам і студентам отримати необхідну інформацію. Таким чином, ми врахували вимоги до планування традиційної лекції: «будь-яка лекція побудована за загальною схемою: формулювання теми, повідомлення плану та рекомендованої літератури для самостійного опрацювання, а потім чітке дотримання цього плану» [18, с. 266]. Щодо видів лекцій, ми акцентуємо увагу на вступній лекції, лекції-інформації, оглядовій лекції, проблемній лекції, лекції-

візуалізації, бінарній лекції, лекції із запланованими помилками, лекції-конференції, лекції-консультації.

Серед різновидів *практичних занять* ми надаємо перевагу саме *семінарським заняттям* як формі групових навчальних занять за активної участі студентів, оскільки вони сприяють глибокому засвоєнню фундаментальних знань, розвивають логічне мислення, сприяють виробленню активної життєвої позиції, що є особливо цінним стосовно формування ПКК. Робочою навчальною програмою [89] нами заздалегідь визначені теоретичні питання до практичних занять, подаються запитання для контролю знань, запропоновані розроблені комунікативні завдання, підібраний цікавий матеріал для організації роботи з текстом, розроблені творчі завдання та враховано проведення етапу рефлексії. Відповідно до виокремлених Г. Цехмістровою [18, с. 273] педагогічних завдань, що вирішуються на семінарах, ми зосередили увагу на розвитку творчого мислення, пізнавальної мотивації, на застосуванні знань з метою вирішення проблемних ситуацій, набутті навичок оперування поняттями (наприклад, завдання на с. 53 нашого посібника); на оволодінні вміннями ставити та розв'язувати інтелектуальні проблеми, проблемні ситуації і завдання, спростовуючи чи обстоюючи власну точку зору. Крім того, нами враховано і те, що у процесі семінарського заняття викладач має реалізовувати й часткові завдання, серед яких повторення, закріплення і контроль знань; педагогічне спілкування, безпосередній контакт зі студентами, досягнення взаєморозуміння та творчої співпраці тандему «викладач – студент». Серед методів, яким ми надаємо перевагу під час розробки і проведення семінарських занять, виокремлюємо дискусії, оскільки вони збагачують зміст уже відомого матеріалу, допомагають структурувати та закріпити його. Ми звернули увагу на те, що викладач під час проведення дискусій може оцінити потребу в корекції подальшої роботи з кожним студентом завдяки можливості оцінити глибину і систему знань, особливості мислення студентів. Наголошуємо, що правильно організована дискусія обов'язково повинна бути підпорядкована виокремленим нами компонентам формування ПКК: мотиваційно-ціннісному (головна функція

навчальної дискусії – заохочення пізнавального інтересу студентів до певної проблеми), когнітивному (накопичення необхідних знань з теми дискусії є важливою умовою її ефективності, оскільки без знань дискусія стає безпредметною), комунікативно-діяльнісному (дискусія неможлива без уміння сформулювати свою думку та переконати опонента, важливі вміння однозначно формулювати запитання та наводити конкретні докази) та рефлексивному (будь-яке обговорення повинно бути проаналізоване).

Окрім основних організаційних форм освітнього процесу, ми акцентуємо увагу на таких формах, як *дискусії, on-line комунікації (Інтернет-комунікації, скайп-конференції, zoom-конференції), тренінги*. Формування ПКК з акцентом на комунікативно-діяльнісний компонент передбачає організацію та проведення комунікативної взаємодії, бажано із представниками різних культур. Розвиток комп'ютерних технологій та масове застосування інтернет-зв'язку сприяють пошуку та активному впровадженню нових методів організації міжкультурного спілкування в межах освітнього процесу – інтернет-комунікацій та скайп-конференцій. І. Пінчук [77] акцентує увагу на потенційних можливостях використання інформаційних технологій, мережі Інтернет та пропонує варіанти їх використання: англомовні відео конференції, семінари, вебінари, чати, вікторини, конкурси, олімпіади, телемости, листування з однолітками з інших країн. Під час Інтернет-комунікацій, скайп-конференцій, zoom-конференцій, що передбачають неформальне спілкування студентів іноземною мовою з представниками інших культур, студенти можуть відчувати культурний «шок» і мовний бар'єр, не зважаючи на достатній рівень володіння іноземною мовою. Тому перспективою подібних он-лайн зустрічей може бути створення сильної мотивації для вдосконалення комунікативної діяльності. Завдяки цим методам студенти залучаються до реального, життєвого, а не штучно створеного на занятті комунікативного середовища. Подібне співробітництво актуалізує вивчення іноземних мов та сприяє вдосконаленню ПКК. Під час живого спілкування з незнайомим носієм іноземної мови складно підібрати тему для розмови. З метою подолання подібних труднощів майбутнім учителям ПШ пропонується

заздалегідь підготуватися до on-line комунікації: «Складіть список найбільш поширених, на Вашу думку, стереотипів Вашої культурної групи. Під час спілкування з носієм іноземної мови попросіть описати його уявлення про Вашу культурну групу. Обміркуйте та проаналізуйте з ним отримані результати» [82, с. 165].

Окремої уваги заслуговує розроблена нами система **тренінгових** занять, структура яких також підпорядкована формуванню всього комплексу компонентів ПКК майбутніх учителів ПШ. Тренінги за короткий проміжок часу дають позитивні зміни. Ми поділяємо думку Р. Петрух, що саме на тренінгових заняттях створюються умови для багаторівневої комунікації між усіма учасниками. Є. Сидоренко та Ю. Ємільянов визначають, що тренінг – «практична лабораторія для формування комунікативних навичок, найбільш важливих для певного виду професійної діяльності» [94, с. 9]. Ми поділяємо думку Д. Годлевської [17, с. 92], яка визначає тренінг як заздалегідь спроектований навчальний процес, призначений сформувати чи поновити знання та вміння, сформувати чи перевірити ставлення до певних ідей із метою їх зміни чи оновлення. Дослідниця акцентує увагу на завданнях, вирішенню яких сприяють тренінгові заняття: розкриття особливостей міжособистісної комунікативної взаємодії; актуалізація потреб учасників в особистісному комунікативному саморозвитку; забезпечення рефлексивного середовища, яке сприяє активізації всіх сторін особистості на основі стосунків співтворчості [17, с. 94]. Нами розроблено та впроваджено **тренінг розвитку полікультурної комунікативної компетентності й толерантного ставлення «Everybody Smiles in the Same Language»** [82, с. 211]. Тренінг складається із семи блоків, кожен з яких містить багато різноманітних завдань із застосуванням ігрових, активних, інтерактивних методів, що сприяють активізації творчого підходу та мотивації до виконання вправ у студентів.

Таким чином, акцентуємо увагу на таких **формах роботи**, як навчальні заняття, серед яких лекції, семінари, індивідуальні заняття, що на формувальному етапі експерименту проводилися і в формі дискусій, on-line комунікацій, тренінгових занять. У навчально-методичному посібнику під час розробки

програми навчальної дисципліни нами передбачено і *самостійну та індивідуальну роботи*, запропоновано орієнтовну тематику рефератів.

З метою досягнення кінцевої мети пізнавальної діяльності (отримання студентами знань, набуття вмінь і навичок) викладач не лише обирає адекватні форми організації пізнавальної діяльності, а й відповідні для розв'язання поставлених завдань засоби навчання. Серед *засобів* формування ПКК майбутніх учителів ПШ, в аспекті нашого дослідження, ми надали перевагу укладеним програмі навчальної дисципліни; навчально-методичному посібнику; навчальному посібнику (словнику-довіднику); дидактичним матеріалам (таблицям, схемам, карткам, ілюстраціям, відео, презентаціям); засобам інформаційно-комунікаційних технологій.

Перейдемо до характеристики методичного супроводу формування ПКК майбутніх учителів ПШ на кожному із зазначених етапів з метою підвищення рівнів сформованості досліджуваної якості за мотиваційно-ціннісним, комунікативно-діяльнісним, рефлексивним критеріями. Такий поетапний підхід використано нами під час формувального експерименту в проведенні кожного заняття зі студентами не залежно від теми та форми заняття. Таким чином, приклади завдань наводимо з різних тем.

Ураховуючи той факт, що «одне з найважливіших завдань методики – знайти ефективні способи управління пізнавальною діяльністю студентів» [18, с. 10], з метою формування компонентів ПКК за всіма показниками, більш результативними вважаємо використання активних та інтерактивних технологій. Дослідники зазначають, що *активні методи навчання* є найпродуктивнішими саме для дорослих, бо вони доцільно використовують життєвий та професійний досвід, ураховують вікові властивості психіки. Доцільність використання активних методів навчання підтверджується експериментально доведеними фактами про властивості пам'яті: в пам'яті людини залишається 99% того, що вона робить, до 50% того, що вона бачить та лише 10% того, що вона чує [64]. О. Пометун [79, с. 49] також акцентує увагу на тому, що дорослі люди найбільш ефективно засвоюють інформацію під час самостійного розв'язання проблем,

виконання практичних вправ або навчаючи інших. «Дорослі пам'ятають 20 % того, що чувають, 40 % того, що чувають і бачать, і 80 % того, що чувають, бачать і роблять». Таким чином, ми погоджуємося з думкою О. Пометун, що найменш ефективним є пасивне навчання дорослих: сприйняття інформації на лекції або з презентації. На цьому наголошують і дослідниці С. Мартиненко та Л. Хоружа [59, с. 70], які акцентують увагу на піраміді засвоєння знань у процесі використання різних методів навчання (рис. 2.1), що також є беззаперечним підтвердженням ефективності використання саме активних та інтерактивних методів навчання.

Лекція	– 5 %
Читання	– 10 %
Аудіовізуальний метод	– 20 %
Демонстрування	– 30 %
Групові дискусії	– 50 %
Активне навчання	– 70 %
Навчання інших (негайне застосування засвоєного)	– 90 %

Рис. 2.1. Піраміда засвоєння знань у процесі використання різних методів навчання

Таким чином, ефективність засвоєння навчального матеріалу прямо залежить від ступеня залучення студентів у процес навчання. Ми погоджуємося із думкою Є. Проворової [82], яка стверджує, що активні методи навчання характеризуються високим ступенем емоційної включеності студентів у процес, творчим характером занять, обов'язковістю безпосередньої взаємодії студентів між собою та з викладачем. Саме такий підхід мотивує до навчання.

Серед використаних під час формувального експерименту завдань, що сприяють формуванню **мотиваційно-ціннісного компонента** ПКК майбутніх учителів ПШ, чільне місце належить саме активним та інтерактивним методам. Під час проведення формувальному етапу експериментальної роботи нами виявлено, що змотивувати до пошуку інформації вдається за допомогою простих на перший погляд, але цікавих питань, наприклад: *Які досягнення людської культури Ви вважаєте найбільш важливими і чому?* [82, с. 29]. *Поміркуйте, чи бувають безкультурні люди? В чому проявляється ця якість? Проілюструйте фотографіями, прикладами з газет чи журналів приклади безкультурної*

поведінки людей. Останнє завдання було трансформовано в методику *колажування*. Це цікавий творчий метод, що має потенціал для його застосування на будь-якому етапі формування досліджуваної якості. Підготовка колажу на тему, яка на перший погляд здалася не цікавою студентам, допомогла не лише активізувати пізнавальну активність студентів, а й засвоїти певну інформацію, оскільки студенти творчо підійшли до її відображення. Цікавим завданням на етапі мотивації стало розв'язання проблеми, що подано у навчально-методичному посібнику у завданні 3 [82, с. 29]. Після виконання цього завдання студентам було запропоновано сформулювати тему заняття, що активізувало їх увагу для подальшої роботи.

Результативними на початковому етапі формування ПКК майбутніх учителів ПШ виявилися завдання, спрямовані на *обговорення*, аналіз, потрактування певних *цитат* відомих людей чи якоїсь цікавої інформації, фактів. Наприклад, цікавим було завдання щодо пошуку відповіді на питання: як висловлює ставлення української нації до своєї мови Ліна Костенко у статі «Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала» [82, с. 35]. Такого типу завдання подаємо й англійською мовою. Студентам запропоновано ознайомитися із матеріалом та відповісти на цікаві питання [82, с. 41], пошук відповідей на які стимулює до активності, знаходження додаткової інформації. Варіанти відповідей можуть бути різноманітні, але всі вони варті уваги. Тому метод *мозкового штурму* найкраще підходить для такого типу завдань [82, с. 41].

Мозковий штурм, або мозкова атака відноситься до інтерактивних методів навчання. Суть цього методу полягає у тому, що студенти спонтанно висувають ідеї на задану тему, проблему. А. Гін [16, с. 62] акцентує увагу на тому, що головне правило мозкового штурму – ніякої критики. Під час проведення формувального експерименту нами була підтверджена ефективність цього методу на початковому етапі формування ПКК майбутніх учителів ПШ завдяки його спрямованості на активізацію мисленневих механізмів та пошук рішень. Наприклад, метод мозкового штурму став у нагоді під час пошуку відповіді на завдання, що розміщені у навчально-методичному посібнику [82, с. 41].

Активізувати студентів до активного обговорення пропонуємо за допомогою **цікавих питань**, відповідь на які знайдеться у кожного студента, незалежно від його національної приналежності чи рівня знань. Наприклад: *які досягнення людської культури студенти вважають найбільш важливими і чому* [82, с. 33]; *назвіть універсальні правила спілкування, які б діяли в будь-якій ситуації та в будь-якій культурі* [82, с. 36]; *за якими зовнішніми ознаками та деталями можна впізнати співвітчизників серед тисячі іноземців в Росії? А в Америці?* [82, с. 66]; *назвіть причини перекручування і втрати інформації, що доведено багатьма психологами, політологами і журналістами* [82, с. 115]; *give some suggestions and ideas for effective language learning (example: Practice as much as possible)* [82, с. 140]. Обговорення такого типу питань пропонується з використанням **дискусійних методів**. На початковому етапі для дискусій, на нашу думку, не слід обирати важкі питання, які вимагають певної теоретичної обізнаності. Обрання дискусійних методів було спричинене тим, що вони допомагають усвідомити та сформулювати власну точку зору, удосконалити навички відокремлення важливого від другорядного, побачити проблему, розвивають вміння практичного аналізу і ретельної аргументації висунутих положень, навчають слухати та взаємодіяти з іншими на конструктивній основі, сприяють знаходженню різноманітних варіантів виходу із проблемних ситуацій професійно-педагогічної взаємодії, на чому наголошували Р. Петрух [76], М. Фіцула [101].

Відповідно до виокремлених Н. Волковою **форм дискусії**, наведемо приклади апробованих проблем, розв'язання яких мало мотиваційний ефект з активізацією студентів до пізнавальної активності: **«круглий стіл»** – бесіда, в якій беруть участь 5-6 студентів, котрі обмінюються думками як між собою, так і з рештою групи (наприклад, *«вплив соціальних мереж на спілкування сучасної молоді»* [82, с. 99]); **засідання експертної групи** (**«панельна дискусія»**), в якій беруть участь 4-6 студентів разом з обраним головою; спочатку групка обговорює певну проблему, а потім пропонує свою позицію решті групи у формі повідомлення чи доповіді (наприклад, дискусійне питання *«чи повинна існувати юридична відповідальність за прояви мови ворожнечі?»* [82, с. 187]); **форум** –

обговорення, в якому експертна група обмінюється думками з усією аудиторією (наприклад, *«необхідність боротьби за чистоту та культуру мовлення»* [82, с. 99]); **симпозіум** – обговорення, у процесі якого учасники виступають з повідомленнями, представляючи власну позицію, відповідають на запитання решти групи (наприклад, нами запропоновано провести обговорення твердження К. Паустовського [82, с. 99] та тез щодо стану української мови [82, с. 141-142]); **дебати** – обговорення, побудоване на основі заздалегідь запланованих виступів учасників, які представляють дві команди-суперниці; після виступів команди відповідають на запитання, вислуховують спростування своїх аргументів тощо (наприклад, *чи можлива єдина світова культура без національних відмінностей?* [82, с. 66]; *позитивний та негативний вплив соціальних мереж; віртуальні знайомства з іноземцями – марне витрачання часу; переваги та недоліки спілкування в соціальних мережах; соціальні мережі як шлях до здійснення полікультурної комунікації; глобалізація як перешкода до самоідентифікації особистості у полікультурному світі; російська мова в українському суспільстві як загроза цілісності України* [82, с. 112]); **судове засідання** – обговорення, що імітує судовий розгляд справи (наприклад, проведення суду над СМС-повідомленнями *«СМС-повідомлення – зручний спосіб зв'язку чи підміна живого спілкування»*).

У насиченому інформаційному просторі сьогодення іноді важко з'ясувати достовірність інформації. За браком часу мало хто звертається до інших джерел за перевіркою. Іноді інформація сприймається на віру, а часто повторювана інформація сприймається як факт «на віру», оскільки студенти «вважають друковане слово постулатом істини» [3, с. 52]. Все це породжує поширення фейків та стереотипних уявлень. Л. Артемова [3, с. 52] акцентує увагу на необхідності «навчання студентів сприймати педагогічну інформацію з фахових джерел» за допомогою завдань «на зіставлення певних педагогічних положень у різних авторів». Таким чином, цікавим завданням виявилось **визначення правди чи брехні, фейку, стереотипу** серед запропонованих тверджень, до яких можна

додати і педагогічні положення [82, с. 159; с. 150]. Обов'язковим етапом була рефлексія вправи.

Як цікаві та водночас дієві на цьому етапі формування ПКК майбутніх учителів ПШ виявили себе *ігрові методи*. Ігрові елементи спонукають до зацікавленості навчальним матеріалом. Р. Петрух зазначає, що гра, яка за своїм змістом пов'язана з навчанням, допомагає студентам сконцентрувати увагу на навчальних задачах. Таким чином, останні сприймаються не як «нав'язані», а як бажана, особистісно значуща мета. Виконання навчального завдання в процесі гри пов'язане з меншими нервовими затратами й мінімальними вольовими зусиллями, що дає змогу звільнити інтелектуальний потенціал студента, використати його більш ефективно. Ми погоджуємося із думкою дослідниці, що мотив гри полягає у самій грі, тобто студентам просто цікаво грати, а результат зміщується на другий план. Саме тому ігрові методи дозволяють створити цікаві ситуації, вирішення яких підвищує рівні ПКК. У посібнику Н. Волкової [14, с. 339] ігрові методи визначені як «метод пізнавальних ігор» та належать до методів стимулювання і мотивування навчально-пізнавальної діяльності, що спрямовані на формування позитивних мотивів учіння, стимулюють пізнавальну активність і сприяють збагаченню учнів навчальною інформацією. Саме тому вони ефективні на етапі формування мотиваційно-ціннісного компонента досліджуваної компетентності. Наведемо приклади апробованих нами вправ: «*асоціативний куш*» [82, с. 33], «*Діамантова діаграма*» [82, с. 33], «*підготовка реклами себе як найкращого експерта з комунікації*» [82, с. 114].

Відповідно до визначеної нами послідовності з урахуванням компонентів ПКК майбутніх учителів ПШ, наступний етап стосувався формування **когнітивного компонента** досліджуваної якості. Одним із головних завдань мовної політики Ради Європи визначено важливість опанування іноземними мовами як діалогом культур, враховуючи особливості менталітету, національну специфіку, традиції, звичаї, побут, та із засвоєнням системи понять, створених в конкретній культурі, мова якої вивчається. Тому на заняттях іноземної мови поряд із засвоєнням лексики та граматики, рекомендується опанувати

полікультурні знання. Р. Кравець наголошує на необхідності робити особливий акцент на «перетворенні культурного розмаїття із перешкоди у процесі досягнення взаєморозуміння на джерело взаємозбагачення та самовдосконалення» [45, с. 446]. Специфіка особистісного сприйняття світу визначається культурними особливостями, реаліями та відображається в різноманітті виражальних можливостей і значень понятійного апарату рідної мови. Завдяки опануванню нової мови особистість розширює можливості відображення власного сприйняття світу, кругозору на основі новозасвоєного мовного й культурного багажу. Проте, неправильне сприйняття реалій іншомовної культури, так само, як і неадекватне співвідношення їх із рідною, можуть призвести до труднощів і навіть повного непорозуміння у спілкуванні з представниками інших культур.

З метою формування ПКК майбутніх учителів ПШ в навчальних ситуаціях ЗВО ми прагнули умови максимально наблизити до природних умов іншомовного середовища. Н. Єршова констатує, що «з метою досягнення адекватної, або хоча б приблизної моделі поведінки, необхідне цілеспрямовано організоване навчання, шляхом надання можливості спостерігати та наслідувати, а для прискорення та оптимізації цього процесу потрібно доповнити психологічні механізми становлення полікультурної комунікативної поведінки когнітивним аналізом та рефлексією» [27, с. 82]. В освітньому процесі реалізація спостереження можлива завдяки навчального перегляду з подальшим аналізом певного *відеоряду* (навчальні та художні фільми, кліпи, телепередачі, репортажі тощо), а наслідування можливе завдяки конструюванню ситуацій. В. Ковальчук підкреслює ефективність інформаційно-комунікативних технологій завдяки їх потенціалу варіативно подавати навчальний матеріал: текстово, звучанням, форматом відео, що є джерелом інтенсифікації освітнього процесу: «наочність, візуалізація, аудіалізація навчального матеріалу полегшують його сприйняття та відкриває доступ до нових інформаційних джерел» [39, с. 102]. Н. Волкова [14, с. 367] акцентує увагу на особливій властивості наочно-слухових (аудіовізуальних) засобів (діафільми із звуковим супроводом, кінофільми, кінофрагменти та відеозаписи), що полягає у їх мобільності: звуковий супровід можна підключати і

відключати, використовувати вибірково. Серед письмових завдань, використаних нами після перегляду відеоряду, були відгук про фільм, есе, написання субтитрів, написання вигаданих історій за участю персонажів фільму, написання сценарію продовження розвитку подій, написання вигаданих реплік після перегляду фільму без звуку, візуальне прогнозування (передбачення змісту фільму за скріншотами). Цінність застосування аудіовізуальних методів навчання полягає у їх здатності створювати умови, наближені до реальних умов іншомовного спілкування, про що мова йшла у підрозділі 2.2.

Ми акцентуємо увагу на тому, що ПКК – багатоаспектне явище, тому процес навчання з метою формування досліджуваної якості ми реалізовували не як передачу суми знань, а як «пояснення–пошук», що дало можливість сформувати у майбутніх учителів ПШ навички *науково-дослідного підходу* як до навчального матеріалу, так і до реалій життя в умовах полікультурного середовища з урахуванням глобалізаційних тенденцій сьогодення. Це дало можливість запобігти упередженості до представників інших народів, рас та мовно-культурних груп, небажанню пізнавати інші культури.

Прикладом застосування такої методики стало використане нами *завдання* щодо визначення *концептів української, російської, англійської та американської культур* та пошуку відповідних прикладів [82, с. 31]. Під час проведення формувального експерименту нами виявлена результативність вправ типу *діамантової діаграми, трикутника, концентричних кіл*. Пропонуємо приклад використаного нами завдання англійською мовою, суть якого полягає у розміщенні відповідно до значимості факторів, що впливають на вивчення іноземної мови (завд. 7 [82, с. 139]). Метод *концентричних кіл* було застосовано в такому вигляді: «Create a conceptual map of the reasons of cross-cultural conflict» (завд. 5 [82, с. 139]).

Навчання в умовах полікультурно-комунікативного освітнього середовища завдяки полікультурності соціуму дало новий поштовх розвитку творчих здібностей майбутніх учителів ПШ через вивчення культури інших народів, що сприяє не тільки глибшому розумінню й усвідомленню специфіки рідної

культури, а й творчому підходу до вивчення іноземних культур. Цікавим і продуктивним методом формування когнітивного компонента ПКК вважаємо *колажування* як асоціативне нарощення лексико-семантичного тла ключового поняття-реалії, що відсутнє в рідній культурі студента [105, с. 158]. Завдяки колажуванню нам вдалося реалізувати моделювання культурного простору із застосуванням творчого підходу. Для виготовлення тематичних колажів студенти використовували друковані матеріали, газети, журнали, буклети, матеріали Інтернету, а також матеріали, виготовлені особисто, серед яких фотографії, схеми, малюнки тощо, які точно і докладно відобразили культурознавчі поняття.

Аналіз дослідження О. Кириченко та І. Подоляки [33, с. 155-156] стосовно застосування техніки колажування як засобу навчання англійської та німецької мов дозволив нам зробити висновок про позитивні можливості колажування щодо: оволодіння уміннями формулювати різні поняття – і конкретні, і абстрактні – різними мовами та оперувати ними; здійснення самостійного пошуку продуктивних лінгвістичних рішень; творчого відображення концептуальних позицій різних картин світу, тобто інших менталітетів (наприклад, конкретні поняття, які мають свою культурну специфіку в кожній країні); кращого сприйняття абстрактних понять та їх трактування представниками інших культур (свобода, ввічливість, любов, дружба); унаочнення, спрощення процесу передачі інформації про іншу культуру; творчого відображення заданого викладачем поняття, явища, події тощо завдяки особисто обраної форми із представлення власного Я, власної національної картини світу; переосмислення сприйняття повсякденних звичних речей завдяки асоціативному мисленню, що розвиває вміння аргументувати власний погляд; вивчення особливостей та специфіки культурних аспектів завдяки здатності кодування та декодування інформації як способів проникнення в іншу культуру; можливостей зміни встановлених загальноприйнятих значень та стереотипів. Застосування методу колажування з метою формування ПКК дозволяє нам зробити висновок щодо універсальності соціокультурного колажа як засобу методико-педагогічного, навчального впливу на студентів оригінальної форми та змісту із використанням соціокультурної

інформації, що сприяє засвоєнню елементів іншомовної культури. У навчально-методичному посібнику нами запропоновано апробоване застосування методу колажування під час вивчення специфіки культур України, Росії, США та Великобританії [82, с. 54].

Зміщення акцентів від передачі готової інформації на отримання студентами певних знань та вмінь шляхом розв'язання теоретичних та практичних проблем реалізовувалось нами завдяки застосуванню *проблемного навчання*. Дослідницька діяльність студентів, яка змушує формулювати питання-проблеми, гіпотези та перевіряти їх завдяки розумовим та практичним діям майбутніх фахівців, стала об'єктом вивчення польського вченого, професора В. Оконя [68]. Серед методів проблемного навчання І. Лернер [52] виокремлює проблемний виклад (викладач створює проблемну ситуацію, після чого подає остаточне розв'язання проблеми та демонструє сам процес розв'язання), частково-пошуковий (створивши проблемну ситуацію, викладач планує кроки розв'язання проблеми, а студенти самостійно її вирішують), дослідницький (визначивши нові проблеми, викладач організовує пошукову, творчу, дослідницьку діяльність студентів).

Спираючись на акценти дослідження О. Пометун [58, с. 11], ми впроваджували описані вченою інноваційні методи і форми навчальної роботи: дискусії з приводу контраверсійних тем розвитку полікультурного суспільства, міжнаціональних та інших суперечних стосунків; проблемні питання з організацією їх вирішення студентами у колективній, груповій та індивідуальній діяльності; організацію і стимулювання індивідуальної роботи студентів з літературою і джерелами для підготовки індивідуальних доповідей та колективних, групових проектів за запропонованими викладачем або самостійно обраними темами, висвітлення яких створило підстави для розуміння України як багатокультурної країни, історичного, правового та філософського обґрунтування рівності статусу і прав різних народів, етнічних та культурних груп; використання для цього європейського та світового досвіду; розв'язання суперечливих ситуацій, моделювання чи прогнозування розвитку міжетнічних та інших суперечливих

ситуацій, мультикультурного діалогу засобами ділової чи рольової гри, кейс-методу. Інноваційні технології навчання досить ґрунтовно описані В. Ковальчуком [37, 39].

Зазначимо, що більшість з названих, а також інші методи, що найбільш ефективно дозволяють розв'язати завдання полікультурної освіти, об'єднують термін *активна* та *інтерактивна технології навчання*. Існування в сучасній педагогіці двох споріднених дефініцій – «активне» та «інтерактивне» навчання – призводить до деякої аморфності понятійного поля, на чому наголошує О. Ноздрякова [66, с. 19] та О. Пометун [79, с. 6]. Наголошуємо, що активне навчання спрямоване на саморозвиток студента, активізацію його когнітивного та творчого начал, розвиток цілепокладання та рефлексії, інтерактивні ж форми і методи акцентовані на соціальну та комунікативну сторони навчання, висуваючи на перше місце спільну (групову, парну) роботу суб'єктів освіти як контактного, так і віртуального типу, в результаті якої удосконалюються обидві сторони. О. Пометун [79, с. 6] акцентує увагу на тому, що «суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається тільки шляхом постійної, активної взаємодії усіх» учасників освітнього процесу.

Розглянемо приклади завдань із застосуванням активних та інтерактивних методів, що використовувалися нами під час проведення формувального експерименту з метою формування когнітивного компонента досліджуваної якості. Серед активних методів педагогічного впливу ми виокремлюємо *метод проектів*. Є. Полат метод проектів характеризує як «спосіб досягнення дидактичної мети шляхом детальної розробки проблеми, яка повинна закінчитися реальним, відчутним практичним результатом, оформленим тим чи іншим способом» [77, с. 3]. Таким чином, метод проектів передбачає *розв'язання певної проблеми* (наприклад, апробовані нами завдання щодо дослідження історії виникнення святкування різних свят в англomовних країнах – St. Patrick's Day, Thanksgiving Day, Halloween, Christmas, Mothers' Day etc; організація подорожі в різні країни; проблеми сім'ї чи стосунків між поколіннями; проблема вільного часу в молоді тощо) завдяки використанню сукупності різноманітних методів і

засобів навчання та інтеграції знань, вмінь із різних сфер діяльності людини. Розв'язання порушеної проблеми вимагає отримання конкретного результату (наприклад, доповідь про історію свят, спільний випуск газети, альманаху з репортажами з місця подій, програма туристичного маршруту, колажу, анкетування тощо), який можна побачити, усвідомити, застосувати в реальній практичній діяльності. Про це влучно зауважила Є. Полат: «в основу метода проєктів покладена ідея, яка відображає сутність поняття «проєкт», його прагматичну спрямованість на результат, який можна отримати під час вирішення тієї чи іншої практично чи теоретично значимої проблеми. Цей результат можна побачити, усвідомити, застосувати в реальній практичній діяльності» [77].

Метод проєктів має потенційні можливості вирішувати не прості дидактичні задачі творчого застосування мовленнєвого матеріалу та спонукати до активної мисленнєвої діяльності студентів, яка для свого оформлення вимагає володіння певними знаннями та мовними засобами. Особливості сучасного покоління нам вдавалося враховувати шляхом використанням *вєб-проєктів* чи *мультимедійних проєктів* як оновленої версії проєктної діяльності, яка поєднала в собі переваги метода проєктів, технології навчання у співпраці та можливості, що надаються інформаційно-комунікаційними технологіями. Ми поділяємо точку зору О. Шубкіної, що «завдяки телекомунікаційним технологіям студенти отримують доступ до багатих інформаційних ресурсів мереж та можливість працювати спільно над цікавими та актуальними проєктами зі студентами із інших країн» [107, с. 92]. Дослідниця зазначає, що така перспектива співробітництва та кооперації створює сильну мотивацію для самостійної пізнавальної діяльності в групах та індивідуально. Важливо зазначити, що обговорення результатів на заняттях, дискусії, «мозкові штурми» набувають іншого значення завдяки використанню не лише матеріалу з підручників, офіційних довідників тощо, але і точок зору партнерів проєкту з інших регіонів світу, отриманим ними даним, їх інтерпретаціям фактів та явищ. Окрім формування інтелектуальних умінь під час роботи з інформацією (аналіз та класифікація інформації, відбір необхідних фактів, аргументація та відстоювання

власної точки зору), метод веб-проектів ефективно сприяє співпраці для досягнення спільної мети та вчить учасників проекту із різних країн знаходити спільну мову, вислуховувати та приймати точку зору інших, аргументувати власну, йти на компроміс, бути терплячим та толерантним.

Ми переконалися, що технічна сторона оформлення і застосування мультимедійних проектів надає їм ряд переваг у порівнянні з іншими видами проектів: можливість використання музичного чи дикторського оформлення, анімацій, графічних вставок, слайд-шоу, відеокліпів, що покращує сприйняття та запам'ятовування завдяки активізації не лише зору (відео, текст, анімації, статичні зображення, колір), а й слуху (музика, шум, голос диктора чи актора), а все це створює відповідний емоційний фон; можливість отримання додаткової інформації без втрати часу зі швидким поверненням до основного матеріалу завдяки використанню гіперпосилань; можливість керувати структурою і формою матеріалу, що дозволяє швидко коригувати дані, доповнювати новим матеріалом.

Таким чином, веб-проект тлумачиться нами як довготривале, проблемне завдання, яке передбачає розвиток різної мовленнєвої діяльності та формування когнітивного і комунікативно-діяльнісного компонентів ПКК, результатом якого можуть бути різні веб-публікації. Нами запропоновано виконання проекту, результатом якого було створення *власної реклами соціального оточення*. Наприклад, ми запропонували варіанти створення реклами своєї країни, свого навчального закладу, своєї навчальної групи [82, с. 62], створення реклами курсів, на яких навчають мовній комунікації [82, с. 103], та реклами переваг знання кількох мов [82, с. 151]. Студентам дозволялося використовувати будь-які засоби впливу: зорові, слухові, візуальні. Ми акцентували увагу студентів на тому, що телереклама передбачає розігрування міні-ситуацій перед глядачами, можливе використання декорацій, плакатів, фото, відео; радіореклама вимагає емоційного озвучення рекламного тексту; друковане оголошення теж потрібно продумати і гарно оформити. Мова оформлення реклами обиралася кожною групою на власний розсуд. Серед запропонованих нами *тем проектів* були: «Багатогранність культур і їх взаємовплив»; «Культурна картина світу в контексті

полікультурної комунікативної компетентності»; «Чому образ України має жіноче обличчя?»; «Підготувати перелік заходів з етнонаціональної політики в сучасній Україні, потрібних для запобігання дискримінації на мовно-культурному ґрунті із збереженням статусу національної мови лише для української мови».

Дискусійні методи навчання на етапі формування когнітивного компонента ПКК майбутніх учителів початкової ПШ вимагають відповідної підготовки та не просто спірних питань для обговорення з формулюванням власної точки зору, а спірних з наукового погляду, вирішення яких неможливе без відповідної теоретичної обізнаності. Серед основних вимог до проведення дискусії Н. Волкова [14] називає: підготовленість всіх учасників, наявність чітких тез пропозицій кожного учасника, спрямованість не на змагання, а на з'ясування проблеми, наявність протилежних точок зору, мінімальне втручання викладача, якщо загальні правила учасниками не порушуються. Відповідно до виокремлених Н. Волковою **форм дискусії** («круглий стіл», засідання експертної групи («панельна дискусія»), форум, симпозіум, дебати) під час формувального експерименту з метою формування когнітивного компонента досліджуваної якості нами було використано ці методи з метою розв'язання наступних проблем: *чи можуть нині культури існувати ізольовано?* [82, с. 61]; *негативні та позитивні аспекти «етноцентризму» щодо полікультурної комунікації* [82, с. 67].

Цікавими та ефективними для формування когнітивного компонента ПКК, на нашу думку, є **дослідно-пошукові методи** роботи зі студентами. Майбутні фахівці мають вміти шукати потрібну інформацію та знаходити науково обґрунтовані аргументи для доведення певної точки зору. Серед питань, вирішення яких потребує застосування дослідно-пошукових методів навчання, ми пропонували різнопланові завдання [82]: завд. 4 на с. 71, завд. 10, 11, 12, 14, 15 на с. 75, завд. 16 на с. 165. Наведемо приклади таких завдань: 1. *Особливості національних культур, звичаїв, ритуалів, обрядів, ментальностей і національних характерів загалом закарбовуються в мовних, концептуальних, ціннісних, часових, просторових та інших картинах світу, які створює і в яких живе людина. Розкрийте поняття «картина світу» у побутовому, філософському і*

когнітивно-психологічному тлумаченнях. Наведіть приклади «картин світу», якими оперує сучасна людина [82, с. 66]. 2. Розкрийте зв'язок терміна «культурна картина світу» з проблемою полікультурної комунікації [82, с. 67]. 3. Чи є виправданими порівняння американської культури з плавильним котлом (*melting pot*)? [82, с. 79].

Метод **кейс-стаді** вважаємо ефективним методом формування когнітивного компонента ПКК майбутніх учителів ПШ. Б. Андюсев зазначає, що «в описанні кейсу повинна бути присутня проблема чи кілька прямих або опосередкованих труднощів, протиріч, прихованих задач для знаходження рішень» [1, с. 61]. Відповідно до вимог вченого, нами підібрані приклади проблем, які вимагають ефективного вирішення з можливістю застосування саме кейс-методу: *із чим пов'язаний той факт, що темношкірим важко оцінити красу білих, а європейців китайці та інші східні етноси називають великоносими, тому і давньогрецькі еталони краси (Афродіта, Гермес, Аполлон та ін.) для арійців не є переконливими* [82, с. 163]; *чи можлива єдина світова культура без національних відмінностей?* [82, с. 66]; *що відбувається з культурною картиною світу під час вивчення іноземної мови?* [82, с. 67].

Формування **комунікативно-діяльнісного компонента** полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи є наступним етапом формування досліджуваної якості й зумовлений діалоговим характером функціонування та розвитку культури, рівнем етнокультурної ідентифікації студента, рівнем знань про полікультурне середовище, рівнем їх емоційної та поведінкової культур, що вимагає використання активних методів: діалог, бесіда, дискусія, моделювання, проектування, реконструкція, рольові ігри, рефлексивні методи [10].

О. Шубкіна [107] зазначає, що якщо раніше основним завданням викладача-лінгвіста була передача студентам певної суми мовних знань та формування мовленнєвих умінь і навичок в професійній та побутовій сферах, то нині зміст лінгвістичних дисциплін набагато глибший. Ми погоджуємося з думкою вченої, що акценти зміщуються на таку лінгвістичну підготовку спеціаліста, яка формує

вміння особистості працювати в команді, готовність до співробітництва та кооперації, здатність до соціальної адаптації. «Зміна задач викладача призводить до зміни основних методів навчання, до використання таких педагогічних технологій, які будуть працювати на більш глибоке засвоєння студентами змісту освіти» [107, с. 88]. Дослідниця наголошує, що для більш успішної реалізації описаного змісту освіти, що сприяє процесу формування досліджуваної якості студентів, доцільне використання певних **активних педагогічних технологій**, найбільш ефективними серед яких О. Шубкіна [107, с. 88] називає метод проектів (веб-проектів) та метод кейс-стаді, в якому гармонійно інтегровані технології портфолію, проблемна дискусія, навчання у співробітництві. М. Козяр та М. Коваль акцентують увагу на перевагах проблемного навчання, трактуючи його як «сукупність взаємозалежних методів і засобів, які гарантують шанси творчої участі студентів у процесі засвоєння нових знань, формування творчого мислення та пізнавальних інтересів особистості» [74, с. 119].

Т. Пахомова [73, с. 62] наголошує на важливості методу ситуативного включення студентів у діалог. Аргументом на користь цього методу, на нашу думку, є потенційні можливості діалогу щодо організації обміну не лише навчальною, а й лінгвосоціокультурної інформацією, використовуючи ситуації соціальних взаємостосунків, що наближені до культурної та професійної реальності. У перевагах цього методу ми переконалися під час проведення формувального етапу експерименту шляхом використання методу **ситуативного включення** майбутніх учителів початкової школи **у діалог** із використанням **карток-опор**, зміст яких передбачав опис особливостей ситуації, розподіл ролей, перелік мовних моделей і рекомендацій щодо можливих варіантів поведінки. Такі картки допомогли забезпечити організацію іншомовної комунікативної взаємодії не залежно від рівня підготовки. Крім того, нами впроваджувався метод **«Ажурної пилки»**, організація якого також була пов'язана із картками-операми, що містять інформацію з певними пропусками для першої групи та інформацією, яка відсутня в першій групі для учасників другої групи. Під час комунікативної взаємодії студентам потрібно було отримати відсутню інформацію.

У психолого-педагогічних працях відмічається ефективність *інтерактивних методів* навчання для підвищення рівнів ПКК [82; 76]. Саме активні та інтерактивні методи навчання сприяють ефективному розвитку соціально-перцептивних здібностей студентів, розширенню їх комунікативного репертуару, створюють необхідні передумови оволодіння здатностями успішної комунікативної взаємодії. Серед методів інтерактивного навчання найбільш ефективними для формування комунікативно-діяльнісного компонента досліджуваної якості ми визначаємо дискусійні методи (групові, спонтанні, тематичні дискусії); ігрові методи (навчальні ділові ігри, розігрування ролей, ігрове проектування, аналіз конкретних ситуацій); тренінг.

Відповідно до виокремлених Н. Волковою *форм дискусії*, наведемо приклади застосування цього методу для розв'язання проблем, пов'язаних із досліджуваною якістю: «круглий стіл», засідання експертної групи («панельна дискусія»), форум, симпозіум, дебати. В результаті проведення формувального експерименту нами були апробовані зазначені методи з метою вирішення *проблемних ситуацій*, серед яких були: 1. *У вашу групу із Автономної Республіки Крим приїхали два студенти – кримський татарин та росіянин. Вся група нових одногрупників сприйняла привітно. З часом куратор групи і всі студенти помічають, що з усіма нові студенти знаходять спільну мову, а от між собою не спілкуються і навіть не контактують під час групових методів навчання.* 2. *У суботу студенти влаштовують суботник із благоустрою території навчального закладу. Два єврейські юнаки відмовляються працювати в суботу, посилаючись на заборону Тори. Усі інші студенти обурені такою поведінкою. Судове засідання* ми запропонували провести стосовно проявів мови ворожнечі в засобах масової інформації. Варіант такої ситуації подано нами у навчально-методичному посібнику [82, с. 147].

Такі методи створюють оптимальні умови для збагачення студентів навчальною інформацією, вчать аргументувати, доводити, відстоювати власну точку зору, критично ставитися до чужих і власних суджень, поважати думку іншого. Нам імponує думка Є. Полата [77, с. 5], який підкреслює важливість

надання студентам можливості мислити, вирішувати якісь проблеми, що спонукають до мислення, міркування, пошуку можливих шляхів розв'язання цих проблем, але таким чином, щоб студенти акцентували увагу на змісті свого висловлювання, щоб в центрі уваги була саме думка, точка зору, мислення, а мова постала в своїй прямій функції – формування і формулювання цього мислення. Вирішити це завдання можна за допомогою зазначених дискусійних методів, наприклад: «*Express your agreement or disagreement. What do you think about the following statements? Prove your point. 1. Everybody studies but nobody really learns much. 2. All the teaching methods are good if the students have a gift for languages. 3. Without practice a language is dead. 4. After German English is not very difficult to learn. 5. Any second foreign language is easier to learn than the first one. 6. The third foreign language is easier to learn than the first two. 7. In order to learn a foreign language really well you have to immerse yourself in the language. 8. It is easier to speak a foreign language yourself than to understand other people speak it. 9. It is easier to understand a foreign speaking English than a native speaker of English*» [82, с. 138]. Різноманітні форми дискусій підійдуть і для виконання вправи англійською мовою, запропонованої нами у навчально-методичному посібнику (завдання 6 [82, с. 139]) та апробованої під час проведення формувального експерименту.

Розроблення методики формування комунікативно-діяльнісного компонента ПКК майбутніх учителів ПШ неможлива без застосування *ігрових методів*, або «методу пізнавальних ігор» (Н. Волкова). Спираючись на зазначені Н. Волковою [14, с. 339] функції пізнавальної гри, ми виокремлюємо функції пізнавальної гри, що спрямована на формування ПКК: соціокультурна (служує ефективним засобом соціалізації в умовах полікультурного середовища та засвоєння цінностей цього середовища); комунікативна (дає змогу моделювати ситуації полікультурної взаємодії й обирати різні шляхи їх вирішення); самореалізації особистості (створює ситуації самовираження, самореалізації та передбачає досягнення особистісного успіху, перемоги, демонстрації вмінь досягати конструктивного діалогу в умовах полікультурного середовища); діагностична (передбачає

можливість самодіагностики для студентів та виявлення їх рівня сформованості досліджуваної якості в процесі вирішення ситуацій полікультурної взаємодії); корекційна (через програвання умовних ситуацій полікультурної взаємодії надає можливість студентам подальшої корекції реальної дійсності); розважальна (викликає позитивні емоції, створює сприятливу дружню атмосферу для спілкування з представниками різних культур та носіями різних мов, сприяє урізноманітненню освітнього процесу). Пізнавальні ігри Н. Волкова поділяє на певні різновиди: ділові, рольові, інтерактивні й симуляційні.

Ділова гра (за Н. Волковою) – діалог на професійному рівні, в якому відбуваються зіткнення різних думок, пропозицій, взаємна критика гіпотез, їх обґрунтування, що призводить до появи нових знань і уявлень [14, с. 341]. За О. Гуренко [23, с. 47], ділова гра – форма і метод навчання, в якій моделюються предметний і соціальний аспекти змісту професійної діяльності. У діловій грі розгортається квазіпрофесійна діяльність студентів на основі імітаційно-ігрової моделі, що відбиває зміст, технології і динаміку професійної діяльності фахівців, її цілісних фрагментів. На нашу думку, ділова гра забезпечує максимальну активність студентів, збуджує їх інтерес до активних дій та відповідальне ставлення до своїх обов'язків, надає можливість випробувати себе в незвичних ролях, поставити себе на місце співрозмовника, вийти за межі звичної соціальної та особистісної поведінки та змінити стереотипні уявлення.

Відповідно до виокремлених Н. Волковою [14] різновидів ділових ігор (мозкова атака, ринг, аукціон, конгрес, прес-конференція), ми підібрали цікавий матеріал полікультурного змісту, який ліг в основу завдань із застосуванням саме ділових ігор. Ми переконалися, що для проведення таких ділових ігор цікаво підбирати різні цитати, вирізки з газет, журналів, оголошень, новин, які характеризують якусь проблему і допомагають активізувати студентів на її розв'язання. Наприклад, нами підібрані цитати, які ми пропонували студентам прокоментувати. Власне, сам коментар нам вдалося урізноманітнити завдяки різним типам ділових ігор. Одне із запропонованих нами завдань полягало в пошуку відповіді на питання: *«Чи погоджуєтеся Ви із тезою про те, що*

«пізнання власної культури настільки ж природне, як дихання»? Студентам потрібно було ознайомитися із готовим коментарем авторів посібника до цієї тези. Крім того, ми запропонували навести власні приклади того, як дитина засвоює специфічні знаки своєї культури від батьків та оточення [82, с. 58]. Вирішення останнього питання можна здійснити завдяки мозкового штурму.

Під час проведення формувального етапу експерименту ми з'ясували, що гра «**Прес-конференція**» є досить ефективним методом формування ПКК якщо її правильно організувати та врахувати специфіку формування досліджуваної якості. Перш за все, потрібно правильно обрати тему прес-конференції: актуальну, з проблем полікультурної взаємодії, толерантних взаємовідносин, проблем стереотипізації, расової дискримінації тощо. Ведучі прес-конференції мають бути максимально обізнані в проблемі. Всі інші – журналісти, які заздалегідь готують цікаві питання. Для проведення такої гри потрібне і спеціальне обладнання – стіл, трибуна, мікрофон, таблички з назвами газет та журналів для представників преси. Обов'язкові підсумки гри та етап рефлексії.

Нами була апробована і **рольова гра** (за Н. Волковою [14, с. 342]) – імпровізоване розігрування заданої ситуації, за якої учасники не обговорюють ситуацію, а розігрують її. Акцентуємо увагу на перевагах рольових ігор щодо можливостей передбачати хід заданої комунікативної ситуації з проблем полікультурності середовища та відповідний зміст ролей і навчити орієнтуватися в екстремальних ситуаціях міжкультурних непорозумінь. Крім того, рольові ігри сприяють гуманізації міжособистісних стосунків, розвитку та корекції пізнавальних, комунікативних, артистичних здібностей, особистісних рис, якостей студентів, їх самооцінки, саморегуляції поведінки. На нашу думку, в умовах високої активності студентів рольові ігри дозволяють навчати їх слухати інші точки зору, обробляти й застосовувати отриману інформацію, сприймати й розуміти людину, її психологічний стан і мотиви поведінки, бути толерантним. Нами запропоновані варіанти рольових ігор, що були апробовані на формувальному етапі [82, с. 103].

Цікава вправа запропонована О. Гуренко [23, с. 181-182], яка отримала назву «Знайомство в аеропорту» і класифікується автором як **культурно-специфічна рольова гра**. На формувальному етапі експерименту ми апробували цю вправу та переконалися в її результативності не лише для формування комунікативно-діяльнісного компонента, а й мотиваційно-ціннісного, оскільки студенти зацікавилися дізнатися більше про специфічні риси представників різних культур, за якими їх можна впізнати. Така вправа, як зазначає О. Гуренко, може мати кілька модифікацій. Тому корисно заздалегідь підготувати кілька комплектів парних карток з різноманітними ритуалами вітань у різних культурах. Обов'язковим елементом ігор такого типу повинен бути рефлексивний етап, на якому обговорюються ключові моменти гри та варіанти рішень. Наприклад, після гри «Знайомство в аеропорту» етап рефлексії було реалізовано за допомогою питань: 1. *Що викликало найбільші труднощі під час виконання вправи?* 2. *На які елементи вітання ви орієнтувалися в пошуках «свого» гостя?* 3. *Які стратегії пошуку «своїх» гостей використали й наскільки успішно?* 4. *Які бар'єри виникали під час виконання ритуалу вітання? Як вони переборювалися?*

Серед запропонованих Н. Волковою ігор, нас зацікавила **інтерактивна гра** – метод навчання, заснований на досвіді, отриманому в результаті спеціально організованої соціальної взаємодії учасників з метою зміни індивідуальної моделі поведінки [14, с. 345]. Основним навчальним завданням такої гри є створення умов для знаходження учасниками нового, значущого для них досвіду соціальної поведінки, що є одним із ключових показників сформованості досліджуваної якості за комунікативно-діяльним критерієм. При цьому взаємодія є каталізатором, доповнюючи наявну в учасників систему знань і уявлень щодо життєвих ситуацій. В результаті апробації такого типу ігор ми з'ясували, що добре організована й ефективно проведена інтерактивна гра сприяє зміні сприйняття учасниками певної ситуації завдяки зануренню в процес взаємодії, що дає змогу досліджувати проблему зсередини, «пропустити її через себе», здійснити аналіз власної поведінки, зробити необхідні висновки. Неодмінною умовою інтерактивної гри є участь кожного студента, яким замість конкретних

ролей даються лише інструкції щодо дій, і відсутність розподілу на гравців та спостерігачів, як у рольовій грі.

Симуляційна гра, на нашу думку, є ще одним цікавим і результативним щодо формування комунікативно-діяльнісного компонента ПКК майбутніх учителів ПШ методом навчання, який «моделює обмежені в часі, конкретні життєві ситуації, результат яких залежить від поведінки учасників процесу взаємодії» [14, с. 348]. Цей метод навчання передбачає «проживання» учасниками важливої для них ситуації («особливого випадку»), яка може бути як реальна, так і ймовірна. Відмінність симуляційної гри від ділової чи інтерактивної полягає у відсутності чітких ролей, оскільки пропонуються лише умови, що дає змогу учасникам самостійно вибудовувати хід гри. Приклади такої гри наведено нами у навчально-методичному посібнику та апробовано на формувальному етапі дослідження (*Вправи «Поведінка в конфлікті та його розв'язання»* [82, с. 109-110], *«Зрозуміти іншу людину»* [82, с. 109], *«Суперечка однолітків»* [82, с. 115]).

Нами була впроваджена методика *«імітаційна гра»*. Студентам пропонувалася конфліктна ситуація, а вони мали запропонувати власні шляхи її вирішення на основі стратегії «win-win» [82, с. 116]. Наголошуємо, що ситуацію для розігрування можна взяти із життя самих студентів. Викладач пропонував комусь із учасників групи пригадати та розповісти ситуацію, коли його чи когонебудь із його знайомих скривдили. Цей учасник виступав у ролі того, кого скривдили, а інший – у ролі кривдника. Учасники розігрували цю сцену, але «скривдженому» потрібно було спробувати гідно вийти із ситуації [82, с. 119].

Ще одним ефективним методом формування комунікативно-діяльнісного компонента ПКК виявився *метод Case (кейс-стаді)*, про який вже йшла мова вище. Н. Волкова зазначає, що він «полягає у використанні конкретних випадків (ситуацій, історій) для спільного аналізу, обговорення або вироблення рішень» [14, с. 361]. Л. Петько [112] наголошує на тому, що методика аналізу ситуацій (case study) є ефективною для підвищення мотивації до вивчення іноземної мови, позитивно впливає на розвиток міжособистісних відносин суб'єктів освітнього процесу, поліпшує психологічний клімат у навчальній групі, а все це в комплексі

є передумовою ефективного формування ПКК. Крім того, аналіз досліджень О. Шубкіної [107], Б. Андюсева [1], О. Пометун [79], Н. Волкової [14] дозволив нам виокремити основні аргументи на користь використання кейс-методу: формує вміння встановлювати та аналізувати проблему; розвиває вміння формулювати, висловлювати та аргументувати власну точку зору; допомагає зрозуміти, що, частіше за все, немає єдино правильного рішення; допомагає виробити впевненість у собі, у своїх силах, що сприятиме відстоюванню власної точки зору; допомагає адекватно оцінювати протилежні точки зору; розвиває вміння працювати в команді, дискутувати та раціонально взаємодіяти; сприяє активізації комунікативних здібностей; формує стійкі навички раціональної поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях.

Організація практичної діяльності студентів під час застосування кейс-стаді більш докладно описана Б. Андюсевим [1, с. 63]. Спираючись на дослідження науковця, ми акцентуємо увагу на певних вимогах до організації роботи з кейсами, на які ми спиралися під час проведення формувального експерименту. Перш за все, студенти опрацьовували зміст проблемної ситуації в малих групах, простежували причинно-наслідкові зв'язки, робили висновки, знаходили рішення проблеми. Далі формулювалася спільна точка зору, спільне рішення, студенти оформлювали текст виступу від групи з метою захисту позиції з її відкритим обговоренням. Якщо виникали ситуації із різними рішеннями, пропонувалася організація публічних дебатів. Аналіз виступу, проблемної ситуації, варіантів і способів розв'язання проблеми відбувався завдяки експертам, які оцінювали і ефективність ораторського виступу, логічність аргументів, коректність поведінки тощо. Крім того, вважаємо обов'язковою рефлексію на тему, вирішену спільними зусиллями проблему та набуті способи діяльності, вміння та навички. Ми вважаємо, що педагогічний потенціал кейс-методу, на відміну від традиційних методів навчання з метою формування ПКК, значно більший завдяки наявності в його структурі суперечок, дискусій, аргументацій. Викладач під час проведення кейс-стаді – активний діяч, оскільки саме він формує навички поведінки в

конфліктних ситуаціях, вміло спрямовуючи дискусію, створює ситуацію співпраці, забезпечує дотримання особистісних прав студента.

Описаний нами метод був апробований під час пошуку відповідей на дискусійні питання: *як впливає тенденція сучасності до збільшення взаємообмінів, росту міжнародних контактів безпосередньо на культуру взаємодіючих сторін, що є представниками різних культур, чи є щось позитивне у взаємодії таких масштабів, скажімо, для культури України?* [82, с. 61]; *як засоби масової інформації впливають на процес інкультурації та соціалізації особистості в сучасних полікультурних умовах?* [82, с. 61]. Крім того, цікавим та результативним вважаємо **аналіз** певних **комунікативних ситуацій**, серед яких були запропоновані нами ситуації комунікативних невдач із пропозицією визначити, в чому ж криється їх причина [82, с. 108-109].

Останнім, але не менш вагомим серед етапів формування ПКК майбутніх учителів ПШ, нами виокремлено **рефлексивний**. Важливість цього етапу підтверджується тим беззаперечним фактом, що кожна вправа, кожна методика вимагає організації цього етапу, оскільки без рефлексії очікувані результати значно знижені. Формування рефлексивного компонента досліджуваної якості простежується після виконання завдань та в кінці кожного практичного заняття. Окрім звичних простих питань щодо засвоєних знань, відчутих переживань, труднощів, які виникали на занятті, ми виокремлюємо завдання, які допомагають узагальнити отримані знання та творчо підійти до цього питання: метод мікрофону, метод рефлексивного кола, складання сенкану, діамантової діаграми, концентричних кіл. З метою узагальнення отриманих знань, стисло відобразити сутність якогось поняття пропонуємо за допомогою складання **сенкану**. Така вправа використовувалася нами з метою пояснення суті понять «культура» [82, с. 37], «спілкування» [82, с. 91], «етноцентризм», «дискримінація», «ксенофобія», «нетолерантність», «расизм», «антисемітизм», «неорасизм» [82, с. 259]. Крім того, скласти сенкан ми пропонували трьома мовами – українською, російською, англійською із урахуванням особливостей картин світу носіїв цих мов, після чого було запропоновано порівняти, послуговуючись якою мовою студентам вдалося

найкраще відобразити суть питання. Правила написання сенкану подано у навчально-методичному посібнику [82, с. 37].

Ще однією цікавою вправою можуть бути варіації *трикутник, діамантова діаграма, концентричні кола*, які допомагають формувати вміння виокремлювати головне і досягати консенсусу. Така вправа стосовно ранжування цінностей із пропозицією зробити їх розподіл на діаграмі була апробована під час проведення формувального експерименту [82, с. 33]. Групувати, аналізувати спонукає вправа «Хто так сказав?» [82, с. 53], в якій потрібно визначити, про яку позицію – патріотичну, націоналістичну чи космополітичну – свідчать запропоновані гасла. До таких методів ми відносимо і вправу «Сходинки взаємин» [82, с. 116]. Загальновизнаними та найбільш простими методами на етапі рефлексії вважаємо методи *мікрофону* та *рефлексивного кола*.

Важливим елементом методики формування ПКК майбутніх учителів ПШ вважаємо *контрольні заходи*. У нашому дослідженні ми керуємося визначенням контролю як «сукупності усвідомлених дій, спрямованих на отримання відомостей про рівень опанування студентами програмного матеріалу, оволодіння теоретичними та практичними знаннями, навичками й уміннями, котрі необхідні під час виконання завдань сучасної фахової діяльності» [40, с. 222]. У навчально-методичному посібнику нами запропоновано діагностичний апарат сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ, який містить, наприклад, розроблені контрольні роботи для перевірки рівнів володіння українською, російською та англійською мовами. З-поміж форм контролю навчальних досягнень майбутніх учителів ПШ використовуємо як традиційні (попередній, поточний, періодичний і підсумковий контроль у формі тестування, контрольних робіт, заліків, за допомогою яких оцінюються обсяг і міцність засвоєння знань і вмінь, а також рівень розуміння навчальної інформації), так і новітні (самоаналіз, взаємооцінювання, що відбувалося у формі накопичувальних рейтингових оцінок індивідуальних проектів, кейс-стаді, навчальних колажів тощо). Зазначимо, що критеріями діагностики є, передусім, сукупність якостей, що увиразнюють рівні

сформованості мотиваційно-ціннісного, когнітивного, комунікативно-діяльнісного, рефлексивного компонентів ПКК.

Таким чином, у межах підрозділу розкрито специфіку та багатогранність процесу формування ПКК майбутніх учителів ПШ та встановлено його залежність від цілеспрямованого впливу діяльності педагога ЗВО та організації освітнього процесу з використанням специфічних методів впливу. Формування ПКК майбутніх учителів ПШ ми підпорядкували певній послідовності відповідно до визначених нами структурних компонентів досліджуваної якості з метою підвищення рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за мотиваційно-ціннісним, когнітивним, комунікативно-діяльнісним та рефлексивним критеріями та реалізовували в різних формах організації освітнього процесу: навчальні заняття (лекції, семінари, індивідуальні); дискусії, on-line комунікації, тренінги; самостійна робота, контрольні заходи. Ми акцентуємо увагу на тому, що освітній процес з метою формування ПКК майбутніх учителів ПШ має відбуватися не як передача суми знань, а з застосуванням активних, інтерактивних, науково-пошукових (дослідно-пошукових) інноваційних методів і форм навчальної роботи, оскільки ефективність засвоєння матеріалу прямо залежить від ступеня залучення студентів в освітній процес.

Подальшу роботу спрямовуємо на розробку організаційно-педагогічної моделі формування ПКК майбутніх учителів ПШ.

2.5. Організаційно-педагогічна модель формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи

Підрозділ присвячено розробці організаційно-педагогічної моделі формування ПКК, яка є результатом моделювання процесу формування досліджуваної компетентності, що дозволяє структурувати та узгодити складові досліджуваного процесу, і відображає особливості освітнього процесу в системі професійної підготовки майбутніх учителів ПШ.

Задля досягнення єдності мети й результатів педагогічної діяльності, необхідно зацентувати увагу на моделюванні, що дозволить спрогнозувати

ефективну систему навчання та розв'язати поставлені завдання. Аспекти моделювання як способу прогнозування та попереднього відображення процесу професійної підготовки майбутніх учителів ПШ досліджувались зарубіжними та вітчизняними науковцями [4, с. 14]. Моделювання передбачає «попереднє проектування навчально-виховного процесу з подальшим впровадженням цього проекту на практиці» [45, с. 444]. Ми цілком погоджуємося із думкою Є. Лодатка, який наголошує, що дослідження педагогічних явищ (об'єктів і процесів) відбувається не безпосередньо, а через моделювання і в перебігу моделювання, що дозволяє виокремлювати з сукупності характеристик педагогічного явища поодинокі характеристики і досліджувати їх із застосуванням відомих чи спеціально розроблених методик [55].

Зasadничим для нашого дослідження стало запропоноване В. Масловим визначенням моделювання: «...суб'єктивне відтворення у свідомості людини або групи людей і зовнішнє відображення різними способами та формами найбільш суттєвих ознак, рис та якостей, властивих конкретному об'єкту, процесу, які об'єктивно йому (об'єкту) притаманні і дають загальну уяву про феномен, що нас цікавить, чи його окремі складові» (В. Маслов) [99, с. 19]. Таким чином, «педагогічне моделювання» передбачає побудову адекватної педагогічної моделі освітнього процесу. Під час здійснення моделювання процесу формування досліджуваної якості ми спирались на позицію О. Заір-Бек [29, с. 152], яка розглядає такі його етапи: визначення задуму; створення моделі проекту; розроблення стратегій (дій); планування реальних стратегій на рівні завдань та умов їх реалізації; організація зворотного зв'язку (діагностика), оцінка процесів (визначення рівнів сформованості досліджуваної якості); оцінка і аналіз результатів (визначення ефективності розробленої моделі).

Моделювання допомогло вивчити процес формування ПКК майбутніх учителів ПШ до його фактичної реалізації, побачити його цілісно, досліджувати не тільки окремі елементи, а й зв'язки між ними, що й полегшило теоретичний аналіз досліджуваного явища. За допомогою моделювання нам вдалося інтерпретувати основні концептуальні положення дослідження, певною мірою

технологізувати процес формування ПКК майбутніх учителів ПШ. Моделювання дає нам змогу інтерпретувати мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний компоненти, перевірити на практиці висунуті припущення щодо підвищення ефективності процесу формування ПКК майбутніх учителів ПШ, результатом чого передбачається позитивна динаміка рівнів сформованості досліджуваної якості, та розробити дії щодо реалізації поставлених завдань. Результатом моделювання процесу формування ПКК майбутніх учителів початкової школи є створення моделі, яка допоможе організаційно, структурно узгодити провідні складові процесу формування досліджуваної компетентності. Саме моделювання як теоретичний метод науково-педагогічного пошуку дозволить зрозуміти загальну логіку означеного процесу, визначитися із взаємозалежностями його структурних компонентів.

Розглянемо трактування понять «моделювання», «модель» у сучасному науковому обігу. У «Філософському енциклопедичному словнику» **моделювання** дефініціюється як метод наукового дослідження, що передбачає розроблення **моделей** – «предметних, знакових чи мисленнєвих систем, що відповідно відтворюють, імітують чи відображають певні характеристики (властивості ознаки, принципи внутрішньої організації або функціонування) оригіналів» [100, с. 392]. За визначенням словника-довідника з курсу «Філософії», «**модель у методології науки** – аналог певного фрагмента природної чи соціальної реальності; виступає в дослідженні як замітник або представник предмета, явища системи. Це умовний образ чи зразок якого-небудь об'єкта або системи об'єктів. Важливою особливістю моделі є аналогічність, подібність, рівність, схожість, тотожність її в якому-небудь відношенні з оригіналом» [96, с. 13].

За визначенням О. Моляко, моделювання у сучасній науці розглядається як метод дослідження об'єктів, процесів тощо шляхом побудови моделей, що зберігають основні часові особливості об'єкта, відображаючи ознаки, факти, зв'язки, відношення у вигляді простої наочної форми, яка є доступною для аналізу та висновків [63, с. 11]. С. Мартиненко, Л. Хоружна **модель** визначають як певну систему взаємопов'язаних елементів, що дає змогу визначити пріоритетні

завдання, методи і форми навчання, розраховані на досягнення певного результату [59, с. 48]. К. Копаниця [43, с. 171-172], Л. Онищук [70, с. 39], З. Слєпкань [70, с. 39] педагогічну модель трактують як спеціально створений і теоретично обґрунтований аналог педагогічного процесу, його макет, який застосовується для організації практичних дій студентів. І. Луцик модель визначає як «відображення явища, результат абстрактного узагальнення практичного досвіду, співвіднесення теоретичних уявлень про об'єкт та відповідних емпіричних знань, що прогнозують процес розвитку й розроблення цілей педагогічної комунікації» [57, с. 107–108]. Мета моделювання, як слушно зауважує О. Шапран [106], полягає у конструюванні моделі з уточненням залежності між основними елементами досліджуваного явища, визначенні параметрів об'єкта та критеріїв оцінки змін цих параметрів, вибору методик діагностики та дослідження валідності моделі. Таким чином, ми сформулювали власне бачення *моделювання процесу формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи і визначили його як відтворення і зовнішнє відображення різними способами та формами найбільш суттєвих ознак, рис та якостей, властивих ефективній організації процесу формування ПКК майбутніх учителів ПШ, які об'єктивно притаманні цьому процесу і дають загальне уявлення про феномен, що нас цікавить, чи його окремі складові*. Тобто «педагогічне моделювання» передбачає побудову адекватної педагогічної моделі освітнього процесу або моделі формування певних знань, умінь і навичок.

Отже, моделювання як метод наукового дослідження передбачає відтворення досліджуваного явища чи предмету у вигляді його моделі. **Модель** ми розуміємо як систему, яка складається з окремих елементів зі встановленими між ними зв'язками. Розроблення та запровадження такої моделі, на наше переконання, підвищить ефективність освітнього процесу та професійної діяльності в ситуаціях культурних перетинань в умовах полікультурного середовища. У цьому контексті акцентуємо увагу на точці зору Є. Лодатка, який підкреслює, що «педагогічна модель має представлятися у вигляді певної

культурної форми, основні семантичні характеристики якої визначаються залежно від атрибутивних властивостей тієї соціокультурної практики, в межах якої здійснюється педагогічна діяльність» [53, с. 340].

Для успішної реалізації формування ПКК майбутніх учителів ПШ необхідно врахувати новітні досягнення науки, напрями модернізації ЗВО, закономірності професійної підготовки студентів, сучасні педагогічні підходи й принципи та обов'язкове поетапне втілення (впровадження) усіх його елементів. Запропонована нами організаційно-педагогічна модель відображає логіку наукового пошуку і є засобом досягнення результатів у розв'язанні наукового завдання та враховує принципи педагогічного моделювання, виокремлені Є. Лодатком: цілеспрямованість, підпорядкованість меті; ієрархічну взаємообумовленість та узгодженість компонентів, реальність виконання, конкретність, інформаційну достатність передбачуваність, зворотній зв'язок стосовно стану досягнутого результату [53, с. 34]. Розроблена нами організаційно-педагогічна модель формування ПКК майбутніх учителів ПШ представлена нижче (рис. 2.2).

Організаційно-педагогічна модель формування ПКК майбутніх учителів ПШ складається з чотирьох **блоків**: цільового, методологічного, процесуально-змістового, діагностично-результативного. До цільового блоку нами віднесено соціальне замовлення на професійно компетентних майбутніх учителів ПШ, що передбачає сформованість ПКК на високому рівні; мету та завдання формування досліджуваної якості. Підкреслимо, що зміна характеристик та умов освітнього середовища в сучасному полікультурному світі формує соціальне замовлення на підготовку педагогів – компетентних професіоналів, які вміють вести діалог, знаходити змістовні компроміси, терплячих до чужої точки зору, прагнуть до взаєморозуміння, співпраці та неконфліктного співіснування з представниками різних культур. Таким чином, система освіти нині вимагає підготовки спеціалістів з високим рівнем сформованості ПКК.

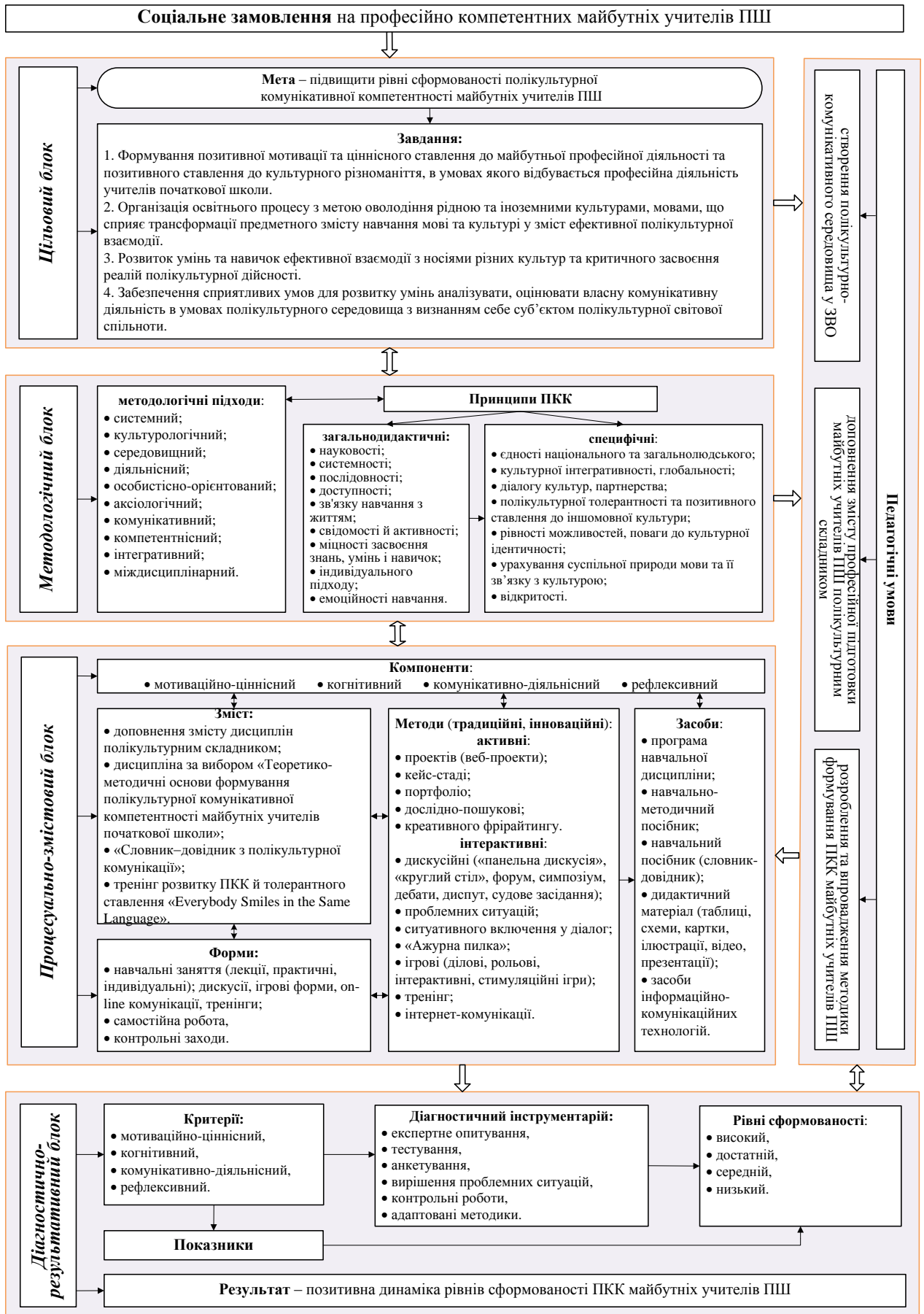

Рис. 2.2. Організаційно-педагогічна модель формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи

Одним із головних компонентів моделі є *мета*, яка детермінується соціальним замовленням на професійно компетентних майбутніх учителів початкової школи і проектує результати дослідження, впливає на визначення шляхів їх досягнення та конкретизується в системі *завдань*. Так, формування ПКК майбутніх учителів ПШ має на меті підвищення рівнів сформованості досліджуваної якості та передбачає: 1. Формування позитивної мотивації та ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності та позитивного ставлення до культурного різноманіття, в умовах якого відбувається професійна діяльність учителів початкової школи. 2. Організація освітнього процесу з метою оволодіння рідною та іноземними культурами, мовами, що сприяє трансформації предметного змісту навчання мови та культури у зміст ефективної полікультурної взаємодії. 3. Розвиток умінь та навичок ефективної взаємодії з носіями різних культур та критичного засвоєння реалій полікультурної дійсності. 4. Забезпечення сприятливих умов для розвитку умінь аналізувати, оцінювати власну комунікативну діяльність в умовах полікультурного середовища з визнанням себе суб'єктом полікультурної світової спільноти.

Другим блоком нашої моделі став **методологічний**, який охоплює методологічні підходи та принципи формування ПКК майбутніх учителів ПШ. Важливою складовою моделі вважаємо *методологічні підходи*, урахування яких дозволить вибудувати досліджуваний процес відповідно до вимог професійної підготовки майбутніх фахівців та потреб початкової школи, забезпечить можливостями для поєднання навчальної та дослідницької діяльності з освітніми інноваціями, сприяє формуванню визначеної якості майбутніх учителів початкової школи. З'ясуємо сутність цього поняття в «Енциклопедії освіти», де методологічні підходи окреслюються як «вихідні, ключові фундаментальні педагогічні положення (концепції, гіпотези), які мають загальнонауковий зміст» [26, с. 499]. Термін «підхід» трактується як сукупність організаційно-педагогічних, психолого-педагогічних та педагогіко-методологічних впливів на студента, завдяки специфічності яких забезпечується ефективність його успішного навчання, виховання та розвиток, а в цілому – підготовка його як

сучасного фахівця й громадянина [11]. Таким чином, саме методологічні підходи забезпечують спрямованість процесу вдосконалення професійно-педагогічної діяльності на формування ПКК майбутніх учителів ПШ. Нами визначені провідні методологічні підходи, які, на наш погляд, забезпечать створення умов для формування досліджуваної компетентності – системний, культурологічний, середовищний, діяльнісний, особистісно-орієнтований, аксіологічний, комунікативний, компетентнісний, інтегративний, міждисциплінарний. Обґрунтуємо доцільність обрання кожного з них.

Важливим підходом у формуванні ПКК як складного, багаторівневого утворення особистості вважаємо *системний підхід*, який розглядає досліджуване явище як систему, як цілісну множину елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто як систему, для якої властива цілісність, ієрархічність будови, структуризація, множинність, системність [28, с. 110]. Під системним підходом ми розуміємо взаємодію всіх компонентів та супровідних чинників процесу професійної підготовки, в межах якої формується ПКК майбутніх учителів ПШ: навчальних планів, програм, навчально-методичного забезпечення, системи самостійної та індивідуальної роботи, врахування особистісних та соціальних інтересів, розуміння майбутніми вчителями ПШ мети своєї діяльності та діяльності викладача.

Культурологічний підхід зумовлений зв'язком особистості з культурою як системою цінностей і полягає у вмінні аналізувати, оцінювати досягнення не лише національної, а й світової культури, орієнтуватися в розмаїтті культур та духовному контексті сучасного суспільства, орієнтуватися на загальнолюдські цінності у процесі самовиховання та самовдосконалення. У поєднанні з особистісно-діялісним підходом, зазначений підхід передбачає здатність майбутніх фахівців застосовувати технології та засоби полікультурної взаємодії, розробляти й реалізовувати стратегії діяльності, поведінки в умовах полікультурного середовища. О. Овчарук [67] у цьому контексті наголошує на вмінні опановувати та створювати моделі толерантної поведінки й конструктивної

діяльності в умовах культурних, мовних, релігійних та інших відмінностей між народами, різноманітності світу та людської цивілізації.

Ураховуючи той факт, що ефективність формування ПКК залежить від середовища, в якому особистість існує, діє, розвивається, нами було виокремлено специфічний підхід – *середовищний*. А. Хуторський [104] характеризує його як такий, що передбачає не засвоєння студентами освітнього середовища у всій його неосяжності та багатоманітності, а вміння діяти в ньому продуктивно, спираючись на власну позицію та вибудовуючи індивідуальну освітню траєкторію. Ми цілком погоджуємося із думкою науковця і підкреслюємо вагомість середовищного підходу у процесі формування ПКК майбутніх учителів ПШ.

Про важливість *діяльнісного підходу* у формуванні ПКК свідчить вислів О. Леонтєва: «для оволодіння досягненнями людської культури кожне нове покоління має здійснити діяльність, аналогічну (хоча й не тотожну) до тієї, що стоїть за цими досягненнями» [73, с. 102]. В. Ковальчук акцентує увагу на тому, що діяльнісний підхід спрямований не лише на розвиток умінь і навичок, а й на «застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошук шляхів інтеграції до соціокультурного та природного середовища» [37, с. 27], що дає підстави наголошувати на вагомості цього підходу в процесі формування досліджуваної якості. Л. Соловей [98] виокремлює особистісно-діяльнісний підхід і зазначає, що він передбачає створення умов для активної позиції суб'єкта діяльності, завдяки чому відбувається свідоме, міцне засвоєння ним певного досвіду. У контексті досліджуваного явища діяльнісний підхід передбачає усвідомлення студентами невід'ємних прав людини незалежно від її національності, а зміст його спрямований на виховання патріота своєї країни, громадянина світу, який прагне до вільного вибору власного шляху та способів реалізації, вибудовує свою діяльність на основі визнання абсолютної цінності прав людини. Таким чином, діяльнісний підхід є однією із найважливіших методологічних підстав, що визначає сутнісну характеристику процесу формування ПКК.

Особистісно-орієнтований підхід, за В. Жигір'я [28], передбачає спрямованість освітнього процесу на особистість людини, яка навчається,

врахування її потреб, інтересів, схильностей і здібностей, реалізацію її власних потенційних можливостей. О. Олексенко [69, с. 48] зазначає, що особистісно-орієнтований підхід зменшує дію суперечності між універсальною й індивідуальною освітою, акцентуючи увагу на індивідуальній свідомості, життєвому досвіді, творчому потенціалі особистості. Мова йде про підхід, що орієнтується не тільки на знання, вміння та навички, а, перш за все, на особистість та її життєдіяльність, тобто на її інтелект, культуру, інтереси, світогляд, відносини, спосіб життя, емоції, стан здоров'я тощо. О. Шубкіна, порівнюючи традиційний підхід в освіті, в якому мова йде, частіше за все, про розвиток інтелекту, мислення, з особистісно-орієнтованим підходом, підкреслює концентрацію уваги останнього «на розвитку особистісно-сміслової сфери студентів, показником якої вважається їх ставлення до дійсності, що вивчається, та її проживання, осягнення її цінності» [107, с. 85]. На нашу думку, особистісно-орієнтований підхід у навчанні передбачає використання освітніх блоків, що дозволять сформувати особистісні якості, цінності, світоглядні позиції, що сприяють перебігу процесу професійної та міжособистісної комунікації в умовах полікультурного середовища.

Важливою складовою світогляду майбутніх учителів ПШ є ціннісні орієнтації, які поряд з ідеями спрямовані на розвиток індивідуальності, що підкреслює необхідність врахування ціннісного підходу під час формування ПКК майбутніх учителів ПШ. Сутність *аксіологічного підходу* розкривають поняття «цінності», «ціннісна орієнтація», «ціннісна свідомість». Через культурні та духовні цінності людина задовольняє власні потреби. Аксіологічний підхід, на думку Л. Соловей, передбачає формування системи ціннісних орієнтацій, ієрархію індивідуальних переваг, вподобань, мотиваційну програму діяльності. В. Жигір [28] підкреслює орієнтацію аксіологічного підходу на загальнолюдські, громадянські, національні та професійні цінності, які визначають відношення людини до світу, до своєї діяльності, до самої себе. Отже, аксіологічний підхід до формування ПКК майбутніх учителів ПШ ми розуміємо як інтегративне опанування в процесі професійної підготовки загальнолюдських,

культурноспецифічних, громадянських, національних, особистісних та професійних цінностей.

Широкого поширення набуває *комунікативний підхід*, який має здатність підготувати студентів до вільного, спонтанного спілкування і державною, й іноземною мовою. Основним положенням, яке об'єднує різні напрями в методиці викладання, є ідея навчання нерідної мови з самого початку як засобу спілкування та ідея спілкування як засобу вивчення мови. При цьому особлива роль відводиться полікультурному компоненту змісту освіти як фактору, який багато в чому визначає та обумовлює використання мови в конкретних ситуаціях, тим самим впливає на процес оволодіння студентами ПКК. Спілкування людей завжди відбувається в межах конкретної культури із використанням певної етнічної мови, специфічних законів комунікації, випрацюваних у межах певної мови і культури, з урахуванням мовних картин світу. За умови потрапляння в інше мовно-культурне середовище особистість фактично опиняється в зовсім іншому світі цінностей і законів спілкування. У сучасному світі глобалізації та динамічних процесів звичним явищем стали різноманітні контакти носіїв різних мов і культур. Неадекватне відтворення або незнання норм мовленнєвої та немовленнєвої поведінки породжує певні труднощі в спілкуванні представників різних лінгвокультурних спільнот і в результаті це може призвести до виникнення різних комунікативних девіацій. Таким чином, комунікативний підхід у процесі професійної підготовки майбутніх учителів ПШ покликаний вирішувати зазначені проблеми і підготувати студентів до життя у полікультурному світі.

Компетентнісний підхід визначають як підхід до освіти, заснованої на формуванні компетентностей як результатів освіти. Одним із аргументів на користь запровадження компетентнісного підходу, як зазначає Н. Бібік, є необхідність узгоджувати освітні системи в глобалізованому світі з метою надання молодій людині елементарних можливостей інтегруватися в різні соціуми, самовизначатися в житті. У такому випадку, на думку вченої, не тільки формалізовані процедури структурування освітніх результатів, а й зміст, і процес освіти повинні бути взаємно узгодженими [67, с. 50]. Дослідник В. Жигірь

акцентує увагу на тому, що компетентнісний підхід є одним із необхідних ресурсів перегляду традиційних цілей, теорії та практики освіти і означає «зсув професійної освіти від предметноцентристської (знаннєвої) орієнтації до її особистісної спрямованості шляхом посилення практичної підготовки за умови збереження фундаментальності навчання» [28, с. 112]. Ми погоджуємося із думкою Л. Паращенко [72, с. 73], що компетентнісний підхід полягає у зміщенні акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування й розвитку в людині здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки та досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики. Положення компетентнісного підходу враховано у робочих навчальних програмах дисциплін, які ми задіяли у дослідно-експериментальній роботі та авторській програмі навчальної дисципліни [82].

На переконання Л. Соловей, *інтегративний підхід* відповідає філософському трактуванню цілого, але не як суми частин, а як нової якості за рахунок змін способів зв'язку елементів цієї структури. Інтегративний підхід, на думку вченої, «надає можливість створити з різних частин систему як цілісну сукупність елементів, що взаємопов'язані між собою і виступають як органічне, єдине ціле» [98, с. 113]. Ми переконані, що формування ПКК потребує використання інтегративного підходу, оскільки складається із сукупності різноаспектних компонентів, тісно пов'язаних між собою.

Характерною особливістю сучасних змін вищої освіти вважаються інтегративні тенденції, що знайшли своє практичне втілення в міждисциплінарних зв'язках. Саме *міждисциплінарний підхід* до організації освітнього процесу в ЗВО дозволяє реалізувати введення стандартів третього покоління, що акцентують увагу на формуванні сучасних інтегративних компетентностей. Ми погоджуємося із думкою Н. Єршової [27, с. 45], що інтеграційні освітні системи покликані не лише об'єднувати різні ступені освіти в єдине ціле, але й забезпечити наступність між науками і дисциплінами, що вивчаються, а також стимулювати універсальне застосування методів пізнання. Крім того, міждисциплінарні зв'язки – це не просто об'єднання змістових

компонентів дисциплін, а процес їх взаємодії та взаємопроникнення, що сприяє їх більш глибокому розумінню, привносить додаткові можливості підвищення якості дисциплін, що викладаються без збільшення кількості аудиторних годин [80, с. 9–13]. Підкреслимо, що формування ПКК – процес багатоплановий та комплексний, можливий лише завдяки міждисциплінарному підходу. Ми погоджуємося із думкою Н. Єршової [27, с. 46], що дидактична інтеграція наук і дисциплін дозволяє розвивати навички узагальнення, порівняння, критичного аналізу, що поступово переростає у відповідні професійно значущі компетентності. Реалізація цього підходу можлива, на нашу думку, завдяки міждисциплінарним проблемним завданням, що вимагають пошуку рішень, обговорення питань, пов'язаних із безпосереднім предметом вивчення інших дисциплін та наук. Нам імponує думка О. Шубкіної [107, с. 87] щодо застосування принципу тематичної міждисциплінарної інтеграції з метою формування досліджуваної якості, який ми застосували під час визначення шляхів доповнення змісту дисциплін з метою формування досліджуваної якості і виникнення якого ми пов'язуємо із інтегративним та міждисциплінарним підходами.

Зазначені методологічні підходи у своїй системній єдності забезпечують ефективність розв'язання завдань формування ПКК майбутніх учителів ПШ через реалізацію відповідних **принципів**. Процес формування досліджуваної компетентності будується на загальнодидактичних та специфічних принципах, що відображають основні підходи до організації формування ПКК майбутніх учителів ПШ.

Визначимо сутність поняття «принципи навчання» для повнішого їх усвідомлення. В. Ягупов принципи навчання окреслює як «спрямовуючі положення, нормативні вимоги до організації та проведення дидактичного процесу, які мають характер загальних вказівок, правил і норм та впливають із його закономірностей» [108]. В «Українському педагогічному словнику» принципи навчання визначені як основні вихідні положення теорії навчання. Вітчизняна педагогічна наука розкриває систему дидактичних принципів, виходячи з наукового розуміння суті виховання й навчання. За С. Гончаренком

[17, с. 270], ця система ґрунтується на принципах: зв'язку змісту й методів навчання з національною культурою і традиціями; виховуючого характеру навчання, науковості, систематичності, наступності, свідомості й активності учнів, наочності, доступності, індивідуалізації процесу навчання, уважного вивчення інтересів, здібностей, нахилів кожного учня.

С. Мартиненко та Л. Хоружна принцип визначають як «основні ідеї, правила чи вимоги діяльності»; а принципом навчання називають «вихідні положення теорії навчання, які впливають із законів і закономірностей його організації» [59, с. 54]. Дещо повніше це поняття розкривається у підручнику з педагогіки А. Кузьмінського та В. Омеляненка та тлумачиться як «основоположні ідеї, вихідні положення, які визначають зміст, форми і методи навчальної роботи відповідно до мети виховання і закономірностей процесу навчання» [48, с. 97]. Нам імпонує визначення поняття «принципи навчання», що запропоновані В. Ягуповим [108] та С. Мартиненком і Л. Хоружою [59, с. 54], спираючись на які ми визначили *загальнодидактичні* (науковості, системності, послідовності, доступності, зв'язку навчання з життям, свідомості і активності, міцності засвоєння знань, умінь і навичок, індивідуального підходу, емоційності навчання) та *специфічні принципи* (єдності національного та загальнолюдського; інтегративності, глобальності; діалогу культур, партнерства; полікультурної толерантності та позитивного ставлення до іншомовної культури; рівності можливостей; принцип поваги до культурної ідентичності; урахування суспільної природи мови та її зв'язку з культурою; відкритості).

В основі принципу *науковості* лежить об'єктивна закономірність: наукова картина світу, яка є наслідком засвоєння наукових знань про світ, може бути сформована лише на основі системи наукових знань про природу, суспільство і психіку людини. За С. Гончаренком [17], до змісту освіти, відповідно до цього принципу, мають входити лише достовірні наукові факти й істини і не допускається будь-яке їх спотворення. За С. Мартиненко та Л. Хоружною [59, с. 55] принцип науковості в організації навчально-пізнавальної діяльності передбачає вибір мети, змісту, методів і форм організації навчання, розроблення

та впровадження новітніх освітніх перспективних технологій навчання. Таким чином, для ефективного формування ПКК принцип науковості має велике значення, оскільки сприяє уникненню явищ стереотипізації та хибних уявлень про культури інших народів та їх представників шляхом впровадження новітніх освітніх перспективних технологій навчання.

Принципи *системності*, *послідовності* і *наступності* стосується як змістового, так і процесуального компонентів освітнього процесу, тобто визначає його логіку і послідовність. За В. Ягуповим [108], принцип системності й послідовності навчання можна розглядати, певною мірою, як похідний від принципу науковості, оскільки кожна наука, маючи свою систему, передбачає певну систему і послідовність викладу в освітньому процесі. О. Смирнова [97, с. 111] акцентує увагу на здатності цього принципу відображати загальні закономірності мисленнєвої діяльності в процесі навчання і сприяти розвитку системності мислення шляхом встановлення асоціативних зв'язків між явищами і предметами, що вивчаються. Ми цілком погоджуємося із думкою С. Гончаренка [17, с. 305] стосовно того, що знання лише тоді будуть дієвими, коли сформується чітка картина зовнішнього світу як система взаємопов'язаних понять. Систематичність передбачає засвоєння знань, вмінь і навичок у певному логічному зв'язку, а їх сукупність повинна становити систему як цілісне утворення. Таким чином, *систематичність* характеризує наявність у свідомості змістовно-логічних зв'язків між окремими фрагментами знань, а *послідовність* відображається у вивченні нового матеріалу з опорою на раніше засвоєний, і логічно визначає наступну сходинку в пізнавальній діяльності. Саме застосування принципів системності, послідовності і наступності дозволило нам цілісно представити освітній матеріал під час розроблення авторської навчальної дисципліни.

Дотримання принципу *доступності* (деякі автори називають його принципом поступового збільшення труднощів) передбачає врахування рівня підготовки майбутніх фахівців, їхніх індивідуальних особливостей та єдність наукового й емпіричного під час організації освітнього процесу [59, с. 55].

Досконале володіння іноземною мовою та знання абсолютно всіх специфічних особливостей чужерідної культури неможливе, тому принцип доступності потрібно враховувати під час формування досліджуваної якості.

Принцип зв'язку навчання з життям (єдності навчання, виховання і соціалізації, або практичної спрямованості навчання) полягає в розумінні зв'язків і залежностей між пізнанням дійсності, наслідком якої є теорія, та активною діяльністю, зокрема комунікативною, в умовах полікультурного середовища та сучасних глобалізаційних тенденцій. У «Загальній педагогіці» С. Мартиненка, Л. Хоружної [59, с. 55] цей принцип названо принципом зв'язку змісту й методів навчання з національною культурою й традиціями (зв'язок із життям, завданнями, які вирішуються Українською державою, колективом, особистістю в їх єдності). Принцип зв'язку навчання з життям ґрунтується на гносеологічних, соціологічних і психологічних закономірностях, окремий приклад чого наводиться А. Кузьмінским та В. Омелянком: «практика – поштовх до пізнавальної діяльності і одночасно критерій перевірки істинності знань; практична діяльність – ефективний засіб формування особистості; здатність учня на основі отриманих знань успішно вирішувати життєві проблеми – джерело задоволення і одночасно поштовх до навчальної діяльності» [48, с. 105].

Педагоги всього світу давно прийшли до спільної думки, що знання передавати не можна, оскільки вони стають надбанням людини лише в результаті самостійної свідомої діяльності. Цю проблему вирішує застосування *принципу активності і свідомості*, що вимагає від педагога такої організації процесу навчання, яка сприяє вихованню ініціативності й самостійності, міцному і глибокому засвоєнню знань, виробленню необхідних умінь та навичок, розвитку спостережливості, мислення й мови, пам'яті й творчої уяви [17, с. 21]. Однією з умов досягнення успіху в навчальній діяльності є активність і самостійність учнів, в основі якої лежить змістовна мотивація, спрямована на участь у навчально-пізнавальній діяльності [108]. Крім того, процес формування ПКК є досить складним та багатогранним. Закономірно, що охопити всі його аспекти під час освітнього процесу неможливо. Таким чином, саме свідомість, самостійність та

активність відіграють важливу роль для досягнення високих показників сформованості досліджуваної якості, оскільки цей принцип сприяє формуванню особистості, що «активно мислить, здатну до самовдосконалення та самореалізації» [60, с. 55].

Принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок є одним із загальнодидактичних, головною ознакою якого є свідоме й ґрунтовне засвоєння найістотніших фактів, понять, ідей, законів, правил, глибоке розуміння істотних ознак і сторін предметів та явищ, зв'язків і відношень між ними і всередині них [101, с. 127]. Вимоги, які висуваються до знань у контексті успішної комунікативної взаємодії в умовах полікультурного середовища, підкреслюють важливість цього принципу для формування ПКК майбутніх учителів ПШ.

Принцип індивідуалізації навчання [59, с. 55] передбачає таку організацію освітнього процесу, за якої вибір способів, прийомів, темпів навчання враховує індивідуальні психологічні особливості студентів, рівень розвитку їх здібностей і нахилів. Згідно з принципом індивідуального підходу, вплив на кожного студента досягається завдяки використанню знань про особисті риси, характер, інтереси і умови життя кожного, що дає змогу зрозуміти вчинки кожного, застосовувати найбільш доцільні навчально-виховні засоби [17, с. 143]. Вагомість цього принципу для формування досліджуваного явища підкреслюється В. Ягуповим [108] саме завдяки його здатності врахувати не тільки наявні надбання студента, напрям його розвитку, перспективу, його «потенційне Я», а й виявляти повагу до кожного учасника освітнього процесу.

Успішність навчання та формування компетентностей більшою мірою зумовлюється почуттям впевненості студентів у своїх силах, прагненням подолати певні труднощі у навчанні, задоволенням у досягненні поставленої мети, а ці та інші питання вирішуються завдяки дотриманню *принципу емоційності навчання*, який впливає з природи розвитку й діяльності особистості. А. Кузьмінським та В. Омелянком емоції характеризуються як «особливий вид психічних процесів і стану, пов'язаний з інстинктами, потребами і мотивами, які проявляються у формі безпосередніх переживань (задоволення,

радості, страху та ін.) і впливають на життєдіяльність людини» [48, с. 108]. Таким чином, під час формування ПКК важливо дотримуватися *принципу емоційності*, оскільки у процесі пізнавальної діяльності щодо різноманіття культур та рівності у студентів виникає певний емоційний стан, почуття, які можуть стимулювати успішне формування досліджуваної якості або заважати цьому.

Виокремлення *специфічних принципів* формування ПКК майбутніх учителів ПШ зумовлене специфікою досліджуваної якості, яке є складним багатоаспектним утворенням. Зокрема, зупинимось на особливостях комунікативної взаємодії в умовах полікультурного середовища. Носії культури переважно користуються інтуїцією, не усвідомлюючи специфіку надання переваг у виборі норм та лінгвістичних засобів комунікативної поведінки. Але у випадках приналежності комунікантів до різних лінгвокультур, вибір засобів вербальної та невербальної комунікації в одній і тій же ситуації буде різним. Ми погоджуємося із думкою Н. Єршової, що «контраст норм і правил комунікативної поведінки, що пов'язані із ціннісними уявленнями, переконаннями і віруваннями, особливо очевидний під час взаємодії культур» [27, с. 74]. Тобто те, що для однієї нації важливо, може знаходитися на периферії ціннісних пріоритетів в іншій нації. Грунтуючись на різних комунікативних механізмах, комунікативна взаємодія в умовах полікультурного середовища буде функціонувати таким же чином, що й культура в схемі Роберта Колса [111, с. 13], представленій у вигляді айсбергу, що умовно розділений на видиму (відому) та приховану (невідому) частини (рис. 2.3).

Схему Р. Колса докладно пояснює Н. Єршова [27, с. 75]: «*відоме*» об'єднує все те, що особистість дозволяє побачити та дізнатися про свою культуру, те, що представник іншої лінгвокультури бачить, усвідомлює, споглядаючи збоку (поведінка, мова, звичаї, традиції, звички тощо); «*невідоме*» залежить від психологічних факторів культури: системи цінностей, особливостей мислення, картини світу тощо. Саме «невідоме» є підводною частиною айсбергу, що присутня в культурі імпліцитним зашифрованим чином, і, як результат, часто несвідомо впливає на особистість. Подібне сприйняття культури пояснює причини комунікативних невдач та комунікативного шоку: особистість оцінює,

робить висновки про видимі культурні явища чужого лінгвокультурного суспільства, спираючись на «підводні» культурні явища своєї національної культури. Таким чином, представник іншої культури здаватиметься дивним, незрозумілим, а його поведінка – неправильною. Саме тому, на наше переконання, важливо врахувати зазначені аспекти і виокремити специфічні принципи формування ПКК майбутніх учителів ПШ.

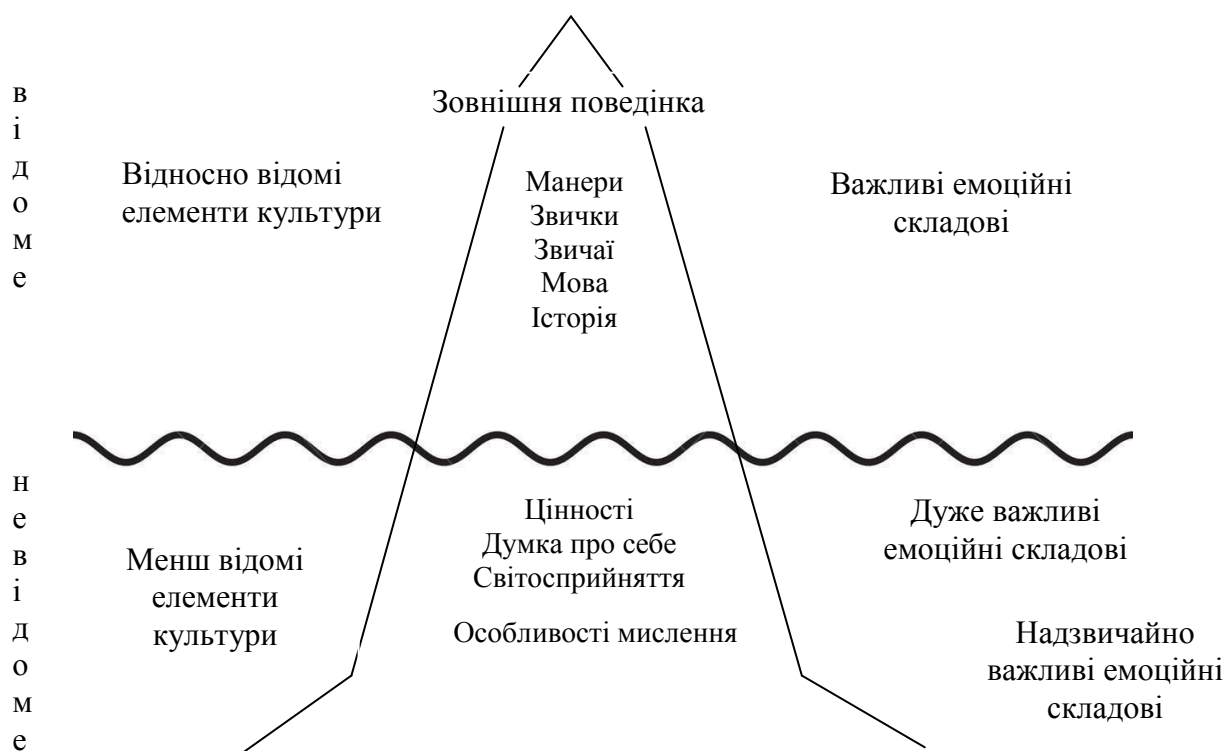

Рис. 2.3. Культура в сприйнятті людини (за Р. Колсом)

До *специфічних принципів*, що стосуються безпосередньо процесу формування ПКК майбутніх учителів початкової школи, нами було віднесено: *принцип єдності національного та загальнолюдського* (загальнолюдські та національні цінності перебувають у складній діалектичній взаємодії. О. Моляко з цього приводу стверджувала, що «увійти у загальнолюдське глибоко й різнобічно, усвідомити і прийняти його можна лише крізь призму національного» [63, с. 11]. Тому формування повноцінної особистості і громадянина полікультурного суспільства без орієнтації на загальнолюдські та національні цінності є не лише досить важким, а й нереальним); *принцип культурної інтегративності, глобальності* (зумовлений сучасними інтегративними процесами у світі, що глобалізується); *принцип діалогу культур, партнерства* (є рушійним у

формуванні потреби та реалізації здатності до полікультурної комунікації як у межах власної країни, так і світу загалом; О. Олексенко [69, с. 66] зазначає, що в його основі – повноцінне діалогічне спілкування між представниками різних культур з акцентом на рівноправність, важливість емпатії й толерантності); *принцип полікультурної толерантності та позитивного ставлення до іншомовної культури* (передбачає обов'язковість не лише представлення інформації про країну, але й формування позитивного ставлення до неї та носіїв іноземної культури і відповідної мови); *принцип рівності можливостей* (означає забезпечення рівного доступу до якісної освіти незалежно від етнокультурного походження чи інших особливостей із вивченням проблеми існування упереджень та активних дій щодо їх попередження); *принцип поваги до культурної ідентичності* (полягає в тому, що викладачі мають усвідомлювати і брати до уваги особливості культурного походження студентів, толерантно і шанобливо ставитись до вихідців з етнічних меншин та передбачає усвідомлення різниці у світосприйнятті та специфічності кожної окремої культури з акцентом на повагу до культурної ідентичності носіїв іншомовної культури); *принцип урахування суспільної природи мови та її зв'язку з культурою* (мова вивчається з урахуванням її здатності надавати об'єктивну можливість залучення до нової дійсності, адже кожна природна мова відбиває певний спосіб розуміння дійсності, спосіб сприйняття й концептуалізації світу, що охоплено поняттям мовної картини світу; носії різних мов можуть бачити світ по-різному, через призму картин світу власних мов); *принцип відкритості* (спрямований на відкриту взаємодію закладів вищої освіти із соціокультурним оточенням).

Таким чином, принципи навчання тісно взаємопов'язані, зумовлюють один одного й виконують регулятивну функцію з погляду моделювання дидактичних теорій і способу регуляції освітнього процесу. На них ґрунтуються стратегії навчання усіх дисциплін, визначаючи певною мірою їх зміст, засоби, прийоми навчальної роботи. Принципи тісно пов'язані із закономірностями навчання і відображають дидактичні закони і закономірності формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Процесуально-змістовий блок запропонованої нами організаційно-педагогічної моделі формування ПКК майбутніх учителів ПШ охоплює **компоненти** (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний, рефлексивний); **зміст** (доповнення змісту дисциплін полікультурним складником; дисципліна за вибором «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи»; «Словник-довідник з полікультурної комунікації»; тренінг розвитку ПКК й толерантного ставлення «Everybody Smiles in the Same Language»); **форми** (навчальні заняття (лекції, семінари, індивідуальні заняття); дискусії, ігрові форми, on-line комунікації, тренінги; самостійна робота; контрольні заходи); **методи** (традиційні, інноваційні), серед яких виокремлено активні (проектів (веб-проекти); кейс-стаді; портфоліо; дослідно-пошукові; креативного фрірайтингу) та інтерактивні (дискусійні («панельна дискусія», «круглий стіл», форум, симпозіум, дебати, диспут, судове засідання); проблемних ситуацій; ситуативного включення у діалог; «Ажурна пилка»; ігрові (ділові, рольові, інтерактивні, стимуляційні ігри); тренінг; інтернет-комунікації); **засоби** (укладена програма навчальної дисципліни; укладений навчально-методичний посібник; укладений навчальний посібник (словник-довідник); дидактичний матеріал (таблиці, схеми, картки, ілюстрації, відео, презентації); засоби інформаційно-комунікаційних технологій).

Теоретична підготовка майбутніх учителів ПШ повинна здійснюватися згідно з навчальним планом, який розробляють у відповідності до освітньої програми. Зміст навчання реалізується в різних організаційних формах, покликаних упорядкувати освітній процес. У контексті нашого дослідження **форми організації навчання майбутніх учителів ПШ** визначаємо як «організаційно-управлінську конструкцію навчального заняття залежно від його дидактичних цілей, тривалості, змісту та порядку діяльності суб'єктів і об'єктів навчання, їхнього місцезнаходження й кількісного складу» [40, с. 173]. Основою теоретичної підготовки є лекції, семінари. Специфіка формування ПКК майбутніх учителів ПШ вимагає організації особливих форм практичної підготовки – дискусій, on-line комунікацій, тренінгів. В «Енциклопедії освіти» констатується,

що світогляд людини формується в результаті двох основних функцій освітньої діяльності: навчальної (спрямована на передавання тих знань і вмінь, які вже попередньо набуті суспільством) і виховної (спрямована на формування системи духовних цінностей, яка б найкраще поєднувала інтереси особистості із загальними інтересами суспільства) [26, с. 960].

Відповідно до Закону України «Про Вищу освіту» [81], у якому чітко визначені форми організації освітнього процесу, та враховуючи той факт, що заклад вищої освіти має право встановлювати інші форми освітнього процесу та види навчальних занять, нами було обрано такі **форми** організації освітнього процесу з метою формування досліджуваної якості: навчальні заняття (лекції, семінари, індивідуальні); дискусії, on-line комунікації, тренінги; самостійна робота, контрольні заходи. На нашу думку, у межах формування ПКК поєднання форм організації навчання буде оптимальним, оскільки відведення головної ролі лекційній формі унеможливорює ефективне формування досліджуваної якості. У зв'язку із входженням вищої освіти України до Європейського освітнього поля, лекції інформативного характеру втрачають те виняткове значення, яке вони мали в умовах традиційного навчання. Саме тому ми акцентуємо увагу на перевагах лекцій аналітичних, проблемних, оглядових, настановчих, які за своєю природою мають інтерактивний характер і спонукають до комунікації. У ЗВО лекцію потрібно розглядати не тільки як засіб передачі інформації від викладача до студента, а як засіб обміну думками, засіб полеміки, дискусії, форму управління навчально-творчою діяльністю студентів.

Звичайно, від форм організації освітнього процесу залежить вибір дидактичних **методів** і засобів. Поняття «метод навчання» досить складне, що зумовлюється надзвичайною багатогранністю процесу, який має відображати ця категорія. Методи навчання у ЗВО спрямовані не лише на передавання і сприймання знань, а й на проникнення у процес розвитку науки, розкриття її методологічних основ. Н. Мачинська та С. Стельмах [60] стверджують, що метод навчання – спосіб упорядкованої взаємопов'язаної діяльності викладачів та студентів, спрямованої на досягнення поставлених вищою школою цілей.

Зазначимо, що сучасними тенденціями в освітньому просторі є перехід від регламентуючих, алгоритмізованих методів освітнього процесу до розвиваючих, проблемних і пошукових, тому актуальним є активне та інтерактивне навчання, що забезпечує розвиток пізнавальних інтересів, мотивів і прагнень. Таким чином, як найбільш ефективні в процесі формування ПКК майбутніх учителів ПШ нами обрані традиційні та інноваційні методи, серед яких виокремлено активні (проектів (веб-проекти); кейс-стаді; портфоліо; дослідно-пошукові; креативного фрірайтингу) та інтерактивні (дискусійні («панельна дискусія», «круглий стіл», форум, симпозіум, дебати, диспут, судове засідання); проблемних ситуацій; ситуативного включення у діалог; «Ажурна пилка»; ігрові (ділові, рольові, інтерактивні, стимуляційні ігри); тренінг; інтернет-комунікації).

Успішність освітнього процесу, ефективність використання в ньому різних методів і форм навчання значною мірою залежать від вдалого вибору *засобів навчання*, які розглядаємо як різноманітні матеріали і знаряддя освітнього процесу, завдяки яким більш успішно і за короткий час досягається визначена ціль навчання. Тобто засобами навчання вважаємо допоміжний матеріал, що виконує специфічні дидактичні функції. Головне завдання засобів навчання полягає у забезпеченні навчальної мети шляхом включення, активізації різноманітних пізнавальних можливостей студента. Відповідно до поставленої мети, серед засобів навчання нами обрано як найбільш ефективні доповнення змісту навчальних дисциплін полікультурним складником, укладена програма навчальної дисципліни «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи», що увійшла до змісту укладеного навчально-методичного посібника, навчальний посібник «Словник-довідник з полікультурної комунікації», дидактичний матеріал (таблиці, схеми, картки, ілюстрації), засоби інформаційно-комунікаційних технологій (on-line спілкування з представниками різних країн).

Четвертий блок розробленої нами організаційно-педагогічної моделі формування ПКК майбутніх учителів ПШ передбачає діагностику, оцінювання, аналіз та корекцію результатів процесу формування досліджуваної якості.

Діагностично-результативний блок охоплює *критерії, показники, діагностичний інструментарій, рівні сформованості* ПКК майбутніх учителів ПШ та окреслює очікуваний *результат*. Критерії визначення рівнів сформованості досліджуваної компетентності детально описані нами у підрозділі 1.3 та охоплюють *мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний, рефлексивний*. Кожен із заявлених критеріїв має певні *показники*, що відображають мотиваційну, теоретичну, і практичну підготовку студентів до життя та конструктивної міжособистісної взаємодії в полікультурному суспільстві та за якими визначаються *рівні* сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ (високий, достатній, середній, низький). *Діагностичний інструментарій*, який використано нами для визначення рівнів сформованості досліджуваної якості, описаний докладно у підрозділі 1.4 і охоплює експертне опитування, тестування, анкетування, вирішення проблемних ситуацій, контрольні роботи, адаптовані методики.

Педагогічні умови є тими науковими положеннями, що зумовлюють ефективне формування ПКК майбутніх учителів ПШ, та об'єднують створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО, доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником, розроблення та впровадження методики формування ПКК майбутніх учителів ПШ. Таким чином, розроблена нами організаційно-педагогічна модель формування ПКК майбутніх учителів ПШ відображає особливості освітнього процесу в системі професійної підготовки майбутніх учителів ПШ та сприятиме цілеспрямованому, ефективному формуванню досліджуваної компетентності.

Висновки до розділу 2

Вивчення проблеми трактування поняття педагогічних умов дозволило нам сформулювати його визначення з акцентом на досліджуване явище як особливості організації освітнього процесу, що обумовлюють успішність формування ПКК майбутніх учителів ПШ і об'єктивно забезпечують ефективність її досягнення. Завдяки експертному опитуванню нами були виявлені три найбільш вагомні умови

формування ПКК майбутніх учителів ПШ – створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО; доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником; розроблення та впровадження методики формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив нам встановити, що полікультурно-комунікативне середовище можна створити цілеспрямовано і вплинути на нього. «Полікультурно-комунікативне середовище у ЗВО» ми дефініціюємо як комплекс спеціально організованих заходів в освітньому процесі, в межах яких відбувається полікультурна комунікативна взаємодія різних суб'єктів освітнього процесу в контексті фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи, та які забезпечують різноманітні можливості для всебічного вдосконалення останніх завдяки залученню до загальнонаціональних і загальнолюдських цінностей через забезпечення комунікативної взаємодії з акцентом на ціннісно-сміслові домінанти толерантного ставлення особистості до культури інших народів. Нами було встановлено, що полікультурно-комунікативне середовище ЗВО створюється не лише завдяки безпосередньому навчанню представників різних культур в одному закладі, а й завдяки правильно організованому освітньому процесу із залученням представників різних культур і використанням змодельованих ситуацій, віртуального спілкування, рольових ігор, сценарно-контекстних технологій. Відповідно, полікультурно-комунікативне середовище створює ефект «занурення» в міжкультурне спілкування, що сприяє ефективному формуванню ПКК майбутніх учителів ПШ.

З метою реалізації другої педагогічної умови нами здійснено аналіз навчально-методичного забезпечення освітніх програм першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 013 Початкова освіта, який виявив значну кількість дисциплін, що прямо чи опосередковано мають відношення до формування ПКК майбутніх учителів ПШ. Однак, детальне вивчення змістового наповнення цих дисциплін спонукало до визначення шляхів доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником. Нами

запропоновано програму навчальної дисципліни «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи», практична значущість якої полягає в забезпеченні формування когнітивного компонента ПКК, зокрема, оволодіння запасом знань із теорії полікультурної освіти, міжкультурної та полікультурної комунікації, використання цих знань у повсякденному житті, у практиці професійного становлення, самоосвіті. З цією ж метою нами запропоновано тренінг розвитку ПКК й толерантного ставлення «Everybody Smiles in the Same Language», та навчальний посібник «Словник-довідник з полікультурної комунікації», в якому вміщено поняття й терміни, що стосуються досліджуваного явища.

Третьою педагогічною умовою формування досліджуваної компетентності нами визначено розроблення та впровадження методики формування ПКК майбутніх учителів ПШ як арсеналу педагогічних впливів, що об'єднує сукупність взаємопов'язаних форм, засобів, методів, вправ та прийомів, спрямованих на формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Процес формування ПКК майбутніх учителів ПШ – багатогранний, а результат його залежить від цілеспрямованого впливу діяльності викладача ЗВО та організації освітнього процесу з використанням специфічних методів впливу. Формування ПКК майбутніх учителів ПШ ми підпорядкували певній послідовності відповідно до визначених нами структурних компонентів досліджуваної якості з метою підвищення її рівнів сформованості за мотиваційно-ціннісним, когнітивним, комунікативно-діяльнісним та рефлексивним критеріями не залежно від форм організації освітнього процесу. Доцільність такого підходу вбачаємо в специфіці виокремлених компонентів, які мають характеристики поетапної реалізації (мотивація, ціннісне ставлення, знання, уміння, навички, рефлексія). Такий поетапний підхід використано нами під час формувального експерименту в проведенні кожного заняття зі студентами не залежно від теми. Характеристика методичного супроводу поетапного формування досліджуваної якості охоплює

актуальні багатоаспектні комунікативні завдання як найбільш ефективні у процесі формування ПКК з урахуванням активних, інтерактивних технологій навчання.

Відповідно до завдань дослідження з метою розробки організаційно-педагогічної моделі формування ПКК майбутніх учителів ПШ, нами здійснено моделювання процесу формування досліджуваної компетентності, яке визначено як відтворення й зовнішнє відображення різними способами та формами найбільш суттєвих ознак, рис та якостей, властивих ефективній організації процесу формування ПКК майбутніх учителів ПШ, які об'єктивно притаманні цьому процесу та дають загальне уявлення про феномен, що нас цікавить, чи його окремі складові. Тобто «педагогічне моделювання» передбачає побудову адекватної педагогічної моделі освітнього процесу. У контексті нашого дослідження нами була створена організаційно-педагогічна модель формування ПКК майбутніх учителів ПШ, представлена як структурний комплекс взаємопов'язаних елементів освітнього процесу, де інтегруються її основні складники: мета, завдання, методологічні підходи, принципи, зміст, форми, методи організації освітнього процесу, педагогічні умови та відображається результат її реалізації. Таким чином, модель ми репрезентуємо як схематично зображену структуру, що зорієнтована на розв'язання проблеми формування досліджуваної якості, а моделювання як процес, що поєднує прогнози з діяльністю щодо їх утілення. Запропонована організаційно-педагогічна модель представлена сукупністю закономірних, функціонально пов'язаних компонентів, що складають певну цілісну систему і дозволяють забезпечити формування ПКК майбутніх учителів ПШ.

Розроблена нами організаційно-педагогічна модель складається із чотирьох взаємопов'язаних блоків (цільового, методологічного, процесуально-змістового, діагностично-результативного). Цільовий блок передбачає постановку мети та завдань. Методологічний блок передбачає визначення методологічних підходів (системний, культурологічний, середовищний, діяльнісний, особистісно-орієнтований, аксіологічний, комунікативний, компетентнісний, інтегративний, міждисциплінарний), принципів (загальнодидактичних і специфічних: єдності

національного та загальнолюдського, культурної інтегративності, глобальності, діалогу культур, партнерства, полікультурної толерантності та позитивного ставлення до іншомовної культури, рівності можливостей, поваги до культурної ідентичності, урахування суспільної природи мови та її зв'язку з культурою, відкритості). Процесуально-змістовий блок дає уявлення про організацію освітнього процесу, охоплюючи форми, методи, зміст, засоби навчальної діяльності, та компоненти полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. У діагностично-результативному блоці представлено діагностичний інструментарій щодо виявлення рівнів (високого, достатнього, середнього, низького) сформованості компонентів ПКК майбутніх учителів ПШ за мотиваційно-ціннісним, когнітивним, комунікативно-діяльнісним, рефлексивним критеріями. Сформульований результат передбачає позитивну динаміку підвищення рівнів сформованості досліджуваної якості.

Основний зміст розділу викладено у роботах автора [84], [85], [86], [87], [88], [89], [90], [91], [92], [93], [113], [114].

Список використаних джерел до розділу 2

1. Андюсев Б. Кейс-метод как инструмент формирования компетентностей. *Директор школы*. 2010. № 4. С. 61–69.
2. Антонова О. Вплив полікультурного середовища на розвиток обдарованості майбутніх педагогів. *Проблеми освіти: зб. наук. праць*. Вип. 82. Вінниця-Київ, 2015. С. 27–32.
3. Артемова Л. Педагогіка і методика вищої школи: навчально-методичний посібник для викладачів, аспірантів, студентів магістратури. Київ: Кондор, 2008. 272 с.
4. Бахмат Н. Педагогічне моделювання як складова фахової готовності вчителя початкових класів. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2011. № 7. С. 14–20.
5. Бесєдіна Л., Сторублев О. Педагогічна майстерність, активні методи навчання та методична робота у навчальних закладах. Київ: Логос, 2009. 204 с.
6. Бех І. Інтеграція як освітня перспектива. *Початкова школа*. 2002. № 5. С.5–6.
7. Бидова Б. Формирование толерантности студента в поликультурной образовательной среде. *Педагогика высшей школы*. 2016. № 1 (04). С. 24–25.
8. Бібік Н. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 47–58. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/9772/1/10-35-1-PB%20%281%29.pdf> (дата звернення: 17.09.2019).
9. Богданова А. Осипова С. Инновационная поликультурная образовательная среда в контексте формирования толерантной личности. *Сибирский педагогический журнал*. 2012. № 4. С.49–54. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/innovatsionnaya-polikulturnaya-obrazovatel'naya-sreda-v-kontekste-formirovaniya-tolerantnoy-lichnosti> (дата обращения: 30.09.2019).
10. Булыгин А. Поликультурная компетентность как социально-педагогический феномен. *Научный поиск: вестник кафедры педагогики и психологии*. 2013. № 3. URL: vestnikkaf.esrae.ru/6-60 (дата обращения: 28.11.2019).

11. Бурчак Л. Методичне забезпечення процесу формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя хімії. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: збірник наукових праць / за заг. ред. В.І. Сипченка. Випуск LIV. Слов'янськ: СДПУ, 2011. 397 с.
12. Буцик І. Конспект лекцій з дисципліни «Педагогіка»: Навчально-методичний посібник для підготовки фахівців за спеціальністю 8.000005 «Педагогіка вищої школи». Київ: «Аграрна освіта», 2010. 91 с. URL: <https://studfiles.net/preview/3541761/> (дата звернення 13.10.2019).
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
14. Волкова Н. Педагогіка: навч. посіб. 4-те вид., стереотип. Київ: Академвидав, 2012. 616 с.
15. Гафурова Н. Информатизация образования как педагогическая проблема. *Современные проблемы науки и образования*. 2012. № 3. С. 33–36. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=6199> (дата обращения: 29.10.2019).
16. Гін А. Прийоми педагогічної техніки: Свобода вибору. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність: посібник для вчителя. 13-е видання. Харків: вид. група «Основа», 2015. 112 с.
17. Годлевська Д. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2007. 263 с.
18. Гончаренко С. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі: навч. посіб. / С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін.; за ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. Київ: Вища шк., 2003. 323 с.
19. Гончаренко С. Методика як наука. Хмельницький: Вид-во ХГПК, 2000. 30 с.
20. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

21. Грива О. Соціально-педагогічна модель формування толерантності у дітей та молоді в полікультурному суспільстві. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Київ-Житомир: вид-во ЖДУ, 2004. Кн. 1. С. 46–52.
22. Грушевицкая Т., Попков В., Садохин А. Основы межкультурной коммуникации: учебник для вузов / под ред. А.П. Садохина. Москва: ЮНИТА-ДАНА, 2003. 352 с.
23. Гуренко О. Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві: навч. посібн. для студ. ВНЗ / за ред. проф. К.О. Баханова. Донецька: Ландон-XXI, 2014. 480 с.
24. Дидактика средней школы / под ред. М.Н. Скаткина. Москва: Просвещение, 1982. 319 с.
25. Дмитриев Г. Многокультурность как дидактический принцип. *Педагогіка*. 2000. № 10. С. 4.
26. Енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г. Кремень: Акад. пед. наук України. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
27. Ершова Н. Формирование компетентностной основы иноязычного коммуникативного поведения у студентов-филологов (на примере французского и английского языков): дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена». Санкт-Петербург, 2014. 238 с.
28. Жигірь В. Методологічні підходи як основа науково-педагогічних досліджень у професійній освіті. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 48 (101). С. 107–115. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pfto_2016_48_16.pdf. (дата звернення: 07.10.2019).
29. Заир-Бек Е. Основы педагогического проектирования. Санкт-Петербург: Наука, 1995. 234 с.

30. Зеленский В. Толковый словарь по аналитической психологии (с английскими и немецкими эквивалентами). Изд. 3-е испр. и доп. Москва: Когито-Центр, 2004. 336 с.
31. Зотова И. Характеристика коммуникативной компетентности. *Известия ТРГУ*. Тем. вып. «Психология и педагогика». № 68 (13). 2006. С. 225-227. С. 226.
32. Калягин Ю., Алексеенко О. Интеграция школьного обучения. *Начальная школа*. 2000. № 1. С. 28–29.
33. Кириченко О., Подоляка І. Техніка колажування як засіб навчання англійської та німецької мов і формування творчої особистості школярів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2017. Серія «Філологічна»: збірник наукових праць. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». Вип. 64. Ч. І. С.154–157.
34. Ковалинська І. Поняття «полікультурність» та «мультикультурність» у науковому дискурсі. *Освітологічний дискурс*. 2016. № 1 (13). С. 65–78.
35. Коваль В. Теоретичні і методичні засади формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах: монографія. Умань: ПП Жовтий О.О., 2013. 455 с.
36. Коваль Л. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до моделювання уроків за різними навчальними технологіями. *Початкова школа*. 2005. № 11. С. 22–26.
37. Ковальчук В., Федотенко С. Інноваційні технології навчання – основа модернізації професійної освіти. *Young Scientist*. № 12 (64). December, 2018. С. 425–429. URL: https://www.researchgate.net/publication/330727613_Innovacijni_tehnologii_navcanna_-_osnova_modernizacii_profesijnoi_osviti (дата звернення: 20.04.2020).
38. Ковальчук В. Формування проектної компетентності учнів: концептуальна модель. *Педагогічні науки*. Випуск 28. С. 26–33. URL: https://www.researchgate.net/publication/335339996_Formuvanna_proektnoi_kompetentnosti_ucniv_konceptualna_model (дата звернення: 01.06.2020).

39. Ковальчук В. Формування індивідуальних стратегій навчання студентів засобами інноваційних педагогічних технологій. *Молодий вчений*. № 12 (64), грудень, 2018. С. 100–102. URL: https://www.researchgate.net/publication/330727501_FORMUVANNA_INDIVIDUALNIH_STRATEGIJ_NAVCANNA_STUDENTIV_ZASOBAMI_INNOVACIJNIH_PEDAGOGICNIH_TEHNOLOGIJ (дата звернення: 01.06.2020).
40. Козяр М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / М. М. Козяр, М. С. Коваль. Київ: Знання, 2013. 327 с.
41. Коломийцева Н., Сизова Ю. Эффективность использования отдельных аутентичных видеоматериалов канала YouTube в обучении иностранному языку. *Педагогика высшей школы. Международный научный журнал*. 2016. № 1 (04). С. 87–94.
42. Кондратьева О. Формування полікультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи (на засадах лінгвокраїнознавчого підходу): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 265 с.
43. Копаниця К. Технологічний підхід до моделювання дидактичних ситуацій. *Вісник Львівського університету* : зб. наук. праць. Львів, 2009. Ч. 2. Вип. 25. С. 170–177.
44. Костюкова Т., Морозова А. Развитие иноязычной коммуникативной компетентности студентов неязыковых вузов: монографія. Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2011. 119 с.
45. Кравець Р. Педагогічна технологія формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях іноземної мови. *Молодий вчений*. № 1 (41) січень, 2017. С. 444–447.
46. Краевский В. Содержание образования – бег на месте? *Педагогика*. 2000. № 7. С. 3–12.
47. Кузьменко В., Гончаренко Л. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи: навчальний посібник. Херсон: РПО, 2006. 92 с.

48. Кузьмінський А., Омеляненко В. Педагогіка: підручник. Київ: Знання-Прес, 2003. 418 с.
49. Курлянд З. Професійна усталеність вчителя – основа його педагогічної майстерності. Одеса, 1995. 160 с.
50. Леонтьев А., Сорокин Ю., Тарасов Е. Национально-культурная специфика речевого поведения: монография. Москва: Наука, 1977. 352 с.
51. Леонтьева А. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1997. 304 с.
52. Лернер И. Проблемное обучение. Москва: Знание, 1974. 64 с.
53. Лемешева Н. Методика формування предметної і міжпредметної компетентності учнів основної школи засобами образотворчого мистецтва. *Траектория науки: Международный электронный научный журнал*. 2016. Т. 2, № 12. С. 1–15.
54. Лодатко Є. Моделювання в педагогіці: точки відліку. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. 2010. Вип. 181. Ч. 2. С. 3–8.
55. Лодатко Є. Моделювання освітніх систем в контексті ціннісної орієнтації соціокультурного простору. *Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки*. Черкаси, 2007. Вип. 112. С. 32–40.
56. Лодатко Є. Педагогічні моделі, педагогічне моделювання і педагогічні вимірювання: that is that? Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. *Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис*: у 2-х тт. Вип 3. 2011. Т. 1. С. 339–344.
57. Луцик І. Дидактичні умови інтерактивного навчання предметів соціально-гуманітарного циклу в педагогічних коледжах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 /: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2010. 247 с.
58. Людина у полікультурному суспільстві: навчально-методичний посібник для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором для студентів соціогуманітарних спеціальностей / Пометун О.І., Султанова Л.Ю. та ін. Київ: «Інжиніринг», 2010. 248 с. URL: http://diversipedia.org.ua/sites/default/files/posibnyk_lyudyna_v_polikulturnomu_suspilstvi.pdf (дата звернення: 30.09.2019).

59. Мартиненко С., Хоружа Л. Загальна педагогіка: навч. посіб. Київ: МАУП, 2002. 176 с.

60. Мачинська Н., Стельмах С. Сучасні форми організації навчального процесу у вищій школі: навчально-методичний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 180 с.

61. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі: навч. посіб. / С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін.; за ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. Київ: Вища шк., 2003. 323 с.

62. Минибаева Г. Формирование поликультурной компетенции у студентов вузов в процессе изучения иностранного языка и литературы. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. т. 12. 2010. №5. С.62–65. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/formirovanie-polikulturnoy-kompetentsii-u-studentov-vuzov-v-protsesse-izucheniya-inostrannogo-yazyka-i-literatury> (дата обращения 10.11.2017).

63. Моляко О. Функціональна модель формування полікультурної компетентності школярів. *Рідна школа*. 2005. № 6 (червень). С. 10–12.

64. Морозов А., Чернилевский Д. Креативная педагогіка и психология: учеб. пособ. Москва: Академический Проект, 2004. 560 с.

65. Николаева И. Теория и практика по культуре и межкультурному взаимодействию в современном мире: учебно-методич. пос. Нерюнгри: Изд-во Технического института (ф) СВФУ, 2015. 97 с.

66. Ноздрякова Е. Принцип интерактивности в образовании: ретроспективный обзор педагогической теории и практики. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика*. 2016. Том 22. № 3. С. 17–21. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/printsip-interaktivnosti-v-obrazovanii-retrospektivnyy-obzor-pedagogicheskoy-teorii-i-praktiki> (дата звернення 01.10.2019).

67. Овчарук О. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий*

досвід та українські перспективи: колективна монографія / за ред. О.В. Овчарук. Київ: «К.І.С.», 2004. 112 с.

68. Оконь В. Основы проблемного обучения. Москва: Просвещение, 1968. 208 с.

69. Олексенко О. Підготовка майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності до міжкультурної комунікації: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця. Харків, 2015. 207 с.

70. Онищук Л. Моделирование в освіті. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: зб. наук. праць. Київ, 2008. Вип. 9. С. 38–43.

71. Падчина Л. Лингвистические основы аудиовизуального структурно-глобального метода. URL: <http://global-katalog.ru/item10128.html> (дата звернення: 07.11.2019).

72. Паращенко Л. Технологія формування ключових компетентностей у старшокласників: практичні підходи. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи*: колективна монографія / за ред. О.В. Овчарук. Київ: «К.І.С.», 2004. 112 с. С. 73–85.

73. Пахомова Т., Сенченко Я. Формування англomовної комунікативної компетентності студентів-філологів в умовах лінгвосоціокультурного підходу. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля: Педагогіка і психологія*. 2013. № 1 (5). С. 59–64.

74. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / за ред. М. М. Козяр, М. С. Коваль. Київ: Знання, 2013. 327 с.

75. Песков И. Теоретические основы разработки системы поликультурных компетенций. Электронное научное издание (научнопедагогический интернет-журнал). Ноябрь, 2008. URL: <http://www.emissia.org/offline/2008/1287.htm>.

76. Петрух Р. Формування комунікативної компетентності у майбутніх викладачів вищого аграрного навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2016. 240 с.

77. Пінчук І. Використання інформаційних технологій на заняттях з англійської мови у ВЗО. *Професійна комунікація: мова і культура*: збірник матеріалів III Всеукраїнського науково-практичного вебінару (23 листопада 2016 р.). URL: <http://eprints.zu.edu.ua/23701/1/35.pdf> (дата звернення: 31.04.2020).

78. Полат Е. Метод проектів на уроках іноземного мови. *Иностранные языки в школе*. 2000. № 2. С. 2–10.

79. Пометун О. Інтерактивні методики та система навчання. Київ: Шкільний світ, 2007. 112 с.

80. Попова Н. Професійно-орієнтований навчальний посібник з іноземного мови нового покоління. *Междисциплинарный подход*. Санкт-Петербург: Изд-во Политех. ун-та, 2011. 248 с.

81. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 01.01.2018, підстава 2233-19. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 26.01.2018).

82. Проворова Є. Методичні засади формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя музики: дис. ... канд. пед. наук / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. 248 с.

83. Семенов О. Етнолінгводидактична культура педагога. Практикум: навч. посіб. Київ: Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. 251 с.

84. Серих Т., Бірюк Л. Словник-довідник з полікультурної комунікації: навчальний посібник. Суми: НІКО, 2019. 152 с.

85. Серих Т. До питання можливих труднощів полікультурної комунікації у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Розвиток професіоналізму сучасного педагога в постнекласичній парадигмі*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 9-10 квітня 2019 р.). Черкаси: Видавець Гордієнко Є.І., 2019. С. 61–63.

86. Серих Т. Ігрові художньо-екзистенціальні аспекти у процесі формування національної самосвідомості студентської молоді. *Перший крок у науку*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Т. 8. Луганськ: Поліграфресурс, 2009. С. 132–136.

87. Серих Т. Методика формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic, 2019. VOL 4, No 45 (2019). С. 42–55. URL: <https://www.european-science.org/wp-content/uploads/2020/10/VOL-4-No-45-2019.pdf>.

88. Серих Т. Молодіжні міжнародні обміни як інноваційний потенціал професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах полікультурного освітнього простору. *Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення*: матеріали ІІ всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 21-22 березня 2019 р.). Полтава: ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2019. С. 139–142.

89. Серих Т. Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта. Суми : Вінниченко М. Д, 2019. 396 с.

90. Серих Т. Умови формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*: зб. наук. праць. Глухів, 2017. Вип. 1 (33). С. 72–82.

91. Серих Т. Усвідомлення зв'язку мови і культури як передумова ефективного формування полікультурної комунікативної компетентності. *Imperatives of civil society development in promoting national competitiveness: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference. Volume I, December 13-14, 2018. Batumi, Georgia: Publishing House «Kalmosani», 2018. P. 126–128.*

92. Серих Т. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів засобами вербальної комунікації. *Глухівські наукові читання – 2016. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук*: матеріали VI міжнар. інтернет-конф. молодих учених і студентів (Глухів, 27-29 вересня 2016 р.). Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О.Довженка, 2016. С.86–88.

93. Серих Т. Художньо-екзистенціальна гра у процесі формування національної самосвідомості студентської молоді. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*: збірник наукових праць. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2009. Випуск 38. С. 131–134.

94. Сидоренко Е. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии. Санкт-Петербург: Речь, 2008. 208 с.

95. Слєпкань З. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: навч. посіб. для магістрантів вищ. навч. закл. Київ: Вища школа, 2005. 239 с.

96. Словник-довідник з курсу «Філософії» / укл. А.Г. Чичков, О.М. Башкеєва, О.М. Патеріло. Дніпропетровська: ДВНЗ УДХТУ, 2014. 20 с.

97. Смирнова О. Соціально-психологічні умови розвитку комунікативної компетентності студентів у полікультурному освітньому просторі вищого навчального закладу: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Сєверодонецьк, 2018. 189 с.

98. Соловей Л. Педагогічні підходи у формуванні ключових компетентностей майбутніх учителів природничих спеціальностей. *Педагогічні науки*. 2016. № 66-67. С. 110–115. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7531/1/Solovey.pdf> (дата звернення 07.10.2019).

99. Теоретичні і методичні засади моделювання фахової компетентності керівників закладів освіти: монографія. / Г. В. Єльнікова, О. І. Зайченко, В. І. Маслов та ін.; за ред. Г. В. Єлькової. Київ-Чернівці: Книги – XXI, 2010. 460 с.

100. Філософський енциклопедичний словник / за гол. ред. В.І. Шинкарук. Київ: Абрикос, 2002. 742 с.

101. Фіцула М. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2006. 352 с.

102. Харина И. Формирование поликультурной компетентности иностранных студентов в процессе профессиональной подготовки в ВУЗе: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования

«Дальневосточный государственный университет сообщения». Красноярск, 2014. 227 с.

103. Хриков Є. Педагогічні умови в структурі наукового знання. *Шлях освіти*. 2011. № 2. С. 11–15. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2797/ped.umovi.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 23.10.2019).

104. Хуторской А. Современная дидактика: учебник для вузов. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 544 с.

105. Цун Чжоу. Формування дослідницьких умінь майбутніх викладачів-філологів засобами бібліотечних ресурсів в умовах магістратури: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського». Одеса, 2016. 241 с.

106. Шапран О. Наукові підходи до педагогічного моделювання інноваційної підготовки майбутнього вчителя. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*: збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький. 2011. № 21. С. 315–318.

107. Шубкина О. Формирование коммуникативной компетентности студентов технических направлений подготовки: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования «Сибирский федеральный университет». Красноярск, 2016. 266 с.

108. Ягупов В. Педагогіка: навч. посібник. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

109. Ярычев Н. Поликультурная образовательная среда как элемент формирования толерантности студента. *Педагогика высшей школы. Международный научный журнал*. 2016. № 1 (04). С. 30–32.

110. Яцюк Г. Особливості комунікативної ситуації у телевізійному жанрі ток-шоу (на матеріалі сучасної англійської мови). *Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія*. 2005. № 39. С. 30–32.

111. Albert O., Flécheux L. Se former à l'interculturalité: expériences et propositions. Paris: Editions Charles Léopold Mayer, 2000. 132 p.

112. Pet'ko L. The «case study» method as means of formation of a professionally oriented foreign language teaching environment in university conditions. *Intellectual Archive*. Vol. 4. No. 4, July 2015 (series «Education & Pedagogic»). P. 48-65.

113. Syerykh T. To the issue of the possible difficulties of multicultural communication. *The 21st Century Challenges in Education and Science*: матеріали VI наук.-педаг. читань молодих учених, магістрантів, студентів іноземними мовами. Випуск 6. Суми: Вінніченко М.Д., 2018. С. 131–134.

114. Syerykh T. The conditions of forming multicultural communicative competence of intending primary school teachers. *The 21st Century Challenges in Education and Science*: матеріали V наук.-педагог. читань молодих учених, магістрантів, студентів іноземними мовами. Випуск 4. Суми: Вінніченко М.Д., 2017. С. 95–98.

РОЗДІЛ 3 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

3.1. Організація експериментальної роботи

Теоретичне дослідження проблеми формування ПКК майбутніх учителів ПШ дозволило нам визначити теоретико-методологічні основи формування досліджуваної якості, її сутність, зміст, структуру та сформулювати визначення поняття полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Нами було обґрунтовано педагогічні умови формування ПКК майбутніх учителів початкової школи. Закономірно, що вказані у попередніх розділах теоретичні положення, висунуті передбачення вимагають перевірки засобами педагогічного експерименту. Саме це і є завданням підрозділу.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи у процесі їх професійної підготовки набуде ефективності за умови: впровадження в освітній процес відповідних педагогічних умов формування ПКК майбутніх учителів ПШ.

Виявлені на основі тестових завдань, діагностичних методик переважно базовий та середній рівні ПКК засвідчили необхідність оновлення змісту, форм і методів підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Припускаємо*: розвиток ПКК майбутніх учителів ПШ відбуватиметься більш ефективно, якщо:

- створити полікультурно-комунікативне середовище у ЗВО;
- доповнити зміст професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником з акцентом на зміст навчальних дисциплін навчально-методичного забезпечення освітніх програм першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 013 Початкова освіта, увести авторську навчальну дисципліну за вибором «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи», під час проведення занять використовувати навчальний посібник «Словник-довідник з

полікультурної комунікації» та провести тренінг розвитку ПКК й толерантного ставлення «Everybody Smiles in the Same Language»;

– розробити й впровадити методику формування ПКК майбутніх учителів ПШ із застосуванням активних, інтерактивних, науково-пошукових (дослідно-пошукових) інноваційних методів і форм навчальної роботи;

– змоделювати процес формування ПКК майбутніх учителів початкової школи, розробити і поетапно реалізувати організаційно-педагогічну модель формування досліджуваної якості, яка інтегрує мету, методологічні підходи, принципи, завдання, зміст, форми, методи, засоби навчання і забезпечує реалізацію науково обґрунтованих педагогічних умов, які спрямовані на підвищення рівнів сформованості досліджуваної якості.

З метою визначення основних позицій експериментального дослідження, звернемо увагу на заплановані *етапи програми дисертаційної роботи*, яка допомогла нам спрямувати науковий пошук щодо розв'язання завдань дисертаційної роботи. Елементи програми дослідження описані у вигляді структурної схеми (рис. 3.1).

Програма дослідження передбачала аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури сучасного стану розробленості проблеми формування ПКК майбутніх учителів ПШ та аналіз педагогічної практики щодо змісту і процесу формування досліджуваної якості. Подальша робота була спрямована на формулювання актуальності, завдань, гіпотези, пошук протиріч щодо проблеми наукового пошуку. Нами була розроблена структура формування досліджуваної якості та обґрунтовано її компоненти. Система оцінювання рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ в процесі професійної підготовки розроблена відповідно до визначених критеріїв, показників.

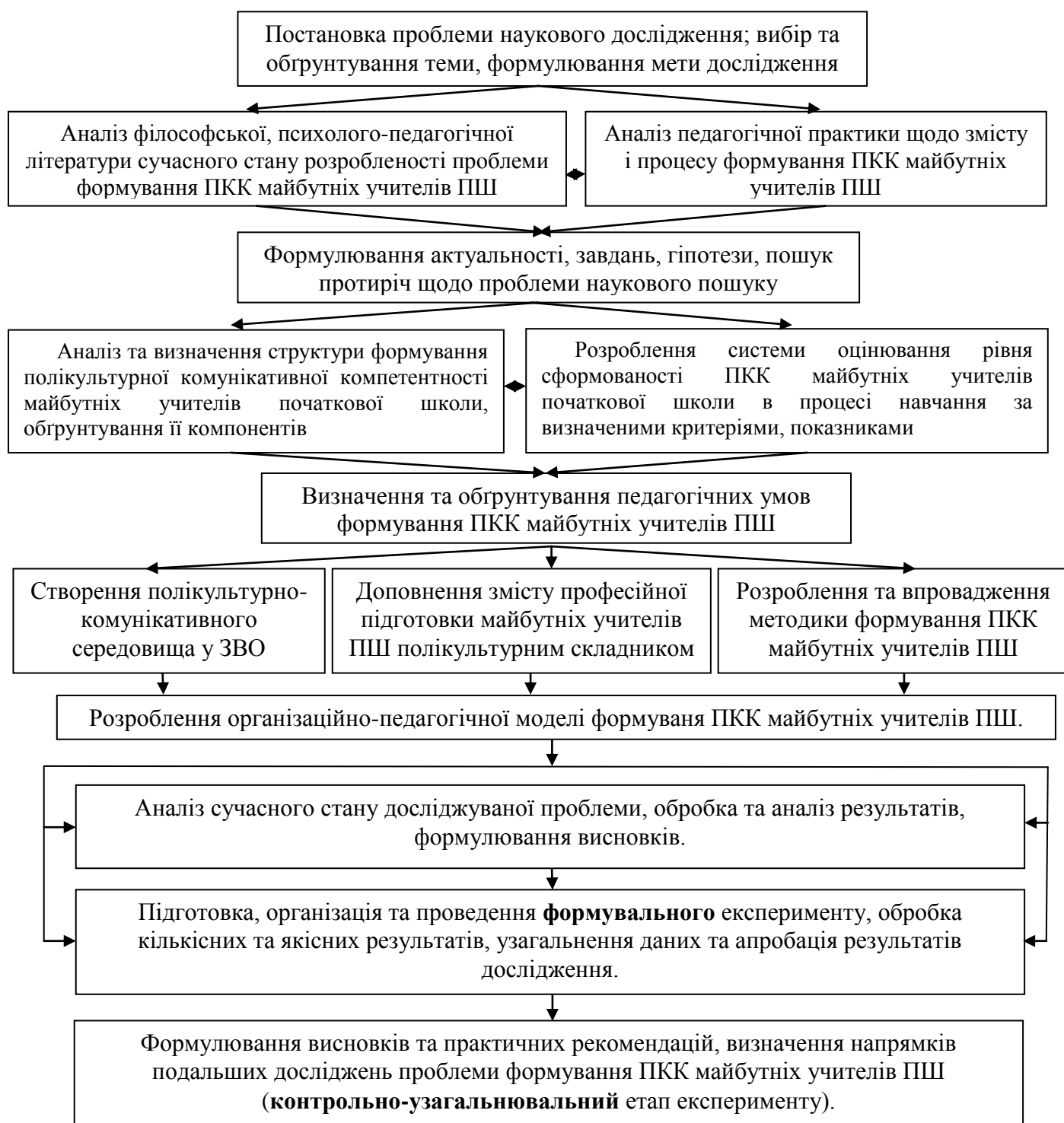

Рис. 3.1. Структурна схема етапів програми дослідження проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи

Згідно із програмою дослідження, було визначено та обґрунтовано педагогічні умови формування ПКК майбутніх учителів початкової школи. Таким чином, подальша робота була спрямована на створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО, запропонування шляхів доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником,

розроблення та впровадження методики формування ПКК майбутніх учителів ПШ, розроблення організаційно-педагогічної моделі формування досліджуваної компетентності. З огляду на зазначене, загальну **мету педагогічного експерименту** було сформульовано таким чином: теоретично обґрунтувати, практично розробити та експериментально перевірити педагогічні умови формування ПКК майбутніх учителів початкової школи. При цьому **прогнозувалося**, що формування ПКК майбутніх учителів ПШ у процесі їх професійної підготовки набуде ефективності за умови, якщо в освітній процес будуть впроваджені відповідні педагогічні умови: створене полікультурно-комунікативне середовище у ЗВО; освітній процес професійної підготовки майбутніх учителів ПШ буде доповнено полікультурним складником; буде розроблена та впроваджена методика формування ПКК майбутніх учителів ПШ.

Для реалізації експериментальної роботи із дослідження формування ПКК майбутніх учителів ПШ виникає необхідність у відборі **контрольних** та **експериментальних груп** [5, с. 140]. Зазначимо, що саме в експериментальній групі проводиться експеримент. В той час як контрольна група не піддається впливу експериментальної змінної та має бути ідентичною експериментальній групі за розмірами та основними характеристиками.

Педагогічний експеримент щодо перевірки впливу виявлених педагогічних умов на рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ здійснювався за такими послідовними **етапами**:

I етап – **констатувальний**. Під час проведення цього етапу проходив відбір студентів для участі у педагогічному експерименті, їх розподіл на контрольну (КГ) та експериментальну (ЕГ) групи, було проаналізовано однорідність КГ та ЕГ, діагностувалися вихідні рівні сформованості ПКК у студентів КГ та ЕГ.

II етап – **формувальний**. На цьому етапі здійснювався процес формування ПКК майбутніх учителів ПШ в ЕГ: в освітньому процесі ЗВО реалізовувалися обґрунтовані педагогічні умови з використанням визначених методів та форм професійної підготовки, зокрема навчання й виховання студентів.

III етап – *контрольно-узагальнювальний*. Зазначений етап передбачав проведення діагностики рівнів як узагальнюючого показника сформованості ПКК майбутніх учителів початкової школи ЕГ, вносилися зміни та корективи з метою удосконалення процесу формування зазначеної якості за умови впровадження розроблених педагогічних умов. На цьому етапі експериментальної роботи ми застосовували методи математичної статистики, табличної та діаграмної інтерпретації отриманих даних, узагальнення результатів педагогічного експерименту, зіставний аналіз експериментальних даних констатувального та контрольно-узагальнювального етапів дослідно-експериментальної роботи з формування ПКК майбутніх учителів ПШ з метою «порівняння контрольних і експериментальних сукупностей за рівнем прояву залежної змінної після впливу експериментального фактора» [4, с. 64-65].

Зазначені етапи реалізувалися у наступній послідовності дій: 1. Планування експерименту. 2. Розроблення методики вимірювання показників, обліку та обробки результатів експерименту. 3. Відбір контрольних та експериментальних груп, аналіз їх однорідності. 4. Проведення констатувального експерименту. 5. Проведення формувального експерименту. 6. Аналіз змін (результатів). 7. Аналіз достовірності змін (результатів). 8. Висновки про педагогічний ефект.

Педагогічний експеримент, організований для перевірки ефективності розроблених нами педагогічних умов формування ПКК майбутніх учителів ПШ, здійснювався *в рамках освітнього процесу* Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Бердянського державного педагогічного університету, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. З метою діагностики стану сформованості полікультурної компетентності було проведено констатувальне дослідження. *Респондентами* виступали студенти 2 та 3 курсів. Усього в експериментальному дослідженні взяли участь 365 майбутніх учителів початкової школи. Для

здійснення педагогічного експерименту було сформовано дві групи: контрольна (КГ) і експериментальна (ЕГ). Загальна кількість студентів у ЕГ склала 182 особи, до складу КГ увійшло 183 студенти (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Кількісний склад респондентів КГ та ЕГ

Заклад вищої освіти України	II курс		III курс	
	Контрольна група (осіб)	Експериментальна група (осіб)	Контрольна група (осіб)	Експериментальна група (осіб)
Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка	7	8	6	9
Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г.Короленка	17	17	19	16
Глухівський національний педагогічний університет ім. Олександра Довженка	12	10	-	-
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди	21	20	15	15
Бердянський державний педагогічний університет	23	23	21	22
Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка	21	22	21	20
Усього:	101	100	82	82
Усього: 365 студентів				

До початку експерименту обрані групи знаходилися в однакових умовах, оскільки освітній процес у них регламентувався однаковими програмами і здійснювався за подібними навчальними планами ЗВО.

Для вивчення стану сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ на практиці був розроблений дослідницький інструментарій – *діагностичний апарат* перевірки стану сформованості досліджуваної якості, який описано у підрозділі 1.3, а сам діагностичний апарат подано у Додатку Д.

Діагностика як кількісних, так і якісних показників сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за визначеними показниками мотиваційно-ціннісного, когнітивного, комунікативно-діяльнісного, рефлексивного критеріїв забезпечить об'єктивність отриманих результатів експериментальної та контрольної груп з

використанням експериментальних факторів впливу і без них, що дає можливість підтвердити ефективність створення полікультурно-комунікативного середовища ЗВО, запропонованих шляхів доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником, запропонованої методики формування досліджуваного явища та розробленої організаційно-педагогічної моделі формування ПКК майбутніх учителів ПШ.

Перш за все, ми визначилися із аспектами вимірювання – визначенням числового значення певної величини за допомогою одиниці вимірювання [5, с. 104]. Враховуючи те, що вимірювання можливе за наявності таких елементів, як об'єкт вимірювання, вимірювальні засоби та метод вимірювання, визначимо їх стосовно нашого дослідження. **Об'єктом вимірювання** у нашому дослідженні є рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ. Якщо під полікультурною комунікативною компетентністю майбутніх учителів початкової школи ми розуміємо інтегральну соціально значущу особистісно-якісну характеристику особи, яка виявляється у здатності ефективно здійснювати міжкультурну комунікативну взаємодію в просторі полікультурного суспільства, успішно розв'язувати професійні завдання, враховуючи полікультурний склад суб'єктів професійної діяльності, на засадах толерантного ставлення, яка виникає на основі динамічної комбінації взаємопов'язаних полікультурних знань, умінь, практичних навичок, комунікативного досвіду, способів мислення, інтересів, потреб, мотивів, морально-етичних цінностей, соціальних норм та правил поведінки особистості майбутніх учителів початкової школи і є результатом навчання на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти, то **результатом формування** ПКК майбутнього вчителя початкової школи є *позитивна динаміка рівнів сформованості компонентів* цього інтегративного утворення – мотиваційно-ціннісного, когнітивного, комунікативно-діяльнісного та рефлексивного. Рівень сформованості кожного компонента досліджуваної якості має вимірюватися за відповідними критеріями та показниками.

За результатами вивчення структури та змісту ПКК майбутніх учителів ПШ (див. 1.1), ми виокремили наступні показники сформованості досліджуваної

якості, що відображають кожен із зазначених критеріїв (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний та рефлексивний). Таким чином, для оцінювання рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за мотиваційно-ціннісним, когнітивним, комунікативно-діяльнісним, рефлексивним критеріями, нами виокремлені показники, відображені у таблиці 1.1 в розділі 1.2.

Основним критерієм ефективності розроблених нами педагогічних умов формування ПКК майбутніх учителів ПШ виступає просування студентів на більш високий рівень сформованості досліджуваної якості, у прояві якої ми виділяємо чотири *рівні*: *високий, достатній, середній, низький* (див. Дод. В). Зафіксовані поліпшення у прояві зазначених показників будуть розцінюватися нами як позитивний результат реалізації педагогічних умов формування ПКК майбутніх учителів ПШ в освітньому процесі ЗВО, а також як підтвердження істинності теоретичних висновків, отриманих у ході проведеного нами дослідження.

Теоретичною базою організації педагогічного експерименту слугували роботи А. Киверялга [3], В. Зягвязинського [2], С. Гончаренка [1], С. Сисоєвої, Т. Кристопчук [8] та ін.

На етапі формувального експерименту створювали педагогічні умови формування ПКК майбутніх учителів ПШ (створювали полікультурно-комунікативне середовище у ЗВО, доповнювали зміст професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником, запроваджували розроблену методику формування ПКК майбутніх учителів ПШ) та реалізовували організаційно-педагогічну модель формування досліджуваної якості.

Апробовуючи експериментальну організаційно-педагогічну модель, ставили перед собою такі завдання: формування позитивної мотивації та ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності та позитивного ставлення до культурного різноманіття, в умовах якого відбувається професійна діяльність учителів ПШ; організація освітнього процесу з метою оволодіння рідною та іноземними культурами, мовами, що сприяє трансформації предметного змісту навчання мови та культури у зміст ефективної полікультурної взаємодії; розвиток

умінь та навичок ефективної взаємодії з носіями різних культур та критичного засвоєння реалій полікультурної дійсності; забезпечення сприятливих умов для розвитку умінь аналізувати, оцінювати власну комунікативну діяльність в умовах полікультурного середовища з визнанням себе суб'єктом полікультурної світової спільноти. В освітньому процесі дотримувались принципів загальнодидактичних (науковості, системності, послідовності, доступності, зв'язку навчання з життям, свідомості і активності, міцності засвоєння знань, умінь і навичок, індивідуального підходу, емоційності навчання) та специфічних (єдності національного та загальнолюдського, культурної інтегративності, глобальності, діалогу культур, партнерства, полікультурної толерантності та позитивного ставлення до іншомовної культури, рівності можливостей, поваги до культурної ідентичності, урахування суспільної природи мови та її зв'язку з культурою, відкритості).

Створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО передбачало: упровадження особистісно-орієнтованого принципу освіти; упровадження такого змісту освіти, що відповідає принципам рівності можливостей, поваги до культурної ідентичності, полікультурності, діалогу культур, єдності загальнолюдського і національного, інтегративності, глобальності, відкритості; дотримання діалогового підходу на основі рівних можливостей, партнерського стилю; створення творчої атмосфери довіри, відкритості, співпереживання, оптимістичності; акцент на ціннісно-сміслові домінанти толерантного ставлення до культурних відмінностей; залучення до загальнонаціональних та загальнолюдських цінностей; мотивацію майбутніх учителів початкової школи до конструктивної взаємодії з представниками інших культур; організацію креативно-стимулювальної діяльності, що супроводжується зацікавленістю, активністю, ініціативністю, творчим самовираженням із використанням різних комунікативних практик, змодельованих ситуацій, віртуального спілкування, рольових ігор, сценарно-контекстних технологій; орієнтацію освітнього процесу на полікультурно-комунікативну взаємодію із залученням представників різних культур; організацію дозвілля майбутніх учителів початкової школи (виховна

робота) з акцентом на формування ПКК.

Навчально-методичне забезпечення освітніх програм першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 013 Початкова освіта має значну кількість дисциплін, що прямо чи опосередковано мають відношення до формування ПКК майбутніх учителів початкової школи. Запропоновані шляхи доповнення їх змісту полікультурним складиком знайшли своє втілення на формувальному етапі експериментального дослідження. Програму навчальної дисципліни «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи», тренінг розвитку полікультурної комунікативної компетентності й толерантного ставлення «Everybody Smiles in the Same Language та навчальний посібник «Словник-довідник з полікультурної комунікації», в якому вміщено поняття й терміни, що стосуються досліджуваного явища і характеризуються міждисциплінарністю, було апробовано на цьому етапі експерименту і дозволили доповнити зміст професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником.

Формування ПКК майбутніх учителів ПШ ми підпорядкували певній послідовності відповідно до визначених нами структурних компонентів досліджуваної якості з метою підвищення рівнів її сформованості за показниками мотиваційно-ціннісного, когнітивного, комунікативно-діяльнісного та рефлексивного критеріїв. Поетапна реалізація розробленої методики формування ПКК майбутніх учителів ПШ використана під час формувального експерименту в проведенні кожного заняття зі студентами незалежно від теми. Характеристика методичного супроводу поетапного формування досліджуваної якості охоплює актуальні багатоаспектні комунікативні завдання як найбільш ефективні у процесі формування ПКК з урахуванням активних, інтерактивних технологій навчання.

З метою визначення кількісних показників рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ оперували простою номінальною шкалою порядку. Діагностику рівнів сформованості досліджуваної якості здійснювали на основі

анкетування, тестування, опитувальників, методики незакінчених речень, контрольних робіт, вирішення проблемних ситуацій.

Ефективність педагогічних умов формування ПКК майбутніх учителів ПШ визначали відповідно до позитивної динаміки рівнів сформованості досліджуваної якості з урахуванням переходу майбутніх учителів початкової школи ЕГ з нижчого рівня на вищий рівень сформованості досліджуваної якості за кожним критерієм. Розрахунки за мотиваційно-ціннісним, когнітивним, комунікативно-діяльнісним, рефлексивним критеріями ПКК майбутніх учителів ПШ здійснювалися на основі аналізу діагностувальних методик, які подано у Додатку Д із розподілом балів за рівнями відповідно до кожного показника. Контрольний етап педагогічного експерименту передбачав аналіз і статистичну обробку результатів, отриманих у процесі науково-дослідної роботи, визначення впливу виявлених педагогічних умов на рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ шляхом порівняння початкових і кінцевих зрізів рівнів сформованості досліджуваної компетентності та підбиття підсумків дослідження.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що нами була розроблена програма експерименту, спроектовані етапи її реалізації, визначені критерії перевірки впливу виявлених педагогічних умов на рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ. На їх основі розроблено діагностичний апарат для визначення рівнів сформованості досліджуваної якості, що уможливило порівняння результатів експерименту та виявлення динаміки розвитку компонентів досліджуваного феномену, про що йтиметься у наступному підрозділі.

3.2. Визначення ефективності педагогічних умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи

Завдання підрозділу вбачаємо у визначенні впливу виявлених педагогічних умов на рівні сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи шляхом аналізу результатів дослідно-експериментальної перевірки впливу виявлених педагогічних умов формування

досліджуваної якості.

Заключним етапом експериментальної роботи став контрольно-узагальнювальний, який передбачав перевірку впливу виявлених педагогічних умов формування ПКК майбутніх учителів ПШ під час формувального експерименту. Як зазначалося у підрозділі 3.1, в експерименті брали участь 365 майбутніх учителів ПШ, з них 182 студенти склали ЕГ, 183 студенти – КГ. З метою виявлення динаміки у рівнях сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ, було проведено два контрольні зрізи: перший на початку експериментальної роботи на рівні констатації (на констатувальному етапі), який описано у підрозділі 1.3, та другий по завершенню формувального етапу експерименту (на контрольно-узагальнювальному етапі експерименту).

У результаті контрольного зрізу на констатувальному етапі було визначено рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ, які брали участь у констатації, разом, без поділу на КГ та ЕГ. На контрольно-узагальнювальному етапі, виділивши експериментальну та контрольну групи, ми змогли представити дані початкового контрольного зрізу для кожної групи окремо (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

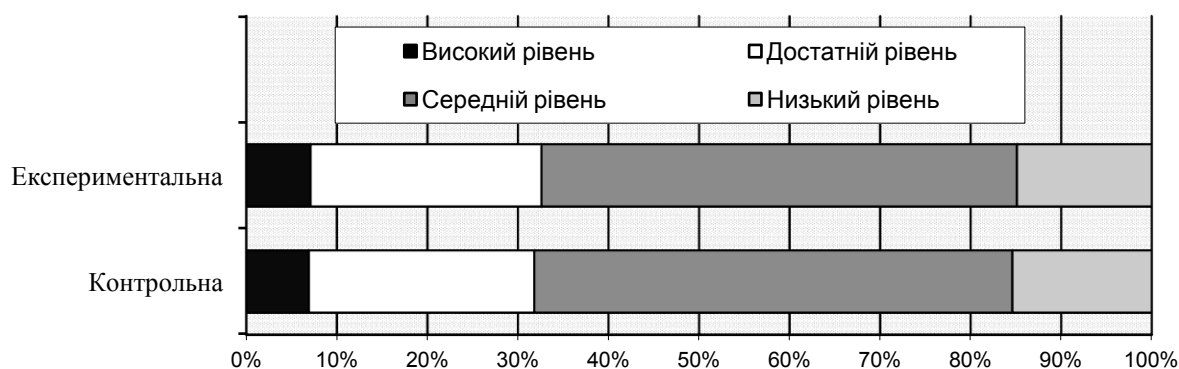
Рівні сформованості ПКК в ЕГ та КГ на початок експерименту, %

Рівні групи Показники	високий		достатній		середній		низький	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
мотиваційно-ціннісний критерій								
1.1	5,5	4,4	24,7	25,1	49,5	50,3	20,3	20,2
1.2	3,3	2,7	59,9	60,1	29,7	31,1	7,1	6,0
1.3	5,5	7,7	54,4	53,6	34,6	34,4	5,5	4,4
1.4	1,1	1,1	14,8	15,3	63,2	63,9	20,9	19,7
середнє значення	3,8	4,0	38,5	38,5	44,2	44,9	13,5	12,6
когнітивний критерій								
2.1	3,8	2,7	14,3	16,9	61,5	58,5	20,3	21,9
2.2	4,4	4,4	17,6	16,9	57,1	57,4	20,9	21,3
2.3	14,3	15,3	18,1	15,8	62,6	63,9	4,9	4,9
середнє значення	7,5	7,5	16,7	16,6	60,4	59,9	15,4	16,0

Рівні Показники \ групи	високий		достатній		середній		низький	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
комунікативно-діяльнісний критерій								
3.1	11,0	9,3	17,0	13,7	48,9	50,8	23,1	26,2
3.2	14,3	12,0	28,6	24,0	48,9	53,6	8,2	10,4
3.3	9,9	10,9	29,1	32,2	43,4	40,4	17,6	16,4
3.4	15,4	13,7	32,4	28,4	19,8	21,9	32,4	36,1
3.5	12,6	10,4	28,6	24,6	40,7	45,4	18,1	19,7
середнє значення	12,6	11,3	27,1	24,6	40,3	42,4	19,9	21,7
рефлексивний критерій								
4.1	3,3	3,3	34,6	35,5	47,8	45,4	14,3	15,8
4.2	3,8	2,7	8,8	9,8	79,7	79,2	7,7	8,2
4.3	6,0	8,2	15,4	14,2	67,6	67,8	11,0	9,8
середнє значення	4,4	4,7	19,6	19,9	65,0	64,1	11,0	11,3

Примітка: Зміст показників розкрито в таблиці 1.1.

Як видно з таблиці 3.2, експериментальні та контрольні групи мають незначні відмінності рівнів сформованості ПКК. Графічну інтерпретацію розподілу студентів експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості полікультурної комунікативної компетентності на початок експерименту представлено на рис. 3.2.

*Експериментальна група: високий – 7,1%; достатній – 25,5%, середній – 52,5%, низький – 14,9%.
Контрольна група: високий – 6,9%; достатній – 24,9%, середній – 52,8%, низький – 15,4%.*

Рис. 3.2. Розподіл майбутніх учителів ПШ експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості ПКК на початок експерименту

Для того, аби переконатись, що ці відмінності не є статистично значущими і обрані ЕГ і КГ на початок експерименту можна вважати рівноцінними, ми скористалися формулою χ^2 -критерію (критерій Пірсона) [5, с. 253]:

$$\chi^2 = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^{v=4} \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}}, \quad (3.1)$$

де n_1 – кількість студентів ЕГ, n_2 – кількість студентів КГ,

v – кількість рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності;

O_{1i} – кількість студентів ЕГ, яким притаманний i -тий рівень ПКК,

O_{2i} – кількість студентів КГ, яким притаманний i -тий рівень ПКК.

При цьому до уваги брався критерій $\chi^2_{\text{критичне}}$ (таблична величина критерію при $\alpha=0,05$ і $\alpha=0,01$, тобто при довірчій імовірності відповідно $p=0,95$ і $p=0,99$) та вирахований за даними експерименту критерій $\chi^2_{\text{фактичне}}$.

Якщо $\chi^2_{\text{фактичне}} \leq \chi^2_{\text{критичне}}$, то нульова гіпотеза приймається. Якщо $\chi^2_{\text{фактичне}} > \chi^2_{\text{критичне}}$, то приймається альтернативна гіпотеза з відповідною довірчою імовірністю. Результати обчислення $\chi^2_{\text{фактичне}}$ за формулою (3.1) на початок експерименту для ЕГ та КГ представлено у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Значення $\chi^2_{\text{фактичне}}$ на початок експерименту для експериментальної та контрольної груп за всіма критеріями

Критерій	Показники	$\chi^2_{\text{фактичне}}$	$\chi^2_{\text{критичне}}$ при $\alpha=0,05$
1	2	3	4
Мотиваційно-ціннісний	1.1	0,25	7,82
	1.2	0,34	7,82
	1.3	0,89	7,82
	1.4	0,09	7,82
Когнітивний	2.1	0,07	7,82
	2.2	1,00	7,82
	2.3	0,03	7,82
Комунікативно-діяльнісний	3.1	0,37	7,82
	3.2	0,03	7,82
	3.3	1,37	7,82
	3.4	1,90	7,82
	3.5	0,65	7,82

Продовдження табл. 3.3

1	2	3	4
Рефлексивний	4.1	1,21	7,82
	4.2	1,53	7,82
	4.3	0,62	7,82

Примітка: •Зміст показників розкрито в таблиці 1.1.

Таким чином, при обчисленні (табл. 3.3) фактичного значення χ^2 отримали: для кожного критерію $0,03 < \chi^2_{\text{фактичне}} < 1,90$. Порівнюємо його з табличним значенням $\chi^2_{\text{критичне}}$ для $\nu-1=3$ ступенів свободи, яке складає 7,82 при вірогідності допустимої помилки менше 5%, тобто $p = 0,95$. Отримуємо $\chi^2_{\text{фактичне}} < \chi^2_{\text{критичне}}$. Це свідчить про те, що частотні показники результатів діагностики КГ та ЕГ статистично не відрізняються і можуть бути використані як контрольна та експериментальна групи для подальшого експериментального дослідження.

Після завершення формувального етапу експерименту нами було використано той же діагностичний інструментарій (див. підрозділ 1.4), що і на констатувальному етапі, і проведено кінцевий контрольний зріз з метою перевірки впливу виявлених педагогічних умов на рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ. Загалом більш-менш повні та точні відповіді на питання анкети відкритого типу дали лише 32 (8,76%) студентів в ЕГ та 24 (6,57%) у КГ. Залишили без відповіді більш ніж половину питань анкети відкритого типу 65 (17,81%) студентів в ЕГ та 70 (19,18%) у КГ. Результати кінцевого зрізу за мотиваційно-ціннісним критерієм подано у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за мотиваційно-ціннісним критерієм в ЕГ на кінець експерименту

Рівні Показники	високий		достатній		середній		низький	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1.1	19	10,4	69	37,9	68	37,4	26	14,3
1.2	15	8,2	128	70,3	32	17,6	7	3,9
1.3	21	11,6	122	67,0	35	19,2	4	2,2
1.4	8	4,4	53	29,1	99	54,4	22	12,1
середнє значення	15,8	8,7	93,0	51,1	58,5	32,1	14,8	8,1

Примітка: •Зміст показників розкрито в таблиці 1.1.

Як видно з таблиці 3.4 в результаті формувального експерименту у студентів найкращі результати виявилися за показниками 1.2 та 1.3. Це проявлялося і у відповідях на окремі питання. Порівнюючи якісно проаналізовані відповіді на питання методики незакінчених речень на констатувальному та контрольньо-узагальнювальному етапах, ми виявили зміну важелів пізнання особливостей культури іншої країни (показник 1.1). Більша половина опитаних пізнання особливостей культури іншої країни пов'язують із бажанням подорожувати і потребою знати більше про інші країни, а збагачення особистого кругозору, саморозвиток, самоосвіта тепер на другому місці.

Порівнявши відповіді на окремі питання методики «Діагностика потреб», ми виявили збільшення значимості потреби у використанні отриманої інформації стосовно особливостей іноземної країни у своїй подальшій професійній діяльності. В ЕГ ця потреба провідна для 15 (8,24%) студентів, тоді як у КГ – приблизно для 11 (6,01%), необхідна – для 98 (53,86%) студентів в ЕГ та 77 (42,08%) у КГ, важлива для 67 (36,81%) студентів в ЕГ та 79 (43,17%) у КГ, бажана – для 2 (1,1 %) в ЕГ та 16 (8,74%) в КГ. Потреба у вивченні та вільному спілкуванні іноземною мовою провідною назвали 65 (35,72%) студентів ЕГ та 57 (31,15%) студентів КГ, необхідною – 70 (38,46%) студентів ЕГ та 66 (36,07%) студентів КГ, бажаною – ніхто із респондентів ЕГ та 18 (9,84%) студентів КГ.

Щодо показника 1.2, звернемо увагу на найбільш значущих, на нашу думку, питаннях. В ЕГ переконані у необхідності знати кілька мов 161 (88,46%) студент, 21 (11,54%) – не визначилися, тоді як у КГ – 131 (71,58%) та 52 (28,42%) студенти відповідно. Серед питань опитувальника, спрямованого на діагностику рівнів сформованості досліджуваної якості за показником 1.3, варто зосередити увагу на тому, що близько 80% респондентів ЕГ зазначили, що вони хотіли б стати більш терплячими у стосунках з іншими, не залежно від їх національності, тоді як позитивно на це ж питання відповіли лише 60% в КГ. На питання щодо дій «якщо я стану свідком явищ дискримінації, расизму, ксенофобії тощо», в ЕГ 174 студенти із 182 дали відповідь, яка виключала байдужість, у порівнянні з

подібними відповідями у 137 студентів в КГ (183 студентів). Ми вважаємо, що цьому значною мірою сприяло проведення тренінгових занять «Everybody Smiles in the Same Language». Результати кінцевого зрізу формувального етапу експерименту для перевірки рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за **когнітивним** критерієм подано у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за когнітивним критерієм в ЕГ на кінець експерименту

Рівні Показники	високий		достатній		середній		низький	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
2.1	16	8,8	55	30,2	80	44,0	31	17,0
2.2	15	8,2	63	34,6	74	40,7	30	16,5
2.3	34	18,7	60	33,0	82	45,0	6	3,3
середнє значення	21,7	11,9	59,3	32,6	78,7	43,2	22,3	12,3

Примітка: •Зміст показників розкрито в таблиці 1.1.

Як бачимо із таблиці 3.5, діагностика рівнів сформованості досліджуваної якості щодо знань основ теорії комунікації, правил культури спілкування; знання особливостей та закономірностей полікультурної комунікації, культурної толерантності та інтолерантності; знання, що сприятимуть покращенню умінь будувати міжособистісні стосунки в полікультурному оточенні з урахуванням культурної самобутності учасників комунікації з метою уникнення конфліктів виявила найвищі результати, у порівнянні з двома попередніми показниками, та відсотковий приріст підвищення рівнів сформованості досліджуваної якості за цим показником більший, ніж під час констатувального опитування. Щодо якісного аналізу діагностики показника 2.1, варто зазначити, що пізнати особливості культури інших країн виявили бажання близько 80% респондентів ЕГ та лише 60% респондентів КГ. На питання «як ви вважаєте, чи потрібно вивчати не лише мову, а й культуру, звичаї, традиції, норми поведінки її носіїв» опитувальника щодо діагностики рівнів сформованості досліджуваної якості за показником 2.2, в ЕГ позитивно відповіли близько 70% опитаних, а в КГ – менше 50%. Серед можливих причин комунікативних невдач із представниками інших

культур (показник 2.3) «незнання особливостей культури» названо в ЕГ частіше, ніж в КГ. Важливість виховання толерантності у нашому суспільстві ні у кого з опитаних не викликало сумнівів. Результати кінцевого зрізу формувального етапу експерименту для перевірки рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за **комунікативно-діяльнісним** критерієм подано у таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

**Рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ
за комунікативно-діяльнісним критерієм в ЕГ на кінець експерименту**

Рівні Показники	високий		достатній		середній		низький	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
3.1	23	12,6	51	28,0	86	47,3	22	12,1
3.2	31	17,0	70	38,5	75	41,2	6	3,3
3.3	32	17,6	83	45,6	52	28,6	15	8,2
3.4	35	19,3	69	37,9	47	25,8	31	17,0
3.5	27	14,8	63	34,6	76	41,8	16	8,8
середнє значення	29,6	16,3	67,2	36,9	67,2	36,9	18,0	9,9

Примітка: •Зміст показників розкрито в таблиці 1.1.

Результати контрольних робіт на кінець експерименту виявили вищий рівень знань мов у студентів ЕГ, ніж в учасників КГ. Аналіз проблемних ситуацій та запропонованих шляхів їх вирішення дозволив зробити висновок про небайдужість до кепкувань над особами іншої національності в цілому і зацікавленість у наданні допомоги незалежно від національної приналежності. Траплялися відповіді і негативного змісту, але лише в КГ. На превеликий жаль, близько 80% респондентів зазначили, що вони були свідками конфліктних ситуацій між представниками різних культур, а половина із них надали перевагу не втручатися, якщо конфлікт їх не стосується. Разом з тим, тішить той факт, що жоден респондент не підтвердив однозначно негативне ставлення до будь-яких представників інших національностей на всіх етапах експерименту. Аналіз оцінки наявних стереотипів виявив, що стереотипне мислення є невід'ємною характеристикою багатьох студентів КГ, і з дещо меншими показниками для ЕГ.

Завдяки опитувальнику «Етнічна ідентичність», Методики Дж. Фінні та методики вимірювання етноцентризму за М. Стадніковим, нами було виявлено,

що результати діагностики рівнів сформованості досліджуваної якості за показником 3.3 виявилися значно вищими в ЕГ у порівнянні з КГ, що говорить про результативність впровадження визначених нами педагогічних умов та підвищення рівнів сформованості досліджуваної якості щодо ствердження і збереження своєї культурної самобутності, сприяння забезпеченню поваги до неї як до однієї з багатьох унікальних світових культур в полікультурному розмаїтті. Результати кінцевого зрізу формувального етапу експерименту для перевірки рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за **рефлексивним** критерієм подано у таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

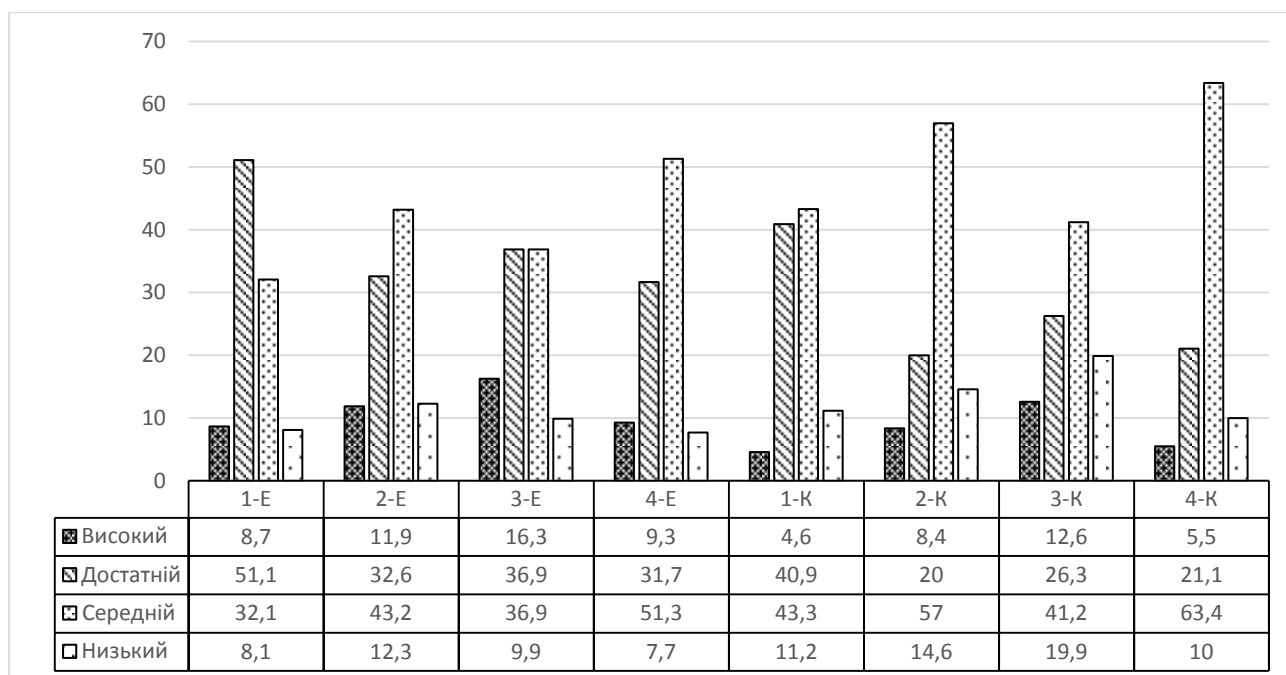
Рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за рефлексивним критерієм в ЕГ на кінець експерименту

Рівні Показники	високий		достатній		середній		низький	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1.1	16	8,8	85	46,7	58	31,9	23	12,6
1.2	13	7,1	40	22,0	120	65,9	9	5,0
1.3	22	12,1	48	26,4	102	56,0	10	5,5
середнє значення	17,0	9,3	57,7	31,7	93,3	51,3	14,0	7,7

Примітка: •Зміст показників розкрито в таблиці 1.1.

Варто зазначити, що запропоновані проблемні ситуації з метою діагностики рівнів сформованості досліджуваної якості за рефлексивним критерієм виявили значно більшу кількість більш розгорнутих відповідей із дієвими порадами саме в ЕГ у порівнянні з КГ.

Графічну інтерпретацію узагальнених результатів контрольного зрізу визначення рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ для ЕГ та КГ на кінець експерименту представлено на рис. 3.3.

Примітка: Е – експериментальна група, К – контрольна група
 1 – мотиваційно- ціннісний критерій,
 2 – когнітивний критерій
 3 – комунікативно-діяльнісний критерій
 4 – рефлексивний критерій

Рис. 3.3. Гістограма узагальнених результатів діагностики ПКК майбутніх учителів ПШ на кінець експерименту, %

Узагальнені результати рівнів ПКК майбутніх учителів початкової школи ЕГ на початок та кінець експерименту представлено у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Рівні ПКК респондентів ЕГ на початок та кінець експерименту (%)

Рівні Показники	Початок експерименту				Кінець експерименту			
	Висо- кий	Достат- ний	Серед- ній	Низь- кий	Висо- кий	Достат- ний	Серед- ній	Низь- кий
1	2	3	4	5	6	7	8	9
мотиваційно-ціннісний критерій								
1.1	5,5	24,7	49,5	20,3	10,4	37,9	37,4	14,3
1.2	3,3	59,9	29,7	7,1	8,2	70,3	17,6	3,9
1.3	5,5	54,4	34,6	5,5	11,6	67,0	19,2	2,2
1.4	1,1	14,8	63,2	20,9	4,4	29,1	54,4	12,1
середнє значення	3,8	38,5	44,2	13,5	8,7	51,1	32,1	8,1

Продовження табл. 3.8

1	2	3	4	5	6	7	8	9
когнітивний критерій								
2.1	3,9	14,3	61,5	20,3	8,8	30,2	44,0	17,0
2.2	4,4	17,6	57,1	20,9	8,2	34,6	40,7	16,5
2.3	14,3	18,1	62,6	5,0	18,7	33,0	45,0	3,3
середнє значення	7,5	16,7	60,4	15,4	11,9	32,6	43,2	12,3
комунікативно-діяльнісний критерій								
3.1	11,0	17,0	48,9	23,1	12,6	28,0	47,3	12,1
3.2	14,3	28,6	48,9	8,2	17,0	38,5	41,2	3,3
3.3	9,9	29,1	43,4	17,6	17,6	45,6	28,6	8,2
3.4	15,4	32,4	19,8	32,4	19,3	37,9	25,8	17,0
3.5	12,6	28,6	40,7	18,1	14,8	34,6	41,8	8,8
середнє значення	12,6	27,2	40,3	19,9	16,3	36,9	36,9	9,9
рефлексивний критерій								
4.1	3,3	34,6	47,8	14,3	8,8	46,7	31,9	12,6
4.2	3,8	8,8	79,7	7,7	7,1	22,0	65,9	5,0
4.3	6,0	15,4	67,6	11,0	12,1	26,4	56,0	5,5
середнє значення	4,4	19,6	65,0	11,0	9,3	31,7	51,3	7,7

З табл. 3.8 видно, що в кількісних показниках кожного з критеріїв відбулись суттєві зміни, що свідчить про ефективність педагогічних умов та методики їхньої реалізації. Узагальнені результати рівнів ПКК майбутніх учителів початкової школи КГ на початок та кінець експерименту представлено у таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Рівні ПКК респондентів КГ на початок та кінець експерименту (%)

Рівні Показники	Початок експерименту				Кінець експерименту			
	Високий	Достатній	Середній	Низький	Високий	Достатній	Середній	Низький
1	2	3	4	5	6	7	8	9
мотиваційно-ціннісний критерій								
1.1	4,4	25,1	50,3	20,2	5,5	26,8	49,7	18,0
1.2	2,7	60,1	31,2	6,0	3,3	61,7	30,1	4,9

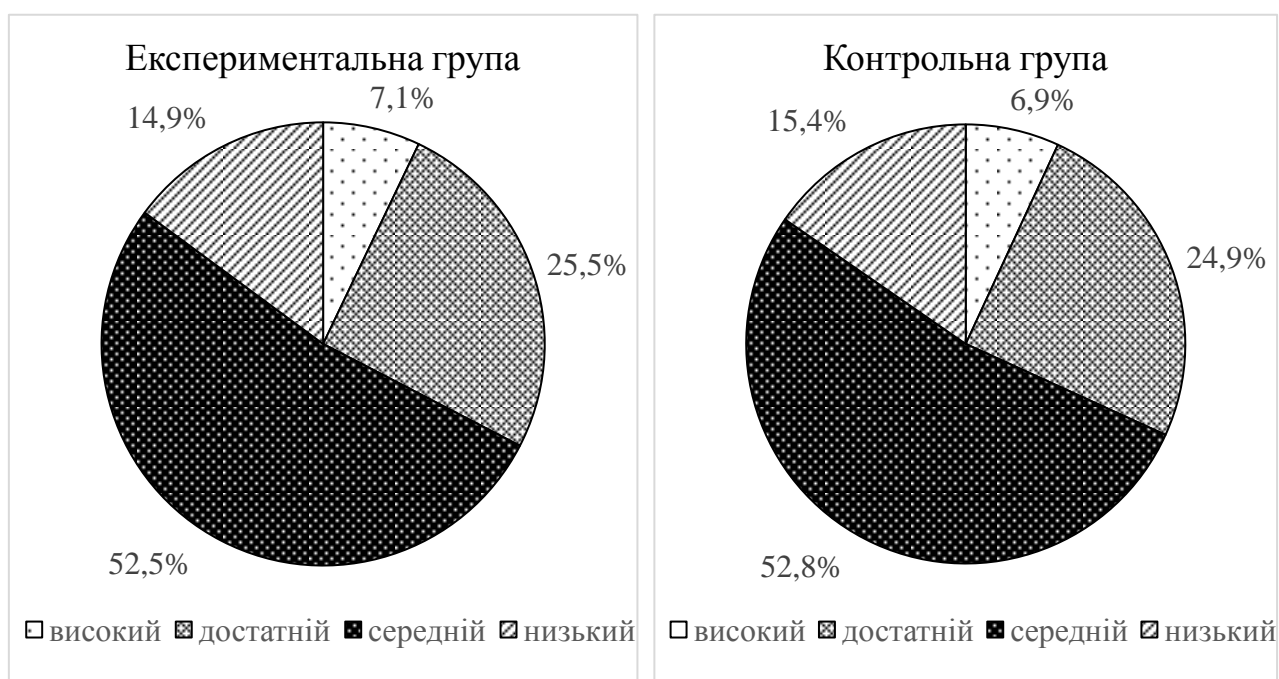
Продовження табл.3.9

1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.3	7,7	53,5	34,4	4,4	8,2	56,3	31,7	3,8
1.4	1,1	15,3	63,9	19,7	1,6	18,6	61,7	18,0
середнє значення	4,0	38,5	44,9	12,6	4,6	40,8	43,3	11,2
	когнітивний критерій							
2.1	2,7	16,9	58,5	21,9	3,8	19,7	56,3	20,2
2.2	4,4	16,9	57,4	21,3	4,9	21,9	54,1	19,1
2.3	15,3	15,9	63,9	4,9	16,4	18,6	60,7	4,4
середнє значення	7,5	16,6	59,9	16,0	8,4	20,0	57,0	14,6
	комунікативно-діяльнісний критерій							
3.1	9,3	13,7	50,8	26,2	10,4	15,3	49,7	24,6
3.2	12,0	24,0	53,6	10,4	13,7	26,2	50,8	9,3
3.3	10,9	32,3	40,4	16,4	12,6	33,9	39,9	13,7
3.4	13,6	28,4	21,9	36,1	14,8	29,5	21,9	33,9
3.5	10,4	24,6	45,3	19,7	11,5	26,8	43,7	18,0
середнє значення	11,3	24,6	42,4	21,7	12,6	26,3	41,2	19,9
	рефлексивний критерій							
4.1	3,3	35,5	45,4	15,8	3,8	36,6	44,8	14,8
4.2	2,7	9,9	79,2	8,2	3,3	11,5	78,1	7,1
4.3	8,2	14,2	67,8	9,8	9,3	15,3	67,2	8,2
середнє значення	4,7	19,9	64,1	11,3	5,5	21,1	63,4	10,0

Із табл. 3.9 видно, що між показниками кожного з критеріїв відбулись несуттєві зміни: це свідчать про природні зміни у рівнях ПКК майбутніх учителів ПШ. Таким чином, за результатами порівняння діагностичних даних КГ та ЕГ за всіма критеріями та показниками, аналізуючи дані таблиць 3.8 та 3.9, можемо стверджувати, що в ЕГ відбулися суттєві зрушення. Так, у студентів ЕГ за мотиваційно-ціннісним критерієм високий рівень зріс з 3,8% до 8,7% (порівняно в КГ з 4,0% до 4,6%); достатній рівень зріс з 33,5% до 51,1% (порівняно в КГ з 38,5% до 40,8%); в той час як низький рівень зменшився з 13,5% до 8,1% (порівняно в КГ з 12,6% до 11,2%). Зменшення середнього рівня в ЕГ з 44,2% до 32,1% пояснюється тим, що значна частина студентів, які на початку

експерименту знаходилися на середньому рівні, піднялися на достатній рівень. В той час, як в КГ середній рівень знизився з 44,9% до 43,3%. За комунікативно-діяльнісним критерієм в ЕГ високий рівень зріс з 12,6% до 16,3% (порівняно в КГ з 11,3% до 12,6%); достатній рівень зріс з 27,1% до 36,9% (порівняно в КГ з 24,6% до 26,3%); низький рівень зменшився з 19,9% до 9,9% (порівняно в КГ з 21,7% до 19,9%). За рефлексивним критерієм відбулися подібні зміни. В ЕГ високий рівень зріс з 4,4% до 9,3% (порівняно в КГ з 4,7% до 5,5%); достатній рівень зріс з 19,6% до 31,7% (порівняно в КГ з 19,9% до 21,1%); низький рівень зменшився з 11,0% до 7,7% (порівняно в КГ з 11,3% до 10,0%). Найсуттєвіші зміни відбулися за когнітивним критерієм. В ЕГ високий рівень зріс з 7,5% до 11,9% (порівняно в КГ з 7,5% до 8,4%); достатній рівень збільшився з 16,7% до 32,6% (порівняно в КГ з 16,6% до 20,0%); низький рівень зменшився з 16,0% до 14,6% (порівняно в КГ з 40,5% до 36%); середній рівень зменшився з 60,4% до 43,2% (порівняно в КГ з 59,9% до 57,0%). Це засвідчує, що педагогічні умови і розроблена методика експерименту найефективніше вплинули на когнітивну сферу студентів. Графічну інтерпретацію рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ на початок та кінець експерименту для ЕГ та КГ представлено на діаграмі (рис. 3.4).

Початок експерименту

Кінець експерименту

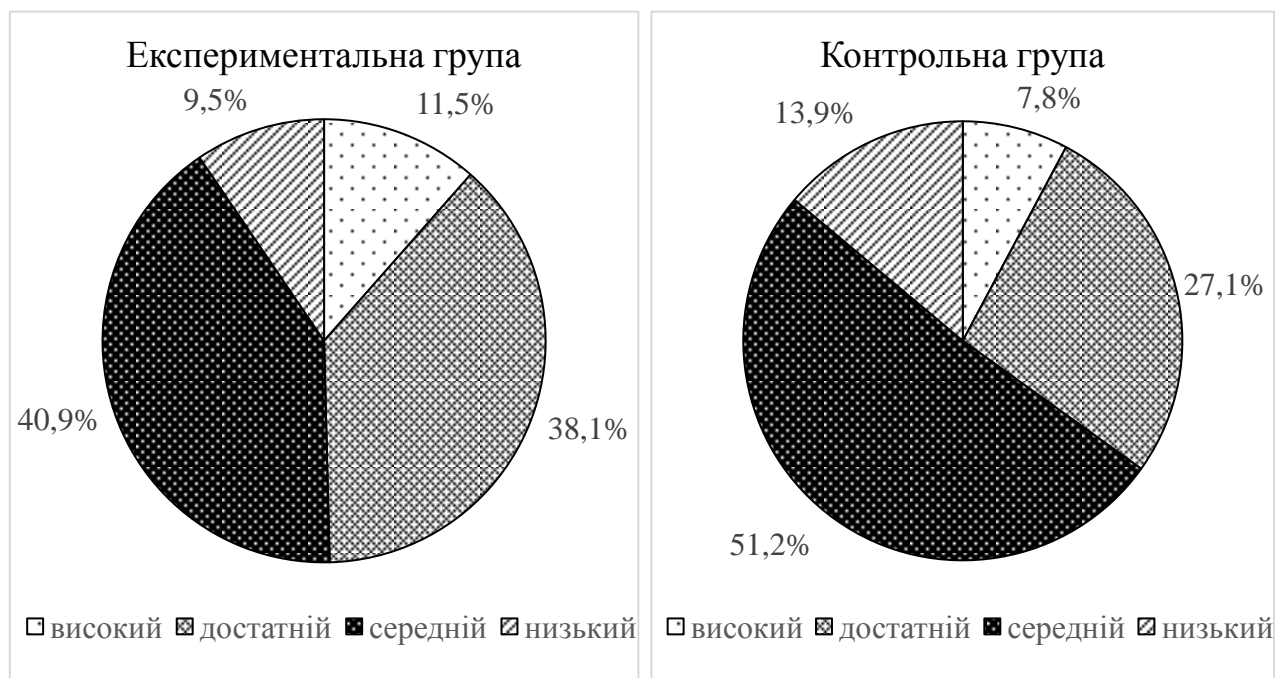

Рис. 3.4. Діаграма рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ в ЕГ та КГ на початок та кінець експерименту, %

Детально динаміку змін в ЕГ та КГ, які відбулись упродовж формувального експерименту, представлено у табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Динаміка рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ

Рівні	Експериментальна група				Динаміка	Контрольна група				Динаміка
	Констатувальний етап		Формувальний етап			Констатувальний етап		Формувальний етап		
	Осіб	%	Осіб	%		Осіб	%	Осіб	%	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
мотиваційно-ціннісний критерій										
Високий	7	3,8	16	8,7	+4,9	7	4	9	4,6	+0,6
Достатній	70	38,5	93	51,1	+12,6	71	38,5	75	40,9	+2,4
Середній	80	44,2	58	32,1	-12,1	82	44,9	79	43,3	-1,6
Низький	25	13,5	15	8,1	-5,4	23	12,6	20	11,2	-1,4
когнітивний критерій										
Високий	14	7,5	22	11,9	+4,4	14	7,5	15	8,4	+0,9
Достатній	30	16,7	59	32,6	+15,9	30	16,6	37	20	+3,4

Продовження табл. 3.10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
мотиваційно-ціннісний критерій										
Високий	7	3,8	16	8,7	+4,9	7	4	9	4,6	+0,6
Достатній	70	38,5	93	51,1	+12,6	71	38,5	75	40,9	+2,4
Середній	80	44,2	58	32,1	-12,1	82	44,9	79	43,3	-1,6
Низький	25	13,5	15	8,1	-5,4	23	12,6	20	11,2	-1,4
когнітивний критерій										
Високий	14	7,5	22	11,9	+4,4	14	7,5	15	8,4	+0,9
Достатній	30	16,7	59	32,6	+15,9	30	16,6	37	20	+3,4
Середній	110	60,4	79	43,2	-17,2	110	59,9	104	57	-2,9
Низький	28	15,4	22	12,3	-3,1	29	16	27	14,6	-1,4
комунікативно-діяльнісний критерій										
Високий	23	12,6	30	16,3	+3,7	21	11,3	23	12,6	+1,3
Достатній	49	27,2	67	36,9	+9,7	45	24,6	48	26,3	+1,7
Середній	74	40,3	67	36,9	-3,4	77	42,4	75	41,2	-1,2
Низький	36	19,9	18	9,9	-10	40	21,7	37	19,9	-1,8
рефлексивний критерій										
Високий	8	4,4	17	9,3	+4,9	9	4,7	10	5,5	+0,8
Достатній	36	19,6	58	31,7	+12,1	36	19,9	39	21,1	+1,2
Середній	118	65	93	51,3	-13,7	117	64,1	116	63,4	-0,7
Низький	20	11	14	7,7	-3,3	21	11,3	18	10	-1,3

Як видно з табл. 3.10, в ЕГ відбулись значні позитивні зрушення на достатньому рівні та значний спад середнього рівня при незначному спаді низького рівня за трьома критеріями, окрім комунікативно-діялісного. В той час як за комунікативно-діялісним критерієм відмічається значний спад низького рівня при незначному спаді середнього та зростанні достатнього і високого. Це означає, що частина студентів ЕГ, які на початку експерименту перебували на низькому рівні, перейшли на середній, а частина відразу на достатній, що і

спричинило таку динаміку. Тому можна стверджувати, що в ЕГ за всіма критеріями спостерігаються значні позитивні зрушення, чого не можна сказати про КГ.

Щоб переконатися, що зміни, які відбулись в ЕГ, статистично значущі, ми скористались формулою χ^2 -критерію (формула 3.1). При обчисленні беремо до уваги критерій $\chi^2_{\text{критичне}}=7,82$ (таблична величина критерію при $\alpha=0,05$, тобто при імовірності $p=0,95$) і $\chi^2_{\text{критичне}}=11,34$ (таблична величина критерію при $\alpha=0,01$, тобто при імовірності $p=0,99$) і вирахований за даними експерименту критерій $\chi^2_{\text{фактичне}}$. Результати статистичного обчислення даних для вибірки ЕГ та КГ на кінець експерименту за формулою χ^2 -критерію представлено в табл. 3.11.

Таблиця 3.11

Значення $\chi^2_{\text{фактичне}}$ на початок експерименту для експериментальної та контрольної груп за всіма критеріями

Критерій	Показники	$\chi^2_{\text{фактичне}}$	$\chi^2_{\text{критичне}}$ при $\alpha=0,05$	$\chi^2_{\text{критичне}}$ при $\alpha=0,01$
Мотиваційно-ціннісний	1.1	10,34	7,82	11,34
	1.2	11,12	7,82	11,34
	1.3	9,11	7,82	11,34
	1.4	9,54	7,82	11,34
Когнітивний	2.1	8,21	7,82	11,34
	2.2	10,91	7,82	11,34
	2.3	10,63	7,82	11,34
Комунікативно-діяльнісний	3.1	12,08	7,82	11,34
	3.2	10,42	7,82	11,34
	3.3	15,11	7,82	11,34
	3.4	11,93	7,82	11,34
	3.5	10,54	7,82	11,34
Рефлексивний	4.1	13,76	7,82	11,34
	4.2	8,50	7,82	11,34
	4.3	10,65	7,82	11,34

Примітка: •Зміст показників розкрито в таблиці 1.1.

Результати обчислень показують, що за всіма показниками обчислене значення $8,21 < \chi^2_{\text{фактичне}} < 15,11$, отже, $\chi^2_{\text{фактичне}} > \chi^2_{\text{критичне}} = 7,82$ при вірогідності допустимої помилки менше 5%, що засвідчує про статистично значущі зміни, які відбулися в результаті застосування експериментальної методики з імовірністю 95%. За показниками 3.1, 3.3, 3.4 та показником 4.1 обчислене значення $11,93 <$

$\chi^2_{\text{фактичне}} < 15,11$, отже, $\chi^2_{\text{фактичне}} > \chi^2_{\text{критичне}} = 11,34$ при вірогідності допустимої помилки менше 1%, що засвідчує про статистично значущі зміни, які відбулися за цими показниками в результаті застосування експериментальної методики з імовірністю 99%.

Це доводить, що визначені педагогічні умови забезпечили ефективність процесу формування ПКК майбутніх учителів ПШ з імовірністю 95%. Такі результати доводять позитивний вплив виявлених педагогічних умов на рівні сформованості ПКК майбутніх учителів початкової школи. За допомогою формули χ^2 -критерію (критерій Пірсона) нами доведено, що в експериментальних групах виявлено суттєву позитивну динаміку щодо впливу виявлених педагогічних умов на рівні сформованості досліджуваної якості за всіма показниками. Таким чином, за умов цілеспрямованого педагогічного впливу відповідно до розробленої організаційно-педагогічної моделі шляхом створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО, доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником, впровадження розробленої нами методики формування ПКК, майбутні вчителі початкової школи з низьким рівнем сформованості ПКК можуть «плавно переходити» на наступний рівень сформованості досліджуваної якості.

Висновки до розділу 3

Розділ присвячено дослідно-експериментальній роботі, мета якої полягає у визначенні ефективності педагогічних умов формування ПКК майбутніх учителів ПШ. Нами описано **етапи експериментального дослідження**, серед яких ми виокремили організацію та проведення констатувального експерименту, оброблення та аналіз результатів, формулювання висновків; підготовку, організацію та проведення формувального експерименту, оброблення кількісних та якісних результатів, узагальнення даних та апробацію результатів дослідження; формулювання висновків та практичних рекомендацій, визначення напрямків подальших досліджень проблеми формування ПКК майбутніх учителів ПШ (контрольно-узагальнювальний етап експерименту).

Формувальний етап експерименту проводився із використанням розробленої організаційно-педагогічної моделі формування ПКК майбутніх учителів ПШ, шляхом створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО, доповнення змісту навчальних дисциплін навчально-методичного забезпечення освітніх програм першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 013 Початкова освіта полікультурним складником, авторської програми навчальної дисципліни «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» та методики формування ПКК.

На основі виокремлених критеріїв та показників сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ нами було розроблено діагностичний апарат для визначення рівнів сформованості досліджуваної якості, що уможливило порівняння результатів експерименту на констатувальному і контрольньо-узагальнювальному етапах та виявлення динаміки сформованості компонентів досліджуваного феномену.

Із метою перевірки впливу та ефективності виявлених педагогічних умов на рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ було організовано педагогічний експеримент, у якому взяли участь 365 студентів бакалаврського рівня спеціальності «Початкова освіта». Для здійснення педагогічного експерименту було сформовано дві групи: КГ – 183 студенти і ЕГ – 182 студенти.

За результатами порівняння діагностичних даних КГ та ЕГ за всіма критеріями та показниками, можемо стверджувати, що в ЕГ відбулися суттєві зрушення. Так, у студентів ЕГ за мотиваційно-ціннісним критерієм високий рівень зріс з 3,8% до 8,7% (порівняно в КГ з 4,0% до 4,6%); достатній рівень зріс з 33,5% до 51,1% (порівняно в КГ з 38,5% до 40,8%); в той час як низький рівень зменшився з 13,5% до 8,1% (порівняно в КГ з 12,6% до 11,2%). Зменшення середнього рівня в ЕГ з 44,2% до 32,1% пояснюється тим, що значна частина студентів, які на початку експерименту знаходилися на середньому рівні, піднялися на достатній рівень. В той час, як в КГ середній рівень знизився з 44,9% до 43,3%.

За комунікативно-діяльнісним критерієм в ЕГ високий рівень зріс з 12,6% до 16,3% (порівняно в КГ з 11,3% до 12,6%); достатній рівень зріс з 27,1% до 36,9% (порівняно в КГ з 24,6% до 26,3%); низький рівень зменшився з 19,9% до 9,9% (порівняно в КГ з 21,7% до 19,9%).

За рефлексивним критерієм відбулися подібні зміни. В ЕГ високий рівень зріс з 4,4% до 9,3% (порівняно в КГ з 4,7% до 5,5%); достатній рівень зріс з 19,6% до 31,7% (порівняно в КГ з 19,9% до 21,1%); низький рівень зменшився з 11,0% до 7,7% (порівняно в КГ з 11,3% до 10,0%).

Найсуттєвіші зміни відбулися за когнітивним критерієм. В ЕГ високий рівень зріс з 7,5% до 11,9% (порівняно в КГ з 7,5% до 8,4%); достатній рівень збільшився з 16,7% до 32,6% (порівняно в КГ з 16,6% до 20,0%); низький рівень зменшився з 16,0% до 14,6% (порівняно в КГ з 40,5% до 36%); середній рівень зменшився з 60,4% до 43,2% (порівняно в КГ з 59,9% до 57,0%). Це засвідчує, що педагогічні умови і розроблена методика експерименту найефективніше вплинула на когнітивну сферу студентів.

Нами встановлено, що визначені педагогічні умови забезпечили ефективність процесу формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи з імовірністю 95%. Такі результати доводять позитивний вплив виявлених педагогічних умов на рівні сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Основний зміст розділу викладено у роботах автора [6], [7].

Список використаних джерел до розділу 3

1. Гончаренко С. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
2. Зягвязинський В., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. 3-е изд., испр. Москва: Академия, 2006. 208 с.
3. Кыверялг А. Методы исследования в профессиональной педагогике URL: https://eknigi.org/nauka_i_ucheba/139537-metody-issledovaniya-v-professionalnoj-pedagogike.html (дата обращения: 14.03.2020).
4. Лівінський О. Методологія і методи наукових досліджень: навчальний посібник / О. М. Лівінський, О. І. Курок, В. М. Гридякін, В. П. Зінченко. Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. 174 с.
5. Лузан П., Сопівник І., Виговська С. Основи науково-педагогічних досліджень: навчальний посібник. Київ: ДАКККиМ, 2012. 368 с.
6. Серих Т. Визначення ефективності педагогічних умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Path of Science*. Slovak Republic, 2020. Vol. 6. No 9. С. 3017–3033. URL: <https://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/794>.
7. Серих Т. Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта. Суми: Вінниченко М.Д, 2019. 396 с.
8. Сисоєва С., Кристопчук Т. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і практичне розв'язання проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Отримані результати теоретичного та експериментального дослідження дають підстави зробити такі висновки.

1. Визначено сутність, структуру і критерії полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Специфіка сучасних тенденцій розвитку світової спільноти нерозривно пов'язана зі співіснуванням різних культур з акцентом на полікультурний характер соціальних процесів не лише в межах нашої держави, а й у світовому масштабі. У межах нашого дослідження розглянуто полікультурність в контексті добросусідства культур, що вимагає створення умов для ефективної комунікативної взаємодії між представниками різних культур, на що спрямовується науковий пошук вітчизняних та зарубіжних дослідників. Держави спрямовують освітню політику на інтеграцію в єдину міжнародну освітню систему, передумовою чого вважаємо становлення та розвиток полікультурної освіти. Результатом реформування вітчизняної освіти стало активне впровадження компетентнісного підходу, що давно набув світового визнання. З'ясовано, що ПКК знайшла своє місце серед п'яти ключових, прийнятих Радою Європи. Визначено, що питання формування ПКК враховує результати досліджень багатьох суміжних наук вітчизняних та зарубіжних учених різних галузей знань (філософії, історії, етнографії, соціології, конфліктології, релігії, політології, психології, педагогіки, лінгвістики, теорії міжкультурної комунікації тощо).

Конкретизовано та науково модифіковано поняття «полікультурна комунікативна компетентність» з урахуванням його багатоаспектної природи. Визначено, що полікультурна комунікативна компетентність майбутніх учителів початкової школи – інтегральна соціально значуща особистісно-якісна характеристика особи, що виявляється у здатності ефективно здійснювати міжкультурну комунікативну взаємодію в просторі полікультурного суспільства,

успішно розв'язувати професійні завдання, враховуючи полікультурний склад суб'єктів професійної діяльності, на засадах толерантного ставлення, яка виникає на основі динамічної комбінації взаємопов'язаних полікультурних знань, умінь, практичних навичок, комунікативного досвіду, способів мислення, інтересів, потреб, мотивів, морально-етичних цінностей, соціальних норм та правил поведінки особистості майбутніх учителів початкової школи і є результатом навчання на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти.

Змістове наповнення полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи охоплює сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених компонентів, що представляють структуру досліджуваного явища: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний та рефлексивний компоненти з відповідним змістовим наповненням.

З урахуванням сутності компонентів ПКК майбутніх учителів початкової ПШ визначено критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний рефлексивний) та показники сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Нами представлені рівневі характеристики (високий, достатній, середній, низький) показників сформованості досліджуваної якості за відповідними критеріями.

2. Проаналізовано сучасний стан проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи в науковій теорії та педагогічній практиці. Аналіз законодавчої бази України та документів міжнародного рівня, якими керується уряд України в прийнятті відповідних рішень стосовно досліджуваної проблеми, допоміг виявити наступні ключові положення: міжкультурний діалог є запорукою миру між державами; культурне різноманіття повинно усвідомлюватися як «загальнолюдське надбання»; українська держава сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, створюючи належні умови для розвитку всіх національних мов і культур; система освіти в Україні повинна забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою належність не тільки до українського народу, а й до сучасної європейської цивілізації; Україна

сприяє міжнародному співробітництву, особливо стосовно сфери науки та освіти, прагне до успішної реалізації міжнародної академічної мобільності; Україна виступає за розвиток багатомовності, вивчення мов міжнародного спілкування, насамперед тих, що є офіційними мовами ООН, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій; держави-члени ЄС прагнуть запровадити єдині вимоги в галузі викладання та вивчення сучасних мов для співпраці та координації національної політики. Аналіз змісту освітніх програм підготовки майбутніх учителів, навчальних планів та навчальних програм різних дисциплін, за якими відбувається підготовка майбутніх учителів початкової школи у закладах вищої освіти, виявив низку загальних компетентностей, що спрямовані на формування окремих компонентів досліджуваного явища і підтвердив відсутність системності у формуванні полікультурної комунікативної компетентності.

Виявлено проблеми, що потребують розв'язання: слабка мотивація студентів до вивчення іноземної мови та культури країни, мова якої вивчається; низький рівень знань національно-культурних особливостей і реалій країни, мова якої вивчається; проблеми з інтерпретацією семіотичного та символічного кола іншомовної культури; наявність негативних стереотипів у сприйнятті інших культур та їх носіїв; відсутність у студентів активних дій щодо припинення випадків нетерпимості, нетолерантності; актуальність проблеми діалогу культур, мирного співіснування в полікультурному світовому просторі, що репрезентована міжнародними та вітчизняними законодавчими документами, не знайшла практичної реалізації у процесі організації фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Проведена діагностика рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи у ЗВО довела, що 15,2% майбутніх учителів ПШ мають низький рівень сформованості ПКК, 50,6% респондентів – середній рівень, 26,2% – достатній, і лише 7,4% майбутніх учителів ПШ мають високий рівень сформованості досліджуваної якості. Ці дані засвідчили необхідність впровадження в освітній процес закладів вищої педагогічної освіти науково обґрунтованих педагогічних умов формування

полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи та проведення експериментальної перевірки їх ефективності.

3. Виявлено і теоретично обґрунтовано педагогічні умови та розроблено організаційно-педагогічну модель формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Першою педагогічною умовою формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи є створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО. Акцентуємо увагу на тому, що полікультурно-комунікативне середовище функціонує там, де відбувається полікультурна комунікативна взаємодія різних суб'єктів освітнього процесу в контексті їх фахової підготовки, а також реалізація різноманітних способів діяльності. Нами встановлено, що вплив полікультурно-комунікативного середовища можна реалізувати завдяки організації різних комунікативних практик з урахуванням полікультурного компонента. Уточнено, що полікультурно-комунікативне середовище закладів вищої освіти створюється не лише завдяки безпосередньому навчанню представників різних культур в одному закладі, а й завдяки правильно організованому освітньому процесу із залученням представників різних культур і використанням змодельованих ситуацій, віртуального спілкування, рольових ігор, сценарно-контекстних технологій. Відповідно, полікультурно-комунікативне середовище створює ефект «занурення» в міжкультурне спілкування, що сприяє ефективному формуванню полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Другою педагогічною умовою формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи є доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником. Нами виявлена значна кількість дисциплін, що прямо чи опосередковано мають відношення до формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи, і збагачено їх зміст полікультурно-комунікативною складовою. Крім того, ми запропонували та апробували

програму навчальної дисципліни «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи», практична значущість якої полягає в тому, що в результаті опанування курсу у студентів підвищиться рівень сформованості полікультурної комунікативної компетентності, зокрема, вони не тільки володітимуть запасом знань із теорії полікультурної освіти, міжкультурної та полікультурної комунікації, а й використовуватимуть ці знання у повсякденному житті, у практиці професійного становлення, самоосвіті. З метою доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником, нами запропоновано тренінг розвитку полікультурної комунікативної компетентності й толерантного ставлення «Everybody Smiles in the Same Language» та навчальний посібник «Словник-довідник з полікультурної комунікації», в якому вміщено поняття й терміни, що стосуються досліджуваного явища.

Третьою педагогічною умовою формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи є розроблення та впровадження методики формування досліджуваної якості, яку ми визначаємо як арсенал педагогічних впливів, що об'єднує сукупність взаємопов'язаних форм, засобів, методів, вправ та прийомів, спрямованих на формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Таким чином, формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи – процес багатоаспектний та потребує цілеспрямованих дій як з боку самих студентів, так і викладачів закладів вищої освіти.

Ми акцентуємо увагу на тому, що процес навчання з метою формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи має відбуватися не як передача суми знань, а із застосуванням активних, інтерактивних, науково-пошукових (дослідно-пошукових) інноваційних методів і форм навчальної роботи, оскільки ефективність засвоєння матеріалу прямо залежить від ступеня залучення студентів у процес навчання. Аналіз науково-

методичної, практичної літератури дозволив нам виокремити актуальні багатоаспектні комунікативні завдання як найбільш ефективні у процесі формування полікультурної комунікативної компетентності. Перш за все, вони сприяють вільному висловлюванню власних думок, з'ясуванню позиції співрозмовників, прагненню до дискусії, пошуку компромісного розв'язання конфліктів чи спірних питань. Крім того, такі завдання сприяють формуванню вмінь та навичок у сфері спілкування, мотивують та розвивають позитивні установки щодо успішного спілкування, коригують систему міжособистісних стосунків, сприяють створенню сприятливого психологічного клімату в полікультурних групах і, як результат, підвищиться рівень полікультурної комунікативної компетентності.

Розроблена організаційно-педагогічна модель формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи відображає особливості організації педагогічного процесу в системі професійної підготовки майбутніх учителів ПШ і складається із чотирьох блоків: цільового, методологічного, процесуально-змістового, діагностично-результативного, взаємопов'язаних стратегічною метою щодо підвищення рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи та завданнями щодо формування позитивної мотивації та ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності та позитивного ставлення до культурного різноманіття, в умовах якого відбувається професійна діяльність учителів початкової школи; організації освітнього процесу з метою оволодіння рідною та іноземними культурами, мовами, що сприяє трансформації предметного змісту навчання мови та культури у зміст ефективної полікультурної взаємодії; розвитку умінь та навичок ефективної взаємодії з носіями різних культур та критичного засвоєння реалій полікультурної дійсності; забезпечення сприятливих умов для розвитку умінь аналізувати, оцінювати власну комунікативну діяльність в умовах полікультурного середовища з визнанням себе суб'єктом полікультурної світової спільноти.

Методологічний блок розробленої організаційно-педагогічної моделі формування досліджуваної якості охоплює методологічні підходи (системний, культурологічний, середовищний, діяльнісний, особистісно-орієнтований, аксіологічний, комунікативний, компетентнісний, інтегративний, міждисциплінарний) та принципи (загальнодидактичні та специфічні: єдності національного та загальнолюдського, культурної інтегративності, глобальності, діалогу культур, партнерства, полікультурної толерантності та позитивного ставлення до іншомовної культури, рівності можливостей, поваги до культурної ідентичності, урахування суспільної природи мови та її зв'язку з культурою, відкритості). Процесуально-змістовий блок розробленої моделі складають компоненти (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний, рефлексивний), зміст, форми, методи та засоби організації педагогічного процесу. До діагностично-результативного блоку нами віднесено критерії, показники, рівні сформованості досліджуваної якості, діагностичний інструментарій та очікуваний результат.

4. Експериментально перевірено вплив виявлених педагогічних умов на результативність сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Теоретичні положення, представлені у розділі 1, виокремлені критерії та показники сформованості досліджуваного явища, розроблені педагогічні умови, спроектована організаційно-педагогічна модель формування ПКК майбутніх учителів ПШ лягли в основу експериментального дослідження, організованого на базі 6 університетів. Із метою перевірки впливу та ефективності виявлених педагогічних умов на рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ було організовано педагогічний експеримент, у якому взяли участь 365 студентів бакалаврського рівня спеціальності «Початкова освіта». Для здійснення педагогічного експерименту було сформовано дві групи: контрольна (КГ) – 183 студенти та експериментальна (ЕГ) – 182 студенти.

На основі виокремлених критеріїв та показників сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової

школи за допомогою розробленого нами діагностичного апарату для визначення рівнів сформованості досліджуваної якості ми реалізували порівняння результатів експерименту на констатувальному і контрольо-узагальнювальному етапах та виявили динаміку сформованості компонентів досліджуваного феномену.

Нами було встановлено, що визначені педагогічні умови забезпечили ефективність процесу формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи з імовірністю 95%. Такі результати доводять позитивний вплив виявлених педагогічних умов на рівні сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. За допомогою формули χ^2 -критерію (критерій Пірсона) нами доведено, що в експериментальних групах виявлено суттєву позитивну динаміку щодо впливу виявлених педагогічних умов на рівні сформованості досліджуваної якості за всіма показниками. Таким чином, за умов цілеспрямованого педагогічного впливу шляхом створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО, доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником, впровадження розробленої методики формування ПКК, майбутні вчителі початкової школи з низьким рівнем сформованості полікультурної комунікативної компетентності можуть «плавно переходити» на наступний рівень сформованості досліджуваної якості.

Проведене дослідження **не вичерпує** всіх аспектів розв'язання означеної проблеми і не претендує на остаточне її розв'язання в межах цієї розвідки. Подальший науковий пошук доцільно здійснювати за такими перспективними напрямками: аналіз сформованості полікультурної комунікативної компетентності вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти; упровадження інноваційних технологій формування полікультурної комунікативної компетентності вчителів початкової школи в умовах неформальної освіти; розробка виховної роботи, що спрямована на формування полікультурної комунікативної компетентності.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Зміст поняття «полікультурна комунікативна компетентність» з точки зору
різних науковців**

Автор	Назва, зміст, концептуальна ідея	Структура, компоненти, складові
<i>Агаду-лін Р.Р.</i> [1]	Полікультурна компетентність – надзвичайно важлива професійна компетентність сучасного вчителя. Інтегрований результат навчальної діяльності, педагогічної практики, поза навчальної виховної роботи, а також їх самодетермінаційних аналогів (самоосвіти, самовиховання).	Система педагогічних вмінь, що представлені як сукупність послідовних дій, частина з яких можуть бути автоматизовані (навички), що базуються на теоретичних знаннях та спрямовані на вирішення задач розвитку гармонійної особистості. Елементи: аксіологічний; теоретичний; технологічний; особистісний; організаційно-комунікативний; інтегративний; адаптивний.
<i>Бацевич Ф.С.</i> [2]	Міжкультурна комунікація – процес спілкування (вербального і невербального) людей (груп), що належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, послуговуються різними ідіоетнічними мовами, відсувають лінгвокультурну «чужинність» свого партнера по спілкуванню, мають різну комунікативну компетентність, що може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку.	
<i>Беннет Д.</i> [34]	Інтеркультурна компетентність – розвиток чуттєвості до міжкультурних проблем, міжкультурних практик, зацікавленості та когнітивної гнучкості та поглиблення знань про культурний шок, забобони, стереотипи, расизм, різницю в цінностях та інші проблеми, що виникають.	Складається із різних пізнавальних, афективних та поведінкових навичок, що підтримують взаємодію в різних культурних контекстах.
<i>Васютенко І.В.</i> [4]	Полікультурна компетентність є інтегративною характеристикою особистості, яку водночас можна розглядати як специфічну систему якостей, що уможливило вільне орієнтування в культурних відмінностях між рідною та іноземними країнами для налагодження конструктивної взаємодії між народами в подальшій співпраці. Полікультурна	У своєму складі має <i>професійний</i> (культура спілкування, технологічна (методична), інформаційна, рефлексивна культури), <i>культурологічний</i> (передбачає знання та розуміння рідної, світової, іншомовної культур, культури міжкультурного спілкування та оволодіння світовою культурною – культурною безконфліктного співіснування) та <i>особистісний</i>

	компетентність насамперед розкривається в здатності реалізовувати політику полілінгвізму в полікультурному суспільстві.	компоненти (визначає сукупність характеристик педагога, що відображають його моральну позицію).
<i>Воротняк Л.І.</i> [5]	Полікультурна компетентність – здатність людини інтегруватися в іншу культуру за збереження взаємозв'язку з рідною мовою, культурою й ґрунтується на поєднанні особистісних якостей, синтезованих знаннях, уміннях і навичках позитивної міжетнічної й міжкультурної взаємодії, що в результаті сприяє безконфліктній ідентифікації особистості в багатокультурному суспільстві та її інтеграції в полікультурний світовий простір.	
<i>Гурьянова Т.Ю.</i> [6]	Полікультурна компетентність – інтегративна якість особистості майбутнього спеціаліста, що формується в процесі навчання і охоплює систему полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, полікультурних якостей, досвіду, соціальних норм і правил поведінки, що необхідні для повсякденного життя і діяльності в полікультурному суспільстві та реалізується у здатності вирішувати задачі професійної діяльності під час позитивної взаємодії з представниками різних культур (національностей, рас, вірувань, соціальних груп).	Критерії та показники полікультурної компетентності студентів: - когнітивний (повноцінність полікультурних знань – інформованість); - мотиваційно-ціннісний (толерантність, безконфліктність, емпатія); - діяльнісний (сформованість полікультурних вмінь та навичок); - наявність досвіду позитивної взаємодії з представниками різних культур.
<i>Данилова Л.Ю.</i> [7]	Полікультурна компетентність студента – професійно значуща інтегративна якість особистості, яка поєднує в собі мотиви пізнання, прийняття загального і специфічного в кожній із культур як цінності; знання законів, способів життєдіяльності та розвитку полікультурного світу; вмінь застосовувати їх на практиці виховання учня як людини культури.	Структура полікультурної компетентності представлена чотирма компонентами: мотиваційно-ціннісним, когнітивним, діяльнісним та емоційним.
<i>Жукова Т.В.</i> [8]	Кроскультурна компетенція – сфера комунікативної діяльності особистості, що через свою культурну обумовленість сприймається нею як природна.	Критерії кроскультурної компетентності: полікультурна обізнаність; культурна ідентичність; нормативна ідентичність.
<i>Карнишев А.Д.</i> [11]	Міжкультурна компетентність – комплекс соціальних навичок та здатностей, за допомогою яких	Навички та здібності продуктивно вибудовувати міжкультурні ділові та особисті стосунки з представниками

	<p>особистість успішно здійснює спілкування з партнером із інших країн як в професійному, так і побутовому контексті. Міжкультурна комунікативна компетентність як одна із основних складових міжкультурної компетентності – здатність ефективно здійснювати комунікацію з партнерами з інших країн з урахуванням етнопсихологічних здібностей.</p>	<p>інших культур. Компоненти:</p> <ul style="list-style-type: none"> - психофізіологічні якості особистості; - нахили особистості як сукупність ціннісних орієнтацій та мотивів; - здібності, знання, вміння, навички; - самооцінка та самоповага; - комунікативні якості як засоби міжособистісного спілкування.
<p>Кондратська О.М. [12]</p>	<p>Полікультурна компетентність майбутніх учителів початкової школи – багатокomпонентне особистісне утворення, професійно значуща якість особистості майбутнього вчителя початкової школи, що формується у процесі професійно-педагогічної підготовки на базі засвоєння теоретичних знань щодо своєрідності національної культури власної та іншої країн, трансформацію ціннісних орієнтацій, інтегрованих полікультурних умінь та навичок, які забезпечують толерантне ставлення до представників інших соціальних груп, національностей, релігійних конфесій під час міжкультурної комунікації та здатність вирішувати професійні завдання в умовах глобалізації мультикультурного соціуму.</p>	
<p>Максимова Л.І. [15]</p>	<p>Полікультурна компетентність майбутніх педагогів – це ціннісно-сміслова професійно-особистісна якість, що інтегрує системні наукові знання, творчі вміння, навички, досвід діяльності, мотиви і цінності, характеризує здатність і готовність майбутнього вчителя здійснювати функціональне співробітництво з представниками інших культур і забезпечувати міжкультурну, міжетнічну і міжособистісну взаємодію учнів в полікультурному світі, в тому числі в полікультурному освітньому середовищі.</p>	<p>Компоненти:</p> <ul style="list-style-type: none"> - когнітивний (системні культурознавчі та мовознавчі знання); - діяльнісний (вміння, навички, досвід діяльності в полікультурному освітньому середовищі та культуровідповідна поведінка); - аксіологічний (цінності, настанови, мотиви, здібності та риси особистості, яка готова до життя і педагогічної діяльності в полікультурному суспільстві).
<p>Манакін В.М. [16]</p>	<p>Міжкультурна комунікативна компетенція (лат. competentis – належний) – тип комунікативної компетенції, який полягає в умінні послуговуватися комунікативними правилами, постулатами, максимами і</p>	

	конвенціями спілкування, притаманними тій національній лінгвокультурній спільноті, мовою якої здійснюється міжкультурна комунікація.	
Мана-кін В.М. [16]	Міжкультурна комунікація – наука, яка вивчає особливості вербального та невербального спілкування людей, що належать до різних національних та лінгвокультурних спільнот.	
Мінібаєва Г.Б. [17]	Полікультурна компетентність – сукупність компетенцій, яка, в свою чергу, є частиною системи основних компетенцій, що формуються у студентів в процесі освіти.	Культура знань (високий рівень знань про культурне різноманіття цивілізації як у просторі, так і в часі); культурна поведінки (його види і форми, що відповідають полікультурному середовищу); емоційна культура; культура саморозвитку в полікультурному середовищі.
Молодиченко В.В., Афанасьєва Л.В. [18]	Міжкультурна компетенція – комплекс аналітичних і стратегічних здібностей, що розширює інтерпретаційних спектр індивіда у процесі міжособистісної взаємодії з представниками іншої культури.	Проявляється у здатності розпізнавати, поважати й продуктивно використовувати відмінності в сприйнятті, мисленні й поведінці своєї й чужої культури.
М'язова І.Ю. [14]	Міжкультурна комунікація – поняття, що історично виникає як констатація факту взаємодії культур. У змістовому плані слід розглядати як соціальний феномен, сутність якого полягає в конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур (національних та етнічних) або між субкультурами в межах чітко визначеного просторово-часового континууму.	
Нечаєва Є.А. [20]	Полікультурна компетентність педагога – інтегративна особистісно-професійна якість, що обумовлює його здатність ефективно брати участь в соціальних процесах полікультурного суспільства, здійснювати міжкультурну взаємодію, враховувати полікультурний склад суб'єктів професійної діяльності та використовувати його характеристики та особливості для вирішення педагогічних задач, а також здійснювати полікультурне виховання молоді.	Охоплює: знання функцій мультикультурного колективу учнів; знання особливостей та основних цінностей представлених в колективі культур; вміння передбачити можливі взаємостосунки в межах класного колективу з батьками; знання сутнісної характеристики мультикультурного колективу учнів; здатність вносити корективи у власну педагогічну діяльність, у зміст виховної роботи.
Новікова О.С. [21]	Полікультурна компетентність – це інтегративна якість індивіда, яка	Структурні компоненти: <i>когнітивний</i> (передбачає сформованість системи

	охоплює систему полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, полікультурних якостей, досвіду, соціальних норм та правил поведінки, необхідних для буденного життя й діяльності в полікультурному суспільстві та реалізуються в здатності розв'язувати завдання професійної діяльності під час позитивної взаємодії з представниками різних культур.	полікультурних знань, що є орієнтовною основою діяльності особистості в полікультурному суспільстві); <i>мотиваційно-ціннісний</i> (система мотиваційно-ціннісних утворень: мотивів, цінностей, інтересів, потреб, полікультурних якостей, що регулюють повсякденну діяльність особистості в полікультурному суспільстві); <i>діяльнісний</i> (забезпечує сформованість полікультурних вмінь та навичок, дотримання соціальних норм і правил поведінки в полікультурному суспільстві, досвіду позитивної взаємодії з представниками різних культур).
<i>Тодд А., Леніген М.</i> [37]	Міжкультурна комунікативна компетенція. Акцентується увага на інтерактивному аспекті цієї компетенції	Багаж знань, здібностей і мотивацій партнерів спілкування.
<i>Педерсен П.</i> [36]	Міжкультурна компетенція – здатність учасників спілкування сприймати та розуміти один одного в процесі міжкультурної комунікації.	Визначається вагомість психологічного аспекту.
<i>Перетяга Л.С.</i> [22]	Полікультурна компетентність – складне багатокомпонентне особистісне утворення, що є результатом полікультурної освіти й ґрунтується на засадах теоретичних знань та об'єктивних уявлень про етнокультурне різноманіття світу, реалізується через уміння, навички і моделі поведінки, які забезпечують взаємодію з представниками різних народів і культур на основі позитивного (толерантного) ставлення до них, а також у процесі набуття досвіду міжкультурної взаємодії, що в свою чергу сприяє ефективній міжетнічній взаємодії в сучасному полікультурному середовищі.	Сутність полягає в тому, що людина, яка володіє цією компетентністю, виступає активним носієм досвіду в галузі міжособистісної взаємодії з представниками різних культур.
<i>Почебут Л.Г.</i> [23]	Міжкультурна комунікативна компетентність – виражається в позитивному ставленні, толерантності та довірі, знанні принципів і правил міжкультурної комунікації, вмінні розуміти та взаємодіяти з представниками різних культур.	
<i>Садохін А.П.</i> [24]	Міжкультурна компетенція – це здатність сформувані в собі чужу культурну ідентичність, що	Елементи: - ефективність (емпатія і толерантність – база для

	<p>передбачає знання мови, цінностей, норм, стандартів поведінки іншого комунікативного суспільства; здатність досягати успіху під час контактів з представниками іншого культурного суспільства навіть за умови недостатніх знань основних елементів культури своїх партнерів. Міжкультурна компетенція розглядається як важлива складова соціокультурної компетенції.</p>	<p>ефективної міжкультурної взаємодії);</p> <ul style="list-style-type: none"> - когнітивні (культуроспецифічні знання, що слугують основою для адекватного сприйняття комунікативної поведінки представників іншої культури); - процесуальні (стратегії, що конкретно застосовуються в ситуаціях міжкультурних контактів).
<p>Сімоненко М.В. [25]</p>	<p>Полікультурна компетентність майбутнього вчителя – інтегративна якість особистості майбутнього фахівця, що формується в процесі навчання, та включає систему полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, полікультурних якостей, досвіду, соціальних норм і правил поведінки, необхідних для повсякденного життя й діяльності в сучасному полікультурному суспільстві, що реалізується в здатності ефективно вирішувати завдання педагогічної діяльності в ході позитивної взаємодії із суб'єктами освітнього процесу-представниками різних культур.</p>	<p>Компоненти: <i>когнітивний</i> (передбачає сформованість системи полікультурних знань, що виступають орієнтовною основою діяльності особистості у полікультурному суспільстві), <i>мотиваційно-ціннісний</i> (система мотиваційно-ціннісних утворень: мотивів, цінностей, інтересів, потреб, полікультурних якостей, що регулюють повсякденне життя й діяльність особистості у полікультурному суспільстві), <i>діяльнісний</i> (відображує сформованість полікультурних умінь і навичок щодо дотримання соціальних норм і правил поведінки у полікультурному суспільстві, наявність досвіду позитивної взаємодії із представниками різних культур).</p>
<p>Сніца Т.Є. [27]</p>	<p>Полікультурна компетентність – це особистісно-професійна якість, яка формується через засвоєння як власної, так і інших культур, характеризується здатністю та бажанням спілкуватися з представниками інших культур, розуміти та сприймати їх специфічну систему цінностей та світосприйняття; реалізується в процесі виконання професійних обов'язків у ситуаціях культурних перетинань, що сприяє розвитку особистості завдяки усьому новому та позитивному, яке існує в інших культурах.</p>	
<p>Соколова Е.Ю. [28]</p>	<p>Полікультурна компетентність – цілісне, інтегративне, багаторівневе особистісне новоутворення, що є результатом професійної підготовки особи у ЗВО та в процесі неперервної педагогічної підготовки особи у ЗВО в процесі неперервної педагогічної</p>	<p>Особі із сформованою полікультурною компетентністю властиві ціннісні орієнтації, філологічна культура, набутий досвід взаємодії з іншими людьми.</p>

	освіти, успішність якої зумовлена сукупністю сформованих у фахівця компетентностей, що сприяють соціалізації особистості, формуванню в неї світоглядних та науково-професійних поглядів, формуванню педагогічної творчості та майстерності, визначають успішність професійної діяльності, здатність до самореалізації, саморозвитку та самовдосконалення впродовж життя.	
<i>Хазова С.А., Хупсароков а А.М. [29]</i>	Полікультурна компетентність – інтегративна особистісно-професійна якість, що обумовлює здатність ефективно брати участь в соціальних процесах полікультурного суспільства, здійснювати міжкультурну взаємодію, враховувати полікультурний склад суб'єктів професійної діяльності та використовувати та використовувати його характеристики та особливості для вирішення педагогічних задач, а також здійснювати полікультурне виховання учнів.	<i>Структурні компоненти:</i> когнітивний (знання та вміння); мотиваційно-ціннісний (опанування гуманістичними цінностями, толерантним ставленням до представників інших груп та мотивація до міжкультурної взаємодії); діяльнісно-поведінковий (вміння вирішувати міжкультурні проблеми, ефективно діяти в полікультурному середовищі). <i>Предметно-змістові компоненти:</i> загальносоціальний; професійний.
<i>Холл Е. [35]</i>	Міжкультурна комунікація. Тісний зв'язок між культурою та комунікацією, взаємозв'язок культури і комунікації, потреба у навчанні культурі.	Структура охоплює міжкультурну сенситивність та терплячість до різниць в культурі, а також до історичної спадщини груп, що залучені до взаємодії.
<i>Чередниченко Л.А. [31]</i>	Полікультурна компетентність майбутнього вчителя – це інтегроване професійно-особистісне утворення, результативний компонент професійної підготовки, що обумовлює готовність майбутнього вчителя до ефективного здійснення педагогічної діяльності у багатонаціональному середовищі.	Складається з набутих теоретичних знань про етнічну та культурну багатоманітність світу, сформованих умінь побудови позитивної міжкультурної взаємодії з представниками різних етнічних груп й здійснення полікультурно-орієнтованої роботи в ЗО, а також розвиненого комплексу значущих професійно-особистісних якостей учителя, що сприятимуть його успішній професійній реалізації у полікультурному освітньому просторі.
<i>Щербак ова А.В. [33, С. 81]</i>	Полікультурна компетентність – інтегративна якість особистості, зумовлена наявністю глобального полікультурного середовища сучасного світу, яка визначає її продуктивну життєдіяльність, здатність орієнтуватися у різноманітних сферах соціальної та професійної активності, гармонізує її внутрішній світ та відношення	<i>Структурні компоненти:</i> аксіологічний, мотиваційний, когнітивний, особистісний та діяльнісний.

	до полікультурного суспільства, базується на системі полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей та забезпечує ефективне вирішення професійних завдань у процесі полікультурної взаємодії з представниками різних соціальних груп, національностей, рас, релігійних конфесій.	
<i>Бірюк Л.Я.</i> [3]	Комунікативна компетентність – це сукупність здібностей, знань, умінь, навичок, ставлень, цінностей, ініціатив та комунікативного досвіду особистості, необхідних для розуміння чужих та продукування власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування; здатність до активної взаємодії та навчання інших мовленнєвих суб'єктів.	
<i>Заброцький М.М.</i> [9]	Комунікативна компетентність характеризує засновану на знаннях та досвіді здатність вчителя орієнтуватися у ситуаціях професійного спілкування, розуміти мотиви, інтенції та стратегії поведінки (як свої власні, так і учнів), рівень освоєння технології та психотехніки спілкування, у якій опосередковано виражаються морально-світоглядні налаштування, загальна спрямованість та педагогічна позиція особистості.	
<i>Зотова І.Н.</i> [10]	Комунікативна компетентність – система психологічних знань про себе і про інших, умінь, навичок у спілкуванні, стратегій поведінки в соціальних ситуаціях, що дозволяє будувати міжособистісне спілкування відповідно до цілей та умов взаємодії.	
<i>Корчова О.М.</i> [13]	Комунікативна компетентність – готовність до адекватного вибору мовленнєвої діяльності відповідно до ситуації спілкування зі збереженням норм мовленнєвого етикету; здатність до рефлексії стратегій, тактик і результатів комунікативної діяльності з метою обґрунтування власної ціннісної позиції щодо реалій соціального буття.	
<i>Муравйова О.І.</i> [19, С. 138].	Комунікативна компетентність – комунікативну гнучкість, що забезпечується, по-перше, наявністю в	

	арсеналі суб'єкта всіх можливих комунікативних стратегій, по-друге, реалізацією тієї комунікативної стратегії, яка базується на аналізі та оцінці конкретної ситуації спілкування і, наскільки це можливо, просуває суб'єкта у вирішенні «проблем»; по-третє, гнучким та адекватним використанням тих чи інших прийомів та технік спілкування.	
Смирнова О.О. [26]	Комунікативна компетентність студентської молоді в полікультурному освітньому просторі ВНЗ – динамічне інтегративне утворення, основою якого є володіння соціально-психологічними механізмами взаємовпливу і взаєморозуміння на особистісному, когнітивному та конативному рівнях, що базується на властивостях, які дозволяють здійснювати продуктивні міжкультурні професійні контакти й забезпечують готовність до комунікативної діяльності та її організацію (адекватно ситуаціям спілкування стосовно мети, форми, змісту і рольових відносин на основі знань, умінь, особистісного досвіду і ціннісних переконань), а також професійну референтність.	Виходячи з визначення, а також розуміння комунікативної компетентності як діяльній характеристик, Смирнова О.О. визначила її структуру, що складається з: мотиваційно-ціннісної, когнітивно-оцінної та конативно-діяльній складових.
Шубкіна О.Ю. [32]	Комунікативна компетентність (студ. технiчн. напр.) – динамічна інтегрована професійно значуща якість, яка дозволяє здійснювати ефективну міжкультурну професійну взаємодію для вирішення інженерних задач та ситуацій спілкування в межах професійної діяльності.	Компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльній, рефлексійно-оцінний.

Список використаних джерел

1. Агадуллин Р. Поликультурная профессиональная компетентность современного учителя. *Проблемы современного педагогического образования*. Москва: Педагогическая пресса, 2003. С. 12–172.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. 2-ге вид., доп. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
3. Бірюк Л. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і технології (на матеріалі методики викладання російської мови): монографія. Київ: Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2009. 317 с.
4. Васютенкова И. Развитие поликультурной компетентности учителя в условиях последипломного педагогического образования: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Санкт-Петербург, 2006. 27 с.

5. Воротняк Л. Особливості формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах. *Вісник Житомирського державного університету (Педагогічні науки)*. 2008. № 39. С. 105–109.

6. Гурьянова Т. Использование метода проектов с целью формирования поликультурной компетентности студентов вуза в процессе обучения иностранному языку. *Российская кооперация и вузовская наука: опыт взаимодействия и перспективы развития: мат. межвузовской научно-практической конф.*; 28 января 2011 г. Чебоксары: ЧКИ РУК, 2011. С. 139–141.

7. Данилова Л. Формирование поликультурной компетентности студента: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Оренбург, 2007. URL: <http://dlib.rsl.ru/loader/view/01003056391?get=pdf> (дата обращения: 20.01.2019).

8. Жукова Т. Кросскультурные коммуникации в студенческой среде. *Этносоциум и межнациональная культура*. 2008. № 2 (10). С. 157–179.

9. Заброцький М. Комунікативна компетентність вчителя: екопсихологічний вимір. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 6. С. 1–4.

10. Зотова И. Характеристика коммуникативной компетентности. *Известия ТРГУ*. Тем. вып. «Психология и педагогика». № 68 (13). 2006. С. 225–227.

11. Карнышев А. Личность и межкультурная компетентность. *Психология в экономике и управлении*. 2009. № 2. С. 99–106.

12. Кондратьева О. Формування полікультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи (на засадах лінгвокраїнознавчого підходу): дис. к. пед. наук: 13.00.04 / Київ, 2017. 265 с.

13. Корчова О. Риторична компетентність майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів (діагностичний аспект) : навчально-методичний посібник. Суми: ПКП «Еллада S», 2015. С. 32.

14. М'язова І. Міжкультурна комунікація: зміст, сутність та особливості прояву (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. Наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Київ. 2008. С. 5.

15. Максимова Л. Формирование поликультурной компетентности будущих педагогов в вузе на основе интегративного подхода: автореф. дис. ...канд. пед. наук. Калуга, 2012.

16. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 288 с.

17. Минибаева Г. Формирование поликультурной компетенции у студентов вузов в процессе изучения иностранного языка и литературы. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. Т. 12. 2010. № 5. С. 62–65. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/formirovanie-polikulturnoy-kompetentsii-u-studentov-vuzov-v-protse-izucheniya-inostrannogo-yazyka-i-literatury> (дата звернення 10.03.2017).

18. Молодченко В., Афанасьєва Л. Міжкультурна компетенція і компетентність у сучасній соціальній комунікації. URI: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/760> (дата звернення 30.09.2019).

19. Муравьева О. Основные стратегии в структуре коммуникативной компетентности: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Томск, 2001. 158 с.

20. Нечаева Е. Научные подходы в поликультурном образовании. *Вестник Российского государственного университета им. И. Канта*. 2007. № 11. С. 110–113.

21. Новікова О. Міжкультурна компетентність у світі, що глобалізується. URL : <http://www.bazaluk.com/conference/193/comments.html> (дата звернення 20.01.2019).
22. Перетяга Л. Дидактичні умови формування полікультурної компетентності молодших школярів: дис. ... д-ра пед. наук. Харків, 2008. 175 с.
23. Почебут Л. Кросс-культурная и этническая психология: учебное пособие. СПб.: Питер, 2012. 336 с.
24. Садохин А. Введение в теорию межкультурной коммуникации. Москва: Высшая школа, 2005. 310 с.
25. Сімоненко М. Полікультурна компетентність майбутнього вчителя як стандарт освіти європейського виміру. URL: http://www.rusnauka.com/6_NITSB_2010/Pedagogica/58322.doc.htm (дата звернення 20.01.2019).
26. Смирнова О. Соціально-психологічні умови розвитку комунікативної компетентності студентів у полікультурному освітньому просторі вищого навчального закладу: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Сєверодонецьк, 2018. 189 с.
27. Сніца Т. Модель формування полікультурної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника. *Науковий огляд*. № 3 (24). 2016. С. 1–6. URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/viewFile/814/963> (дата звернення 01.10.2019).
28. Соколова Е. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до роботи у малочисельній школі. *Молодой ученый*. 2016. № 5-6. С. 94–96.
29. Хазова С., Хупсарокова А. Поликультурная компетентность педагога. Майкоп: Глобус, 2009. 150 с.
30. Хупсарокова А. Формирование поликультурной компетентности у будущих педагогов. *Вестник Адыгейского государственного университета*. Серия 3: Педагогика и психология. 2009. № 3. С. 118–125.
31. Чередниченко Л. Формування полікультурної компетентності майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2012. 255 с.
32. Шубкина О. Формирование коммуникативной компетентности студентов технических направлений подготовки: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Красноярск, 2016. 266 с.
33. Щербакова А. Формування полікультурної компетентності у студентів-медиків у навчально-виховному процесі вищого медичного навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Старобільськ, 2015. 357 с. URL: http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/d29.053.01_16.12.15_scherbakova_dis.pdf (дата звернення 20.01.2019).
34. Bennett J. Developing intercultural competence for international education faculty and staff. *AIEA Conference*. February 20-23. San Francisco, CA, USA: Association of International Education Administrators. 2011. Available at: <http://www.aieaworld.org/>.
35. Hall E. *Silent Language*. Garden City; New York: Doubleday. 1959. 240 p.
36. Pedersen P. Assessing Intercultural Effectiveness Outcomes in a Year-Long Study Abroad Program. *International Journal of Intercultural Relations*. 2010. № 34. P. 70–80.
37. Todd J., Lanigan M. Relational Model of Intercultural Communication Competence. *International Journal of Intercultural Relations*. 1989. Vol. 13. P. 269–286.

Багатоаспектність змісту ПКК майбутніх учителів початкової школи

Компонент	Багатоаспектність змісту ПКК
<p>Мотиваційно-ціннісний (сукупність ціннісних орієнтацій, комунікативних настанов і потреб, що визначають мотивацію (спрямованість) майбутніх учителів початкової школи на ефективну комунікативну дію в умовах полікультурної взаємодії; усвідомлення значущості професії майбутніми учителями початкової школи, необхідності їх особистісного і професійного зростання, мотивація до міжкультурної взаємодії; враховує полікультурні цінності, толерантне ставлення, установки на ефективну міжкультурну взаємодію).</p>	<ul style="list-style-type: none"> • потреба у збагаченні власного досвіду знаннями про культуру інших народів та бажання досягнути багатство різноманіття культур світу, їх національні традиції, особливості полікультурного світу; • визнання самотності, унікальності та рівнозначності різних культур і субкультур з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо; • переконаність у позитиві полікультурності, плюрингвальності світу [2, с. 117]; сприйняття полікультурності як фактору взаємозбагачення особистісного культурного досвіду; • усвідомлення цінності культурної самотності та індивідуальної неповторності носіїв тієї чи іншої культури; • доброзичливе сприйняття культурного плюралізму та толерантне ставлення до культурної самотності особистості; • «переорієнтація на фундаментальні цінності світової культури в поєднанні зі збереженням національної самотності у зв'язку з інтеграцією України у полікультурний простір» [3, с. 93]; • інтерес та прагнення до конструктивної взаємодії з представниками інших культур, у процесі якої відбувається взаємообмін досвідом, ідеями, думками; • прагнення до удосконалення «вміння організовувати комунікативну діяльність у формах, визначених мораллю суспільства» [3, с. 93]; • прагнення розвиватися у професійно-комунікативному напрямі з урахуванням полікультурності світової спільноти; • переконаність у суспільній і духовно-моральній значущості вивчення власної та іноземних мов [2, с. 117]; • прагнення до вольової регуляції та глибокої осмисленої активної полікультурної позиції; • відсутність негативних стереотипів у сприйнятті інших культур; • бажання попередити та подолати міжкультурні протиріччя, які можуть виникнути в умовах полікультурного оточення.
<p>Когнітивний (полікультурні знання та теоретичні вміння, що сприяють трансформації предметного змісту навчання мови та культури у зміст ефективної полікультурної взаємодії), (спектр знань та теоретичних умінь, необхідних для ефективної життєдіяльності у полікультурному середовищі) [4]</p>	<ul style="list-style-type: none"> • знання, що охоплюють розуміння неповторного різноманіття культур у світі та визнання їх самотності, яку демонструють носії тієї чи іншої культури; • знання національно-культурних особливостей і реалій країни, з представниками якої відбувається взаємодія; • знання стратегій і стереотипів поведінки людей, процесів соціалізації; • система знань з основ теорії комунікації, правил культури спілкування, знання засобів і принципів соціокультурної комунікації; • знання особливостей та закономірностей полікультурної комунікації, культурної толерантності та інтолерантності, культурної ідентичності та полікультурної сутності людини; • знання системи, словникового складу української, російської та англійської мов для здійснення ефективної міжкультурної взаємодії в умовах полікультурного простору; • знання щодо можливих причин виникнення міжкультурних

	<p>конфліктів і суперечностей та вміння їх діагностувати, попереджати та вирішувати;</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння будувати міжособистісні стосунки в полікультурному оточенні з урахуванням культурної самотності учасників комунікації.
<p>Комунікативно-діяльнісний</p> <p>(навички спілкування, поведінки і діяльності в умовах полікультурного суспільства, що спрямовані на ефективну, активну взаємодію з представниками різних культур, уникнення та розв'язання міжкультурних проблем)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • здатність до досягнення досвіду і культурних характеристик етнічних груп, з якими відбувається взаємодія [1, с. 69]; • розвинуті навички міжкультурної комунікації в контексті полікультурних відносин; • здатність транслювати загальнолюдські цінності в умовах полікультурного простору; • здатність до культурної інтеграції та усвідомлення культурної самотності; • високий рівень практичного володіння мовою, з носієм якої відбувається спілкування; • здатність до адекватної інтерпретації семіотичного та символічного кола іншомовної культури; • гнучкий підхід до сприйняття національних і культурних норм, що допомагає усвідомити недопустимість дискримінації, расизму, міжкультурних конфліктів [1, с. 69]; • діяльність щодо припинення випадків нетерпимості до культурних особливостей, проявів явищ дискримінації, ксенофобії, шовінізму тощо; • володіння способами взаємодії з представниками різних національностей; • відстоювання ідей рівності та гідності всіх культур і права кожного народу; • ствердження і збереження своєї культурної самотності, сприяння забезпеченню поваги до неї.
<p>Рефлексивний</p> <p>(здатність оцінювати та аналізувати власні знання, навички та вміння, що стосуються полікультурної комунікативної компетентності)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • здатність визначати підстави, необхідність у формуванні полікультурної комунікативної компетентності; • здатність оцінювати власну позицію, активність, зацікавленість в ефективній міжособистісній комунікації в умовах полікультурного суспільства з дотриманням вимог толерантності та взаємоповаги; • здатність прогнозувати хід міжкультурної комунікації та можливі результати полікультурного діалогу; • здатність оцінювати та аналізувати правильність обраної тактики спілкування з метою налагодження ефективної міжкультурної комунікації в умовах полікультурного простору.

Список використаних джерел

1. Атрощенко Т. О. Сутність і структура полікультурної компетентності вчителя. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_71/part_2/15.pdf. (дата звернення: 16.05.2019).
2. Бірюк Л. Я. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і технології (на матеріалі методики викладання російської мови): монографія. Київ: Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О.Довженка, 2009. 317 с.
3. Кондратьєва О.М. Формування полікультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи (на засадах лінгвокраїнознавчого підходу): дис. к. пед. наук: 13.00.04 / Київ, 2017. 265 с.
4. Хупсарокова А. М. Формирование поликультурной компетентности у будущих педагогов. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология*. 2009. № 3. С. 118-125. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-polikulturnoy-kompetentnosti-u-buduschih-pedagogov> (дата обращения 07.12.2016).

Додаток В

Таблиця В 1

**Рівневі характеристики показників сформованості полікультурної комунікативної компетентності
майбутніх учителів початкової школи за мотиваційно-ціннісним критерієм**

1	2	3	4	5
Показники	Рівні			
	НИЗЬКИЙ	СЕРЕДНІЙ	ДОСТАТНІЙ	ВИСОКИЙ
<p>• бажання досягнути багатство різноманіття культур світу, переконаність у позитиві полікультурності як світової цінності; потреба у збагаченні власного досвіду знаннями про культуру інших народів та вивчення іноземних мов;</p>	<p>слабкий інтерес до досягнення багатства різноманіття культур світу, полікультурні реалії світу сприймаються як даність сьогодення, частково сформована потреба у збагаченні власного досвіду знаннями про культуру інших народів та вивчення іноземних мов; характеризується відсутністю або нестійкою потребою у збагаченні власного досвіду знаннями про культуру інших народів та нестійкою потребою у вивченні іноземних мов;</p>	<p>має усереднений інтерес та нестійке бажання досягнути багатство різноманіття культур світу, загалом усвідомлює позитивність полікультурності, але не пов'язує її із цінностями; має потребу у збагаченні власного досвіду знаннями про культуру інших народів та хотів би вивчати іноземні мови;</p>	<p>здебільшого має стійкий інтерес та бажання досягнути багатство різноманіття культур світу, полікультурність світу сприймається як позитивне явище, що має певну цінність у світовому масштабі; виявляє потребу у збагаченні власного досвіду знаннями про культуру інших народів та має стійку потребу і бажання вивчати іноземні мови;</p>	<p>має стійкий інтерес та умотивоване бажання досягнути багатство різноманіття культур світу, має стійку, умотивовану переконаність у позитиві полікультурності як світової цінності; виявляє прагнення до збагачення власного досвіду знаннями про культуру інших народів та прагне вивчати іноземні мови, умотивований до самовдосконалення знань;</p>
<p>• переконаність у суспільній і духовно-моральній значущості вивчення власної та іноземних мов; прагнення розвиватися у професійно-комунікативному напрямі з урахуванням полікультурності світової спільноти;</p>	<p>вивчення власної та іноземної мов сприймається як вимога суспільства; має несистемне прагнення розвиватися у професійно-комунікативному напрямі, частіше безвідносно до полікультурності світової спільноти;</p>	<p>вивчення власної та іноземної мов для студента має певне суспільне та духовно-моральне значення; усвідомлено, але безініціативно прагне розвиватися у професійно-комунікативному напрямі з урахуванням полікультурності світової спільноти;</p>	<p>має усвідомлене переконання у суспільній і духовно-моральній значущості вивчення власної та іноземних мов; студент прагне розвиватися у професійно-комунікативному напрямі з урахуванням полікультурності світової спільноти;</p>	<p>студент має стійке усвідомлене переконання у суспільній і духовно-моральній значущості вивчення власної та іноземних мов; студент характеризується стійким прагненням та проявляє ініціативу щодо розвитку професійно-комунікативних навичок з урахуванням</p>

				полікультурності світової спільноти;
<ul style="list-style-type: none"> • переорієнтація на фундаментальні цінності світової культури в поєднанні зі збереженням національної самобутності у зв'язку з інтеграцією України до полікультурного простору; інтерес та прагнення до конструктивної взаємодії з представниками інших культур; бажання попередити та подолати міжкультурні протиріччя, які можуть виникнути в умовах полікультурного оточення; 	студент орієнтується на цінності світової культури лише в тому випадку, якщо вони не суперечать національно специфічним; має нестійкий інтерес до спілкування з представниками інших культур, уникає такої можливості; не провокує міжкультурні протиріччя, уникає ситуацій, за яких могли б виникнути такі протиріччя.	через інтеграцію України до полікультурного простору студент розуміє необхідність переорієнтації на фундаментальні цінності світової культури та час від часу послуговується цим у житті, але національну самобутність власної культури усвідомлено береже і цінує; має інтерес та час від часу спілкується з представниками інших культур, прагнучи до конструктивної взаємодії;	під час прийняття рішень студент орієнтується на фундаментальні цінності світової культури, зберігаючи національну самобутність власної; має стійкий інтерес та прагне до спілкування і конструктивної взаємодії з представниками інших культур, докладаючи зусиль щодо попередження та подолання міжкультурних протиріч;	у зв'язку з інтеграцією України до полікультурного простору студент усвідомлено орієнтується на фундаментальні цінності світової культури, зберігаючи при цьому національну самобутність власної культури; студент має усвідомлений стійкий інтерес до конструктивної взаємодії з представниками інших культур і з радістю спілкується з ними при нагоді, дбаючи про попередження та активно долають всі можливі міжкультурні протиріччя;
<ul style="list-style-type: none"> • прагнення унікати негативних стереотипів у сприйнятті інших культур, визнаючи їх самобутність, унікальність та рівнозначність з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо. 	студент не дбає про уникнення негативних стереотипів у сприйнятті інших культур, полюбляє анекдоти та жарти на цю тему, хоча визнає самобутність, унікальність різних культур, частіше не задумуючись про їх рівнозначність.	студент інколи прагне уникати негативних стереотипів у сприйнятті інших культур, визнаючи їх самобутність, унікальність, але ставить під сумнів рівнозначність культур.	студент час від часу дбає про уникнення негативних стереотипів у сприйнятті інших культур, визнаючи їх самобутності, унікальності, рівнозначності частіше проявляється на теоретичному рівні, але відсутнє на рівні внутрішнього прийняття.	студент характеризується стійким усвідомленим прагненням уникати негативних стереотипів у сприйнятті інших культур, оскільки визнає їх самобутність, унікальність та рівнозначність.

<p>• знання основ теорії комунікації, правил культури спілкування; знання особливостей та закономірностей полікультурної комунікації, культурної толерантності та інтолерантності; знання, що сприятимуть покращенню умінь будувати міжособистісні стосунки в полікультурному оточенні з урахуванням культурної самобутності учасників комунікації з метою уникнення конфліктів.</p>	<p>знання основ теорії комунікації, правил культури спілкування; особливостей та закономірностей полікультурної комунікації, культурної толерантності та інтолерантності є поверховими на рівні механічного завчання й дві творення без пояснення або повністю відсутні; у студента відсутні цілісні знання, що сприятимуть покращенню умінь будувати міжособистісні стосунки в полікультурному оточенні з урахуванням культурної самобутності учасників комунікації з метою уникнення конфліктів.</p>	<p>студент здебільшого знає основи теорії комунікації, правила культури спілкування, особливості та закономірності полікультурної комунікації, культурної толерантності та інтолерантності, але ці знання не відрізняються цілісністю, ґрунтовністю та міцністю; знання, що сприятимуть покращенню умінь будувати міжособистісні стосунки в полікультурному оточенні з урахуванням культурної самобутності учасників комунікації з метою уникнення конфліктів потребують удосконалення.</p>	<p>студент має чітке розуміння теоретичних основ теорії комунікації, правил культури спілкування; володіє усвідомленими знаннями особливостей та закономірностей полікультурної комунікації, культурної толерантності та інтолерантності; у студента сформована система знань, що сприяє покращенню умінь будувати міжособистісні стосунки в полікультурному оточенні з урахуванням культурної самобутності учасників комунікації з метою уникнення конфліктів.</p>	<p>студент має глибокі, повні, міцні знання основ теорії комунікації, правил спілкування; використовує знання особливостей та закономірностей полікультурної комунікації, культурної толерантності та інтолерантності в процесі міжкультурної комунікативної взаємодії; демонструє вільне володіння уміннями будувати міжособистісні стосунки в полікультурному оточенні з урахуванням культурної самобутності учасників комунікації, виявляє вміння прогнозувати ситуації з метою уникнення конфліктів.</p>
--	---	--	--	---

Таблиця В 3

**Рівневі характеристики показників сформованості полікультурної комунікативної компетентності
майбутніх учителів початкової школи за комунікативно-діяльнісним критерієм**

1	2	3	4	5
Показники	Рівні			
	НИЗЬКИЙ	СЕРЕДНІЙ	ДОСТАТНІЙ	ВИСОКИЙ
<p>• певний рівень практичного володіння мовою, з носієм якої відбувається спілкування; здатність до адекватної інтерпретації семіотичного та символічного кола іншомовної культури;</p>	<p>студент має низький рівень практичного володіння мовою, з носієм якої відбувається спілкування; семіотичне та символічне кола іншомовної культури інтерпретує випадково, ситуативно, часто помилково;</p>	<p>студент має достатній рівень практичного володіння мовою, з носієм якої відбувається спілкування; здатність до адекватної інтерпретації семіотичного та символічного кола іншомовної культури потребує вдосконалення;</p>	<p>студент має глибокі, цілісні знання мовної системи, що дозволяє йому адекватно інтерпретувати семіотичне та символічне коло іншомовної культури, але час від часу така інтерпретація помилкова;</p>	<p>студент має глибокі, цілісні, міцні знання мовної системи, в процесі спілкування адекватно інтерпретує семіотичне та символічне коло іншомовної культури;</p>
<p>• визнання самотності, унікальності та рівнозначності всіх культур з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо; активна позиція щодо відстоювання ідей рівності та гідності всіх культур і прав кожного народу; відсутність негативних стереотипів у сприйнятті інших культур; діяльність щодо припинення випадків нетерпимості до культурних особливостей, проявів явищ дискримінації, ксенофобії, шовінізму тощо;</p>	<p>визнання самотності, унікальності, рівнозначності всіх культур проявляється на теоретичному рівні, але відсутнє на рівні внутрішнього прийняття; відстоювання ідей рівності та гідності всіх культур і прав кожного народу носять теоретичний характер і не обходять студента у конкретних життєвих ситуаціях; студент характеризується стереотипним мисленням та відсутністю бажання виявляти активність щодо припинення випадків нетерпимості до культурних особливостей, проявів явищ дискримінації, ксенофобії,</p>	<p>студент певною мірою визнає самотність, унікальність та рівнозначність всіх культур з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо; час від часу може відстоювати ідеї рівності та гідності всіх культур і прав кожного народу, але здебільшого ситуативно; студент має деякі стереотипні уявлення стосовно особливостей культур та їх представників, усвідомлюючи, що не всі негативні стереотипи характерні для всіх і кожного представника тієї чи іншої культури, час від часу стає на захист національних меншин, негативно ставиться до проявів явищ дискримінації, ксенофобії, шовінізму тощо;</p>	<p>студент усвідомлює, внутрішньо приймає самотність, унікальності, рівнозначності всіх культур з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо; має активну життєву позицію щодо відстоювання рівності та гідності всіх культур і прав кожного народу; у студента відсутні негативні стереотипи у сприйнятті інших культур та їх представників, хоча певну закономірність характерних рис, що залежать від культурної приналежності, не заперечує; стає на захист національних меншин, ставши свідком проявів нетерпимості до культурних особливостей, засуджує</p>	<p>студент має чітке усвідомлення, внутрішнє прийняття самотності, унікальності, рівнозначності всіх культур з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо; має активну життєву позицію щодо відстоювання рівності та гідності всіх культур і прав кожного народу; для студента не характерне стереотипне мислення, надає перевагу пізнати особистісні риси співрозмовника, займає активну позицію щодо припинення випадків нетерпимості до культурних особливостей, проявів явищ дискримінації, ксенофобії, шовінізму тощо;</p>

	шовінізму тощо;		явища дискримінації, ксенофобії, шовінізму тощо;	
<ul style="list-style-type: none"> ствердження і збереження своєї культурної самобутності, сприяння забезпеченню поваги до неї як до однієї з багатьох унікальних світових культур в полікультурному розмаїтті; 	власна культурна самобутність, ідентичність проявляється на теоретичному рівні, але відсутнє на рівні внутрішнього прийняття;	ствердження і збереження своєї культурної самобутності, сприяння забезпеченню поваги до неї як до однієї з багатьох унікальних світових культур в полікультурному розмаїтті не завжди повністю усвідомлюється студентом;	студент розуміє і усвідомлює необхідність ствердження і збереження своєї культурної самобутності, час від часу сприяє забезпеченню поваги до неї як до однієї з багатьох унікальних світових культур в полікультурному розмаїтті;	студент має чітке усвідомлення необхідності збереження своєї культурної самобутності, активно сприяє забезпеченню поваги до неї як до однієї з багатьох унікальних світових культур в полікультурному розмаїтті;
<ul style="list-style-type: none"> розвинуті навички міжособистісної та міжкультурної комунікації в контексті полікультурних відносин; 	студент має слабо розвинуті навички міжособистісної та міжкультурної комунікації в контексті полікультурних відносин, що характеризується низьким рівнем комунікативного контролю, відсутністю прагнення до полікультурного діалогу, униканням спілкування з іноземцями, високим рівнем конфліктності;	навички міжособистісної та міжкультурної комунікації в контексті полікультурних відносин студента розвинуті на достатньому рівні, що характеризується достатнім рівнем комунікативного контролю, відсутністю уникання полікультурного діалогу, спілкування з іноземцями, вираженою конфліктністю;	студент має розвинуті навички міжособистісної та міжкультурної комунікації в контексті полікультурних відносин, що характеризується високим рівнем комунікативного контролю, відсутністю уникання та прагненням до полікультурного діалогу, спілкування з іноземцями, середнім рівнем стійкості до конфліктів;	студент характеризується високо розвинутими навичками міжособистісної та міжкультурної комунікації в контексті полікультурних відносин (високий рівень самоконтролю у спілкуванні, бажання та прагнення до спілкування з іноземцями, здатність до полікультурного діалогу, високий рівень конфліктостійкості);
<ul style="list-style-type: none"> здатність бути толерантним до оточуючих людей в умовах полікультурного простору; рівень сформованості здатності до комунікативної доброзичливості (толерантності). 	студент ситуативно, час від часу схильний до проявів інтолерантності, характеризується наявністю інтолерантних установок щодо навколишнього світу і людей та низьким рівнем комунікат. толерантності.	для студента характерне поєднання як толерантних, так і інтолерантних рис, що залежить від соціальних ситуацій, має усереднений рівень комунікативної толерантності, що також залежить від ситуації.	студент має виражені риси толерантної особистості, характеризується високим рівнем комунікативної толерантності, що не залежить від ситуації.	студент толерантно ставиться до оточуючих людей, незалежно від їх етнічної приналежності, соціального статусу чи певних особистісних рис, має високий рівень комунікат. толерантності.

Таблиця В 4

**Рівневі характеристики показників сформованості полікультурної комунікативної компетентності
майбутніх учителів початкової школи за рефлексивним критерієм**

1	2	3	4	5
Показники	Рівні			
	НИЗЬКИЙ	СЕРЕДНІЙ	ДОСТАТНІЙ	ВИСОКИЙ
<ul style="list-style-type: none"> здатність визначати підстави, необхідність у формуванні полікультурної комунікативної компетентності; 	студент не вважає полікультурну комунікативну компетентність обов'язковою умовою професіоналізму педагога;	студент вважає за необхідне формування полікультурної комунікативної компетентності майбутнього педагога заради загального розвитку;	студент характеризується усвідомленням не обхідності формування ПКК педагога, оскільки вважає її однією із важливих якостей професіоналізму в умовах полікультурного середовища;	студент має високий рівень усвідомлення необхідності у формуванні ПКК в умовах полікультурного середовища;
<ul style="list-style-type: none"> здатність оцінювати власну позицію, активність, зацікавленість в ефективній міжособистісній комунікації в умовах полікультурного суспільства з дотриманням вимог толерантності та взаємоповаги; 	студент не зацікавлений у пізнанні особливостей інших культур, не вважає полікультурні знання обов'язковими для педагога, не зацікавлений в ефективній міжособистісній комунікації в умовах полікультурного суспільства з дотриманням вимог толерантності та взаємоповаги;	студент усвідомлює, що його зацікавленість у пізнанні особливостей різних культур не активна і він прагне до підвищення активності, зацікавленості в ефективній міжособистісній комунікації в умовах полікультурного суспільства з дотриманням вимог толерантності та взаємоповаги;	студент зацікавлений у пізнанні особливостей інших культур, полікультурні знання вважає необхідними для педагога, зацікавлений в ефективній міжособистісній комунікації в умовах полікультурного суспільства з дотриманням вимог толерантності та взаємоповаги;	студент має активну позицію, зацікавлений у пізнанні особливостей інших культур, полікультурні знання вважає обов'язковими для педагога, зацікавлений в ефективній міжособистісній комунікації в умовах полікультурного суспільства з дотриманням вимог толерантності та взаємоповаги;
<ul style="list-style-type: none"> здатність прогнозувати хід міжкультурної комунікації та можливі результати полікультурного діалогу. 	студент характеризується низькою здатністю прогнозувати хід міжкультурної комунікації та можливі результати полікультурного діалогу.	здатність студента прогнозувати хід міжкультурної комунікації та можливі результати полікультурного діалогу потребує удосконалення.	студент здатний прогнозувати хід міжкультурної комунікації та можливі результати полікультурного діалогу, прагне до удосконалення своїх умінь.	студент має високий рівень здатності прогнозувати хід міжкультурної комунікації та можливі результати полікультурного діалогу.

**Шляхи доповнення змісту навчальних дисциплін спеціальності
013 Початкова освіта першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
полікультурним складником з метою формування полікультурної
комунікативної компетентності**

№ з/п	Дисципліна (освітній компонент) як окрема одиниця освітньої програми	Теми дисципліни, які суголосні із темою дослідження	Шляхи доповнення змісту дисципліни окремими темами і питаннями
1	Історія української культури (нормативна)	Актуальні проблеми сучасної цивілізації і культури. Поліхудожній і полікультурний образ світу.	<ul style="list-style-type: none"> • Сутність культури: від буденного розуміння до наукового. • Функції культури в межах українського суспільства: історична трансформація. • Взаємозв'язок загальнолюдського і національного. • Різноманітність культур у контексті полікультурної взаємодії. • Типологічні особливості української культури. • Синкретизм української культури як особливість її типологічної характеристики. • Проблеми інтерпретації явищ чужої культури в межах культурної картини світу.
2.	Філософія (нормативна)	Свідомість як філософська проблема. Проблема пізнання у філософії. Філософія культури.	<ul style="list-style-type: none"> • Сутність культури у філософському контексті. • Функції культури в суспільстві (філософський погляд). • Сутність понять «матеріальні та духовні цінності». • Взаємозв'язок мови і культури. Мова як складова культури, «культурна пам'ять народу». Культурна та мовна картини світу.
3.	Сучасна українська мова з практикумом (нормативна)	Українська мова – державна мова українського народу, одна з форм вияву його національної культури. Основні проблеми мовного розвитку сьогодення. Розділ 1. Фонетика. Розділ 2. Фонологія. Розділ 3. Орфое-	<ul style="list-style-type: none"> • Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. • Поняття «мовна норма». • Типи мовних помилок: змістовні, граматичні, мовленнєві помилки. • Багатомовність в аспекті полікультурного середовища. • Явища інтерференції (взаємодії мовних систем) та конвергенції (зближення або

		<p>пія. Розділ 4. Графіка й орфографія. Розділ 5. Лексикологія. Розділ 6. Фразеологія. Розділ 7. Лексикографія. Розділ 8. Морфеміка та словотвір. Розділ 9. Граматична будова мови. Морфологія. Розділ 10. Синтаксис.</p>	<p>збіг) мов у процесі одночасного опанування кількох мов. Поняття «перша мова», «друга мова», «рідна мова». Використання різних текстів полікультурного змісту для розробки завдань, відповідних до теми заняття.</p>
4.	<p>Сучасна російська мова 3 практикумом (нормативна)</p>	<p>Язык как важнейшее средство человеческого общения. Место русского языка в индоевропейской языковой семье. Взаимосвязь между языком и мышлением, языком и обществом, языком и речевой деятельностью. Предмет фонетики, её содержание. Звуки русского языка. Лексикология русского языка. Лексико-семантические классы слов. Морфология как грамматическое учение о слове. Понятие частей речи. Предмет синтаксиса как раздела грамматики. Словоосочетание, его основные признаки. Предложение как главная единица синтаксиса. Формы организации монологической и диалогической речи. Текст: структура, типы.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Взаимосвязь языка и культуры. Язык как составная часть культуры, «культурная память народа». • Обусловленность необходимости изучения нескольких языков глобализационными тенденциями и поликультурной средой. • Глобализационные процессы как одна из предпосылок обострения необходимости в формировании поликультурной коммуникативной компетентности. • Многоязычие в аспекте поликультурной среды. Понятие «многоязычие», «диглосия», «билингвизм». • Явление интерференции (взаимодействия языковых систем) и конвергенции (сближения или совпадения) языков в процессе одновременного овладения несколькими языками. Понятие «первый язык», «второй язык», «родной язык». • Интересные факты психолингвистических исследований касательно процессов овладения родным (украинским) и русским языками. • Типы ошибок в процессе овладения русским языком как вторым. <p>Використання різних текстів полікультурного змісту для розробки завдань, відповідних до теми заняття.</p>
5.	<p>Українська мова (за професійним спрямуванням) (нормативна)</p>	<p>Державна мова – мова професійного спілкування. Основи культури української мови. Стилї сучасної української літературної мови у професійному спілкуванні. Спілкування як інструмент професійної діяльності. Культура усного</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Природа спілкування й комунікації. Розмежування понять «спілкування» і «комунікація». • Поняття «культура мови» і «культура мовлення». Основні ознаки мовленнєвої культури (правильність, різноманітність, виразність, ясність, точність, змістовність, нормативність, чистота, стислість, доцільність, логічність, варіативність, естетичність, багатство, актуальність, конкретність тощо). • Комунікативна сторона спілкування. Спілкування як обмін інформацією

		фахового спілкування.	<p>(уявленнями, ідеями, інтересами, настроями, почуттями, установками тощо).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Особливості спілкування в умовах полікультурного середовища. • Сутність і природа комунікативних бар'єрів. • Об'єктивні та суб'єктивні причини виникнення комунікативних бар'єрів. Типологія комунікативних девіацій. • Комунікативні бар'єри та способи їх уникнути • Спілкування як взаємодія. Інтерактивна сторона процесу спілкування. • Основні типи взаємодії: співробітництво і суперництво. • Конфліктна взаємодія. Основні стратегії поведінки у конфлікті: уникнення, пристосування, суперництво, компроміс, співробітництво. • Типологія управління конфліктами. • Спілкування як сприйняття людьми один одного. Перцептивна сторона процесу спілкування. • Основні складові сприйняття іншої людини. • Основні механізми пізнання та розуміння у процесі спілкування: ідентифікація, емпатія, рефлексія. <p>Використання різних текстів полікультурного змісту для розробки завдань, відповідних до теми заняття.</p>
б.	Іноземна мова (англійська) (нормативна)	<p>Розмовні теми: Англійська мова у моєму житті (English in my life). Людина і суспільство (People and Society). Географія англійськомовних країн (I can talk about the geography of English speaking countries). Побут і звичаї (I can talk about customs and traditions). Країни та культури. Культурні стереотипи (Countries and cultural stereotypes). Освіта англійськомовних країн (Education in English speaking countries). Британія та</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Зумовленість необхідності вивчення кількох мов глобалізаційними тенденціями та полікультурним середовищем. • Поняття «багатомовність», «диглосія», «білінгвізм» (не для спец. англ. мова). • Глобалізаційні світові процеси як одна з передумов загострення необхідності у формуванні полікультурної комунікативної компетентності. • Явища інтерференції (взаємодії мовних систем) та конвергенції (зближення або збіг) мов у процесі одночасного опанування кількох мов. Поняття «перша мова», «друга мова», «рідна мова» (не для спец. англ. мова). • Цікаві факти психолінгвістичних досліджень щодо процесів оволодіння рідною та іноземною мовою та схожістю

		<p>британці (Britain and the British). Історичні місця та музеї Лондону (I can talk about the places to visit in London). Свята та особливі дати. Традиції святкування (I can talk about holidays and traditions). Видатні англійські педагоги. Їх внесок у педагогічну науку. Освітня галузь. Початкова школа у Великобританії. Україна та українці (Ukraine and the Ukrainians). Міста та селища України (Cities and Towns of Ukraine). Київ. Визначні місця та музеї Києва (Kyiv. I can talk about the places to visit in Kyiv).</p>	<p>мовленнєвої діяльності (не для спец. англ. мова).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Типи помилок у процесі оволодіння кількох мов (не для спец. англ. мова). • Міжкультурна та полікультурна комунікація. Сутність понять, їх розмежування. • Національно-культурна специфіка мовленнєвої і не мовленнєвої поведінки. • Соціально-символічна регуляція поведінки американців та британців. • Аспекти мовного коду в полікультурному спілкуванні. • Стереотипізація як негативний фактор успішної міжособистісної комунікації в умовах полікультурного середовища. <p>Використання різних текстів полікультурного змісту для розробки завдань, відповідних до теми заняття.</p>
7.	<p>Практичний курс англійської мови (нормативна для спец. англ. мова)</p>		<ul style="list-style-type: none"> • Зумовленість необхідності вивчення кількох мов глобалізаційними тенденціями та полікультурним середовищем. Поняття «багатомовність», «диглосія», «білінгвізм». • Явища інтерференції (взаємодії мовних систем) та конвергенції (зближення або збіг) мов у процесі одночасного опанування кількох мов. Поняття «перша мова», «друга мова», «рідна мова». • Цікаві факти психолінгвістичних досліджень щодо процесів оволодіння рідною та іноземною мовою та схожістю мовленнєвої діяльності. • Типи помилок у процесі оволодіння кількох мов. <p>Використання різних текстів полікультурного змісту для розробки завдань, відповідних до теми заняття.</p>
8.	<p>Країнознавство Англії, або Іноземна мова (Лінгвокраєзнавство) (нормативна для спец. англ. мова)</p>	<p>Історія Великобританії. Історія Англії. Державний і політичний устрій. Королівська влада та її роль у сучасній Англії. Правова система. Економіка Великої Британії. Система освіти. Преса. Радіо і телебачення.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Типологічні особливості культури Великої Британії, її місце в типологічній системі культур. • Національно-культурна специфіка мовленнєвої і не мовленнєвої поведінки американців та британців. • Стереотипізація в контексті полікультурної взаємодії.

		Традиції та звичаї. Національні риси характеру британців.	
9.	Основи педагогічної майстерності (нормативна)	Мовлення вчителя як засіб спілкування. Закономірності логіки мовлення і її основні компоненти. Мовлення і комунікативна поведінка. Функції мовлення вчителя у взаємодії з учнями. Нормативність мовлення. Комунікативні якості професійного мовлення вчителя: виразність мовлення. Шляхи вдосконалення мовлення майбутнього вчителя. Майстерність педагогічного спілкування. Структура педагогічного спілкування. Педагогічне спілкування як діалог. Контакт у педагогічному діалозі.	<ul style="list-style-type: none"> • Полікультурна комунікативна компетентність як складова професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи. • «Культура мови» і «культура мовлення» як основа педагогічної майстерності. • Основні типи взаємодії у професійній діяльності педагога: співробітництво і суперництво. • Сутність і природа комунікативних бар'єрів, способи їх уникнення. • Попередження конфліктів. Основні стратегії поведінки у конфлікті: уникнення, пристосування, суперництво, компроміс, співробітництво. • Майстерність управління конфліктами між дітьми. Конфлікти на національному ґрунті. Уникнення конфліктів з батьками будь-якої культурної приналежності. • Основні механізми пізнання та розуміння у процесі спілкування з представниками різних культур.
10.	Основи культури і техніки мовлення (нормативна)	Літературна мова. Норма літературної мови. Типологія мовних норм. Комунікативні ознаки культури мовлення.	<ul style="list-style-type: none"> • Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. • Поняття «культура мови» і «культура мовлення» у повсякденному житті та професійному становленні майбутніх учителів. • Основні ознаки мовленнєвої культури (правильність, різноманітність, виразність, ясність, точність, змістовність, нормативність, чистота, стислість, доцільність, логічність, варіативність, естетичність, багатство, актуальність, конкретність тощо). • Поняття «мовна норма». Типи мовних помилок та механізми їх уникнення. • Способи уникнення комунікативних бар'єрів.
11.	Педагогіка (нормативна)	Цінності сучасного українського виховання. Конкретизація мети національного виховання. Система цінностей як вираження змісту національного виховання. Цінності сучасного українського	<ul style="list-style-type: none"> • Матеріальні та духовні цінності у системі виховання громадянина України та світового співтовариства. • Взаємозв'язок загальнолюдського і національного. • Культурні норми та культурні цінності. Культуровідповідність поведінки особистості. • Етнокультурна ідентифікація

		виховання: загальнолюдські, національні, громадянські, сімейні, особисті. Пріоритетні цінності, які становлять зміст виховання у школі зарубіжних країн.	особистості. Проблема «чужерідності» культури та етноцентризму в умовах полікультурного середовища. <ul style="list-style-type: none"> • Сутність етноцентризму і його місце у сучасній педагогічній системі. • Проблема адекватної самоідентифікації особистості (культурна, етнічна і особистісна ідентичність).
12.	Теорія виховання (нормативна)	Виховні функції учителя початкових класів. Цінності сучасного українського виховання. Формування основ наукового і національного світогляду.	Тренінг розвитку полікультурної комунікативної компетентності й толерантного ставлення «Everybody Smiles in the Same Language» [с. 211-281]. <ul style="list-style-type: none"> • Уміння співіснувати й співпрацювати, не зважаючи на відмінності. • Пізнати себе, щоб зрозуміти інших. • Зміст поняття «толерантність». • Стереотипи й суспільна упередженість, або «ми всі живемо з образами». • Феномен етноцентризму, дискримінації, ксенофобії, нетолерантності, антисемітизму та расизму. • Багатство у різноманітності. Від розмаїття – до взаєморозуміння.
13.	Психологія (нормативна)	Суспільні відносини та міжособистісні стосунки. Розвиток міжособистісних стосунків. Зміст, структура та функції спілкування. Комунікативна сторона спілкування. Загальна характеристика спілкування. Функції спілкування. Структура спілкування. Спілкування як процес передачі та обміну інформацією. Вербальне та невербальне спілкування. Професійне спілкування педагога. Пізнання людини людиною у процесі спілкування (перцептивна сторона спілкування). Взаємодія людей у процесі спілкування (інтерактивна сторона спілкування). Загальна характеристика процесу	<ul style="list-style-type: none"> • Природа спілкування й комунікації (психологічний аспект). Особливості спілкування в умовах полікультурного середовища. • Спілкування як необхідна умова життєдіяльності людей. • Функції (контактна, інформаційна, спонукальна, координаційна, пізнавальна, емотивна, налагодження стосунків, впливова) і роль спілкування у сучасному інформаційно-насиченому суспільстві. • Спілкування як діяльність. Структура спілкування як діяльності (мотив, мета, дія, операція). Мовленнєва діяльність. • Механізми взаємовпливу (імітація, навіювання, переконання, конформність). • Типологія спілкування. • Комунікативна сторона спілкування – спілкування як обмін інформацією (уявленнями, ідеями, інтересами, настроями, почуттями, установками тощо). • Сутність і природа комунікативних бар'єрів. • Психологічні причини виникнення комунікативних бар'єрів. Типологія комунікативних девіацій. • Інтерактивна сторона спілкування –

		<p>пізнання людини людиною. Механізми взаєморозуміння: особливості сприймання і розуміння в педагогічному процесі. Поняття міжособистісної взаємодії (інтеракції). Особливості взаємодії педагога та учнів. Зміст та результати педагогічної взаємодії.</p>	<p>спілкування як взаємодія.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Основні типи взаємодії: співробітництво і суперництво. • Конфліктна взаємодія. Основні стратегії поведінки у конфлікті: уникнення, пристосування, суперництво, компроміс, співробітництво. • Типологія управління конфліктами. • Перцептивна сторона процесу спілкування – спілкування як сприйняття людьми один одного. • Основні складові сприйняття іншої людини. • Основні механізми пізнання та розуміння у процесі спілкування: ідентифікація, емпатія, рефлексія. • Інкультурація і соціалізація як форми засвоєння культури в умовах полікультурного середовища. • Психологічні механізми інкультурації. • Імітація, ідентифікація, сором і вина як психологічні механізми інкультурації.
14.	<p>Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» (нормативна)</p>	<p>Методичні особливості вивчення змістової лінії «Людина і світ».</p> <p>Методика формування поняття про українську державу в європейському та світовому контексті.</p> <p>Методичні особливості формування знання про різноманітність народів та їх культур у світі.</p> <p>Особливості розкриття теми «Земля – спільний дім для всіх людей».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Культура і суспільство. Функції культури в суспільстві. • Розмежування понять «мультикультурне суспільство», «полікультурне суспільство», «міжкультурне суспільство». • Локальні і транстанціональні культурні цінності. • Глобалізаційні світові процеси як одна з передумов загострення необхідності у формуванні полікультурної комунікативної компетентності. • Універсальні для всіх культур правила спілкування. • Механізми інкультурації. Роль оточуючого середовища в процесі інкультурації.
15.	<p>Педагогічна етика (вибіркова)</p>	<p>Моральна культура спілкування: специфіка і типологія. Про смислове значення понять «спілкування» і «діяльність». Спілкування і мораль. Смислове значення понять «культура спілкування» і «культура поведінки». Моральні конфлікти у спілкуванні. Моральна мотивація і</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Природа спілкування й комунікації та їх місце у професійному становленні педагога. • Полікультурна комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості та вимога часу. • Поняття «культура мови» і «культура мовлення» у полікультурному середовищі як складові педагогічної етики. • Залежність ефективності полікультурної комунікації в умовах полікультурного

		<p>стиль спілкування особистості. Соціально-моральні аспекти спілкування молоді. Моральний фактор моди у спілкуванні.</p>	<p>середовища від рівня культурної грамотності (теорія культурної грамотності Е. Хірша).</p>
16.	<p>Етика та психологія педагогічного спілкування (вибіркова)</p>	<p>Смислове значення понять «культура спілкування» і «культура поведінки». Спілкування як інструмент професійної діяльності. Культура усного фахового спілкування.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Природа спілкування й комунікації (психолого-педагогічний аспект). • Полікультурна комунікативна компетентність як складова професійної компетентності педагога. • Поняття «культура мови» і «культура мовлення» у полікультурному середовищі закладів освіти. • Ефективність комунікації і фактори, які на неї впливають з урахуванням полікультурності оточуючого середовища. • Поняття про успішність комунікації. • Вплив особистісних факторів на ефективність комунікації. • Ситуаційні фактори комунікації та їх вплив на її ефективність. • Негативні фактори ефективної комунікації в умовах полікультурного простору. • Прояви інтолерантності. • Явища стереотипізації, упереджень. • «Мова ворожнечі» та межі свободи вираження поглядів.
17.	<p>Етика та естетика (вибіркова)</p>	<p>Мораль як соціальний феномен. Локально-спільнотні та загальнолюдські моральні орієнтації. Етика міжнаціональних стосунків. Моральні проблеми самовизначення особистості в контексті національної культури. Моральні проблеми співвідношення національних і загальнолюдських цінностей. Моральна культура спілкування. Сфера людських стосунків як царина моральності.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Матеріальні та духовні цінності. Взаємозв'язок загальнолюдського і національного. • Особливості міжособистісної комунікації під час міжкультурного спілкування в умовах полікультурного середовища. • Національно-культурна специфіка мовленнєвої і не мовленнєвої поведінки. • Стереотипізація як негативний фактор успішної міжособистісної комунікації в умовах полікультурного середовища. • Ефективність комунікації і фактори, які на неї впливають з урахуванням полікультурності оточуючого середовища. <p>Тренінг розвитку полікультурної комунікативної компетентності й толерантного ставлення «Everybody smiles in the same language» [с. 211-281].</p> <ul style="list-style-type: none"> • Уміння співіснувати й співпрацювати, не зважаючи на відмінності.

		Рівність як принцип моральної культури спілкування. Сутнісні ознаки толерантності в моральному спілкуванні. Повага і моральне спілкування.	<ul style="list-style-type: none"> • Пізнати себе, щоб зрозуміти інших. • Зміст поняття «толерантність». • Стереотипи й суспільна упередженість, або «ми всі живемо з образами». • Феномен етноцентризму, дискримінації, ксенофобії, нетолерантності, антисемітизму та расизму. • Багатство у різноманітності. Від розмаїття – до взаєморозуміння.
18.	Українознавство (вибіркова)	Етнокультура в системі національної культури. Українська мова – основа культури українського народу. Мова як етнозберігаючий чинник. Етнічна свідомість. Національний характер та ментальність.	<ul style="list-style-type: none"> • Сутність локальної і глобальної культури. Національна та світова культура в українському суспільстві. • Матеріальні і духовні цінності в українській ментальності. • Взаємозв'язок світової і української національної культур. • Типологічні особливості української культури. • Розрізнення понять «патріотизм», «націоналізм» та «космополітизм». • Етнокультурна ідентифікація особистості. Проблема «чужерідності» культури та етноцентризму в умовах полікультурного середовища. • Культурна картина світу. Проблеми інтерпретації явищ чужої культури для українців. • Сутність етноцентризму і його роль у полікультурній комунікації. • Культурна, етнічна і особистісна ідентичність та їх роль у формуванні полікультурної комунікативної компетентності.
19.	Етногеографія України (вибіркова)	Особливості етнічного складу населення України. Українці як головний, автохтонний етнос в Україні. Динаміка чисельності та питома вага українців в сучасній Україні. Етнічні групи та меншини в Україні. Взаємовплив та співіснування українців та етнічних груп в Україні. Український етно- і націогенез.	<ul style="list-style-type: none"> • Етнокультурна ідентифікація особистості. • Проблема «чужерідності» культури та етноцентризму в умовах полікультурного середовища. • Поняття «свій» і «чужий» у взаємодії культур в межах України. • Проблеми інтерпретації українцями явищ чужої культури. • Сутність етноцентризму і його роль у полікультурній комунікації. • Самоідентифікація особистості: культурна, етнічна і особистісна ідентичність.
20.	Соціологія (вибіркова)	Етносоціологія. Поняття «етнос» та «нація» у соціології. Типи	<ul style="list-style-type: none"> • Сутність культури: від буденного розуміння до наукового (соціологічний аспект).

	<p>етнонаціональних взаємодій та міжнаціональні конфлікти. Специфіка етнонаціональних процесів в Україні. Міжетнічні стосунки в Україні: сучасний стан та перспективи. Етнічна ідентифікація. Соціологія культури. Поняття культури та особливості її дослідження в соціології. Внутрішня структура культури та її форми. Категорії соціології культури: цінності, норми, соціокультурні взірці поведінки. Специфіка соціокультурної ситуації в Україні.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Культура і суспільство. Функції культури в суспільстві. • Розмежування понять «мультикультурне суспільство», «полікультурне суспільство» та «міжкультурне суспільство». • Процес засвоєння індивідом норм суспільного життя культури. • Інкультурація і соціалізація як форми засвоєння культури в умовах полікультурного середовища. Поняття «інкультурація», «етнізація», «соціалізація». • Цілі і стадії інкультурації. • Від полікультурної комунікативної компетентності до соціальної відповідальності. • Уміння співіснувати й співпрацювати, не зважаючи на відмінності. • Феномен етноцентризму, дискримінації, ксенофобії, нетолерантності, антисемітизму та расизму.
--	--	--

**Діагностичний апарат
сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх
учителів початкової школи
Блок 1**

**Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за
мотиваційно-ціннісним критерієм**

високий	216-251
достатній	155-215
середній	68-154
низький	58-67

Блок 1.1.

*Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за таким
показником мотиваційно-ціннісного критерію:*

бажання досягнути багатство різноманіття культур світу, переконаність у позитиві полікультурності як світової цінності; потреба у збагаченні власного досвіду знаннями про культуру інших народів та вивчення іноземних мов.

високий	73-74
достатній	48-70
середній	22-45
низький	12-20

Діагностика потреб

Інструкція опитуваним

Які з перерахованих потреб найбільш важливі, на Вашу думку, для майбутніх учителів початкової школи? Оцініть за п'ятибальною шкалою, наскільки для Вас характерна і яке значення має для Вас кожна із наведених потреб:

- 5 – наявність потреби є провідною;
- 4 – наявність потреби необхідна;
- 3 – наявність потреби важлива;
- 2 – наявність потреби бажана;
- 1 – наявність потреби не має значення.

високий	40
достатній	25-39
середній	10-24
низький	до 10

№ з/п	Потреба	Оцінка
1	Потреба бути поінформованим щодо найважливіших подій історії іноземної країни (мова якої вивчається або з представником якої можлива взаємодія).	5 4 3 2 1
2	Потреба у читанні національних творів цієї країни.	5 4 3 2 1
3	Потреба у використанні отриманої інформації стосовно культурних особливостей іноземної країни (мова якої вивчається або з представникм якої можлива взаємодія) у своїй подальшій професійній діяльності.	5 4 3 2 1
4	Потреба у вивченні історії країни, мова якої вивчається, для розуміння сутності культурних особливостей.	5 4 3 2 1
5	Потреба у визначенні культурних відмінностей та схожих рис української та російської культур.	5 4 3 2 1

6	Потреба у визначенні культурних відмінностей та схожих рис культур України та США, Великобританії.	5 4 3 2 1
7	Потреба у вивченні та вільному спілкуванні іноземною мовою.	5 4 3 2 1
8	Потреба у визначенні суспільно-політичних орієнтацій через національно-культурні особливості.	5 4 3 2 1

Опитувальник

Інструкція опитуваним

Ознайомтесь із запропонованими твердженнями та поруч із кожним поставте «+», якщо погоджуєтесь та «-», якщо не погоджуєтесь.

Ключ: по 1 балу за відповідь «+» на питання 2, 4,5, 6, 9, 10,11,12,14 та відповідь «-» на питання 1, 3, 7, 8,13.

високий	14
достатній	9-13
середній	4-8
низький	1-3

1. Я цікавлюсь виключно традиціями своєї культури і всі інші мене не обходять.
2. Я дотримуюсь традицій та звичаїв своєї культури, але цікавлюсь культурами інших країн.
3. Світові культури зазнають нищівного впливу через явища глобалізації.
4. Культурна ідентичність громадян моєї країни значно покращиться, якщо кожен прагнучиме дізнатися якомога більше про культури інших народів.
5. У світі так багато різних культур і мені дуже хотілося б якомога більше дізнатися про кожну з них.
6. Маю глибоке переконання в тому, що дітей ще з початкової школи потрібно ознайомлювати з культурами різних народів.
7. Впевнена(ий), що не лише у школі, але й в університеті не варто забивати голову різною інформацією, яка не стосується моєї країни та моєї культури.
8. Багатонаціональний склад населення в Україні призвів до втрати українцями культурної ідентичності.
9. Коли я спілкуюсь з іноземцями, то з гордістю розповідаю про власну культуру та цікавлюсь їхньою.
10. Явища глобалізації та полікультурності світової спільноти позитивно впливають на кожну культуру та закликають пишатися власною.
11. Я захоплююсь пошуком додаткових джерел інформації про інші народи світу.
12. Час від часу я обговорюю з друзями специфіку культури інших країн.
13. Я зацікавлена у розширенні загального світогляду, але це аж ніяк не стосується пізнання культури інших країн чи вивчення іноземних мов.
14. Я мрію відвідати іноземну країну, аби краще пізнати її національно-культурні особливості.

Методика незакінчених речень

1. Закінчіть речення: «Для мене пізнання особливостей культури іншої країни це...»
2. Закінчіть речення: «Я б хотів(ла) ознайомитись із культурою інших країн, оскільки...»

високий	19-20
достатній	14-18
середній	8-13
низький	1-7

Блок 1.2.

Діагностика рівнів сформованості мотиваційно-ціннісного критерію за таким показником:

переконаність у суспільній і духовно-моральній значущості вивчення власної та іноземних мов; прагнення розвиватися у професійно-комунікативному напрямі з урахуванням полікультурності світової спільноти.

високий	25-30
достатній	15-25
середній	8-15
низький	до 8

Опитувальник

Опитувальник	Ключ
1. Чи вважаєте Ви, що майбутній учитель ПШ має знати кілька мов? а) Так. б) Не визначилася/вся. в) Ні	3-2-0
2. Якими саме мовами має володіти майбутній учитель початкової школи? а) Українською, російською, англійською. б) Українською і російською. в) Лише українською. г) Лише російською. д) Інша відповідь ...	4 2 1 0 0-2
3. Якщо Ви погоджуєтесь вивчати російську мову з методикою її викладання, то який мотив при цьому домінує? а) Оволодіння новими знаннями. б) Професійна значущість. в) Оволодіння додатковими знаннями. г) Покращення можливостей спілкуватися. д) Знати багато – цінується у суспільстві. е) Це дасть можливість зайняти певну позицію соціумі. ж) Це схвалюють мої батьки. з) Інша відповідь ...	1 1 1 1 1 1 1 1
4. Якщо Ви вважаєте за необхідне вивчати англійську мову з методикою її викладання, то який мотив при цьому домінує? а) Оволодіння новими знаннями. б) Професійна значущість. в) Оволодіння додатковими знаннями. г) Покращення можливостей спілкуватися. д) Знати багато – цінується у суспільстві. е) Це дасть можливість зайняти певну позицію у соціумі. ж) Це схвалюють мої батьки. з) Інша відповідь ...	1 1 1 1 1 1 1 1
5. Закінчіть речення: «Мені хотілося б вивчити мову та познайомитись з культурною...» (назвіть мову та країну).	1+1
6. Ви вважаєте для себе складним процес вивчення іноземної мови?	Ні 1
7. Чи погоджуєтесь Ви, що ЗВО мають готувати толерантну особистість, яка здатна до міжкультурного діалогу?	Так 1
8. Чи згодні Ви, що ПКК – невід’ємна складова професійної компетентності?	Так 1
9. Чи стосується Вас твердження: «Я б залюбки попрацювала у школі, маючи за наставника педагога з Америки, Великобританії чи Канади?»	Так 1
10. Чи погоджуєтесь Ви із твердженням, що вітчизняна освітня система – найкраща у світі. Навіщо нам ці закордонні освітні системи?	Ні 1

Блок 1.3.

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за таким показником мотиваційно-ціннісного критерію:

переорієнтація на фундаментальні цінності світової культури в поєднанні зі збереженням національної самобутності у зв’язку з інтеграцією України до полікультурного простору; інтерес та прагнення до конструктивної взаємодії з представниками інших культур; бажання попередити та подолати міжкультурні протиріччя, які можуть виникнути в умовах полікультурного оточення.

високий	72-87
достатній	56-71
середній	20-55
низький	до 20

Опитувальник

Опитувальник	Ключ + 1 б. - 0 б.
1. Чи виявляєте Ви бажання поспілкуватися з представниками різних етнічних груп, здійснювати міжкультурне спілкування?	Так +
2. Для Вас характерне твердження: «Я не вважаю за необхідне формування навичок співпраці в умовах міжкультурного діалогу»?	Ні +
3. Чи відчуваєте Ви емоційне піднесення під час спілкування з іноземцем?	Так +
4. Чи відклали б Ви свої справи, якщо б знали, що у Вас з'явилась можливість поспілкуватися з іноземцем?	Так +
5. Чи характерне для Вас наступне твердження: «Я переконаний, що у світі багато народів, але всі ми населяємо одну-єдину планету Земля. Тому всі ми брати і сестри. Всі однаково ЛЮДИ»?	Так +
6. У світі так багато різних культур із цікавими звичаями, традиціями, тому немає сенсу зациклюватися на культурі свого народу. Чи погоджуєтеся Ви із цим твердженням?	Так +
7. Чи хотіли б Ви стати більш терплячою людиною у стосунках з іншими, незалежно від їх національності?	Так +

Методика незакінчених речень

(кожна відповідь оцінюється за 10-ти бальною системою)

1. Я хотів(ла) б поспілкуватися з представником... (назвіть країну), тому що (вказіть причину)...
2. Ознайомившись із загальнолюдським та національним в культурі, можна зробити висновок, що всі культури мають багато спільного, наприклад...
3. Різні культури світу відрізняються одна від одної мовою, способом життя, віруваннями, звичаями, традиціями, обрядами тощо. Важливо, щоб такі відмінності не сприймалися як негатив, а усвідомлювалися як...
4. Пошук спільних рис між культурами сприяє ...
5. Моя думка щодо права на існування будь-яких релігійних течій полягає в тому, що...
6. Конструктивна комунікативна взаємодія між різними культурними групами допоможе у вирішенні важливих проблем, а саме: ...
7. Якщо я стану свідком явищ дискримінації, расизму, ксенофобії тощо, то...
8. Культурна ідентичність громадян моєї країни значно підвищиться, якщо кожен ...

Блок 1.4.

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за таким показником мотиваційно-ціннісного критерію:
 прагнення уникати негативних стереотипів у сприйнятті інших культур, визнаючи їх самотність, унікальність та рівнозначність з їх історією, традиціями, звичаями, мовою.

високий	50-60
достатній	40-49
середній	18-39
низький	до 18

Опитувальник

Опитувальник	Ключ
1. Сучасна людина має максимально бути вільною від стереотипів:	
а) повністю погоджуюсь;	5
б) погоджуюсь;	4
в) важко відповісти;	3
г) не погоджуюсь;	2
д) категорично не погоджуюсь.	1
2. Як Ви вважаєте, чому люди послуговуються стереотипами?	
а) вони лінуються думати та зрозуміти саму сутність;	3
б) щоб не вигадувати нічого нового, оскільки стереотипи все одно підтверджуються;	1
в) за звичкою.	0
3. Як Ви вважаєте, як стереотипи впливають на життя людини?	
а) вони заважають мислити нестандартно, давно вичерпали себе, тому такий вплив є негативним;	5
б) через них людина може виглядати холопом, оскільки розумна людина ніколи не буде стереотипно мислити, тому такий вплив є негативним;	4
в) в них немає нічого поганого, інколи вони виправдані і допомагають зрозуміти світ та людей, тому такий вплив є нейтральним;	3
г) їх вплив не такий значний, щоб його оцінювати;	2
д) вони зберігають досвід людства, тому такий вплив є позитивним.	1
4. Чи траплялося Вам потрапляти в незручні обставини через стереотипи?	
а) так, кілька разів;	3
б) так, було один раз;	2
в) ні, жодного разу;	1
г) ні, навпаки, вони рятували.	0
5. Уявіть, що Ви стали свідком, як Ваш знайомий, не володіючи повною інформацією про факти та обставини ситуації, зробив шаблонний, стереотипний висновок та помилився. Як Ви на це відреагуєте?	
а) спробую спокійно пояснити, що не так;	3
б) не приховуватиму роздратування;	2
в) розчаруюсь в людині, зроблю висновок про його обмеженість, нерозумність;	1
г) нехай сам розбирається, мені байдуже.	0
6. Робити якісь висновки, спираючись виключно на інформацію про національність особистості, не правильно, безглуздо і нерозумно:	
а) повністю погоджуюсь;	3
б) погоджуюсь;	2
в) важко відповісти;	1
г) не погоджуюсь;	0
д) категорично не погоджуюсь.	0
7. В аеропортах, на вокзалах та інших людних місцях багато часу приділяється перевірці, огляду, контролю в першу чергу людей східної зовнішності, певних національностей. Чи виправдано це, на Вашу думку?	
а) ні, це не виправдано та є ознакою малоосвіченості, темноти;	2
б) так, про всяк випадок, краще перевірити, ніхто не знає, що від них можна очікувати;	1
в) з погляду моралі це неправильно, але статистика є статистика;	1
г) так, дуже часто саме вони здійснюють теракти.	0
8. На скільки для Вас самих характерне таке явище, як стереотипи?	

а) помічаю їх у поведінці, висновках інших;	2
б) не помічаю нічого подібного, мене це не стосується;	1
в) сам(а) часто удаюся до них.	0
9. Люди, які роблять шаблонні висновки – нудні та передбачувані:	
а) повністю погоджуюсь;	3
б) погоджуюсь;	2
в) важко відповісти;	1
г) не погоджуюсь;	0
д) категорично не погоджуюсь.	0
10. Ваше ставлення до представників іншої національності:	
а) доброзичливе;	2
б) нейтральне;	1
в) недоброзичливе;	0
г) вороже.	0
11. На чому ґрунтується Ваше ставлення до представників іншої національності?	
а) власна думка, яка склалася після конкретних життєвих обставин;	5
б) вплив засобів масової інформації;	4
в) вплив Інтернету, соціальних мереж;	3
г) вплив суспільства в цілому;	3
д) прищеплені близькими та рідними;	2
е) вплив Вашого оточення;	1
ж) релігія.	1
12. Англійці – пихаті та манірні люди:	
а) категорично не погоджуюсь;	3
б) не погоджуюсь;	2
в) важко відповісти;	1
г) погоджуюсь;	0
д) повністю погоджуюсь.	0
13. Кожен висновок робиться тільки з огляду на унікальні факти та обставини:	
а) повністю погоджуюсь;	3
б) погоджуюсь;	2
в) важко відповісти;	1
г) не погоджуюсь;	0
д) категорично не погоджуюсь.	0
14. Стереотипи сприйняття світу, мислення – явище досить поширене і майже не усвідомлене. Як, на Вашу думку, до нього ставитися?	
а) від стереотипів обов'язково треба позбавлятися;	4
б) стереотипи – це безглуздість, життя значно складніше;	3
в) стереотипи не здатні нашкодити, але і особливої користі не приносять, не вважаю за потрібне звертати на них уваги;	2
г) до стереотипів варто прислухатися, вони – джерело досвіду суспільства.	1
15. Серед запропонованих тверджень оберіть те, яке вважаєте найбільш прийнятним для себе:	
а) чим освіченіша людина, тим менше вона схильна до шаблонних висновків та стереотипів;	4
б) стереотипи ми отримуємо з дитинства разом з вихованням;	3
в) чоловіки вірять в стереотипи про жінок і навпаки;	1
г) окремий член колективу вірить у ті ж самі стереотипи, що й колектив (шкільний клас, університетська група, робочий колектив, компанія друзів).	1

Блок 2

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за когнітивним критерієм

високий	277-337
достатній	201-276
середній	75-200
низький	до 75

Блок 2.1.

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за таким показником когнітивного критерію:

знання неповторності та самобутності різноманіття культур у світі; знання національно-культурних особливостей і реалій власної країни та країни, з представниками якої відбувається взаємодія або можлива така взаємодія внаслідок полікультурності оточуючого середовища.

високий	125-160
достатній	79-124
середній	20-78
низький	до 20

Опитувальник	Ключ
1. Що для Вас означає поняття «полікультурне суспільство»?	
а) конкретний тип соціальної системи, яка припускає об'єднання людей різних національностей з усією сукупністю форм взаємодії і взаємозалежностей, де економіка виконує функцію адаптації, політика – досягнення мети, а культурні символи – підтримка зразка взаємодій у системі;	3
б) тип соціальної системи, яка припускає об'єднання людей різних національностей;	2
в) конкретний тип соціальної системи, яка припускає об'єднання людей різних релігійних вірувань;	1
г) свій варіант...	1-5
2. Як Ви розумієте поняття «полікультурна освіта»?	
а) така освіта, для якої ключовими поняттями є культура як уселюдське явище; це засіб допомоги особистості в подоланні шляху від засвоєння етнічної, національної культури до усвідомлення спільності інтересів народів у їхньому прагненні до миру, злагоди, прогресу через культурний розвиток;	3
б) освіта, яка здійснюється у полікультурному просторі;	2
в) процес оволодіння полікультурною компетентністю;	1
г) це результат професійної підготовки особи у вищому закладі освіти, здатність до самореалізації, розвитку та самовдосконалення впродовж життя;	1
д) свій варіант ...	1-5
3. Чи добре Ви знаєте культурні особливості своєї країни?	
а) знаю, але хотілося б пізнати їх краще;	5
б) так, я цікавлюсь особливостями культури моєї країни;	4
в) не цікавлюсь.	0
4. Позначте, як Ви ставитесь до пізнання особливостей культури інших країн:	5

а) мені б дуже хотілося;	4
б) маю невеликий інтерес;	3
в) мені байдуже;	0
г) мені не цікаво;	0
д) зовсім не маю бажання.	
5. Чи погоджуєтесь Ви із твердженням: «Специфікою сучасної ситуації культурного світу є тісне зближення всіх народів земної кулі, що уможлиблює діалог культур і наявність глобальних проблем, викликів існування суспільства, які можуть бути вирішені за допомогою представників усіх культурних середовищ?»	Так 1
6. Чи погоджуєтесь Ви із думкою про те, що процес глобалізації веде до виникнення культурних форм, нових цінностей, зразків поведінки і діяльності?	Так 1
7. Чи погоджуєтесь Ви із тезою: «Якщо Ви оцінюєте людей іншої культури, спираючись на досвід і норми власної країни, то можете зробити багато помилок. Важливо зрозуміти іншу культуру, спосіб життя людей, манеру спілкування, праці, моральні принципи, які не можна оцінювати крізь призму власної країни?»	Так 1
8. Чи погоджуєтесь Ви із тезою про те, що англієць чи американець на роботі працюють, а українці на роботі живуть. Українці, як і росіяни, пов'язані із колегами сіткою взаємостосунків – від дружніх, до простих офіційних.	Так 1
9. Чи характерно це для українців цінування справедливості?	Так 1
10. Як Ви розумієте наступне твердження: «Пріоритетними принципами взаємодії громадян має стати культурний плюралізм?»	10
11. Які, на думку психологів, особливості росіян, як нації?	10
12. Якою мірою і чому для росіян важлива суспільна думка, яким чином вона змінює їх поведінку?	10
13. Яка хвала приємна росіянам і чому? Чи пов'язано це із почуттям патріотизму?	10
14. Чи справедлива приказка-узагальнення: «Что русскому здорово, то немцу – смерть»? Які приклади із Вашого особистого досвіду чи літературних джерел підтверджують цю думку?	10
15. Чому для росіянина вважається нормою порушувати дистанцію між людьми, яка дозволена правилами європейського етикету?	10
16. Як росіяни розуміють демократію? Чому вони цінують внутрішню свободу?	10
17. Чому росіяни із обережністю ставляться до формальних посмішок?	10
18. Які теми для розмов прийнятні в російському соціумі, а які – ні? Які теми для розмов з росіянами вибрали б Ви? Які теми вважаються порушенням етикету.	10
19. Коли француз, німець чи італієць вважає якусь ідею безглуздою, він виразно стукає собі в лоба. А що означає цей жест для англійця?	10
20. Що цінують українці в неофіційному спілкуванні?	10
21. Що слугувало основою, фундаментом суворих сімейних стосунків в Україні? Страх чи авторитет, який базувався на власному прикладі старших членів сім'ї?	10
22. Які казкові персонажі пов'язані з українським Новим роком?	5
23. Які казкові персонажі пов'язані з російським Новим роком?	5
24. Які казкові персонажі пов'язані з американським Новим роком?	5

Блок 2.2.

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за таким показником когнітивного критерію:

знання системи, словникового складу української, російської та англійської мов та усвідомлення цінності цих знань для здійснення ефективної міжкультурної взаємодії в умовах полікультурного простору.

високий	46-48
достатній	36-45
середній	15-35
низький	до 15

Опитувальник

самооцінки рівня знань мов та усвідомлення цінності цих знань

1. Яка Ваша рідна мова? (1 б.)
 1. Українська.
 2. Російська.
 3. Українська і російська.
 4. Інша відповідь _____
2. Визначте Ваш рівень знань української мови?

1. Творчий. (12)	3. Середній. (7-9)	5. Низький. (1-3)
2. Високий. (11-10)	4. Достатній. (6-4)	6. Нульовий. (0)
3. Визначте Ваш рівень знань російської мови?

1. Творчий. (12)	3. Середній. (7-9)	5. Низький. (1-3)
2. Високий. (11-10)	4. Достатній. (6-4)	6. Нульовий. (0)
4. Визначте Ваш рівень знань англійської мови?

1. Творчий. (12)	3. Середній. (7-9)	5. Низький. (1-3)
2. Високий. (11-10)	4. Достатній. (6-4)	6. Нульовий. (0)
5. Якщо Ви не володієте російською мовою, то чи маєте бажання її опанувати у процесі навчання у ЗВО?

1. Так. (2 б.)	2. Ні.	3. Не визначилася/вся. (1 б.)
----------------	--------	-------------------------------
6. Якщо Ви не володієте англійською мовою, то чи маєте бажання її опанувати у процесі навчання у ЗВО?

1. Так. (2 б.)	2. Ні.	3. Не визначилася/вся. (1 б.)
----------------	--------	-------------------------------
7. Як Ви вважаєте, якою мовою Ви володієте досконаліше? (1 б.)

1. Українською.	2. Російською.	3. Англійською.
-----------------	----------------	-----------------
8. Чи правильним, на Вашу думку, є твердження: «Чим складніша і різноманітніша сукупність мовних понять для одного явища, тим більше значення воно має для носіїв цієї мови і культури»? (Так 1 б.)
9. Чи погоджуєтеся Ви із думкою, що мова відображає світ і культуру і саме завдяки мові особистість отримує певні уявлення про світ і суспільство, членом якого вона стала? (Так 1 б.)
10. Як Ви вважаєте, чи потрібно вивчати не лише іноземну мову, а й культуру, звичаї, традиції, норми поведінки її носіїв? (Так 1 б.)
11. Як Ви вважаєте, чи можна досягти повного порозуміння між представниками різних культур, якщо вони спілкуються між собою мовою міжнародного спілкування (наприклад, англійською), але нічого не знають про культуру країни одне одного, представниками якої вони є? (Ні 1 б.)
12. Чи погоджуєтеся Ви із думкою, що мова не існує поза культурою? (Так 1 б.)
13. Як Ви вважаєте, чи правильно є думка про те, що мова просто позначає, називає предмети, що сприймаються самі собою, поза мовою? (Так 1 б.)

Блок 2.3.

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за таким показником когнітивного критерію:

знання основ теорії комунікації, правил культури спілкування; знання особливостей та закономірностей полікультурної комунікації, культурної толерантності та інтолерантності; знання, що сприятимуть покращенню умінь будувати міжособистісні стосунки в полікультурному оточенні з урахуванням культурної самобутності учасників комунікації з метою уникнення конфліктів.

високий	108-129
достатній	88-107
середній	40-87
низький	до 40

Опитувальник

Опитувальник	Ключ
1. Продовжіть речення «Спілкування у сучасному інформаційно-насиченому суспільстві виконує декілька функцій, а саме....»	10
2. Сформулюйте основні загальноприйняті правила спілкування ...	10
3. Як Ви розумієте твердження: «У XXI столітті мовою міжособистісного спілкування стає мова культури»?	10
4. Як ви вважаєте, які нові тенденції для спілкування характерні сьогодні? (наприклад, скорочується час спілкування з людьми за рахунок зростання часу «спілкування» із засобами масової інформації).	10
5. Навіщо, на Вашу думку, потрібно цілеспрямовано вчитися полікультурній комунікації?	10
6. Чим, на Вашу думку, відрізняються між собою міжкультурна та полікультурна комунікації?	10
7. Чи погоджуєтеся Ви із тезою про те, що полікультурна освіта сприяє врегулюванню міжособистісних відносин та національних конфліктів?	Так 1
8. Як Ви розумієте поняття «міжкультурний діалог»? а) діалог між представниками однієї культури; б) процес обміну інформацією між окремими особистостями та групами людей, що мають суттєві відмінності у сприйнятті та поведінці; в) спілкування між представниками різних культур; г) свій варіант ...	0 0 1 до 5
9. Чи погоджуєтеся Ви із думкою, що коли людина опиняється в іншому культурно-мовному середовищі, вона відчуває так званий «культурний шок» через недостатнє знання цінностей і досвіду спілкування з іншомовними представниками?	Так 1
10. Чи погоджуєтеся Ви із думкою, що однією з основних причин проблем міжкультурних контактів є різниця світовідчуття у представників різних культур, тобто ми сприймаємо інші культури крізь призму своєї власної культури?	Так 1
11. Чи можна про Вас сказати, що Ви із певними труднощами сприймаєте вчинки, дії інших людей, які для Вас самих не характерні?	Так 1
12. Як Ви вважаєте, чи допомагають існуючі стереотипи під час спілкування з іноземцями – представниками інших культур?	Ні 1
13. Які, на Вашу думку, можуть бути причини комунікативних невдач під час спілкування з іноземцями – представниками інших культур?	10
14. Чи траплялося Вам раніше чути поняття «толерантність»?	Так 1
15. Що означає поняття «толерантність» для Вас особисто?	10
16. Чи вважаєте Ви правильним судження: «Толерантність – це те, що робить можливим досягнення миру та спрямовує від культури війни до культури миру»?	Так 1
17. Який із зазначених варіантів тлумачення поняття «толерантність» найбільш повно відображає його суть? а) це доброзичливе ставлення до інших; б) це особистісна або суспільна характеристика, що передбачає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище багатомірні, а отже, і	1 2

погляди на цей світ різні, вони не можуть і не повинні зводитися до одноманітності або бути на чийсь користь;	
в) це доброзичливе ставлення до представників інших національностей;	3
г) свій варіант ...	до 4
18. Які риси, на Вашу думку, притаманні толерантній особистості?	10
19. Якими є основні причини виявлення насильства та жорстокості?	10
20. Чи можуть відмінності між людьми стати основною причиною виявлення насильства та жорстокості стосовно них?	Ні 1
21. Із наведених нижче проблем зазначте ту, що, на Вашу думку, є найголовнішою і спричиняє породження зла та насильства:	
а) соціальні відмінності; б) вік; в) різні погляди; г) релігія; д) зовнішність;	1
е) національність; е) расова належність; ж) батьки та діти.	
22. Чи є важливим виховання толерантності у нашому суспільстві?	Так 1
23. Що можна та потрібно зробити з метою досягнення миру та взаєморозуміння у суспільстві?	10

Блок 3

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за комунікативно-діяльнісним критерієм

високий	1163-1656
достатній	820-1162
середній	381-819
низький	до 342-380

Блок 3.1.

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за таким показником комунікативно-діялісного критерію:

рівень практичного володіння мовою, з носієм якої відбувається спілкування; здатність до адекватної інтерпретації семіотичного та символічного кола іншомовної культури.

	укр. мова	рос. мова	англ. мова
творчий	203-283	53-125	146-203
високий	121-202	33-52	91-145
середній	40-120	15-32	40-90
низький	до 40	до 15	до 40

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

для перевірки рівня володіння **УКРАЇНСЬКОЮ** мовою

1. Відредагуйте запропоновані словосполучення: (3 б.)

об'єм знань –	<i>обсяг знань</i>
в силу обставин –	<i>через обставини</i>
піднімати проблему –	<i>порушувати проблему</i>
з цієї причини –	<i>через це</i>
у першу чергу –	<i>насамперед</i>
привести приклад –	<i>навести приклад</i>
по мірі того як –	<i>відповідно до того як</i>

на зворотній стороні –
розповсюдження інформації –
таке припущення – вірогідне –
ні одного разу –
ні в якому разі
однією і тією ж мовою
моє особисте враження
слідуюча зустріч

*на звороті
поширення інформації
таке припущення – імовірне
жодного разу
у жодному випадку
тією самою мовою
особисте враження
наступна зустріч*

2. Перекладіть російські словосполучення українською мовою. Пам'ятайте про російсько-українські паралелі усталених сполук. **(3 б.)**

служить примером –
принимать участие –
производит впечатление –
оказать воздействие –
принимать решение –
подвергать сомнению –

*бути за приклад
брати участь
вражати
впливати
вирішувати
висловлювати сумнів*

3. Користуючись морфологічними нормами української мови, відредагуйте словосполучення з неправильним вживанням частин мови: **(3 б.)**

солідна рукопис –
більш складніша ситуація –
отримали 6,8 бали –
саме завдяки ньому –
вибачаюсь –
від семидесяти до восьмидесяти днів –
півтора години –
двохрічна перерва –
підвищується у два рази –

*солідний рукопис
більш складна ситуація
отримали 6,8 бала
саме завдяки йому
вибачте
від сімдесяти до вісімдесяти днів
півтори години
дворічна перерва
підвищується вдвічі*

4. До російських іменниково-прийменникових сполук доберіть українські дієприслівникові відповідники: **(2 б.)**

по обстоятельствам
по окончании работы
после исполнения поручения
при рассмотрении

*зважаючи на обставини
закінчивши роботу
виконавши доручення
розглядаючи*

5. Відредагуйте дієприслівникові звороти:

наслідуючи приклад
підводячи підсумки
представивши програму
йдучи назустріч численним проханням
наголосивши важливість проблеми
включивши в себе

(3 б.)
*беручи за приклад
підсумовуючи
подавши програму
задовольняючи численні прохання
наголосивши на важливості проблеми
увібравши в себе*

6. Відредагуйте сполучникові та прийменникові конструкції: **(4 б.)**

з тим щоб
у той час як
з того часу коли
у силу того що
за браком часу
у цьому році
назвати по імені та по батькові
по питанню

*для того щоб
тоді як
відтоді коли
через те що
через брак часу
цього року
назвати на ім'я та по батькові
у питанні*

7. Поясніть різницю слововживання поданих пар слів. Складіть речення з кожним словом, яке б демонструвало доречність обраної лексичної сполучуваності. (22 б.)
- Відносини – взаємини – стосунки – ставлення – відношення.
 - Дефект – недолік.
 - Вірно – правильно.
 - Галузь – сфера – ділянка.
 - Дилема – проблема – завдання.
 - Загальний – спільний.
 - Заслухати – прослухати – вислухати.
 - Зміст – значення – смисл.
 - Навколишній – оточуючий.
 - Талан – талант.
 - Попередній – передчасний.
8. Наведіть до 5 прикладів, коли зміна роду іменника призводить до зміни значення слова. Наприклад: *солдат – солдатка; пілот – пілотка; клад – кладка тощо.* (5 б.)
9. З'ясуйте, які значення в російській та українській мовах мають подані слова. Складіть речення з кожним російською та українською мовами. (16 б.)

Рос.	Укр.	Рос.	Укр.
брак	брак	красный	красний
нагадать	нагадати	ликовать	лікувати
властный	власний	лихо	лихо
витать	вітати	луна	луна
дружина	дружина	любой	любий
заведение	заведення	напевно	напевно
запросить	запросити	недельный	недільний
кома	кома	обличье	обличчя

10. Відредагуйте лексичний суржик. (43 б.)

Благополучтя, бути на виду, взяточник, вияснення, святкова открытка, паперова волокита, і в голову не приходило, границя, гривна, виступати з докладом, високі дома, написати жалобу, зжильці будинку, об'явленіє, рослинна їда, капля в морі, візитна карточка, києвлянка, шкіряний козельок, наукова командировка, нова краска, лікарство, любимець публіки, користуватися льготами, система аналогів, напиток, брати начало, моральний облік, бурхливі овації, тролейбусна остановка, зайняти очередь, падіння виробництва, переписка з читачами, великий перерив, одержав письмо, повістка дня, по всякому поводу, цінний подарунок, подорожання продуктів, покупка товару, робити помітки, усе в порядку, негідні поступки.

11. Утворіть вищий і найвищий ступені порівняння (просту і складену форми) **прикметників**, не порушуючи граматичних норм української мови. (13 б.)

Багатий, високий, тяжкий, дотепний, вузький, дорогий, гарний, щирий, уважний, вільний, цікавий, значний, веселий.

12. Запишіть мовні кліше українською мовою, уникаючи інтерферентних явищ. (23 б.)

Анализируемый факт; аналогичным образом; благодарю вас; большой вопрос; быть в натянутых отношениях с кем-то; в двух словах; в другой раз; в его пользу; в значительной степени; в полном объеме; в порядке исключения; в скором времени; в следующем году; ввести закон в силу; в строгом соответствии с...; вести себя уверенно; внести исправления; возбуждать просьбу; восстановить в должности; все обстоит благополучно; выразить благодарность; выслать книгу наложенным платежом; выступить в качестве переводчика;

13. Поясніть диференціюючу семантико-граматичну роль наголосу в наведених дієсл. (7 б.)

Завозити – завозіти;	заносити – заносіти;
від'їздити – від'їздіти;	вікупати – викупати;
провозити – провозіти;	трухнути – трухнути;
виходити – виходити.	

14. Замість крапок вставте слова *положення, становище* чи *стан*. (6 б.)

Міжнародне ...; основні ... науки; ... фінансів; офіційне ...; ... справ; знайти вихід із цього...

15. Поєднайте патронімічні прикметники з іменниками, що пропонуються. (31 б.)

Гармонічний / гармонійний: *аналіз, людина, коливання, відносини, витвір, стиль, побудова.* (7 б.)

Дружний / дружній: *взаємини, народ, країна, рука, вітання, зв'язки, колектив, клас.* (8 б.)

Корисливий / корисний: *людина, довіра, монографія, діяльність, зустріч, дядько, дівчина.* (7 б.)

Особистий / особовий: *власність, господарство, майно, книжка, підпис, склад, посвідчення, назва, рахунок.* (9 б.)

16. Перекладіть українською мовою російське слово «следующий». Подайте усі можливі варіанти перекладу, контекст та коментарі щодо вживання тих чи інших варіантів. Чи можливий теоретично дієприкметник «слідуючий» в українській мові? Доведіть свою думку. (10 б.)

На следующее десятилетие. Следующий день. Запомните следующее. Приметы следующие. Следующий номер журнала. Следующий правила. Следующая страница. Следующий параграф. Следующий будет отвечать.

17. Знайдіть канцеляризми. Відредагуйте речення. (6 б.)

1. Весна, власне, ще тільки накреслювалась, але вже стояла на порядку денному.
2. До розмови дівчина приставала лише в силу необхідності, більше відповідаючи на якість запитання.
3. Уже змалку Валя зарекомендувала себе практичною людиною: у парку вона гуляла за материною інструкцією.
4. Мати не рекомендувала Наталці чекати Петра.
5. Возний не взяв до уваги Наталчині слова.
6. Петро виступив з пропозицією передати дівчині зароблені тяжкою працею гроші.

18. Відредагуйте речення, уникаючи штампів. (9 б.)

1. У моє розпорядження перейшла бібліотека батька.
2. На сьогоднішній день ми маємо певні успіхи у навчанні.
3. Наш клас розпочав роботу в напрямі підготовки до екзаменів.
4. Питання охорони зелених насаджень – всенародна справа.
5. Необхідно взяти нові рубежі в сільському господарстві.
6. Улітку по лінії відпочинку у них все було добре.
7. Велика увага звертається на удосконалення організації чергування в класі.
8. Нас тривожить рівень знань.
9. На високому рівні пройшли зимові канікули.

19. Відредагуйте невиправдані повтори. З'ясуйте типи помилок. (6 б.)

1. Кожний герой має свої індивідуальні риси.
2. У мовленні він уживав місцеві слова і діалектизми.
3. Шевченко подружився з друзями.
4. Він почав займатися малюванням і намалював багато картин.

5. Він людина передових і прогресивних поглядів.

6. Ще зовсім молодими юнаками пішли вони на заробітки.

Моя автобіографія; саме найдоцільніше слово; взаємно допомагати один одному; зобразити образ; передовий авангард; за чотири години часу; відтворити у своїх творах; організувати організацію молоді. **(8 б.)**

20. Запишіть українською мовою подані слова і визначте належність їх до граматичного роду в російській і українській мовах. **(19 б.)**

Сибирь, кенгуру, россыпь, накипь, величие, степень, степь, корь, рояль, кофе, собака, рысь, сыпь, тюль, шампунь, боль, вуаль, насыпь, дробь.

21. Відредагуйте неправильні форми числівників. **(23 б.)**

Двохсот сорока трьома, семистам двадцятьома двома, трьохсот двадцяти сімох, п'ятьмастами сорока одним, двадцяти п'ятьома, тридцяти вісьми, сто сорока одним, семи десятитисячний, восьмидесятий, дев'яносто семи, п'ятдесяті сьомі, тристам сорока шести, шістьдесят сімох, вісімсот трьох, восьмистам п'ятдесятяма сьома, трьомастами шестидесятьома сімома, шестистам дев'яносто трьома, вісімсот трьох, семерьох, двомастами семи десятима дев'ятьма, чотирма, півториста, семи десятий.

22. Розкрийте дужки й запишіть словосполучення; де треба, вживайте прийменники. **(17 б.)**

Пробачте (я); дотримати (слово); оволодіти (ситуація); опанувати (професія); ігнорувати (попередження); завдати (шкода); зазнати (невдача); зрадити (принципи); називати (ім'я); звернутися (адреса); відправити (пошта); прийшов (справа); комісія (складання екзамену); заходи (поліпшення); сталося (недбалство); один раз (місяць); радіти (успіхи).

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

для перевірки рівня володіння **РОСІЙСЬКОЮ** мовою

1. В каком слове верно выделена буква, обозначающая ударный гласный звук? **(1 б.)**
 - а) донельзЯ
 - б) взЯла
 - в) граждАнство
 - г) нАверх
2. В каком варианте ответа выделенное слово употреблено неверно? **(1 б.)**
 - а) В неясном, рассеянном свете ночи открылись перед нами **ВЕЛИЧЕСТВЕННЫЕ** и прекрасные перспективы Петербурга: Нева, набережная, каналы, дворцы.
 - б) Железо, хром, марганец, медь и никель являются **КРАСОЧНЫМИ** веществами, компонентами многих красок, созданных на основе этих минералов.
 - в) **ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ** отношения между Россией и США были установлены в 1807 году.
 - г) Самыми **ГУМАННЫМИ** профессиями на земле являются те, от которых зависит духовная жизнь и здоровье человека.
3. Укажите пример с ошибкой в образовании формы слова. **(1 б.)**
 - а) лягте (на пол)
 - б) их работа
 - в) горячие супы
 - г) шестистами учениками
4. Укажите грамматически правильное продолжение. *Говоря о богатстве языка,* **(1 б.)**
 - а) в аудитории началась дискуссия.
 - б) у меня возник интерес к этой проблеме.
 - в) требуются конкретные примеры.
 - г) мы имели в виду главным образом его словарный запас.
5. Укажите предложение с нарушением синтаксической нормы. **(1 б.)**

- а) Благодаря повышению уровня сервиса в фирменных магазинах стало больше покупателей.
- б) «Мойдодыр», написанный Корнеем Чуковским и опубликованный в 20-е годы XX века, стал одним из самых любимых детьми произведений.
- в) М. Горький в одной из своих статей отмечает, что поэты до Пушкина совершенно не знали народа, не интересовались его судьбой, редко писали о нём.
- г) Те, кто с детства стремится к мечте, часто реализуют свои жизненные планы.
6. В каком предложении придаточную часть сложноподчинённого предложения нельзя заменить обособленным определением, выраженным причастным оборотом? **(1 б.)**
- а) Французские слова и выражения, которые проникают в русский язык, называют галлицизмами.
- б) Окружающая среда, в которой существуют живые организмы, постоянно меняется.
- в) В целях содействия развитию литературы и литературного языка в XVIII веке была создана Российская Академия, которая стала основным научным центром изучения русского языка и словесности.
- г) Во второй половине XVIII века французское влияние на речь русских дворян, которое сыграло важную роль в процессе европеизации русского литературного языка, становится преобладающим.
7. В каком варианте ответа указаны все слова, где пропущена буква Е? **(1 б.)**
1) никел..вый	2) достра..вать
3) приветл..во	4) оскуд..вать
- а) 1, 2, 4 б) 1, 2, 3 в) 3, 4 г) 1, 4
8. В каком ряду в обоих словах на месте пропуска пишется буква И? **(1 б.)**
- а) произнос..шь, преобразу..мый;
- б) относ..шься, распуш..нный;
- в) засмотр..шься, замет..вший;
- г) перекин..шь, сломл..нный.
9. В каком предложении НЕ (НИ) со словом пишется раздельно? **(1 б.)**
- а) Наступила осень с (не)скончаемыми дождями, мокрыми дорогами, с тоской по вечерам.
- б) Дон в месте переправы далеко (не)широкий, всего около сорока метров.
- в) (Ни)кто в пьесе не соглашается с Чацким в том, что прислуживаться безнравственно.
- г) Где-то здесь, в нескольких шагах, раздавались (не)забываемые трели соловья, и тишина наполнилась дивными звуками.
10. В каком предложении оба выделенных слова пишутся слитно? **(1 б.)**
- а) (ЗА)ЧАСТУЮ мы даже не представляем, (НА)СКОЛЬКО человеку важно понять, что является для него в жизни главным.
- б) Ни громоотводы, ни вечный двигатель городу Калинову не нужны, ПОТОМУ(ЧТО) всему этому (ПО)ПРОСТУ нет места в патриархальном мире.
- в) Можно (ПО)РАЗНОМУ объяснить сцену словесного поединка Базарова и Павла Петровича, и (ПО)НАЧАЛУ может показаться, что прав нигилист.
- г) ЧТО(БЫ) вернуть Радищева современному читателю, необходимо попытаться беспристрастно оценить его философские взгляды, ТАК(ЖЕ) как и литературное творчество.
11. Укажите правильное объяснение постановки запятой или её отсутствия. **(1 б.)**
- а) М.В. Ломоносовым было намечено разграничение знаменательных и служебных слов () и в дальнейшем это разграничение поддерживалось крупнейшими представителями русской науки.
- б) Простое предложение с однородными членами, перед союзом И запятая не нужна.
- в) Сложносочинённое предложение, перед союзом И запятая не нужна.

- г) Сложносочинённое предложение, перед союзом И нужна запятая.
 д) Простое предложение с однородными членами, перед союзом И нужна запятая.
12. В каком варианте ответа правильно указаны все цифры, на месте которых в предложении должны стоять запятые? **(1 б.)**

Первая выставка передвижников (1) открывшаяся в 1871 году (2) убедительно продемонстрировала существование в живописи (3) складывавшегося на протяжении 60-х годов (4) нового направления.

- а) 1, 2, 4 б) 1, 2 в) 3, 4 г) 1, 2, 3, 4
13. В каком варианте ответа правильно указаны все цифры, на месте которых в предложениях должны стоять запятые? **(1 б.)**

Поздней осенью или зимой на улицах городов появляются стайки то мелодично щебечущих, то резко кричащих птиц. Вот (1) видимо (2) за этот крик и получили птицы своё имя – свиристы, ведь глагол «свиристеть» (3) как считают лингвисты (4) когда-то означал «резко свистеть, кричать».

- а) 1, 2, 3, 4 б) 1, 3 в) 1, 2 г) 3
14. Укажите предложение, в котором нужно поставить одну запятую. (Знаки препинания не расставлены.) **(1 б.)**

- а) Кто-то терем прибирал да хозяев поджидал.
 б) Многие литературоведы и историки вновь и вновь спорят по поводу отношений Гёте с великим русским поэтом А.С. Пушкиным.
 в) От домов во все стороны шли ряды деревьев или кустарников или цветов.
 г) В синтаксическом строе двух поэтических текстов мы можем найти как сходства так и различия.

15. Переведите словосочетания на русский язык. Избегайте интерферентных явлений. **(18 б.)**

Говорити українською; інакше кажучи; займана посада; вибачте мені; всіма силами; позбавляти можливості; заходи щодо; наступного дня; найкращим чином; науковий заклад; звернутися за адресою, у службових справах; за дорученням; підбити підсумки; за будь-яких обставин; брати участь; вирішувати питання; завчасно.

16. Расставьте ударения в словах. Сравните их с украинскими аналогами.

Притель, страшный, смолчать, малый, издательство, загадка, кроить, кидать, дрова, колесо, отчим, высоко, новый, веретено, дощечка, загадочный, закат, молодежь, одиннадцать, попугай, слабый, товарищество, услуга, широко, цыган, горошинка, задолго, засуха, иначе, индустрия, казаки, километр, кропива, металлургия, ненависть, партнер, псевдоним, русло, статуя, толстый, тонкий. **(20 б.)**

17. Поразмышляйте над вопросом: «СМС – удобный способ связи или подмена живого общения?». Создайте правила мобильной связи для СМС-сообщений. Может ли СМС-сообщение заменить живой литературный язык? **(12 б.+12 б.)**

18. Объясните, как Вы понимаете значение слов ярого защитника толерантности и прав человека Джона Локка: «Нельзя толерантно относиться к нетолерантности». **(12 б.+12 б.)**

19. Как Вы считаете, может ли межкультурная коммуникация спровоцировать стресс? Укажите возможные причины возникновения стрессовых ситуаций вследствие межкультурной коммуникации. **(12 б.+12 б.)**

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

для перевірки рівня володіння **АНГЛІЙСЬКОЮ** мовою
 (завдання сформульовані російською та англійською мовами)

1. **A Puzzle out.** Догадайтесь, что означают эти слова, вспомнив русские слова с тем же корнем: **(10 б.)**
 journalist, designer, sociologist, chemist, biologist, biochemist, dentist, doctor, businessman, farmer,

physicist (not physician!), computer programmer, computer operator, electrician, mechanic, model, chauffeur, actor, ecologist, politician, lecturer, professor, conductor, pilot, geologist, architect, jockey, manager, director, producer, steward, captain, interpreter, engineer, archeologist, cook, mathematician, composer, specialist.

2. Word Jumble. Составьте из данных элементов связное высказывание: (8 б.)

- 1) You, if, does, see, can, he, let's, guess, what.
- 2) Complicated, say, spelling, not, capricious, to, is.
- 3) Wish, speak, I like, could, my, I, brother, German.
- 4) All, musical, she, about, scene, in, knows, Moscow, the.
- 5) Sister, yet, married, not, my, is.
- 6) Young, some, wedding, others, get, office, married, people, church, Registration, have.
- 7) Wants, foreign, there, many, languages, everybody, but, are, around, polyglots, speak, not, to.
- 8) English, as, to, possible, I, want, as, learn, quickly.

3. Fill in the spaces. Вставьте необходимые слова, чтобы получился связный диалог. (8 б.)

This is a dialogue between Catherine Brown, an architect from London and Hans Schmidt, a doctor from Germany.

Catherine: – Hello, I'm Catherine Brown. _____ your _____?

Hans: – My _____ Hans _____.

Catherine: – What _____ you _____, Hans?

Hans: – I'm a _____. What _____ you do?

Catherine: – I'm _____.

Hans: – _____ you from?

Catherine: – I'm _____ London. Where are _____?

Hans: – _____ Germany.

4. Match the opposites. Найдите антонимы (слова с противоположным значением). (10 б.)

• hello	• bad
• good	• woman
• young	• good-bye
• right	• night
• man	• old
• start	• slow
• well	• evening
• fast	• finish
• morning	• badly
• day	• wrong
• far	• old
• big	• easy
• short	• near
• difficult	• suburbs
• centre	• south
• north	• different
• crowded	• small
• same	• long
• new	• east
• boring	• empty
• west	• exciting

5. Find the synonyms. Найдите синонимы (слова с одинаковым или схожим значением). (10 б.)

• like	• get (hold of)
• come back	• go away
• leave	• return
• come by	• be fond of
• big	• many
• small ←————→	• large
• near	• nervous
• on edge	• peaceful
• beside	• little
• plenty	• close
• quiet	• next to
• have got	• go away
• difficult	• help
• child	• have
• look after	• enormous
• lend a hand	• complicated
• a lot	• kid
• tube	• take care of
• leave	• much
• very big	• underground

6. Wrong word. Which word is out of place? (Найдите лишнее слово). (15 б.)

- Engineer, namesake, architect, lecturer.
 - Good morning, Good evening, Good afternoon, Good-bye.
 - Smaller, bigger, widest, larger.
 - Shoe, head, elbow, knee, toe.
 - Blue, large, green, brown, black.
 - Cheap, expensive, fortune.
 - Uncle, aunt, mother, granny.
 - Apartment, storey, elevator, movies, flat.
 - Plane, train, road, ship, bus.
 - Daughter, parent, child, girlfriend, son.
 - Meat, clothes, milk, eggs.
 - Apples, carrots, cucumbers, tomatoes.
 - Like, enjoy, hate, love.
 - Hall, study, yard, kitchen, bedroom.
 - Excellent, awful, wonderful, great.
- 7. Make up a quiz about your home town.** And answer on these questions. Составьте викторину о своем родном городе. И ответьте на эти вопросы. (5 б.)

Which is larger or ?
 Which is the largest in?
 Which is the oldest in?
 Which is the most famous in?
 Which is the tallest building in?

8. Let's puzzle out. (3 б.)

Do you believe it? Is it true or false?

- In written English people use the word "as" more than any other word.
- People use the word "I" more than any other in spoken English.
- The shortest bone in the human body is in the ear.

9. Things fall apart. (10 б.)

The following proverbs have fallen apart. Put them together.

• As poor	• as a feather
• As stiff	• as a lion
• As light	• as a church mouse
• Brave	• as a poker
• It is as old	• as a babe unborn
• A barking dog	• to forgive is divine
• To err is human	• never bites
• As innocent	• as the hills
• Gay	• as nails
• Tough	• as a lark

10. Choose the right answer.

(5 б.)

- Which is the largest ocean?
- Which is the longest river?
- Which is the fastest animal?
- Which is the smallest country?
- Which is the biggest planet in the Solar System?

Pacific	Atlantic	Indian
Mississippi	Nile	Amazon
antelope	horse	cheetah
Vatican City	Monaco	Andorra
Saturn	Jupiter	Venus

11. English houses. Match the name with the correct definition. Use the dictionary if necessary.

(8 б.)

Type of home:

Definition:

• detached house	• a small house with only one floor
• semi- detached house	• a set rooms on one floor of a building
• terraced house	• a small flat
• flat	• a small house, especially in the country
• flatlet	• a house not joined to another on either side
• bed-sitter	• a room used for both living and sleeping in
• cottage	• a house joined to another on one side
• bungalow	• one of a long line of houses joined together

12. Choose the right one of the two homophones (омофоны – слова, имеющие такое же произношение, но другое написание и значение).

(16 б.)

1. A yacht is a boat with a big _____ (sale/sail).
2. I bought this coat in a _____ (sale/sail).
3. Don't _____ (stare/stair) at him like that.
4. How much does it _____ (weigh/way)?
5. Could you tell me the _____ (weigh/way) to Trafalgar Square, please?
6. Will you go by train or by _____ (plain/plane)?
7. She is a rather _____ (plain/plane)?
8. He has _____ (court/caught) a cold.
9. He was desperate and _____ (through/threw) caution to the wind.
10. You don't know what he has been _____ (through/threw).
11. Does she _____ (die/dye) her hair?
12. Nobody wanted to _____ (die/dye).
13. She is still very _____ (weak/week) after the illness.
14. I visit my parents every _____ (weak/week).
15. We are going to the _____ (sea/see).
16. I can't _____ (sea/see) anything.

13. Fill in the spaces. Choose the right verb (tell, say, talk or speak) in the right form and fill in the blanks.

(14 б.)

1. I can _____ English but I don't _____ French.
2. Don't _____ him anything about it.
3. He _____ that Paul was out.
4. She _____ me that John was away on holiday.
5. _____ him to stop talking like that.
6. She was so frightened that she couldn't _____.
7. Stop _____ nonsense!
8. They have _____ me everything.
9. I'd like to _____ to you after the lessons.
10. He can't _____ because he has lost his voice.
11. I'm _____ you the truth.
12. Never _____ lies.
13. He has _____ me an interesting story.
14. Can the baby _____ yet?

14. Fill in the spaces. Choose the correct word (“learn” or “study”) and put it into the right tense form. (10 б.)

1. I try to _____ ten new English words every day.
2. What foreign language did you _____ at school?
3. You must _____ this poem by heart.
4. I want to _____ German as quickly as possible.
5. Where did you _____ to paint so well?
6. At the University I had to _____ German. It was a compulsory subject.
7. How did you _____ about it?
8. He is _____ law at Cambridge.
9. It is difficult to _____ a foreign language really well. It takes time and hard work.
10. It's never too late to _____.

15. Fill in the spaces. Choose the right word (adjective “interesting”, verb “to interest”, set phrases “to be interested in smth.” («интересоваться чем-л.») and “to be of interest to smb.” («представлять интерес для кого-л.»), noun “interest”). (12 б.)

1. He is a very _____ person.
2. She is _____ in Ukrainian history.
3. This is the most _____ part of the book.
4. This is of no _____ to me.
5. What are you particularly _____ in?
6. What an _____ film!
7. I am no longer _____ in football.
8. Cinema does not _____ me very much. I am more _____ in theatre.
9. This sounds _____!
10. Does this offer _____ you at all?
11. The book was so _____ that I read it at one sitting.
12. This job does not _____ me any more. (= I am not _____ in this job any more.)

16. Match the words from the box with the description below. (8 б.)

reliable tactful shy cheerful witty sociable moody selfish

1. A person who finds it difficult to talk to strangers and make new friends is _____.
2. Somebody who often makes people laugh is _____.
3. A person who always think first of himself and his own interests is _____.
4. Somebody you can trust and depend upon is _____.
5. A person whose mood changes often and suddenly is _____.
6. Somebody who enjoys other people's company and is fond of communicating is _____.
7. A person who smiles a lot, does not get upset over trifles and looks happy most of the time is _____.

8. _____
Somebody who tries not to hurt other people's feelings.

17. Answer the following questions: (5 б.)

1. What is happiness?
2. What can make a person happy?
3. What can make you happy?
4. Do you agree that money alone can't make one happy?
5. Are you a moody person? Do you feel happy one moment and unhappy the next?

18. Answer the following questions: (5 б.)

1. Do you like to read?
2. Do you often buy books or do you usually borrow them from your friends or from the library?
3. Have you got a big collection of books at home?
4. Do you (ever/often/sometimes) lend your books to your friends?
5. Have you got any books in foreign languages in your home library?

19. Let's puzzle out. What does "a native speaker" mean? (1 б.)

- A. Someone who lives in England.
- B. Anybody whose native tongue is English.
- C. Someone who speaks English as well as a native of England.
- D. A native of Russia or Ukraine who speaks English very well.

20. What is a polyglot? (10 б.)

How many languages must one speaker to be called a polyglot? Do you know any polyglots? How many foreign languages do they speak? What about you? How many foreign languages do you speak?

21. What do you think about the following statements: (30 б.)

- All the world is a stage, all the people are players.
- My life has a superb cast but I can't figure out the plot.
- Everything I like is either illegal, immoral or fattening.

Блок 3.2.

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за таким показником комунікативно-діяльного критерію:

визнання самобутності, унікальності та рівнозначності всіх культур з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо; активна позиція щодо відстоювання ідей рівності та гідності всіх культур і прав кожного народу; відсутність негативних стереотипів у сприйнятті інших культур; діяльність щодо припинення випадків нетерпимості до культурних особливостей, проявів явищ дискримінації, ксенофобії, шовінізму тощо.

високий	181-214
достатній	124-169
середній	66-112
низький	до 55

Вирішення проблемних ситуацій

високий	80-90
достатній	63-79
середній	36-62
низький	до 35

Напишіть, як Ви відреагуєте на ці ситуації? (За кожну ситуацію максимум 10 б.)

1. Ви прогулюєтесь своїм містом. Вам назустріч іде хода індусів з піснями до Крішни. А трішки попереду ідуть двоє їх представників і роздають якісь прянички. Один пряник простягають Вам... _____
2. Ви прийшли працювати в школу. Вам поставили заміну одного уроку в класі, де є дівчинка-казашка і ніхто з однокласників з нею не товаришує. А хлопці весь час над нею кепкують і знущаються... _____
3. На стіні шкільного туалету Ви побачили свастику. Ваші дії... _____
4. Всі навколо сміються над романами і якимось підготували купу анекдотів про них. Це пов'язано з тим, що у Вашій академічній групі навчається дівчинка-циганка і всі її недолюблюють. Анекдоти, щоправда, смішні, але дівчина сильно образилася... _____
5. Один із Ваших знайомих розповідає, що всі араби і мусульмани загалом – терористи, а ми маємо їх ненавидіти. Ваші дії... _____

Спробуйте **передбачити розвиток подій** та поведінку дійових осіб. (За кожну ситуацію максимум 10 б.)

1. Переповнений автобус у Вашому місті. Місцевий хлопець сидить біля дверей. На зупинці входить вагітна афро-американка... **(10 б.)**
2. Біля автобусної зупинки стоїть семирічний хлопчик і плаче. Із перехожих першим на нього звернув увагу чоловік кавказької національності, взяв його за руку і почав заспокоювати. Уявіть, що ви проходите повз. Якими будуть Ваші думки і дії... **(10 б.)**
3. Перед продуктовим магазином стоїть компанія ромів, серед яких жінки, чоловіки та діти. З магазину виходить жінка, в руках якої переповнені покупками пакети. Раптом один із пакетів тріскається і продукти висипаються на тротуар... **(10 б.)**
4. Ваша одногрупниця прийшла на вечірку зі своїм хлопцем-афроамериканцем. Ніхто цього не очікував, а дехто почав голосно сміятися, виголошуючи образливі фрази в адресу пари. Як відреагуєте Ви? **(10 б.)**

Анкета

для визначення самобутності, унікальності та рівнозначності всіх культур з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо; позиції щодо відстоювання ідей рівності та гідності всіх культур і прав кожного народу; відсутності негативних стереотипів у сприйнятті інших культур;

високий	71-94
достатній	41-70
середній	20-40
низький	до 20

1. Чи звертаєте Ви увагу на національну приналежність оточуючих людей?
 - а) зазвичай не звертаю; **(3 б.)**
 - б) звертаю, якщо вони мені чимось несимпатичні; **(2 б.)**
 - в) звертаю у будь-якому випадку; **(1 б.)**
 - г) свій варіант _____ **(4 б.)**
2. Як Ви вважаєте, що найбільшою мірою розділяє людей різних національностей? (оберіть не більше двох варіантів):
 - а) мова, традиції, спосіб життя; **(6 б.)**
 - б) релігія; **(3 б.)**
 - в) стереотипи та пересуди; **(4 б.)**

- г) економічні інтереси; (2 б.)
 д) територіальні кордони; (5 б.)
 е) політика держави; (1 б.)
 ж) свій варіант _____ (7 б.)
3. Чи поважаєте Ви культурні та релігійні цінності інших народів?
 а) так; (4 б.)
 б) ні; (1 б.)
 в) мені байдуже; (2 б.)
 г) важко відповісти. (3 б.)
4. Чи доводилося Вам бути свідком конфліктної ситуації, в якій були задіяні представники інших національностей?
 а) так; (3 б.)
 б) ні; (1 б.)
 в) не пам'ятаю, я ніколи не звертаю уваги на чужі конфлікти. (2 б.)
5. Яким чином Ви намагалися владнати конфлікт із представниками інших національностей?
 а) негативним (сварка, погрози); (1 б.)
 б) позитивним (мирна бесіда); (4 б.)
 в) конфліктів не було; (3 б.)
 г) свій варіант _____ (2 б.)
6. У населеному пункті, де Ви проживаєте, траплялися конфлікти між людьми різних національностей за останній рік?
 а) так; (2 б.)
 б) ні; (3 б.)
 в) важко відповісти. (1 б.)
7. Як Ви вважаєте, чи варто обмежити в'їзд представників деяких національностей в країну, чи область, де Ви проживаєте?
 а) так; (1 б.)
 б) ні; (3 б.)
 в) важко відповісти. (2 б.)
8. Який етнічний стереотип, на Вашу думку, найбільш безглуздий? _____ (5 б.)
9. Який стереотип, на Вашу думку, найбільш правдивий? _____ (5 б.)
10. Як Ви ставитесь до ідеї проведення заходів щодо національного єднання, зустрічей з представниками різних національностей з метою знайомства з їх традиціями, звичаями, культурою, мистецтвом тощо?
 а) схвалюю; (4 б.)
 б) я проти цього; (1 б.)
 в) важко відповісти; (3 б.)
 г) свій варіант _____ (2 б.)
11. Як Ви ставитесь до відокремлення української церкви від Московського патріархату?
 а) схвалюю, давно потрібно було це зробити; (1 б.)
 б) ми всі православні християни, у нас один Бог, тому не потрібно було це робити; (3 б.)
 в) мені байдуже. (2 б.)
12. Як Ви ставитесь до того, що в центрі Вашого міста відбувається хода індусів в національному вбранні з піснями до Крішні?
 а) позитивно, навіть цікаво подивитись на їх традиції; (4 б.)
 б) негативно, мені не приємно дивитись на чоловіків у юбках та жінок з цятками на лобі; (2 б.)
 в) агресивно налаштований, ледве стримуюсь, щоб не затіяти конфлікт; (1 б.)
 г) мені байдуже. (3 б.)
13. Якщо я випадково зустрічаюсь з росіянином, то принципово розмовляю з ним українською мовою. Моя мова – найкраща у світі. І росіяни мають її знати.

- а) так; **(2 б.)**
б) ні; **(3 б.)**
в) важко відповісти. **(1 б.)**
14. Мене дратують люди, які приїхали жити в Україну, а не знають нашої мови.
а) так; **(1 б.)**
б) ні; **(3 б.)**
в) важко відповісти. **(2 б.)**
15. Зневажаю тих, хто прекрасно володіє українською мовою, а розмовляє російською у повсякденному житті.
а) так; **(1 б.)**
б) ні; **(3 б.)**
в) важко відповісти. **(2 б.)**
16. Російські сарафани виглядають не так ефектно і гарно поряд з українською вишиванкою.
а) так; **(1 б.)**
б) ні; **(3 б.)**
в) важко відповісти. **(2 б.)**
17. Українському народові не заважало б запозичити у американців деякі звичаї та традиції.
а) так; **(3 б.)**
б) ні; **(1 б.)**
в) важко відповісти. **(2 б.)**
18. Живимо в Україні і вважаємо, що викинути пачку з-під цигарок чи якийсь не потрібний папірець десь на тротуар – це нормально, бо є прибиральники. Тому нам всім не заважало б побачити на власні очі, як живуть в Америці.
а) так; **(3 б.)**
б) ні; **(1 б.)**
в) важко відповісти. **(2 б.)**
19. Я люблю слухати розповіді старших людей про те, як жили колись наші пращури.
а) так; **(3 б.)**
б) ні; **(1 б.)**
в) важко відповісти. **(2 б.)**
20. Старі люди багато знають про звичаї і традиції мого народу. Треба було б якомога більше дізнатися про це молодому поколінню.
а) так; **(3 б.)**
б) ні; **(1 б.)**
в) важко відповісти. **(2 б.)**
21. Мене дивують люди, які дотримуються звичаїв і традицій свого народу. Це вже давно не модно і не цікаво.
а) так; **(3 б.)**
б) ні; **(1 б.)**
в) важко відповісти. **(2 б.)**
22. Якби я переїхала/в жити за кордон, то швидко б забув про традиції і звичаї свого народу і своєї місцевості.
а) так; **(1 б.)**
б) ні; **(3 б.)**
в) важко відповісти. **(2 б.)**
23. Це нормально, вважати, що свій народ є кращим, ніж інші народи.
а) так; **(1 б.)**
б) ні; **(3 б.)**
в) важко відповісти. **(2 б.)**
24. Я негативно ставлюсь до будь-яких представників інших національностей.
а) так; **(1 б.)**

- б) ні; (3 б.)
в) важко відповісти. (2 б.)

25. Я вважаю, що використання країнознавчої інформації забезпечує підвищення пізнавальної активності?

- а) так; (3 б.)
б) ні; (1 б.)
в) важко відповісти. (2 б.)

Оцінка наявних стереотипів

високий	до 5 плюсів	30 балів
достатній	5-29 плюсів	20 балів
середній	30-59 плюсів	10 балів
низький	60-80 плюсів	0 балів

Інструкція опитуваним

Нижче запропоновані характеристики. Спробуйте оцінити, чи характерна кожна з них типовому представнику кожної із етнічних груп, поставивши знак + «плюс» у відповідній клітинці.

№з/ п	Характеристика	Оцінка (+)			
		Украї- нець	Росія- нин	Амери- канець	Англї- сць
1	Активно займається спортом				
2	Схильний до крадіжок				
3	Поводиться невимушено				
4	Порядна людина				
5	Неприємний у спілкуванні				
6	Не має уявлення про пристойність				
7	Не має почуття власної гідності				
8	Справжній патріот				
9	Гроші відіграють вирішальну роль у житті				
10	Цікавиться політикою				
11	Любить мандрувати				
12	Поважає свою культуру				
13	Гарний сім'янин				
14	Надійний товариш				
15	Любить ходити в гості				
16	До оточуючих ставиться без поваги				
17	Не любить представників іншої культури				
18	Починає суперечки на національному ґрунті				
19	Провокує конфлікти				
20	Вірний традиціям				
21	Згуртований зі своїми співвітчизниками				
22	Поважає старших				
23	Відчуває національну єдність зі своїм народом.				
24	Має підприємницький хист				
25	Має погані манери				
26	Погано розбирається в культурі інших країн				
27	Все виконує відповідально				
28	Вміє організувати свій час				
29	Досягає наміченої цілі за будь-яку ціну				

30	Здатний доводити справу до кінця				
31	Вирішує питання бійками				
32	Має варварські звичаї				
33	Віддасть останню копійку				
34	Легко влаштовується у житті				
35	Живе заради дітей				
36	Вміє одночасно виконувати кілька справ				
37	Цікавиться іншою культурою				
38	Тісно спілкується зі своєю діаспорою				
39	Підтримує зв'язок з родичами				
40	Слідкує за здоров'ям				
41	Дотримується правил здорового харчування				
42	Вживає алкоголь без особливого приводу				
43	Часто відвідує театри, музеї, виставки				
44	Надає перевагу активному відпочинку				
45	Не порушує закон				
46	Підтримує охайність та порядок в домі				
47	Може перейти дорогу в неналежному місці				
48	Може прийти в брудному одязі				
49	Завжди залишає «на чай»				
50	Чіпляється до дівчат на вулиці				
51	Провокує незнайомих на конфлікти				
52	Агресивно налаштований до оточуючих				
53	Постійно запізнюється				
54	Не кидає сміття на вулиці				
55	Порушує тишу та порядок у громадських місцях				
56	Легко відмовляється від своїх традицій				
57	Прагне працювати заради добробуту своєї країни				
58	Цінує своїх співвітчизників				
59	Релігійна людина				
60	Бережно ставиться до природи				

Інтерпретація результату: порахуйте кожен плюс, що стоїть у рядочку з твердженням під номером 2, 5, 6, 7, 16, 17, 18, 19, 25, 26, 31, 32, 42, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 55.

Блок 3.3.

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за таким показником комунікативно-діяльнісного критерію:
ствердження і збереження своєї культурної самобутності, сприяння забезпеченню поваги до неї як до однієї з багатьох унікальних світових культур в полікультурному розмаїтті.

високий	246-268
достатній	183-245
середній	84-182
низький	до 83

Опитувальник «Етнічна ідентичність»

високий	35
достатній	28-34
середній	15-27
низький	до 15

Інструкція опитуваним

Ознайомтесь із запропонованими судженнями та спробуйте щиро визначити ступінь своєї згоди з кожним із них відповідно до шкали: «повністю погоджуюсь», «погоджуюсь», «важко відповісти», «не погоджуюсь», «категорично не погоджуюсь».

Опитувальник

№ з/п	Твердження	ПОВНІСТЮ ПОГОДЖУЮСЬ	ПОГОДЖУЮСЬ	ВАЖКО ВІДПОВІСТИ	НЕ ПОГОДЖУЮСЬ	КАТЕГОРИЧНО НЕ ПОГОДЖУЮСЬ
1	Я цікавлюсь історією та культурою свого народу.					
2	Вважаю, що у будь-яких міжнаціональних суперечках людина має захищати інтереси своєї нації.					
3	Представники однієї національності мають спілкуватися між собою своєю рідною мовою.					
4	Вважаю, що національна гордість – почуття, що потрібно виховувати з дитинства.					
5	Вважаю, що під час спілкування з людьми, потрібно орієнтуватися на їх особистісні якості, а не на національну приналежність.					
6	Мене украй ображає, коли я чую щось зневажливе, образливе про мій народ.					
7	Національна приналежність – це те, що завжди буде роз'єднувати людей.					
8	Вважаю, що представники кожної національності мають жити на землі своїх пращурів.					
9	В дружбі, а тим паче, в подружжі, потрібно орієнтуватися на національність партнера.					
10	Я відчуваю глибоке почуття особистої гордості, коли чую щось про видатні досягнення мого народу.					
11	Вважаю, що люди мають право жити на будь-якій території, незалежно від своєї національної приналежності.					
12	Вважаю, що природно, органічно можна розвивати та зберігати лише свою національну культуру.					
13	Підтримую змішані шлюби, таким чином пов'язуються різні національності.					
14	Якщо я чую звинувачення на адресу свого народу, то, зазвичай, не сприймаю це на власний рахунок.					
15	Вважаю, що викладання у школі у багатоетнічній державі має проводитися мовою корінної більшості населення.					
16	Вважаю, що політична влада в багатонаціональній державі має належати корінній більшості населення.					
17	Представники корінної більшості населення не повинні мати ніяких привілеїв в порівнянні з іншими народами, які живуть на території тієї ж держави.					
18	Вважаю, що представники корінної національності мають право вирішувати – жити в їх державі людям інших національностей чи ні.					
19	На мою думку, в уряді багатонаціональної держави повинні бути представники всіх національностей, які проживають на її					

	території.					
20	На мою думку, представники корінної національності повинні мати певні привілеї, так як вони живуть на своїй землі.					
21	Якби я мав(ла) можливість обирати національність, я б надала перевагу тій, яку маю зараз.					

Обробка та інтерпретація результатів

Рівень етнічної ідентичності визначається трьома показниками, що представлені в ключі.

№ з/п	Показники етнічної ідентичності	Номери питань
1	Відчуття приналежності до своєї етнічної групи	-5, -7, +8, +9, -11, -13, +21
2	Значущість етнічної приналежності	+1, +3, +4, +6, +10, +12, -14
3	Оцінка взаємовідносин більшості та меншості	+2, +15, +16, -17, +18, -19, +20

Кожен показник визначається у трьох вимірах.

Відчуття приналежності до своєї етнічної групи може оцінюватися як:

- завищене відчуття приналежності (гіперідентичність);
- нормальна ідентичність;
- занижене відчуття приналежності (гіпоідентичність).

Значущість етнічної приналежності

- дуже значуща етнічна приналежність;
- нормальна значущість;
- низька значущість етнічної приналежності.

Оцінка взаємовідносин більшості та меншості

- етнічна більшість (корінне населення) повинно домінувати;
- рівність у взаємовідносинах етнічної більшості та меншості;
- етнічна більшість (корінне населення) не повинно мати ніяких привілеїв.

Під час оцінювання відповідно до ключа необхідно враховувати прямі та протилежні (зворотні) питання. У питаннях, які позначені знаком мінус, потрібно змінити значення бала на протилежне (дзеркальне).

Прямі питання (зі знаком «+»)		Протилежні питання (зі знаком «-»)	
«повністю погоджуюсь»	5 балів	«повністю погоджуюсь»	1 бал
«погоджуюсь»	4 бали	«погоджуюсь»	2 бали
«важко відповісти»	3 бали	«важко відповісти»	3 бали
«не погоджуюсь»	2 бали	«не погоджуюсь»	4 бали
«категорично не погоджуюсь»	1 бал	«категорично не погоджуюсь»	5 балів

Методика Дж. Фінні, яка вимірює ступінь вираженості етнічної ідентичності

високий	48
достатній	30-47
середній	13-30
низький	до 13

Інструкція опитуваним

Ми пропонуємо Вам дати відповіді на питання, які стосуються Вашої **етнічної приналежності**, Вашої етнічної групи і Вашого ставлення до неї.

З точки зору етнічної приналежності, я розглядаю себе як... _____

Етнічна група мого батька _____

Етнічна група моєї мами _____

Прочитайте твердження і поряд з ним поставте позначку + у тій графі, яка повністю відображає, наскільки Ви погоджуєтесь із ним.

Опитувальник

Твердження	Повністю погоджуюсь	Більше погоджуюсь, ніж не погоджуюсь	Більше не погоджуюсь, ніж погоджуюсь	Категорично не погоджуюсь
	4 б.	3 б.	2 б.	1 б.
1. Я багато часу присвятив тому, щоб більше дізнатися про свою етнічну групу: історію, традиції, звичаї.				
2. Я активно беру участь в організаціях чи соціальних групах, які переважно складаються з представників моєї національності.				
3. Я дуже добре знаю своє етнічне походження і розумію, що воно для мене означає.				
4. Я багато думаю про те, як етнічна приналежність вплине на моє життя.				
5. Я дуже пишаюсь і радію з того, що належу до своєї етнічної групи.				
6. Я чітко відчуваю зв'язок зі своєю етнічною групою.				
7. Я чудово розумію, що для мене означає моя етнічна приналежність.				
8. Для того, щоб більше дізнатися про свою етнічну групу, я розмовляв про неї з багатьма людьми.				
9. Я пишаюсь своєю етнічною групою.				
10. Я дотримуюся традицій моєї етнічної групи.				
11. Я відчуваю сильний зв'язок зі своєю етнічною групою.				
12. Я чудово ставлюсь до свого етнічного походження.				

Обробка та інтерпретація результатів

1. **Середній бал** за всі питання є загальним показником **етнічної ідентичності**.
2. Показники **субшкал** вираховуються через знаходження середнього арифметичного від отриманої суми балів:
 - шкала вираженості **когнітивного компонента** етнічної ідентичності (відповіді на питання № 1,2,4,8,10);
 - шкала вираженості **афективного компонента** етнічної ідентичності (відповіді на питання № 3,5,6,7,9,11,12).

Методика вимірювання етноцентризму (за М. Стадніковим)

високий	90-100
достатній	70-90
середній	26-70
низький	до 25

Методика розроблена М. Стадніковим, який спирався на визначення Д.Мацумото: «Етноцентризм – тенденція оцінювати світ за допомогою власних культурних фільтрів». Під час створення методики автор використав ідеї Т.Адорно, теорію соціальної ідентичності Г.Теджфела та теорію соціальної категоризації Д.Тернера. Спираючись на аналіз наукових,

літературних і газетних текстів та інтерв'ю з представниками різних національностей ним був розроблений інструментарій, який визначає рівень етноцентризму особистості.

Методика складається з двох опитувальників. Методика розроблена для виявлення ступеня етноцентризму росіян. Тому зміст опитувальників змінений таким чином, щоб виявити ступінь етноцентризму українців.

Інструкція опитуваним

Ознайомтесь із запропонованими судженнями та визначіть ступінь своєї згоди з кожним із них відповідно до шкали: «повністю погоджуюсь», «погоджуюсь», «важко відповісти», «не погоджуюсь», «категорично не погоджуюсь».

Опитувальник № 1

№ з/п	Судження	повністю погоджуюсь	погоджуюсь	важко відповісти	не погоджуюсь	категорично не погоджуюсь
		5 б.	4 б.	3 б.	2 б.	1 б.
1	Варто підвищити солідарність та відчуття національного самозбереження українців.					
2	Мета будь-якого громадянина нашої держави в першу чергу – збереження та зміцнення єдності Батьківщини, а пріоритет – відродження культури та гідності українців.					
3	Українці для інших народів України – природній центр тяжіння.					
4	Державне майбутнє України залежить від відновлення українцями своїх матеріальних та духовних сил, своєї національної єдності.					
5	Стосовно сепаратизму окремих областей існує єдина відповідь – зміцнення єдності та могутності українців заради відновлення його значення як центру тяжіння.					
6	Ніхто не має права, залишаючись громадянином України, сприймати її як чужу країну тимчасового перебування.					
7	Українська культура складає історичну основу, багатство культури нашої країни.					
8	Нині занижується роль української культури в історичному духовному процесі, спотворюються її високі гуманістичні принципи.					
9	Нині не лише пропагується ідея духовного виродження української нації, але й посилюються спроби створити для цього сприятливі умови.					
10	Нині широко практикується просякнення кіно, телебачення та друкованих видань антиукраїнськими ідеями, які паплюжать нашу історію і культуру, відкрито принижують гідність української нації, висміюються українська історія та наш народ.					
11	Нині продовжується знищення українських архітектурних пам'яток. Реставрація пам'яток української архітектури здійснюється вкрай повільно та часто зі свідомим викривленням первісної подоби.					
12	Необхідно підняти питання про більш активний захист					

	української національної культури, правдиве висвітлення її історії в друкованих виданнях, кіно та на телебаченні, розкриття її прогресивного характеру, історичної ролі у створенні, зміцненні та розвитку української держави.					
13	Нині необхідні зусилля, спрямовані на захист та подальший розвиток величного духовного багатства українського народу, що стало досягненням всього людства.					
14	Підвищення національної самосвідомості будь-якого народу розглядалося як явище позитивне та прогресивне. Аналогічні процеси в національній свідомості українців сприймаються як явище різко негативне.					
15	Я вважаю, що українець – це найбільш розвинена та найрозумніша людина загалом.					
16	Я вважаю, що українці – це люди, які народилися в Україні, тут прожили все своє життя та померли тут. Вони відрізняються від інших тим, що їм не потрібна чужа земля.					
17	Як на мене, українець – це людина, яка народилася в Україні та має відкриту душу.					
18	Я вважаю, що українець – це особистість, яка народилася в Україні та міркує як українець.					
19	Головна особливість українців – це їх сильний дух, гостинність та відкритість.					
20	Українці – найкращі люди у світі: добрі, розумні, сильні, вони все роблять добре, за це їх і поважають всі країни, це мужні люди.					

Опитувальник № 2

високий	75-85
достатній	56-74
середній	30-55
низький	до 30

№ з/п	Судження	повністю погоджуюсь	погоджуюсь	важко відповісти	не погоджуюсь	категорично не погоджуюсь
		5 б.	4 б.	3 б.	2 б.	1 б.
1	Більшість національних культур світу менше розвинуті в порівнянні з українською культурою.					
2	Для решти національних культур України українська культура повинна бути зразком для наслідування.					
3	Люди, які належать до інших національних культур, поведуться дивно, коли приїдуть в Україну.					
4	Спосіб життя, загальноприйнятий в інших національних культурах, також має право на існування, як і спосіб життя людей, які належать до української культури.					
5	Інші національні культури світу повинні прагнути					

	досягнути рівня української культури.					
6	Цінності та звичаї інших національних культур світу не мають для мене ніякого значення і не варті моєї уваги.					
7	Інші національні культури повинні ставитись з повагою до української культури.					
8	Я можу товаришувати з людьми, що є представниками будь-якої іншої культури.	1	2	3	4	5
9	В українській культурі загальноприйнятий найбільш правильний спосіб життя.					
10	Я дуже цікавлюсь цінностями та звичаями інших національних культур.	1	2	3	4	5
11	Я орієнтуюсь на цінності української культури, коли оцінюю людей із інших національних культур.					
12	Я вважаю українців високодуховними особистостями.					
13	Я надаю перевагу не мати справ з людьми інших національностей.					
14	Більшість українців не знає, що для них добре.					
15	Я не довіряю людям інших національних культур					
16	Я не люблю спілкуватися з людьми інших національних культур.					
17	Я не дуже поважаю цінності та звичаї інших національних культур.					

Обробка та інтерпретація результатів

Показник етноцентризму підраховується наступним чином: «повністю погоджуюсь» – 5 балів, «погоджуюсь» – 4 бали, «важко відповісти» – 3 бали, «не погоджуюсь» – 2 бали, «категорично не погоджуюсь» – 1 бал. Але варто мати на увазі, що питання 8 та 10 мають протилежне значення і, відповідно, відповідь «категорично не погоджуюсь» – 5 балів, а «повністю погоджуюсь» – 1 бал.

Блок 3.4.

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за таким показником комунікативно-діяльнісного критерію:
розвинуті навички міжособистісної та міжкультурної комунікації в контексті полікультурних відносин.

високий	112-175
достатній	94-111
середній	46-93
низький	до 46

Оцінка самоконтролю у спілкуванні (М. Снайдер)

високий	10
достатній	7-10
середній	4-6
низький	до 3

Інструкція опитуваним

Уважно прочитайте десять тверджень (пропозицій), що описують реакції на деякі ситуації. Кожне з них оцініть як правдиве або помилкове стосовно себе. Якщо пропозиція

здається Вам правдивою або переважно правильною, поставте поруч з її порядковим номером позначку «+», якщо помилковою або переважно неправильною – позначку «-».

Опитувальник

№ з/п	Твердження	Твердження правдиве, або переважно правильно стосовно	Твердження помилкове або переважно неправильно стосовно мене «-»
1	Мені здається важким мистецтво наслідувати звичкам інших людей.		1
2	Я б, мабуть, міг зваляти дурня, щоб привернути увагу або потішити оточуючих!	1	
3	З мене міг би вийти непоганий актор.	1	
4	Іншим людям іноді здається, що я переживаю щось більш глибоко, ніж це є насправді.	1	
5	У компанії я рідко опиняюся в центрі уваги.		1
6	У різних ситуаціях і в спілкуванні з різними людьми я часто поведжуся абсолютно по-різному.	1	
7	Я можу відстоювати тільки те, в чому я щиро переконаний.		1
8	Щоб досягти успіху в справах і у відносинах з людьми, я намагаюся бути таким, яким мене очікують бачити.	1	
9	Я можу бути дружелюбним з людьми, яких я не виношу.	1	
10	Я не завжди такий, яким здаюся.	1	

Обробка та інтерпретація результатів

По 1 балу нараховується за відповідь «-» на питання № 1, 5, 7 і за відповідь «+» на всі інші питання.

0-3 бали. У вас **низький** комунікативний контроль. Ваша поведінка стійка, і ви не вважаєте за потрібне змінюватися залежно від ситуацій. Ви здатні до щирого саморозкриття в спілкуванні. Деякі вважають вас «незручним» у спілкуванні внаслідок вашої прямолінійності.

4-6 балів. У вас **середній** комунікативний контроль. Ви щирі, але не стримані у своїх емоційних проявах, проте в своїй поведінці зважаєте з оточуючими людьми.

7-10 балів. У вас **високий** комунікативний контроль. Ви легко входите в будь-яку роль, гнучко реагуєте на зміну ситуації, добре відчуваєте і навіть в змозі передбачити враження, яке справляєте на оточуючих.

Люди з високим комунікативним контролем, за Снайдером, постійно стежать за собою, добре знають, де і як себе вести, управляють вираженням своїх емоцій. Разом з тим, вони мають певні труднощі зі спонтанністю самовираження, вони не люблять непрогнозованих ситуацій. Їх позиція: «Я такий, який я є в даний момент».

Люди з низьким комунікативним контролем більш безпосередні і відкриті, у них більш стійке «Я», мало піддаються впливу і змінам у різних ситуаціях.

Методика діагностики рівня навичок та спроможності до ефективної міжкультурної комунікації (О. Шаламова)

високий	63-115
достатній	59-62
середній	24-58
низький	до 24

Підрахуйте загальну кількість балів та ознайомтесь із інтерпретацією результатів:

63-115 балів. Високий рівень спроможності до ефективної міжкультурної комунікації. Орієнтація на культуру діалогу, толерантність у взаємостосунках, прийняття культурних особливостей та відмінностей. Демонстрація внутрішньої національної гідності. Використання міжкультурного порівняльного підходу в процесі іншомовного спілкування.

59-63 балів. Достатній рівень спроможності до ефективної міжкультурної комунікації, враховуючи демонстрацію поваги до особливостей іншої культури та успішну адаптацію в умовах культурно-мовного середовища. Однак внутрішні змістові навантаження іншомовного спілкування для особистості можуть бути не простими.

24-58 балів. Середній рівень спроможності до ефективної міжкультурної комунікації. Здійснення іншомовного спілкування недостатньо сповнене особистісним змістом і має більш поверховий вербальний характер.

до 24 балів. Низький рівень спроможності до ефективної міжкультурної комунікації. Слабка культурна ідентичність. Культурно-психологічні бар'єри здійснення іншомовного спілкування. Відсутність внутрішнього змісту, сенсу здійснення іншомовного спілкування.

Експрес-діагностика стійкості до конфліктів

високий	40-50
достатній	30-39
середній	20-29
низький	до 19

Оцініть за п'ятибальною шкалою, наскільки для Вас характерна і яке значення має для Вас кожна із наведених властивостей.

1	Ухиляюся від суперечки.	5 4 3 2 1	Рвусь в суперечку.
2	Ставлюся до співрозмовника без упередженості.	5 4 3 2 1	Підозрілий.
3	Маю адекватну самооцінку.	5 4 3 2 1	Маю завищену самооцінку.
4	Прислухаюся до думки інших.	5 4 3 2 1	Не беру до уваги погляди інших.
5	Не піддаюся на провокації, не заводжуся.	5 4 3 2 1	Легко заводжуся.
6	Роблю поступки в суперечці, йду на компроміс.	5 4 3 2 1	Не роблю поступок у суперечці: перемога або поразка.
7	Якщо вибухаю, то потім відчуваю провину.	5 4 3 2 1	Якщо вибухаю, то вважаю, що без цього не можна було.
8	Витримую коректний тон у суперечці, тактовна.	5 4 3 2 1	Дозволю собі тон, що не терпить заперечень, нетактовна.
9	Вважаю, що в суперечці не треба демонструвати свої емоції.	5 4 3 2 1	Вважаю, що в суперечці потрібно проявити сильний характер.
10	Вважаю, що суперечка – крайня форма вирішення конфлікту.	5 4 3 2 1	Вважаю, що суперечка необхідна для вирішення конфлікту.

Обробка та інтерпретація результатів

Підрахуйте загальну суму балів. Рівні стійкості до конфліктів відповідають наступним показникам: 40-50 балів – високий рівень конфліктостійкості; 30-39 балів – середній рівень; 20-29 балів – рівень вираженої конфліктності; 19 балів і менше – високий рівень конфліктності.

Блок 3.5.

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за таким показником комунікативно-діяльнісного критерію:

здатність бути толерантним до оточуючих людей в умовах полікультурного простору; рівень сформованості здатності до комунікативної доброзичливості (толерантності).

високий	173-267
достатній	130-172
середній	91-129
низький	52-90

Експрес-опитувальник «Індекс толерантності»
(Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова)

	Загальний показник	Субшкали		
		Етнічна толерантність	Соціальна толерантність	Толерантність як особистісна риса
достатній	100-132	32 і більше	37 і більше	32 і більше
середній	61-99	20-31	23-36	20-31
низький	22-60	до 19	до 22	до 19

Для діагностики загального рівня толерантності можна використовувати експрес-опитувальник «Індекс толерантності». За основу під час розробки цього опитувальника взято вітчизняний та зарубіжний досвід у цій сфері (Солдатова, Кравцова, Хухлаєв, Шайгерова). Стимулювальний матеріал опитувальника складається з тверджень, які відображають як загальне ставлення до оточуючого світу та інших людей, так і соціальні установки в різних сферах взаємодії, де виявляються толерантність та інтолерантність особистості.

Методика **складається** з тверджень, які виявляють **ставлення** до деяких **соціальних груп** (меншин, психічно невірноважених людей, бідних), **комунікативні установки** (повага думок інших людей, готовність до конструктивного вирішення конфліктів і продуктивної співпраці). Окрему увагу приділено **етнічній толерантності-інтолерантності** (ставлення до людей іншої етнічної групи, до власної етнічної групи, оцінка культурної дистанції).

Три субшкали опитувальника спрямовані на діагностику таких аспектів толерантності, як **етнічна толерантність**, **соціальна толерантність**, толерантність як **особистісна риса**.

Інструкція опитуванним

Оцініть, будь ласка, на скільки Ви згодні або не згодні з наведеними твердженнями, і, відповідно до цього, поставте позначку навпроти кожного твердження:

		Твердження	Абсолютно не згоден	Не згоден	Скоріш за все не згоден	Скоріш за все згоден	Погоджуюсь	Повністю погоджуюсь
I.								
	1.	У змішаних подружжях зазвичай більше проблем, ніж в парах між людьми однієї національності.	6	5	4	3	2	1
	2.	До кавказців буду відноситись краще, якщо вони поміняють свою поведінку.	6	5	4	3	2	1
	3.	Це нормально, вважати, що свій народ є кращим, аніж інші народи.	6	5	4	3	2	1
	4.	Я готовий прийняти в якості члена своєї сім'ї людину будь-якої національності.	1	2	3	4	5	6
	5.	Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних національностей.	1	2	3	4	5	6
	6.	До деяких націй та народів важко добре відноситись.	6	5	4	3	2	1
	7.	Я можу уявити чорношкіру людину своїм другом.	1	2	3	4	5	6
Результат:								

П.	8.	У ЗМІ може бути представлена будь-яка думка.	1	2	3	4	5	6
	9.	Бідні та безпритульні самі винні у своїх проблемах.	6	5	4	3	2	1
	10.	З неохайними людьми неприємно спілкуватися.	6	5	4	3	2	1
	11.	Всіх психічно хворих людей потрібно ізолювати від суспільства.	6	5	4	3	2	1
	12.	Біженцям потрібно помагати не більше, ніж всім іншим, так як у місцевих проблем не менше.	6	5	4	3	2	1
	13.	Щоб навести лад у країні, потрібна «сильна рука».	6	5	4	3	2	1
	14.	Туристи повинні мати ті ж самі права, що і місцеві мешканці.	1	2	3	4	5	6
	15.	Будь-які релігійні течії мають право на існування.	1	2	3	4	5	6
Результат:								
III.	16.	Якщо друг зрадив, то потрібно йому помститися.	1	2	3	4	5	6
	17.	У суперечці може бути правильна лише одна точка зору.	6	5	4	3	2	1
	18.	Навіть якщо у мене є своя точка зору, я завжди готовий вислухати і інші думки.	1	2	3	4	5	6
	19.	Якщо хтось вчиняє зі мною грубо, я відповідаю тим самим.	6	5	4	3	2	1
	20.	Людина, яка думає не так як я дратує мене.	6	5	4	3	2	1
	21.	Мені діє на нерви безлад.	6	5	4	3	2	1
	22.	Я хотів би стати більш терпимою людиною, по відношенню до інших.	1	2	3	4	5	6
Результат:								
Загальний результат :								

Обробка та інтерпретація результатів

Для кількісного аналізу підраховується загальний результат, без поділу на субшкали.

Індивідуальна або групова оцінка виявленого рівня толерантності здійснюється за наступними ступенями:

22-60-низький рівень толерантності. Такі результати свідчать про високу інтолерантність людини і наявності у нього виражених інтолерантнісних установок по відношенню до навколишнього світу і людей.

61-99-середній рівень. Такі результати показують респонденти, для яких характерне поєднання як толерантних, так і інтолерантних рис. В одних соціальних ситуаціях вони ведуть себе толерантно, в інших можуть проявляти інтолерантність.

100-132-високий рівень толерантності. Представники цієї групи мають виражені риси толерантної особистості. У той же час необхідно розуміти, що результати, що наближаються до верхньої межі (більше 115 балів), можуть свідчити про розмивання у людини «кордонів толерантності», пов'язаними, наприклад, з психологічним інфантілізмом, тенденціями до потурання, поблажливості чи байдужості. Також важливо враховувати, що респонденти, що потрапили в цей діапазон, можуть демонструвати високу ступінь соціальної бажаності (особливо якщо вони мають уявлення про погляди дослідника і цілях дослідження).

Для якісного аналізу аспектів толерантності можна використовувати поділ на субшкали.

I. Етнічна толерантність

Субшкала «етнічна толерантність» виявляє ставлення людини до представників інших етнічних груп і установки в сфері міжкультурної взаємодії.

До 19 балів – низький рівень; 20-31 – середній; 32 і більше – високий рівень.

II. Соціальна толерантність

Субшкала «соціальна толерантність» дозволяє досліджувати толерантні і інтолерантні прояви по відношенню до різних соціальних груп (меншин, злочинців, психічно хворих людей), а також вивчати установки особистості по відношенню до деяких соціальних процесів.

До 22 балів – низький рівень; 23-36 – середній; 37 і більше – високий рівень.

III. Толерантність як особистісна риса

Субшкала «толерантність як риса особистості» включає пункти, що діагностують особистісні риси, установки і переконання, які в значній мірі визначають ставлення людини до навколишнього світу.

До 19 балів – низький рівень; 20-31 – середній; 32 і більше – високий рівень.

Опитувальник для виявлення рівня комунікативної доброзичливості (толерантності) (модифікований тест комунікативної толерантності В. Бойко)

високий	до 30	41-135
достатній	до 30	31-40
середній	31-40	до 30
низький	41-135	до 30

Чим більше балів, тим нижче рівень комунікативної доброзичливості.

Тест спрямовано на дослідження поведінкових реакцій, стратегій, установок в міжособистісному спілкуванні з метою виявлення рівня комунікативної толерантності.

Гіпотеза, яку перевіряємо за допомогою розробленого опитувальника полягає в тому, що про низький рівень загальної комунікативної доброзичливості (толерантності) свідчать особливості поведінки особистості, її реакція на ті чи інші обставини. **Мета** опитування полягає в перевірці сформульованої гіпотези.

Інструкція опитуваним

Оцініть запропоновані судження від 0 до 3 балів, виразивши, на скільки вони підходять конкретно Вам.

0 балів – зовсім не правда

2 бали – правда значною мірою

1 бал – правда деякою мірою

3 бали – правда, влучно про мене.

1. Вміння розуміти та приймати індивідуальність інших людей

№ з/п	Судження	Бали (0-3)
1	Повільні люди зазвичай нервують мене	
2	Мене дратують метушливі, непосидючі люди.	
3	Шумні ігри дітей я ледь витримую.	
4	Оригінальні, нестандартні яскраві особистості частіше за все негативно впливають на мене.	
5	Бездоганна у всіх відношеннях людина насторожила б мене.	
ВСЬОГО:		

2. Схильність брати за еталон самого себе під час оцінювання поведінки чи окремих характеристик інших людей

№ з/п	Судження	Бали (0-3)
1	Зазвичай мене дратує нетямущий співрозмовник.	
2	Мене дратують люди, що люблять потеревенити.	
3	Я б вважав (ла) обтяжливою розмову з байдужим для мене попутником.	
4	Я б вважав (ла) обтяжливими балачки з випадковим попутником, який поступається мені рівнем знань та культури.	
5	Мені важко знайти спільну мову з партнерами іншого інтелектуального рівня, ніж у мене.	
ВСЬОГО:		

3. Схильність до категоричності або консервативності в оцінках людей

№ з/п	Судження	Бали (0-3)
1	Сучасна молодь викликає неприємні почуття своїм зовнішнім виглядом	

	(зачіски, косметика, одяг).	
2	Так звані «круті хлопці» зазвичай складають неприємне враження або відсутністю культури, або розв'язаністю.	
3	Представники деяких національностей в моєму оточенні відверто несимпатичні мені.	
4	Є тип чоловіків або жінок, яких я терпіти не можу.	
5	Терпіти не можу ділових партнерів чи співробітників з низьким професійним рівнем.	
		ВСЬОГО:

4. Вміння приховувати або хоча б згладжувати неприємні відчуття, які виникають під час зіткнення з некоммунікбельними якостями у співрозмовників, співробітників чи партнерів

№ з/п	Судження	Бали (0-3)
1	Вважаю, що на грубощі треба відповідати тим же.	
2	Мені важко приховувати, якщо людина мені чимось неприємна.	
3	Мене дратують люди, які прагнуть у суперечках наполягати на своєму.	
4	Мені неприємні самовпевнені особистості.	
5	Зазвичай мені важко утриматися від зауважень на адресу розлюченої або нервово збудженої людини, яка штовхається у транспорті.	
		ВСЬОГО:

5. Прагнення змінити, перевиховати свого партнера чи колегу

№ з/п	Судження	Бали (0-3)
1	Я маю звичку повчати оточуючих.	
2	Невиховані люди обурюють мене.	
3	Я часто ловлю себе на тому, що намагаюсь виховувати когось.	
4	Я за звичкою постійно роблю комусь зауваження.	
5	Я люблю командувати близькими.	
		ВСЬОГО:

6. Прагнення підлаштувати партнера під себе, зробити його зручним.

№ з/п	Судження	Бали (0-3)
1	Мене дратують люди похилого віку, які в годину пік їдуть у міському транспорті або ідуть в магазин, в якому дуже людно.	
2	Жити в готельному номері зі сторонньою людиною для мене просто знущання.	
3	Коли партнер чи колега не погоджується в чомусь з моєю правильною точкою зору, зазвичай це роздратовує мене.	
4	Я виявляю нетерпіння, коли мені перечать.	
5	Мене дратує, якщо партнер чи колега робить щось по-своєму, не так, як мені цього хотілось.	
		ВСЬОГО:

7. Вміння прощати іншому його помилки, незграбність, ненавмисне завдані вам неприємності.

№ з/п	Судження	Бали (0-3)
1	Зазвичай я сподіваюсь, що мої кривдники отримають по заслугам.	
2	Мені часто дорікають за звичку бурчати.	
3	Я довго пам'ятаю про образи, які завдали мені ті, кого я ціную та поважаю.	
4	Не можна прощати колегам нетактовні жарти.	
5	Якщо колега чи партнер ненавмисне образить мене, я на нього все одно образуюсь.	

	ВСЬОГО:	
--	---------	--

8. Терпимість до фізичного чи психологічного дискомфорту, в якому опинився хтось із колег чи друзів.

№ з/п	Судження	Бали (0-3)
1	Я засуджую людей, які плачуться комусь.	
2	Внутрішньо я не схвалюю колег (друзів), які при нагоді розповідають про своїх близьких.	
3	Я намагаюсь уникати розмови, коли хтось починає нарікати на своє сімейне життя.	
4	Зазвичай я без особливої уваги вислуховую сповіді друзів.	
5	Мені інколи подобається позлити когось із родичів чи друзів.	
	ВСЬОГО:	

9. Вміння пристосовуватися до характерів, звичок чи симпатій інших людей.

№ з/п	Судження	Бали (0-3)
1	Зазвичай мені важко йти на поступки колегам чи друзям	
2	Мені важко знаходити спільну мову з людьми, у яких поганий характер.	
3	Зазвичай я насилу пристосовуюсь до нових колег чи співробітників, з якими маю працювати над вирішенням спільного питання.	
4	Я надаю перевагу не підтримувати спілкування з дещо дивними людьми.	
5	Частіше за все я принципово наполягаю на своєму, навіть якщо розумію, що інша людина має рацію.	
	ВСЬОГО:	

Обробка та інтерпретація результатів

Отже, Ви познайомилися з деякими поведінковими ознаками, які свідчать про низький рівень загальної комунікативної доброзичливості (толерантності), який супроводжується негативними емоціями. **Порахуйте суму балів**, які Ви отримали за кожною з дев'яти ознак. Зробіть висновок: чим більше балів, тим нижче рівень комунікативної доброзичливості (толерантності). Максимальна кількість балів – 135 – свідчить про абсолютну нетерпимість до оточуючих Вас людей, але це навряд чи можливе для нормальної особистості. Неможливо отримати і нуль балів, оскільки це свідчило б про терпимість особистості по відношенню до всіх типів оточуючих особистостей у будь-яких ситуаціях.

Зверніть увагу і на високі сумарні оцінки (ближче до 15 балів), які стосуються однієї з 9 запропонованих вище поведінкових ознак. Інтерпретувати їх можна таким чином, що людина менш доброзичлива до інших в даному аспекті відносин, якщо за цією ознакою набрала найбільше балів. І навпаки, чим менше балів за конкретною ознакою, тим більше людина доброзичлива та вище рівень її комунікативної толерантності стосовно конкретного аспекту відносин. Але треба пам'ятати, що у живому, безпосередньому спілкуванні особистість проявляється яскравіше і різноманітніше.

Високий рівень комунікативної толерантності – до **30** балів.

Середній рівень – від **31** до **40** балів. **Низький** рівень – від **41** до **135** балів.

Блок 4

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за рефлексивним критерієм

високий	129-192
достатній	90-126
середній	37-87
низький	до 35

Блок 4.1.

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за таким показником рефлексивного критерію:
здатність визначати підстави, необхідність формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

високий	29-43
достатній	22-28
середній	15-21
низький	до 14

Анкета

1. Визначте найважливішу, на Ваш погляд, функцію спілкування в роботі педагога загалом і вчителя початкової школи зокрема: **(5 б.)**

☐ комунікативна (спілкування)	☐ естетична
☐ номінативна (називання)	☐ культурноносна
☐ мислетворча	☐ ідентифікаційна (об'єднуюча)
☐ гносеологічна (пізнавальна)	☐ магічно-містична
☐ експресивна (виражальна)	☐ контактна
☐ волонтеративна (спонукальна)	☐ інформаційна

Свій вибір аргументуйте _____ **(10 б.)**

Інструкція опитуваним

Якщо Ви погоджуєтесь із твердженнями, оберіть варіант ТАК, якщо не погоджуєтесь – НІ.

№ з/п	Твердження	Так	Ні
1	Я вважаю, що полікультурна комунікативна компетентність є дуже важливою, але без неї можна мати високий рівень професійної компетентності.	1	2
2	Активне впровадження ідей полікультурності сприяє формуванню в людей готовності співпрацювати один з одним у багатоетнічному середовищі.	2	1
3	Сучасні педагогічні реалії вимагають, з одного боку, враховувати в освіті етнокультурний фактор, а з іншого – створювати умови для пізнання культури інших народів, виховання толерантних стосунків між людьми, що належать до різних конфесій, етносів, рас.	2	1
4	Сформована ПКК розширює горизонти освітньої діяльності, сприяє формуванню в індивіда поліфонічного сприйняття світу, культивує толерантність як моральний ідеал та норму поведінки.	2	1
5	До професійно значимих якостей педагога зі сформованою полікультурною комунікативною компетентністю варто віднести: гнучкість (уміння адаптуватися до ситуацій педагогічної взаємодії, що змінюються); комунікабельність (уміння будувати діалог з представниками різних культур); здатність до співпраці (відкритість педагога та готовність його до будь-яких форм взаємодії); емпатичність (уміння емоційно відгукуватися на проблеми учнів та колег); толерантність (сприймати, поважати думки, переконання оточуючих людей загалом та учнів, колег зокрема).	2	1
6	Незважаючи на відмінності між расами у зовнішніх фізичних ознаках, варто зазначити, що ніякої біологічної різниці між ними не існує.	2	1
7	Розглядаючи загальнолюдське та національне в культурі, можна зробити висновок, що всі культури мають багато спільного, наприклад, такі цінності як любов, добро, справедливість, свобода, взаємодопомога тощо притаманні всім культурам. Водночас, вони різняться між собою мовою, способом життя,	2	1

	віруваннями, звичаями, традиціями, обрядами тощо. Важливо, щоб такі відмінності не сприймалися як негатив, а усвідомлювалися як цінності тієї чи іншої культури, на які впливають певні умови (природні, соціальні).		
8	Взаємодія між різними культурними групами допоможе у вирішенні важливих проблем, формуватиме толерантне ставлення один до одного, спонукатиме до ведення конструктивного діалогу.	2	1
9	Культурний обмін передбачає обмін досягненнями національної культури під час міжкультурних контактів.	2	1
10	Знання про міжетнічні, міжкультурні та міжконфесійні відносини також дуже важливі, оскільки вони сприятимуть виробленню позитиву у взаєминах.	2	1
11	Негативним проявом міжетнічних відносин є шовінізм (агресивна форма націоналізму), пов'язаний зі зверхністю своєї нації над усіма іншими. Сучасне світове суспільство не може будувати стосунки лише на конфліктах, оскільки наслідки таких відносин будуть жахливими. Тож зараз важливо шукати шляхи, які б зближували народності.	2	1
12	У сучасних умовах майже кожна людина у світі входить до системи етнокультурних стосунків, тому толерантність є об'єктивною необхідністю у процесі численних контактів людини з іншими етносами.	2	1
13	Пошук спільних рис між культурами сприяє їх зближенню, кращому розумінню, призводить до інтеграції.	2	1
14	Знання про міжетнічні, міжкультурні та міжконфесійні відносини також дуже важливі, оскільки вони сприяють виробленню позитиву у взаєминах.	2	1

Оцінювання вагомості факторів формування ПКК

Інструкція опитуваним

Просимо Вас проранжувати за ступенем вагомості (від 1 до 15) фактори формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

№ з/п	Фактор	Ранг
I	Задатки комунікативних здібностей.	
II	Активність студента у навчанні.	
III	Комп'ютерна мережа Інтернет.	
IV	Спілкування у соціальних мережах з представниками різних культур.	
V	Участь у культурно-масовій роботі.	
VI	Правильна мотивація студентів до навчання.	
VII	Інтерактивні технології навчання.	
VIII	Дискусійні методи навчання.	
IX	Педагогічна майстерність викладачів.	
X	Професійно-ціннісні орієнтації особистості.	
XI	Навчальні дисципліни, зміст яких передбачає формування ПКК майбутнього педагога в умовах полікультурного простору.	
XII	Самоаналіз актів комунікації з представниками різних культур.	
XIII	Участь у програмах міжнародного обміну.	
XIV	Участь у тренінгових заняттях, спрямованих на формування толерантності та навичок міжособистісного спілкування в умовах полікультурного середовища.	
XV	Створення полікультурно-комунікативного середовища у ЗВО	

Блок 4.2.

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за таким показником рефлексивного критерію:

здатність оцінювати власну позицію, активність, зацікавленість в ефективній міжособистісній комунікації в умовах полікультурного суспільства з дотриманням вимог толерантності та взаємоповаги.

високий	70-119
достатній	49-69
середній	13-48
низький	до 12

Опитувальник

Інструкція опитуваним

Виберіть варіант відповіді, яка найкраще описує, як Ви будете поводити себе у наступних ситуаціях?

- Ви читаете інформацію країнознавчого характеру і знайшли для себе незрозумілу інформацію, Ваші дії:
 - звернуся до викладача або пошукаю пояснення в Інтернеті; **(3 б.)**
 - прочитаю її ще раз і спробую розібратись; **(2 б.)**
 - не надам цьому особливого значення. **(1 б.)**
- Вам необхідно підготувати реферат (за бажанням) про національно-культурні особливості іншої країни, Ваші дії:
 - відповідально виконаю це завдання; **(3 б.)**
 - не буду довго гаяти час, скачаю і роздрукую його з Інтернету; **(2 б.)**
 - якщо мені не потрібні додаткові бали, не буду його писати. **(1 б.)**
- Ваш друг мав підготувати презентацію про особливості культури і побуту іншої країни, але він захворів і просить Вас допомогти йому, Ваші дії:
 - з радістю погоджусь, оскільки мені подобається виконувати такі завдання; **(3 б.)**
 - запропоную йому віддати це завдання комусь іншому, мені не цікаво; **(2 б.)**
 - відмовлюсь від завдання взагалі. **(1 б.)**
- Ви вивчаєте культуру іншої країни. Викладач запропонував виконати завдання творчого характеру, але ця робота не буде оцінюватись додатковими балами, Ваші дії:
 - виконаю це завдання обов'язково; **(3 б.)**
 - підйду до викладача і спитаю про умови завдання; **(2 б.)**
 - не виявлю ніякого інтересу до виконання цього завдання. **(1 б.)**
- Викладач запропонував участь у підсумковому занятті (круглий стіл) з вивчення культурних особливостей іншомовної країни, чи погодитесь Ви взяти у ньому участь:
 - погоджусь одразу; **(3 б.)**
 - краще промовчу; **(2 б.)**
 - відмовлюся. **(1 б.)**
- Після опрацювання країнознавчої інформації, Вам запропонували висловити своє захоплення щодо специфіки культури країни, Ваші дії:
 - спробую висловити свої враження; **(3 б.)**
 - відповім так, як, на мою думку, хоче викладач; **(2 б.)**
 - скажу, що не готова відповідати. **(1 б.)**

Методика незакінчених речень

(до 10 балів за кожну відповідь)

- Для мене полікультурна освіта – це _____
- Я вважаю актуальним пізнання культури інших країн, тому що _____
- Для людства толерантні відносини є дуже важливими, оскільки _____
- Процес глобалізації передбачає _____
- Педагогіка толерантності сприяє _____
- Розуміння культурних відмінностей спричинює _____
- Прояви ксенофобії, расизму, дискримінації, антисемітизму є результатом _____
- Я впевнена, якщо стану свідком явищ дискримінації, расизму, ксенофобії, антисемітизму, ніколи не пройду повз, а стану на захист скривджених _____
- Для мене полікультурна комунікативна компетентність це _____
- Я вважаю, що навички міжкультурної комунікації дають можливість _____

11. На мою думку, мова – це відображення культури народу, тому що _____

Блок 4.3.

Діагностика рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за таким показником рефлексивного критерію:

здатність прогнозувати хід міжкультурної комунікації та можливі результати полікультурного діалогу.

високий	30
достатній	19-29
середній	9-18
низький	до 9

Вирішення проблемних ситуацій

(кожна проблемна ситуація максимально оцінюється до 10 балів)

Інструкція опитуваним: дайте письмові та розгорнуті відповіді на запитання.

1. Під час обіду у кафе до Вас звертається іноземець і запитує у Вас про особливості української кухні. Чи зможете Ви дати йому повноцінну відповідь на його запитання (російською чи англійською мовою) та поговорити про особливості страви з його країни (чи знаєте Ви щось про це)?

2. Уявіть собі, що Ви потрапили до країни, мову якої Ви вивчаєте. Вас запросили на урок-семінар з культурології. Чи погодитесь Ви відвідати його, адже Вам необхідно буде розповісти про культурно-історичні явища своєї країни та прийняти участь у дискусії з культурних питань цієї країни?

3. Ви приїхали до іншомовної країни і живете у сім'ї. Ввечері усі члени родини зібралися за столом. Вони питають про культурні відмінності Вашої країни. Чи зможете Ви відповісти на їхні запитання та розповісти про історичні події своєї країни? Чи зможете Ви підтримати розмову на тему культури країни або розпочати її з іншомовними представниками? На які теми Ви будете розмовляти?

Довідки про впровадження результатів наукового дослідження

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А.С. МАКАРЕНКА

вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, факс (0542) 22-15-17, тел. (0542) 22-14-95

E-mail: rector@sspu.sumy.ua Код ЄДРПОУ 02125510

12.06.2019 № 1815 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження в навчальний процес результатів наукового дослідження
**Серих Тетяни Миколаївни "Формування полікультурної
комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи"**
на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 01 –
освіта/педагогіка за спеціальністю 013 – початкова освіта

Упродовж 2018-2019 н.р. відповідно до листа-клопотання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка за № 3242 від 10.12.2018 р. у процес професійної підготовки студентів Навчально-наукового інституту педагогіки і психології спеціальності «Початкова освіта» впроваджувалися результати дисертаційного дослідження Серих Т.М. під загальним керівництвом доктора педагогічних наук, професора, директора НН ІПП Кондратюк Світлани Миколаївни та завідувача кафедри дошкільної та початкової освіти, кандидата педагогічних наук, доцента Павлушенко Наталії Миколаївни в межах викладання навчальних дисциплін: «Основи культури і техніки мовлення», «Актуальні проблеми сучасної початкової школи», «Технологія вивчення галузі «Українська мова і література», «Педагогічні технології в початковій школі», «Методичне керівництво роботою з формування мовленнєвої компетентності», «Методика навчання іноземної мови», «Технології викладання англійської мови у початковій школі», «Англійська мова з методикою викладання в початковій школі», «Сучасна українська мова з практикумом» тощо.

Запропонована в контексті наукового дослідження педагогічна модель формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи є ефективним засобом формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи, оскільки сприяє утвердженню прагнення розвиватися у професійно-комунікативному напрямі з урахуванням полікультурності світової спільноти та потреби у збагаченні власного досвіду знаннями про культуру інших народів та бажання досягнути багатства різноманіття культур світу, їх національні традиції, особливості полікультурного світу; розвитку особистості студентів через усвідомлення неповторності власної культури та багатства світового культурного розмаїття; формуванню культури спілкування та толерантних взаємовідносин в умовах полікультурного середовища; формуванню комунікативних умінь, навичок критичного мислення; виробленню вмінь розпізнавати стереотипи, упередження, мову ворожнечі, подавати інформацію з урахуванням толерантних взаємовідносин та передбачаючи особливості сприйняття цієї інформації представниками інших культур; створенню умов

для доречного використання засвоєних знань в особистому житті та під час вивчення інших навчальних дисциплін.

Результати наукового дослідження утілені у виданому навчальному посібнику «Словнику-довіднику з полікультурної комунікації», якому присвоєно ISBN 978-617-7422-03-6 (Серих Т.М., Бірюк Л.Я. Словник-довідник з полікультурної комунікації: навчальний посібник. Суми: НІКО, 2019. 152 с.) та підготовленій до друку робочій програмі навчального курсу для студентів зі спеціальності 013 Початкова освіта «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи». У програмі запропоновано зміст та структуру зазначеного навчального курсу та вказівки щодо її реалізації в процесі фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Висловлюємо переконання, що впровадження результатів наукового дослідження мають позитивні результати в навчально-виховному процесі майбутніх учителів початкової школи, що свідчить про його теоретичну і практичну значимість. З огляду на це, запропонована модель формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи може бути рекомендованою до впровадження в навчальний процес закладів вищої освіти.

Результати дисертаційного дослідження Серих Т.М. на тему «Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» обговорені та затверджені на засіданні кафедри дошкільної і початкової освіти Навчально-наукового інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (протокол № 12 від 30 травня 2019 р.).

Завідувач кафедри дошкільної і початкової освіти

 доц. Н.М. Павлущенко

Проректор з науково-педагогічної роботи
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка

 проф. В.І. Шейко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Г.КОРОЛЕНКА

вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003
телефон 56-23-13 факс 2-58-67
E-mail: allmail@pnpu.edu.ua
код ЗКПО 31035253

10.10.2019 № 3097/01-60/57

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
СЕРИХ ТЕТЯНИ МИКОЛАЇВНИ
на тему: «**ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 013 – Початкова освіта

Упродовж 2018-2019 н.р. на базі психолого-педагогічного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка у навчальний процес підготовки майбутніх вчителів початкової школи впроваджувалися результати дисертаційного дослідження Т. М. Серих з проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності.

Викристання розроблених дисертанткою матеріалів, а саме навчально-методичного посібника «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» та «Словника-довідника з полікультурної комунікації» сприяло формуванню в студентів полікультурної комунікативної компетентності, прагнення розвиватися у професійно-комунікативному напрямі з урахуванням світових глобалізаційних тенденцій, бажання досягнути багатство різноманіття культур світу, їх національні традиції, навичок критичного мислення та вмінь розпізнавати стереотипи, демонструючи толерантне ставлення до представників інших культур. Запропонована та впроваджена методика професійної підготовки має позитивні результати в освітньому процесі фахової освіти майбутніх учителів початкової школи, що свідчить про її теоретичну і практичну значимість.

Результати педагогічного експерименту Т. М. Серих обговорювалися на засіданні кафедри початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 13/2019 «...» жовтня 2019 р.).

Проректор з наукової роботи
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

С. М. Шевчук

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Вул. Києво-Московська, 24, м. Глухів, Сумська обл., 41400, тел.: (05444) 2-34-27, факс: (05444) 2-34-74
 E-mail: gdpu@sm.ukrtel.net, gnpuoffice@gmail.com, код ЄДРПОУ 02125527

Від 18.09.2019 № 2205

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
СЕРИХ ТЕТЯНИ МИКОЛАЇВНИ
на тему «Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх
учителів початкової школи»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
у галузі знань 01 – освіта/педагогіка за спеціальністю 013 – початкова освіта

Результати дисертаційного дослідження Т.М. Серих «Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» впроваджувалися в освітній процес на кафедрі педагогіки і психології початкової освіти факультету початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка впродовж 2018-2019 н.р.

Т.М. Серих запропонувала для впровадження в освітній процес розроблену авторську програму навчальної дисципліни «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» та навчальний посібник «Словник-довідник з полікультурної комунікації». У навчально-методичному посібнику «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» запропоновано зміст та структуру зазначеної навчальної дисципліни та містяться вказівки щодо організації навчально-виховного процесу під час фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи з метою формування полікультурної комунікативної компетентності. Автором виокремлено структурні компоненти, зміст досліджуваного явища та запропоновано діагностичні засоби з'ясування рівня сформованості полікультурної комунікативної компетентності студентів, передбачено шляхи її формування. Апробація матеріалів варіативної навчальної дисципліни здійснювалася в процесі викладання навчальних дисциплін «Історія та культура України», «Етика й естетика», «Сучасна українська мова з практикумом», «Сучасна російська мова з практикумом», «Практика усного і писемного мовлення», «Іноземна мова (Лінгвокраєзнавство)», «Педагогіка (теорія та методика виховання)», «Актуальні проблеми початкової освіти». Запропоновані матеріали знайшли своє використання під час підготовки лекцій та практичних занять.

Доповнення змісту навчальних курсів матеріалами дослідження сприяло розширенню знань студентів про полікультурний склад населення України, знань національно-культурних особливостей і реалій власної країни та країни, з представником

якої можлива взаємодія внаслідок створення полікультурного комунікативного середовища, знань з основ теорії комунікації, правил культури спілкування, стратегій і стереотипів поведінки людей, знань особливостей та закономірностей полікультурної комунікації, культурної толерантності.

Запропоновані аспіранткою тренінгові форми заняття сприяють створенню умов для визнання себе полікультурним суб'єктом світової спільноти та в межах рідної країни з усвідомленням факту рівноцінності, рівнозначності культур і рівноправності народів та демонстрацією толерантного ставлення до них.

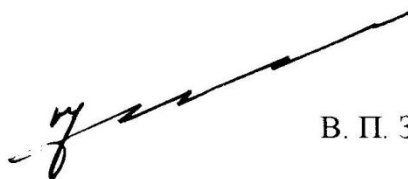
Загалом, запропоновані матеріали наукового дослідження Т.М. Серих отримали позитивну оцінку студентів та викладачів Глухівського національного педагогічного університету та мають практичне значення для розвитку педагогічної науки.

Апробація результатів наукового дослідження Т.М. Серих дозволяє рекомендувати їх до використання в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Результати дисертаційного дослідження Т.М. Серих на тему «Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» обговорені та затверджені засіданням кафедри педагогіки і психології початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка (протокол № 4 від 20.11.2019 р.).

Довідку видано для подання за місцем вимоги.

Проректор з наукової роботи
та міжнародних зв'язків

В. П. Зінченко

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ**

вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел. (057) 700-35-23, факс (057) 700-69-09
e-mail: rector@hnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125585

Від 02.12.2019 № 02/10-1008

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження в навчальний процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди результатів наукового дослідження **Серих Тетяни Миколаївни** «Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 01 – освіта/педагогіка за спеціальністю 013 – початкова освіта

Упродовж 2018-2019 н.р. у процес професійної підготовки студентів факультету початкового навчання Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди впроваджувалися результати дослідження Серих Т.М. у межах викладання навчальних дисциплін «Проблеми професійно-особистісного становлення викладача», «Імідж сучасного вчителя», «Основи педагогіки», «Теорія і методика виховання», «Сучасна українська мова», «Сучасна російська мова», «Методика викладання української мови», «Методика викладання російської мови», «Методика викладання іноземної мови».

У контексті наукового дослідження запропоновано педагогічну модель формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Експериментальна перевірка ефективності її застосування виявила позитивні зміни рівня сформованості полікультурної комунікативної компетентності відповідно до розроблених критеріїв та показників. Таким чином, вона є ефективним засобом формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи, оскільки сприяє формуванню позитивного ставлення до полікультурного розмаїття, в умовах якого відбувається професійне становлення майбутніх учителів початкової школи; розвиває навички виявляти і толерантно сприймати соціокультурні схожості та розбіжності між представниками різних культур і народів; допомагає забезпечити сприятливі умови для успішної інтеграції студентів у полікультурне середовище, усвідомлення свого місця, ролі, значущості в ньому та розвитку умінь критично засвоювати реалії полікультурної дійсності, вмінь розпізнавати стереотипи, упередження; допомагає організувати виховання у дусі терпимості, толерантності, взаєморозуміння, поваги до інакшої культурної картини світу.

Результати наукового дослідження утілені у навчальному посібнику «Словник-довідник з полікультурної комунікації» (Серих Т.М., Бірюк Л.Я. Словник-довідник з полікультурної комунікації: навчальний посібник. Суми: НІКО, 2019. 152 с.; ISBN 978-617-7422-03-6) та навчально-методичному посібнику «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» (Серих Т.М. Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта. Суми : Вінниченко М. Д, 2019. 396 с.; ISBN 978-966-1569-43-2). У навчально-методичному посібнику міститься програма, в якій запропоновано зміст та структуру зазначеного навчального курсу та вказівки щодо її реалізації в процесі фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Упровадження результатів наукового дослідження сприяє підвищенню рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності відповідно до визначених критеріїв та їх показників, що свідчить про його теоретичну і практичну значущість. З огляду на це, запропонована модель формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи може бути рекомендованою до впровадження в навчальний процес закладів вищої освіти. Навчальний посібник «Словник-довідник з полікультурної комунікації» та навчально-методичний посібник «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» мають важливе практичне значення щодо формування полікультурної комунікативної компетентності.

Результати дисертаційного дослідження Серих Т.М. на тему «Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» обговорені та затверджені засіданням кафедри початкової і професійної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол № 7 від 26 листопада 2019 р.).

Довідку видано для подання за місцем вимоги.

Завідувач кафедри початкової і професійної освіти

проф. В.М. Гриньова

Декан факультету початкового навчання

проф. Т.О. Довженко

Проректор з наукової роботи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

проф. Ю.Д. Бойчук

Полна м. Довженко Т.О., Бойчука Ю.Д.
засвідчується за підписом проректора з наукової роботи

026770

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ, Запорізька обл. 71100
E-mail: rector@bdpu.org.ua; http://bdpu.org

Тел. +38(06153) 3-62-44, факс +38(06153) 4-74-68
Код згідно з ЄДРПОУ 02125220

19.03.2020 № 54 - 18/382

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження в освітній процес

**Бердянського державного педагогічного університету
результатів наукового дослідження СЕРИХ Тетяни Миколаївни «Формування
полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи»
на здобуття наукового ступеня докторки філософії у галузі знань
01 – освіта/педагогіка за спеціальністю 013 Початкова освіта**

Упродовж 2019-2020 н.р. у процес професійної підготовки студентів Бердянського державного педагогічного університету першого (бакалаврського) освітнього ступеня спеціальності 013 Початкова освіта впроваджувалися результати дисертаційного дослідження Тетяни СЕРИХ в межах викладання навчальних дисциплін: «Методика навчання іноземної мови», «Методика навчання мови національних меншин», «Методика навчання української мови», «Основи компетентісно-орієнтованого навчання в початковій школі», «Педагогічна етика», «Професійне мовлення майбутніх учителів початкової школи», «Сучасні системи навчання іншомовної освітньої галузі в початковій школі».

Експериментальна перевірка впливу виявлених педагогічних умов на рівні сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи та ефективності застосування запропонованої педагогічної моделі її формування виявила позитивні зміни рівня сформованості полікультурної комунікативної компетентності відповідно до розроблених критеріїв та показників. Таким чином, вона є ефективним засобом формування зазначеної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Під час проведення формувального експерименту використовувалися результати наукового дослідження, що втілені у навчальному посібнику «Словник-довідник з полікультурної комунікації» (СЕРИХ Т.М., БІРЮК Л.Я. Словник-довідник з полікультурної комунікації: навч. посіб. Суми: НІКО, 2019. 152 с.; ISBN 978-617-7422-03-6) та навчально-методичному посібнику «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» (СЕРИХ Т.М. Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи: навч.-метод. посіб. для студентів спеціальності 013 Початкова освіта. Суми: Вінниченко М. Д. 2019. 396 с.; ISBN 978-966-1569-43-2).

Результати дисертаційного дослідження СЕРИХ Тетяни Миколаївни на тему «Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» обговорені та затверджені засіданням кафедри початкової освіти Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 11 від 11 березня 2020 року).

Завідувачка кафедри початкової освіти,
докторка педагогічних наук, професорка

Алла КРАМАРЕНКО

Проректорка з науково-педагогічної роботи,
кандидатка філологічних наук, доцентка

Вікторія ЛІПІЧ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, 82100; тел. (0324) 41-04-74, факс (03244) 3-38-77
 e-mail: dspu@dspu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125438

№ 906 від 4/04.2020 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження Серих Тетяни Миколаївни
*«Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів
 початкової школи»*

на здобуття наукового ступеня доктора філософії
 у галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 013 Початкова освіта

Результати дисертаційного дослідження Т.М. Серих «Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» впроваджувалися впродовж 2019-2020 н.р. в освітньому процесі факультету початкової та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

З метою формування полікультурної комунікативної компетентності дисертанткою розроблено програму навчальної дисципліни «Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» та навчальний посібник «Словник-довідник з полікультурної комунікації», у яких запропоновано зміст та структуру зазначеної навчальної дисципліни та вказівки щодо організації освітнього процесу під час здійснення фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності в умовах Нової української школи.

Апробація матеріалів варіативної навчальної дисципліни здійснювалась у процесі викладання таких навчальних дисциплін, як «Педагогіка початкової освіти», «Теорія виховання учнів початкової школи», «Основи педагогічної майстерності». Запропоновані матеріали знайшли своє використання у процесі проведення лекцій та семінарських занять.

Доповнення змісту навчальних курсів матеріалами дослідження Серих Т.М. сприяло розширенню знань здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти про полікультурний склад населення України, національно-культурні особливості й реалії власної країни та країни, з представником якої можлива взаємодія внаслідок створення полікультурного комунікативного середовища; знань з основ теорії комунікації, правил культури спілкування, стратегій і стереотипів поведінки людей, знань особливостей та закономірностей культурної толерантності.

Апробація результатів наукового дослідження Т.М. Серих дозволяє рекомендувати запропоновані матеріали наукового дослідження у здійсненні освітнього процесу ЗВО, оскільки отримали позитивну оцінку студентів та викладачів факультету початкової та мистецької освіти та мають практичне значення.

Результати дисертаційного дослідження Т.М. Серих на тему «Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи» обговорені та затверджені на засіданні кафедри педагогіки та методики початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 3 від 12 березня 2020 р.).

Завідувач кафедри педагогіки та методики
початкової освіти

доц. Л.Г. Стахів

Проректор з наукової роботи Дрогобицького
педагогічного університету імені Івана Франка

проф. М.П. Пантюк

Список опублікованих праць автора дисертації***Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:***

Статті в наукових фахових виданнях України з педагогічних наук

1. Серих Т. Художньо-екзистенціальна гра у процесі формування національної самосвідомості студентської молоді. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2009. Випуск 38. С. 131–134.

2. Серих Т. Комунікативна компетентність як складова професійної компетентності майбутніх вчителів початкових класів. *Наукові записки. Педагогічні науки*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2016. Випуск СХХХІІ (132). С. 214–220.

3. Серих Т. Умови формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Глухів, 2017. Вип. 1 (33). С. 72–82.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав, які входять до

Організації економічного співробітництва та розвитку

та/або Європейського Союзу

4. Серих Т. Визначення ефективності педагогічних умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Path of Science*. Slovak Republic, 2020. Vol. 6. No 9. С. 3017–3033. URL: <https://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/794>.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Серих Т. Проблема збереження національної ідентичності у контексті світових глобалізаційних процесів. *Процес управління суспільним розвитком: виклики, реформи, досягнення*: матеріали ІІ міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 28-30 травня 2009 р.). Суми, 2009. С. 69–70.

6. Серих Т. Ігрові художньо-екзистенціальні аспекти у процесі формування національної самосвідомості студентської молоді. *Перший крок у науку*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Т. 8. Луганськ: Поліграфресурс, 2009. С. 132–136.

7. Серих Т. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів засобами вербальної комунікації. *Глухівські наукові читання – 2016. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук*: матеріали VI міжнар. інтернет-конф. молодих учених і студентів (Глухів, 27-29 вересня 2016 р.). Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О.Довженка, 2016. С. 86–88.

8. Sierykh T. Communicative Competence as a Component of Professional Competence of Future Primary School Teachers. *SWORLDJOURNAL*. 2016. № 11. URL: <http://www.sworld.education/e-journal/j1108.pdf>.

9. Syerykh T. The conditions of forming multicultural communicative competence of intending primary school teachers. *The 21st Century Challenges in Education and Science*: матеріали V наук.-педагог. читань молодих учених, магістрантів, студентів іноземними мовами. Випуск 4. Суми: Вінніченко М.Д., 2017. С. 95–98.

10. Серих Т. Актуальність полікультурної освіти в епоху глобалізації. *Глухівські наукові читання – 2017. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук*: матеріали VII міжнар. інтернет-конф. молодих учених і студентів (Суми, 4-6 грудня 2017 р.). Суми: Вінніченко М.Д., 2017. Ч.1. С. 89–93.

11. Серих Т. Законодавчий супровід проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів. *Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика*: матеріали II всеукр. наук.-метод. практик. конф. (Суми, 28 лютого 2018 р.). Суми: НІКО, 2018. С. 255–258.

12. Syerykh T. To the issue of the possible difficulties of multicultural communication. *The 21st Century Challenges in Education and Science*: матеріали VI наук.-педагог. читань молодих учених, магістрантів, студентів іноземними мовами. Випуск 6. Суми: Вінніченко М.Д., 2018. С. 131–134.

13. Серих Т. Нормативно-регуляторний аспект проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів. *Інтернаціоналізація вищої освіти України в умовах полікультурного світового простору: стан, проблеми, перспективи*: матер. II міжнар. наук.-практик. конф. (Маріуполь, 18-19 квітня 2018 р.). Маріуполь: МДУ, 2018. С. 127–131.

14. Серих Л., Серих Т. Формування компетентностей майбутніх учителів у контексті формування концепції «Нова українська школа». *Підготовка майбутніх учителів до реалізації Концепції «Нова українська школа»: матеріали регіон. семінару* (Глухів, 7 листопада 2018 р.). Глухів, 2018. С. 117–122.

15. Серих Т. Усвідомлення зв'язку мови і культури як передумова ефективного формування полікультурної комунікативної компетентності. *Імперативи розвитку громадянського суспільства у забезпеченні національно конкурентоспроможності: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф.* (Батумі, Грузія, 13-14 грудня 2018 р.). Volume I. Batumi, Georgia: Publishing House «Kalmosani», 2018. P. 126–128.

16. Серих Т. Полікультурна компетентність як складник комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика: матеріали III всеукр. наук.-метод. практ. конф.* (Суми, 20 лютого 2019 р.). Суми: НІКО, 2019. С. 305–308.

17. Серих Т. Молодіжні міжнародні обміни як інноваційний потенціал професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах полікультурного освітнього простору. *Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення: матеріали II всеукр. наук.-практ. конф.* (Полтава, 21-22 березня 2019 р.). Полтава: ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2019. С. 139–142.

18. Серих Т. До питання можливих труднощів полікультурної комунікації у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Розвиток професіоналізму сучасного педагога в постнекласичній парадигмі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Черкаси, 9-10 квітня 2019 р.). Черкаси: Видавець Гордієнко Є.І., 2019. С. 61–63.

19. Серих Т. Проблема дефініціювання терміна «полікультурна комунікативна компетентність». *Scientific achievements of modern society: Abstracts of 1st International scientific and practical conference* (Liverpool, United Kingdom, 11-13 September 2019). Liverpool, United Kingdom: Cognum Publishing House, 2019. P. 223–237. URL: <http://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/09/scientific->

[achievements-of-modern-society_11-13.09.19-1.pdf?utm_source=eSputnik-promo&utm_medium=email&utm_campaign=MATERIALY_KONFERENCII&utm_content=680453949.](#)

20. Серих Т. Термін «культура» в контексті формування полікультурної комунікативної компетентності в умовах глобалізаційних тенденцій сьогодення. *Моделі соціокультурного розвитку територій: перспективи та можливості у світлі історичної спадщини сучасного та майбутнього*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 25-27 вересня 2019 р.) Суми, 2019. С. 108–113.

21. Серих Т. Методика формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic, 2019. VOL 4, No 45 (2019). С. 42–55. URL: <https://www.european-science.org/wp-content/uploads/2020/10/VOL-4-No-45-2019.pdf>.

22. Серих Т. Теоретико-методичні основи формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта. Суми : Вінниченко М. Д, 2019. 396 с.

23. Серих Т., Бірюк Л. Словник-довідник з полікультурної комунікації: навчальний посібник. Суми: НІКО, 2019. 152 с.